

MAAILM JA MÕNDA

HANS DAMM

Kanaka

Lõunamere inimesed

KIRJASTUS «EESTI RAAMAT» • TALLINN 1970

91(T)
D—05

Originaali tiitel:
Hans Damm
KANAKA. Menschen der Südsee
VEB F. A. Brockhaus Verlag
Leipzig 1957

Tõlkinud R. Kulpa
Ümbrise kujundanud A. Vint

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
76339

Ганс Д а м м. КАНАКА. На эстонском языке. Оформление А. Винт. Издательство «Ээсти Раамат». Таллин, Пярнуское шоссе, 10. Toimetaja R. Mägi. Kunstiline toimetaja S. Liiva. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektorid L. Golberg ja T. Kuusik. Laduda antud 9. X 1969. Trükkida antud 12. XII 1969. Paber 54×84/16. Trükipaber nr. 3 — M. Gorki nim. Paberivabrik nr. 1, Leningrad. Trükipoognaid 20,0 + 12 kleebist. Tingtrükipoognaid 18,06. Arvestuspoognaid 19,96. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 2940. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tn. 54/58. Hind 94 kop.

2-8-1
63-70

EESSÕNA

Kanaka! Kui kaunilt see kõlab. Selle sõna on kujundanud Lõunamere saarte tõmmunahaliste asukate huuled ja nad tähistavad sellega iseendid. Kanaka ehk tangata tähendab inimest. Kuid euroopalased moonutasid selle sõna. Nad muutsid selle «kanakiks» ja andsid sõnale niiviisi halvustava kõrvalmaigu — selle moonutatud sõnaga nimetasid nad värvilisi, inimesi, kes nende arvates olid alaväärtuslikud. Nii oli see aastat viiskümmend tagasi, kuid isegi praegu ei ole selline käsitus veel täiesti kadunud. Kui ühe tõmmunahalise rahva kultuuri üle kaldutakse otsustama üksikute spetsiifiliste tunnuste põhjal ega arvestata kogu rahvuskultuuri kui tervikut, siis ei õpita seda rahvast tundma ega mõistma.

Käesolev raamat tahab «kanakis» näha kanakat, see on inimest, ja tema mõistmiseks kaasa aidata. Raamat on kirjutatud materjali põhjal, mis ma kogusin nende rahvaste kultuuri aastakümneid kestnud uurimisel, ja teadusliku töö kogemuste alusel, mis ma etnograafiamuuseumi töötajana omandasin. Ma ei kavatsenud koostada teaduslikku käsiraamatut, mis Okeaania rahvaste kohta käivat kogu faktilist materjali hõlmab. Ma tahtsin ainult anda kujutluse nende väga erinevate rahvaste kultuuri mitmekesisusest ja näidata, et iga kultuur, olgu see nii algeline kui tahes, omandab sajanditepikkuste kogemuste mõjul oma levikupiirkonnas kõige otstarbekama kuju, mis loob inimesele vajalikud elutingimused. Kuid arvestatud on ka neid tohutu suuri muutusi, mis kolonisatsiooniga seoses on toimunud pärismaistes kultuurides ja Lõunamere saarte inimestes enestes.

Kuna käesolev raamat ei ole määratud teadlastele, vaid eeskätt kõigile nendele, kes võõraste rahvaste vastu elavat huvi tunnevad, siis püüdsin ma oma esituslaadis võimalikult üldarusaadavaks jääda ja nende rahvaste elu näitlike joonistuste ning fotodega illustreerida. Muidugi tuli mul vahetevahel ka mõningaid teaduslikke probleeme puudutada, et nende najal näidata, millistele raskustele tihtipeale etnograafiline uurimine põrkab ja kui tähtis on võõraste rahvaste ning nende kultuuride tundmine kogu inim-

konna ajaloo paremini mõistmiseks. Sest need Lõunamere saarte elanikud on samasugused inimesed nagu meie, ka neil on sügavaid tundeid ja elavat mõistust, mis lubab neil mitte «kanakkidena», vaid meiega samaväärsete inimestena oma panuse anda inimkonna kultuuri.

Dr. Hans Damm

LÕUNAMERI, VAIKNE OOKEAN, LÕUNAMERE SAARTE ELANIKUD – ENAM KUI PARADOKS

Oli möödunud juba hulk päevi. Vasco Núñez Balboa, üks paljudest seiklejaist, kes Kolumbuse kangelasteost ahvatletuna sõitis tundmatusse Uude Maailma, kus saavutas igasuguste intriigide abil võimu ja rikkuse, see mees oli jätnud selja taha malaariatiined mangroovisood Careta linna lähedal, Atlandi rannikul Kesk-Ameerikas. Mööda vaevu märgatavaid radasid ja alalises võitluses indiaani kassiikedega jõudis ta oma meestega üle Kordiljeeride. Mis sundis neid sellesse kahtlasesse avantüüri laskuma? — Kuidas see nüüd oligi, mida üks indiaanivürst neile ütles, enne kui nad teele asusid? «Te jõuate Tubanamá kuninga riiki ja leiate seal oma kangesti ihaldatud kulda külluses. Aga siis näete te mäeaheliku harjalt teist merd, kus sõidavad niisugused laevad nagu teie omad!» Balboa kaaslastele võis neid sõnu kuuldes kullauim pähe lüüa, nagu seda nii tihti oli juba juhtunud, aga teda ennast jättis see külmaks. Tema tähelepanu köitsid sõnad, mida keegi tähele ei pannud: t e i n e meri? Ja seal sõidavad laevad? Veel mingisugune u u s meri?! Mis peitus nende sõnade taga? See saladus tuli selgitada.

Jõudis kätte 25. september 1513. a. Jälle algas mäkketõus ja mööduti indiaanlaste poolt mahajäetud hüttidest. Äkki, käratult nagu ikka, seisis indiaanlasest teejuht Balboa kõrval. «Sealt, tollelt mäelt näed sa merd!» Ja tõesti, nii see oligi. Mäe lagedalt tipult avanes hispaanlaste hämmastunud pilkudele ääretu veeväli. Veel kord söandas üks indiaani kassiike nende edasimarssi takistada, kuid hispaanlaste tulirelvad ja indiaanlaste jälitamiseks dresseeritud hirmsad verekoerad tegid tee kiiresti vabaks. 29. septembril jõudis Balboa koos oma kahekümne kuue kaaslasega senitundmatu ookeani rannikule. Pompoosse teat-

raalsusega astus Balboa vahutavatesse voogudesse ja võttis enda valdusesse selle *mar del sur*'i, Lõunamere. Teda niiviisi nimetada oli Balboal omamoodi õigus, sest ta nägi seda merd lõunakaares. Ja ometi oli see nimetus ebasobiv, koguni väär! Juba mõne aasta pärast tehti uusi avastusi ja saabusid täiendavad teated selle Lõunamere kohta, nagu seda veel nüüdki laialdaselt nimetatakse.

Fernão de Magalhães, sünnilt portugallane, astus hispaanlaste teenistusse, sest kaasmaalased olid tema au riivanud. Tal õnnestus uues suveräänis äratada huvi oma plaani vastu, mis tekitas terve revolutsiooni meresõidus. Tolleaegsete maailmariikide Hispaania ja Portugali vahel olid tüliõunaks väga ihaldatud Vürtsisaared, praegused Molukid, mis ei lasknud neid omavahel rahus elada. Vastupidi senisele tavale tahtis Magalhães nendele saartele jõuda läänest, mida peeti küll võimalikuks, kuid mis ei olnud veel kellegi poolt tõestatud. See oli mäng pangale, sest ei Kolumbus ega ükski teine meresõitja ei suutnud Uue Maailma, Ameerika kaksikkontinendi, tõelist ulatust kindlaks teha. Kuid riskantne üritus õnnestus.

Sõites piki Lõuna-Ameerika idarannikut, jõudis Magalhães tõepoolest selle mandri lõunatippu. Pärast kohutavat tormi, mis oleks laevad peaaegu hävitanud, läbis ta väina, millele hiljem anti tema nimi. 28. novembril 1520 jõudis ta suurde ookeani, mida eurooplastest nägi esimesena hispaanlane Balboa, kes selle Lõunamereks oli ristinud. Magalhães sõitis kolme kuu ja kahekümne päevaga ühtki tormi nägemata üle selle hiiglaookeani ega osanud talle tabavamat nime anda kui *mar pacifico* — Vaikne ookean, nagu me teda ka tänapäeval nimetame. Sedagi nimetust ei saa õnnestunuks pidada, sest tihtipeale üllatavad meresõitjaid neil laiuskraadidel tormid ja isegi hirmsad taifuunid.

Olgu kuidas on, kas Lõunameri või Vaikne ookean — mõlemad nimetused on paradoksaalsed, faktidega vastuolus. Need nimed on õigustatud ainult suurte meresõitjate autoriteedi ja nende avastuste tõttu. Sellega on seletatav, et Vaikse ookeani saarte asukaid veel nüüdki üldiselt lõunameresaarlasteks nimetatakse, kuigi oleks juba aeg ka teaduslike tulemustega sammu pidada. Mõiste «lõunameresaarlased» manab esile kujutluse oma antropoloogiliselt ilmelt, keelelt ja kultuurilt ühtsest rahvastikust, kuid sellist pole iial eksisteerinud. Maadeavasta-

jad, kes Hispaania, Portugali, Inglise, Prantsuse, Hollandi või Vene lipu all mööda Vaikset ookeani reisisid, märkasid õige pea mitmesuguseid erinevusi nende saarte üksikute rahvastikurühmade vahel.

Pärast seda kui keskaegsete kartograafide õige ähmane kujutlus *terra australis incognita*'st, «tundmatust lõunamaast», muutus täpseks teadmiseks kindla kontuuriga uuest suurest kontinendist, millele 1830. aastal anti nimeks Austraalia, jagas prantslane Dumont d'Urville, üks XIX sajandi kõige väljapaistvamaid maadeavastajaid, 1832. aastal kõik Lõunamere saared teaduslikust seisukohast Mikroneesiaks, Polüneesiaks ja Melaneesiaks. Need mõisted on ka praegu Vaikse ookeani saarte elanike etnograafia ja kultuuriajaloo uurimise aluseks. Tänapäeval jagame Lõunamere rahvad järgmistesse rühmadesse:

austraallased — tõmmunahalised pärismaalased (erinevalt valgetest kolonistidest, kes endid rahvusena samuti austraallasteks nimetavad);

mikroneeslased — elanikud Mikroneesia saarestikus, mis asub Uus-Gineast põhja pool, Palau ja Yapi saare vahel läänes ning Marshalli ja Gilberti saarte vahel idas;

polüneeslased elavad idapoolse Lõunamere laialipillatud saarterühmadel, mis hõlmavad hiiglasuure ala alates Fidži saartest* läänes kuni Lihavõttesaareni idas, Havai saarestikust põhjas kuni Uus-Meremaa kaksiksaareni lõunas;

melaneeslased elavad kõigil nendel Lõunamere suurtel saartel ja saarterühmadel, mis asuvad Uus-Ginea lähedal, nagu Uus-Britannia, Uus-Iirimaa, Saalomoni saared, Uus-Hebriidid ja Uus-Kaledoonia saar. Suuremate rühmadena asustavad melaneeslased ka Uus-Ginea põhja- ja kagurannikut ning selle saare laialdasi rannapiirkondi kuni Possessioni neemeni Paapua lahe ääres.

Kuid mis inimesed elavad Uus-Ginea sisemaal, Grööni-maa kõrval suuruselt teisel saarel maailmas? Saar ise meenutab oma kujult mingisugust ürgaegset hiiglalindu. Koloniaalse vallutuse käigus ja etnograafide, geograafide ning misjonäride teaduslike uurimiste tagajärjel õpiti järk-järgult üha enam tundma ka selle saare sisepiir-

---

* Fidži saarestikku arvatakse praegu siiski mitte Polüneesia, vaid Melaneesia hulka, kuigi fidžilaste kultuuris on Polüneesia jooni ja nende keeles leidub rohkesti polüneesia keelte sõnu. *(Tõlk.)*

kondi. Suuremastaabilistel kaartidel võib muidugi veel praegugi saare sisemuses rohkesti «valgeid laike» näha, kuid nad moodustavad siiski ainult tühise murdosa selle saare pindalast.

Kõikidest rannikuosadest sisemaale teostatud ekspeditsioonid ja mitmed risti-põiki läbireisid (tänapäeval on need lennukiga hoopis kiiremini ja mugavamalt läbiviidavad kui kunagi aeglaselt liikuvate kandjate karavanidega) on tunduvalt laiendanud meie teadmisi selle saare rahvastiku koosseisu kohta. Seejuures selgus, et rahvastiku põhimass saare siseosas erines täiesti nii antropoloogiliselt kui ka keelelt ja kultuurilt melaneeslaste hõimudest rannikul. Juba hulk aastakümneid enne eurooplaste saabumist olid malai meresõitjad Uus-Ginea sisemaa hõimudega kaubavahetuses ja röövisid üksikutest küladest elanikke orjadeks. Malailased nimetasid neid mustanahalisi inimesi nende käharate juuste pärast paapuateks ja hiljem hakati nii nimetama kogu Uus-Ginea sisemaa elanikke. Teaduslik uurimine tegi varsti kindlaks, et «paapuad» võis olla ainult kogumõiste rahvastikuelemendi jaoks, kes täielikult melaneeslastest erines.

Paapuad ei ole ainukesed sisemaaelanikud, kuigi nad moodustavad nende põhimassi. Sisemaal, Uus-Ginea keskel asetseb mäeahelik, mis moodustab otsekui selle linnukujulise saare selgroo, ja selle nõlvadel elavad suuremate või vähemate rühmadena väiksekasvulised inimesed, nõndanimetatud pügmeed. Hollandi antropoloogide järgi on nad väga vana pärisrahva jäänused, kes tõenäoliselt on suguluses samasuguste väiksekasvuliste rahvakillukestega Lõuna-Aasias.

Alates XVI sajandist hakkas saarte pärisrahvaste hulk pidevalt kahanema ja kohati isegi hirmuäratavalt kiiresti. Alles kõige viimasel ajal õnnestus seda protsessi mitmesuguste abinõudega tõkestada, kuid üksikute saarte rahvaste väljasuremist ei saanud siiski enam peatada (morioorid Chathami saarel, pärismaalased Lihavõttesaarel). Euroopa koloniaalajastul ilmusid Lõunamere saartele mitte ainult mitmesugustest rahvustest eurooplased, vaid ka eksootiliste rahvaste esindajad, kes asusid sinna elama kas kaupmeestena (hiinlased) või töölistena eurooplaste istandustes (indialased, malailased). Nii erinevate inimrasside kooselu tingis segavereliste, mestiitside näol uue rah-

vastikuelemendi tekkimise. Vastavad arvud annavad selle protsessi käigust selge pildi (vt. lisa raamatu lõpus).

Kuid arvud annavad ainult kahvatu kujutluse sellest pöördest, mis toimus eurooplaste kolonisatsiooni tagajärjel kogu pärismaalaste kultuuris. Kõigil nendel saartel, kus pärismaalased moodustavad vähemiku, on nende rahvaste vana traditsiooniline kultuur üha enam ja enam kadumas. Kuid isegi neil saartel, kus eurooplased ei ole arvuliselt veel ülekaalus, käib pärismaalaste algupärase kultuuri lagunemisprotsess ja koloniaalvõimud oma administratiivsete korraldustega aitavad seda koguni kiirendada. Seepärast, kui me tahame mõista seda uut, mis hakkas möödunud sajandi keskpaiku Lõunamere saartel arenema, tuleb meil nende pärismaalaste kultuuride tundmaõppimisega rutata.

AUSTRAALLASED

KIVIRIISTAD KUI AJALOODOKUMENDID

Austraalia kui kõige väiksem kontinent ei pakkunud esimestele valgetele asukatele mitte midagi ahvatlevat, kuigi mõni sajand hiljem tõmbas ta oma rikkalike maapõuevaradega paljusid eurooplasi nagu magnet ligi. Ent loomuliku looduskaitsealana, kus olid säilinud muinasaegsed, mujal juba ammu väljasurnud looma- ja taimevormide elusad esindajad, äratas ta kohe rohkem kui ükski teine mander enda vastu huvi. Teistest mandrimassiividest juba juura ajastul toimunud eraldumise tõttu säilisid siin taimed ja loomad, kes mujal olid välja surnud juba aastatuhandeid tagasi ja esinesid ainult fossiilidena. Sellistest taime- ja loomaliikidest nimetame ainult omapäraseid rohtpuid ja puukujulisi osje, munevaid imetajaid nagu sipelgasiil ja nokkloom, samuti kukkurloomi nagu känguru, vombat ja teised. Sama võib väita ka Austraalia pärismaalaste kohta, kes nii oma antropoloogilises üldilmes kui ka kultuurivormis on mitmeid arhailisi jooni säilitanud.

Millal inimene Austraalia mandrile ilmus, selle küsimuse suhtes valitsevad ikka veel suured lahkarvamused, sest arheoloogilised uurimised algasid siin alles viimastel aastakümnetel ja seepärast pole ka nii rikkalikku faktilist materjali, nagu on Euroopa arheoloogial. Warrnambooli lähedal Victoria osariigis leiti 1890. a. väga sügavalt inimese jala ja istmiku jäljenditega liivakiviplaat.* See leid ei lahendanud küsimust, kas Austraalia oli juba tertsiaarajastul inimeste poolt asustatud, nagu omal ajal oletati. Kuid viimastel aastatel leitud fossiilsed inimkoljud lubavad arvata, et inimesed elasid Austraalias juba mitmed

* Warrnambooli jäljendite küsimus on jäänud teaduses lahtiseks. Mõned peavad neid känguru istmiku jäljenditeks. *(Tõlk.)*

aastatuhanded tagasi. Need koljud leiti Talgais, Darling Downsi kiltmaal (Lõuna-Queensland), Cohunas Murray jõe lähedal ja Keiloris, mitte kaugel Melbourne'ist. Nad avastati kihtides, mis ajaliselt vastasid Ngandongi inimese koljudele (Jaava saarel), ja pole kahtlust, et nad kuulusid tänapäeva *Homo sapiens*'i tüüpi inimestele. Göttingeni antropoloog Heberer arvab, et noid protoaustraallasi, nagu neid üldiselt tavatsetakse nimetada, ei saa pidada Austraalias iseseisvalt tekkinud inimsoo eri haruks, vaid nad on tulnud Aasia mingist vanast sapiens-ürginimeste levikutsentrumist indoaustraalia maaühenduse kaudu Austraaliasse. See Hebereri oletus toetub Jaava saarel tehtud esiajaloolistele antropoloogilistele leidudele, mis sisaldavad Solo ja Wadjaki inimese jäänuseid. Mõlemad on tüübilt austraallastele lähemal kui neandertallasele.

Leitud koljude arheoloogilise vanuse määramisel lähevad üksikute uurijate arvamused lahku. Kuid kõige tagasihoidlikumate arvestuste järgi asustasid austraallased kontinendi vähemalt kuus tuhat aastat tagasi.

Ka etnograafilised leiud kinnitavad oletust, et austraallased rändasid oma praegustesse asupaikadesse tol ajal, mil Aasia ja Austraalia vahel oli veel maismaaühendus. Austraallastele oli meresõit täiesti tundmatu. Ka nende pärimustes ei leidu midagi, mis räägiks meresõiduriistade kasutamisest varasematel aegadel. Tõsi küll, üksikud rannaäärsed hõimud kasutasid veesõidukeid, kuid need olid kõige algelisemad kaluripaadid, millel keegi ei riskinud avamerele minna. Stabiilsemad paadid ilmusid austraallastel hoopis hiljem malailaste mõjul. Kuna pleistotseeni ajastul Torresi väina tekkimise tagajärjel maismaaühendus Austraalia ja Uus-Ginea vahel katkes, siis võisid inimesed, kellele meresõit oli tundmatu, Austraalia kontinendile ainult e n n e seda perioodi sattuda.

Et koos nimetatud koljuleidudega ei tulnud mingeid kiviriistu päevavalgele ja kihid, kust nad välja kaevati, ei ole geoloogiliselt küllaldase täpsusega dateeritavad, siis osutus nende eelajalooliste leidude absoluutse vanuse määramine raskeks. Moodsate meetoditega arheoloogilised kaevamised algasid Austraalias võrdlemisi hiljaaegu. Igatahes ei luba senised leiud veel mingit kindlat dateerimist, eriti just rikkalikud maapealsed leiud, millele on satutud kõikjal üle kogu kontinendi.

Aga kuna protoaustraallaste Aasia-päritolu tuleb pale-

ontoloogide arvates pidada kaheldamatuks, siis on Austraalia kiviriistade klassifitseerimine Lõuna-Aasia analoogiliste, kuid täpsemalt dateeritavate leidudega võrdlemise alusel võimalik.

Eriti tähtsad on leiud Kängurusaarelt (Adelaide'ist edelas), kus juba esimeste eurooplaste maabumise ajal (1802) austraallasi enam ei olnud, ja samuti leiud Tartanga saarelt, Murray jõe suudmes. Siin leiti kiviriistu (kõõvitsaid, kaabikuid, pihukirveid), mis on valmistatud kivituumikutest ja ainult ühelt küljelt teravdatud, täpselt samasuguseid, nagu need esinevad Kagu-Aasia esiajaloolistes kultuurides (Tongking, Malaka, Sumatra). Kõik need erinevad leiud kuuluvad Viini etnograafi Fürer-Haimendorfi järgi kogu Kagu-Aasias levinud esiajaloolisesse kultuuri, mille kõige lõunapoolsemaks haruks on Austraalia.

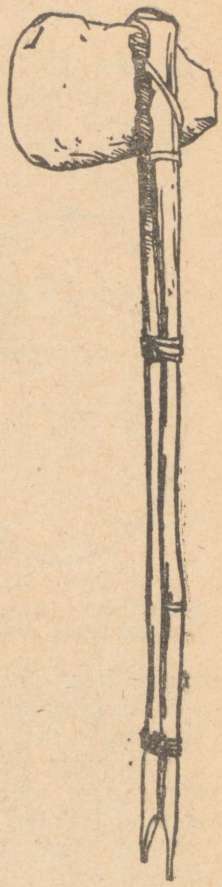
Kui mitmekesine oli Austraalia hõimude esiajalooline kultuur, seda näitavad uuemad arheoloogilised kaevamised ühe kaljueendi all Devon Downsis Murray jõe ääres. Ühel sellisel kaevamisel kuni viie meetri sügavuseni avastasid uurijad üksteist kultuurkihti! Kõige alumises kihis leiti «juhtvormina» lehekujulised, ühelt küljelt teravdatud 16 kuni 35

Üleval: kiviriist Kängurusaarelt (pikkus 9 sm, eest- ja külgvaade). All: pirri Devon Downsist (eest-, külg- ja tagantvaade)

millimeetrit pikad kivist teravikud, mis sarnanesid alles mõned aastakümned tagasi kasutatud varrega varustatud nn. «pirridega», kõõvitsatega. Nooremates kihtides leiti nende asemel pisut väiksemaid poolümaraid kivikõõvitsaid, mis nn. «tuladena» olid kuni viimase ajani tarvitusel. Selline kihtide mitmekesisus peegeldab väga dramaatilisi sündmusi, mis esiajaloolisel ajal enne eurooplaste tulekut selles piirkonnas aset leidsid. Vanema niinimetatud «pirrikultuuri» asendas ja tõrjus välja «tula»-tööriistade kultuur. Analoogiliste kiviriistade puudumine Lõuna-Aasias teeb esialgu nende tähtsate leidude täpsema dateerimise võimatuks.

Sama kehtib ka arvukate maapealsete leidude suhtes. Selliste hulka kuuluvad nn. veerkivikirved Uus-Lõuna-Walesist. Need on ovaalsed, veest siledaks uhutud kivid, mis esinevad kuivanud jõesängides. Säärased veerkivid olid inimesele teretulnud, sest neid tarvitses ainult ühelt küljelt teravdada ja tööriist oli valmis. Arvatakse, et sellist tööriista, mis samal kujul esineb nn. Bacsoni kultuuris Kagu-Aasias, kasutati pihukirvena just nii, nagu see oli viisiks muistses Euroopas mesoliitikumi lõpul ja neoliitikumi algul.

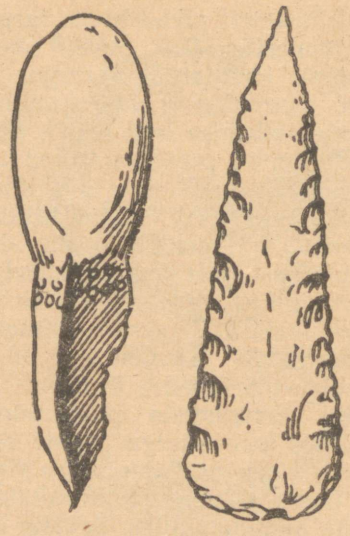

Kivikirves puuoksast painutatud aasa küljes (Queensland)

Hoopis rohkem levinud olid veerkivikirved, mis olid küll rohmakalt välja tahutud, kuid see-eest mõlemalt poolt lihvitud lõiketeraga. Need kiviriistad kuuluvad koloniseerimiseelsesse aega, sest neid esineb tihti jäätmehunnikutes, mis pärinevad varaajaloolisest perioodist. Sama tüüpi kivikirveid leiti Bacsoni massiivi nooremates kihtides Kirde-Tongkingis (Vietnam). Spetsialistide arvates kuuluvad need III aastatuhande teise poolde e. m. a. Kui eeldada, et muistse Austraalia ja muistse Vietnami vormid on omavahel seoses, siis oleks austraallaste kultuuri tekke-

Soonkirves (Albemarle, Victoria järve ääres)

Vasakul: kivinuga (Põhja-territoorium). — Paremal: klaasist odaots (Loode-Austraalia)

aeg sellega dateeritud. Üksikud hõimud kasutasid sääraseid kivikirveid veel isegi koloniaalajal — need olid kõige lihtsamal viisil puuoksast aasa abil varretatud.

Puuoksast painutatud aasa kinnitamiseks leiti nn. soonkirve näol ideaalne lahendus, sest kirvepärasse tehtud soon ei lasknud aasal maha libiseda ja hoidis tööriista kõvasti kinni. Kuid selliseid kivikirveid kasutati ainult mõnes paigas Ida-, Lõuna- ja Kesk-Austraalias. Seda tüüpi kivikirved ei ole Austraaliale omased. Nende vasteid on leitud kaevamistel Malaka poolsaare lääneranniku l.

On märkimisväärne, et Austraalia varajase neoliitikumi leidude hulgas esineb ka teisi lihtsaid terariistu, mille tera pole lihvitud, vaid ainult kergelt tahutud, kuid siiski tunduvalt paremini kui paleoliitikumi terariistadel. Nii leiti varaajaloolistes jäätmehunnikutes jõemunakatest valmistatud väga väikseid noakesi, mis praegustele pärismaalastele on tundmatud. Koloniaalajastul kasutati lihvitud teraga ja aasvarrega kivikirveste kõrval ka kolmnurkse

läbilõikega väga pika tahutud teraga kivinuge, mille pidemeosa oli puuvaiguga kokku määritud.

Tähelepanuvääriva tehnilise meisterlikkusega valmistasid Loode-Austraalia hõimud loorberilehekujulisi odaotsi. Kui pärismaalastele kergesti töödeldava materjalina muutus kättesaadavaks eurooplaste pudeliklaas, mida nad leidsid rikkalikult valgete kolonisaatorite viskipudelite näol, valmistasid nad klaasist odaotsi, mis oma viimistluse poolest ei jää Euroopa Solutré-ajastu inimese kiviteravikkudest mitte sugugi maha.

Edela- ja Kagu-Austraalias oli olukord enne koloniaalaega hoopis teine: seal kaeti puuodade teravikud paksu vaigukihiga, millesse torgati väikesed kivikillukesed. Niisuguste kivikillukeste sagedased leiud lasevad oletada, et nende kasutamine oli varemalt väga laialt levinud. Seega pole siin sugugi tegemist ainult k o h a l i k k u d e erinevustega, mis iseloomustavad nende Austraalia kultuuride varaajalugu. Pigem tuleb eeldada, nagu seda kinnitavad kiviriistade leiud, et väga kauges minevikus rändasid mitmesugused austraallaste etnilised rühmad koos oma kultuuriliste iseärasustega sellele kontinendile väljastpoolt sisse.*

Seevastu ei näe me samasugust ajaloolist kihistumist nii selgel kujul austraallaste antropoloogilises üldpildis, kuigi ka siin on teatavad erinevused olemas. Austraallased on üldiselt keskmist kasvu. Mehed on keskmiselt 167 kuni 168 sentimeetrit pikad, naised on pisut väiksemad. Seevastu ida- ja põhjapoolsetes hõimudes on meeste pikkuseks 170 kuni 175 sentimeetrit. Austraallaste iseloomulikeks tunnusteks on pikad sihvakad jäsemed ja silmatorkav kõhnus, kuid põhjas, kus elutingimused on soodsamad, ei ole pärismaalased nii kõhetud nagu lõunas.

Austraallase pea on tavaliselt piklik ja tihedate mustade, laineliste, mõnikord kergesti käharduvate juustega kaetud. Seega erinevad need juuksed Aafrika neegrite juustest täielikult. Juba ainult see tõsiasi kinnitab, et Austraalia avastamise päevil tekkinud nimetuse «Austraalia neegrid» kasutamine ei ole mitte millegagi õigustatud. Austraallase nägu iseloomustavad sügaval asetsevad sil-

---

* Seda autori oletust, mis on seotud Fritz Graebneri tuntud «kultuuripiirkondade» *(Kulturkreise)* teooriaga, nõukogude teadlased ei jaga. *(Tõlk.)*

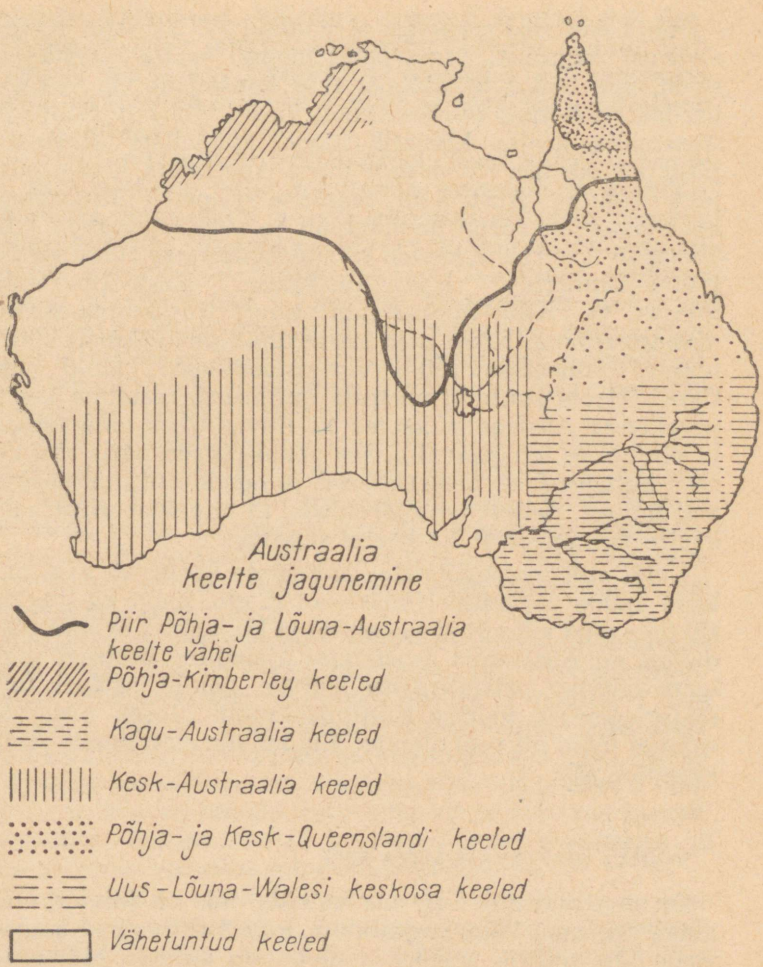
mad, nende kohal laiad mõhakad kulmud ja tugevasti lamendunud nina. Lõunapoolsetel hõimudel on need tunnused hoopis silmatorkavamad kui põhjapoolsetel. Austraallaste nahk on värvuselt šokolaadpruun, kuid esineb ka pruuni heledamaid ja tumedamaid varjundeid.

Kui varemalt antropoloogid arvasid austraallasi teatava sarnasuse alusel eurooplastega (näit. juuksed) «kaukaasia rassi», siis tänapäeval peavad antropoloogid austraallasi ainult inimkonna niinimetatud suure negroidse rassi (ehk sellega mõistelt identse «musta rassi») «vahevormiks». Bioloogiliselt on austraallaste kõige lähemateks sugulasteks todad ja mundad — draviidi tõmmunahalised suguharud Lõuna-India Malabari rannikul. Seega on austraallaste side Lõuna-Aasia rahvastega ilmne ka bioloogiliselt.

Üksikute kultuurirühmade erinevus, mis ilmneb juba varaajaloolistes leidudes, avaldub eriti selgesti Austraalia keelte võrdlemisel. Neid erinevusi käsitlevad paater Wilhelm Schmidti uurimused, kes oli juhtiva saksakeelse etnograafilise ajakirja «Anthropos» asutaja. W. Schmidti suurimaks teeneks on see, et ta võttis esimesena enda peale suurt julgust ja piiritut vaeva nõudva töö — Austraalia hõimude sõnavara võrdleva läbitöötamise. Seejuures leidis W. Schmidt, et Põhja- ja Lõuna-Austraalia keeled erinevad väga oluliselt ja nimelt: Lõuna-Austraalia keeltes kasutatakse genitiivi postpositsioonis, Põhja-Austraalia keeltes aga mitte.* Esimesed ütlevad näiteks — maja isa (oma), teised aga — isa maja. Nende keelerühmade levikupiir kulgeb W. Schmidti järgi järgmiselt: alates Austraalia lääneranniku punktist Roebucki lahest pisut lõuna pool ja sealt itta kuni mandri tsentrini, siis edasi lõunasse kuni punktini, mis asub Eyre'i järvest loode pool, ja sellest edasi üles kirdesse ning mööda 16. lõunalaiust idarannikuni.

Kasutades oma lingvistlikes uurimustes hõimude klassifitseerimist «kultuuripiirkondade» järgi, jõudis Wilhelm Schmidt järeldusele, et Lõuna-Austraalia keeled jagunevad mitmesse rühma, millede hulgas niinimetatud Victo-

* W. Schmidt väitis, et afiksita genitiiv esineb postpositsioonis mitte kõigis Lõuna-Austraalia keeltes, vaid ainult nende keelte «vanas» grupis (Victoria keeltes). Hiljem W. Schmidt loobus sellest seisukohast ega pidanud enam genitiivi asendit «kõige vanema» kultuuripiirkonna iseloomulikuks tunnuseks. *(Tõlk.)*

ria keeled on kõige vanemad. W. Schmidti teooria järgi toimus kõigi nende keelte sissetung Austraaliasse Torresi väina saarte ja Yorgi poolsaare kõige põhjapoolsema tipu kaudu. Hiljem tungis Kesk-Austraaliasse uus keelerühm, mis tõrjus Lõuna-Austraalia keeled nende praegustesse piiridesse, kus toimus mõlema keelerühma segunemine ja tekkis uus keelerühm.

Põhja-Austraalia keeltes ei leidnud W. Schmidt mingit seesmist sugulust. Tema poolt loodud keelte klassifikatsioon, mis lähtus sõnalõpust (kas konsonant või vokaal), vaadati hilisemate uurijate poolt uuesti läbi, kuid Schmidti Austraalia keelte klassifikatsioon ajalooliste kihistuste järgi jäi püsima.* Vahepeal uuris Austraalia keelte põhjalik tundja, Austraalia teadlane Capell olemasoleva keelematerjali veelgi hoolikamalt ja tagajärjekamalt läbi. Ta jagab Austraalia keeled territoriaalsetesse rühmadesse: Põhja-Kimberley, Kagu-Austraalia, Kesk-Austraalia, Põhja- ja Kesk-Queenslandi ning Uus-Lõuna-Walesi keskosa rühma. Kõiki neid keelerühmi peab Capell ainult teatava «üheainsa tüübi variatsioonideks». Kuid isegi Capell ei ole suutnud määrata, millisesse maailma keelte perekonda Austraalia keeled kuuluvad. Ühes oma teoses ta vihjab, et tänapäeval ei saa enam pidada päris absurdseks hüpoteesi, et austraallased ja nende kultuur pärinevad Indiast. Sellest võib järeldada, et ta eeldab Austraalia keelte ja mõnede India keelte sugulust.

Kuigi antropoloogilistele andmetele toetuvat austraallaste ajaloo periodiseerimist veel ei ole, kuigi ka lingvistid pole oma viimast sõna öelnud ja kirjalikud ürikud puuduvad, on Austraalia asustamise ajalooline protsess siiski igati jälgitav esiajalooliste leidude põhjal, samuti tolle materiaalse ja vaimse kultuuripärandi alusel, mis XIX sajandi lõpul oli veel olemas. Kuidas siis elati nende laiuskraadide all?

VÕITLUS IGAPÄEVASE LEIVA EEST

On vist mõttetu selle üle vaielda, mis on inimese elus kõige tähtsam, kõige vajalikum. Pole kahtlust, et igapäevane leib, milline see ka ei oleks, on inimelu alalhoiuks niisama paratamatult vajalik nagu tema rütmiliselt korduv hingamine. Samuti pole vist kahtlust, et see viis ja laad, kuidas inimesed endale toidust hangivad, sõltub

---

* Autor refereerib W. Schmidti järeldusi ebatäpselt. Viimasel õnnestus tõesti Lõuna-Austraalia keelte rühmitamine, kuid mitte grammatiliste tunnuste järgi, vaid ainult sõnavara ja eeskätt isikuliste asesõnade põhjal. Keelte rühmitamisest genitiivi asendi järgi Schmidt hiljem ise loobus. Schmidti «ajaloolised» konstruktsioonid on õige meelevaldsed ega toetu faktidele. *(Tõlk.)*

maastiku iseloomust, kliimast, floorast, faunast jne. Igavese jää ja lume piirkonnas hangib inimene endale ülalpidamist teisiti kui troopilistes metsades või steppides. Seejuures määrab inimese suhtumise loodusesse põhiliselt tootlike jõudude seisund.

Milline taimestik ja loomastik on Austraalia kontinendil? Kui heidame pilgu Austraalia botaanilisele kaardile, siis näeme sellel mitte vähem kui kuus erinevat, peaaegu kontsentriliste ringidena asetsevat taimeformatsiooni. Mandri südames on suured kõrbed. Kuid nad erinevad Aafrika liivakõrbetest. Troostitud sõna otseses mõttes on suured kivikõrbed Eyre'i järve ümber ja kaljukõrbed mandri loodeosas. Läänes aga domineerivad soolakõrbed. Kuid kõik nad hõivavad ainult väikese osa maa-alast, mis on enamasti astlaliste põõsastega kaetud.

Kõiki neid kõrbeid piiravad omakorda kõvalehise ja astlalise võsaga tihedalt kaetud laiad lagendikud, niinimetatud skrabivööndid, mis on saanud oma nime valdava taimeliigi järgi. Skrabidest on tähtsamad eukalüptidega malee skrab, akaatsiatega mulga skrab ja väga liigirohke brigalou skrab. Kõiki neid steppe pidasid kolonistid kunagi täiesti läbipääsmatuteks.

Põhjas ja idas järgnevad nendele skrabidele laiad savannid ja stepid, mis on kõrge rohuga kaetud. Vihmaperioodil kasvab rohi savannides meetrikõrguseks ja mõnikord isegi pikemaks, nii et veel ainult puude võrad paistavad. Vihmasadude ajal tekkivad veekogud peavad isegi kuivaperioodile vastu. Sellistes lompides õitseb rikkalikult vesiliiliaid ja leiavad endale toitu ning varju arvukad linnud. Igasugused kukkurloomad elustavad seda maastikku ja selle rajooni lõunaosas esinevad nokkloomad.

Edasi laiub — samuti ainult Austraalia põhja- ja idaosas — suur metsavöönd, mis algul on hõre ja meenutab parki, aga merele lähenedes muutub tihedamaks. Siin domineerivad väga mitmet liiki igihaljad eukalüptid, mis kasvavad kuni kuuskümmend meetrit kõrgeks. Samuti leidub siin omapäraseid rohtpuid, millest oli juba juttu, edasi niinimetatud *blackboy*'sid, õierikkaid ja meeldivalt lõhnavaid banksiaid, puutaolisi sõnajalgu, guajakipuid ja ka *bunya-bunya*'sid (liik araukaariaid); esineb isegi palmiliike, selliseid nagu rotang, kentia ja livingstona, ka pandaanid ei puudu.

Põhja-Austraalia metsavööndil ei ole seda troopilist lop-

sakust, mida sademete rohkuse tõttu nende laiuskraadide all oleks oodata võinud. Enam-vähem troopilisteks muutuvad metsad ainult jõgede ääres, kus kasvavad eukalüptid läbisegi pudelpuude, paberpuude ja mitmet liiki fiikustega. Siin leidub isegi bambuse- ja mangroovipadrikuid.

Vastupidi floorale ei ole Austraalia faunal nii kindlaid piire, et seda saaks vööndidesse jaotada. Kuid mandri siseosa kuivpiirkondade ja niiske rannikuvööndi faunas on siiski tunduvaid erinevusi. Austraalia fauna kõige iseloomulikemateks esindajateks on jaanalinnutaoline jooksulind emu ja mitmed känguruliigid. Nad esinevad kontinendi kõigis vöötmeis. Samasugune on lugu arvukate reptiilidega (sisalikud ja maolised), kelle poolest Austraalia on nii rikas. Ainult krokodill esineb rohkem troopilistel aladel. Laiad stepid ja savannid põhjas ning idas, aga samuti metsad piki rannikut pakuvad arvukatele loomaliikidele ideaalseid elamisvõimalusi. Neis leidub mitmesuguseid muistsete kukkurloomade esindajaid, kelle hulka kuulub juba mainitud känguru, siis mägrasuurune vombat, puude otsas elutsev kukkurrebane, keda ekslikult «oposumiks» nimetatakse, edasi kukkurhiir, kukkurkaru ehk koaala ja samuti *«native cat»*, kelle zooloogid *Dasyurus*'eks on ristinud. Inimese hävitustöö tagajärjel on kahjuks paljud zooloogiliselt eriti huvitavad kloaakloomad haruldasteks muutunud, nii näiteks oma väärtusliku karusnaha pärast hinnatav nokkloom ja sipelgasiil. Rohkete veekogudega savannid põhjas on tõeline linnuparadiis. Nende pinnal liuglevad pardid ja haned, sookured ja pelikanid kükitavad kõrkjais, mitmevärvilised papagoid ja kakaduud, aga ka kudrutavad tuviparved ehivad lopsakate puude kroone. Austraalia loodus üllatab meid ka lindude osas mõnede kurioosumitega. Selliste hulka kuuluvad lüürasabad ja rihukanad, kes oma munade väljahaudumise jätavad päikese hoolde.

Väikestest putukatest tuleks mainida ka moskiitosid, neid õelaid ja tüütuid austraallaste piinajaid. Nende hulka kuuluvad *Anopheles*'e liigid, kardetavad malaaria levitajad. Pärismaalaste nuhtluseks on samuti kärbseparved ja kõike hävitavad termiidid.

Koos kõigi muude «tsivilisatsiooni hüvedega» tõid esimesed valged kolonistid oma uuele kodumaale mõned loomad. Nende hulgas olid ka küülikud, kes siin täielikult

metsistusid, suurt kahju tegid ja tõeliseks nuhtluseks muutusid.

Toodud napi ülevaate järgi võiks arvata, et selle võrdlemisi ebalahke mandri taimestik ja loomastik on vaene. Kuid austraallased teavad palju seesugust, millest meil pole aimu. Oma peene tähelepanuvõime tõttu on nad üllatavalt leidlikud looduseuurijad. Nad tunnevad oma ümbritsevat loodust võrratult paremini kui tänapäeva suurlinlane oma vahetut ümbrust. Paar näidet selle kinnituseks.

Põhja-Queenslandi hõimude kauaaegne protektor kirjutas mahuka raamatu*, milles jutustab oma tähelepanekutest pärismaalaste eluviiside kohta. Ta nimetab kakssada nelikümmend taimeliiki, üheksakümmend kolm molluskiliiki ja kakskümmend kolm sorti kalu, mida pärismaalased ainult t o i d u k s kasutasid! Ka misjonär Strehlowile, kes töötas hulk aastaid Kesk-Austraalias, loetlesid kohalikud hõimud tohutu hulga igasuguseid taimi ja loomi, mis nende toitude valikusse kuulusid. Kuid nende zooloogilised ja botaanilised teadmised olid hoopis laiemad, sest nad ei kasutanud ju mitte kõiki taimi ja loomi üksnes oma kõhutäiteks. Seega pakub Austraalia loodus inimesele niivõrd küllaldasel määral toitu, et ta sellest elatuda võib.

Austraallasi eraldab kõigist teistest maakera rahvastest üks iseärasus ja nimelt nende õige omapärane toidu muretsemise viis. Eurooplasele võib see väga primitiivsena tunduda, kuid pärismaalastele on see väga vaevarikas, nõuab suurt jõukulu ja on ebamugav. Nende majapidamisviis nõuab teravat looduse jälgimist ja selle head tundmist, ilma milleta austraallaste olemasolu poleks üldse võimalik, sest ükski Austraalia hõim ei tunne põlluharimist ega loomapidamist, rääkimata karjakasvatusest. Oma toidu hangivad nad peamiselt söödavate taimede ning viljade korjamise ja väikeste loomade püüdmise teel. Sellega tegelevad naised ja suuremad poisid. Mehed püüavad linde ja kütivad suuremaid loomi. Selline ainult korjamisele ja jahile rajatud majandusvorm määrab omakorda ka austraallaste eluviisi ja ühiskondlikud suhted. See on kõige lihtsam majandusvorm inimkonna ajaloos.

---

* Autor vihjab Walter E. Roth'i teosele «North Queensland Etnography», Brisbane 1901. *(Tõlk.)*

Hüpoteetilisele inimeste «ürgsele seisundile» peaks see olema kõige lähedasem.

Jahipidamine on mehe privileeg. Ta tunneb paljude metsloomade ning lindude harjumusi ja neid arvestades kasutab erinevaid jahimeetodeid. Neljajalgsete hulgas, kellele peetakse jahti, seisavad esimesel kohal mitut liiki kängurud. Neist väärivad mainimist eeskätt hiiglakänguru ja väike punane *wallaby*.

Müratult taandub kahele poole pikk stepirohi. Tõmmud meestekujud liiguvad hanereas edasi. Vasakus käes on neil kerge puukilp, paremas — puuodad ja viskepuu. Enesekindlalt ja sõnatult astuvad nad känguru jälgi mööda. Päike kõrvetab halastamatult, kuid mehi see ei häiri. Neile on ükskõik, kui kaua nad juba teel on või kui kaua neil tuleb veel niiviisi jälgipidi marssida, kuni nad kord saagini jõuavad.

Horisondil hakkavad puude kroonid paistma ja kaugel võib mäeaheliku kontuure märgata. Maapinnal vilksatab heletriibuline, sametpruun sisalik eredate täppidega küljel. See ei eksita mehi põrmugi. Neid ahvatleb hoopis rikkalikumat saaki tõotav jäljerada. Eukalüptisalu nihkub lähemale. Eukalüptide sinirohekad piklikud kitsad lehed liiguvad vaevalt kerge tuule käes. Juba paistab madalate põõsaste rida nagu kaitsemüür puude ees. Mehed liiguvad hinge kinni pidades edasi. Äkki peatub juht ja mehed nagu tarduvad paigale. Nende ees otse põõsaste ääres söövad kängurud. Kuid siis muutuvad loomad äkki rahutuks. Nende rasked kehad kerkivad tugevatel tagajalgadel nagu pallid õhku ja hüppavad teise kohta. Ehmunud loomad vaatavad kartlikult ringi. Miski ei liigu. Kängurud rahunevad ja jätkavad söömist.

Jahimehed istuvad ikka veel liikumatult. Pikkamööda nende pinevus langeb ja meeled rahunevad. Nad kükitavad kõrges rohus. Siis sosistavad omavahel kiiresti ning lühidalt. Nad peavad end hoolikalt varjama, kui tahavad loomadele odaviske kaugusele läheneda. Mehed määrivad ettevaatlikult näo ning keha mullaga kokku ja omandavad maapinnaga ühesuguse värvi. Paar jahimeest tõusevad ja roomavad kängurute juurde põõsaste taha, et nende põgenemistee ära lõigata. Jõudnud kohale, murravad nad meelega oksi, loomad ehmuvad ja tormavad mahajäänud jahimeeste suunas.

Vahepeal on ootavad jahimehed oma varustuse maha pannud, oda ja viskepuu võtnud, maast mõned rohutuustid kiskunud ja neid oma keha maskeerimiseks enda ees hoides pikkade ettevaatlike sammudega ahelikus kängurute poole hiilima hakanud. Kuid loomad söövad rahulikult edasi ega aima midagi. Äkki kostab põõsaist okste ragin. Kohe ajavad kängurud oma pikad kaelad õieli ja vahivad teraselt põõsaste poole. Samal hetkel vuhisevad odad läbi õhu ja tungivad sügavasti punakaspruunidesse kehadesse. Võidukas «käu» kõlab edukate odaheitjate kõridest üle stepi ja ehmunud kängurukari kaob pikkade, maad värisema panevate hüpetega kaugusesse.

Selline hiilimistaktikat kasutav jaht, mida tihti ka üksi ette võetakse, on ainult üks paljudest viisidest, mida austraallased kasutavad. Edukamad on muidugi suured ajujahid, millest mitu perekonda osa võtab. Sel juhul määravad kogenud jahimehed igale üksikule osavõtjale tema koha ja annavad neile täpsed käitumisjuhised. Kui umbes poolemiilise läbimõõduga või pisut suurem ala on sisse piiratud, hakkavad jahilised juhi märguandel valjusti karjuma ja käsi vehkides ringi keskpaiga suunas jooksma. Niiviisi kitsale maa-alale kokkuaetud loomi on kerge odade või pikkade nuiadega maha lüüa. Säärastel ajujahtidel kasutatakse mõnikord ka võrke tee tõkestamiseks või, kui tuul on soodne, süüdatakse rohi.

Tõeliseks kannatuseprooviks on jahilistele kängurute varitsemine nende joogikohas. Kui loodus ei paku jahimehele sobivat peidupaika, valmistab ta selle ise okstest ja jääb siis ootama hetke, mil ta oda võib heita. Hoopis edukam on teine meetod. Tee, mida kängurud kasutavad joomaminekul, tarastatakse 300 kuni 400 meetri pikkuselt mõlemalt poolt okstega, joogikoha läheduses aga on selline koridor kitsas nagu lehter. Veelombi ette kaevatakse auk. Läheb känguru jooma, hirmutatakse ta kisa ja käraga sellesse tarastatud käiku, kus ta lõpuks auku kukub.

Äärmist vastupidavust, julgust ja jõudu nõuab väljakurnamisjaht. Jahimees läheneb rahulikult söövale kängurule ja hirmutab ta minema. Känguru jookseb teise kohta, kuid jahimees läheneb talle uuesti ja peletab minema. Ta ei anna loomale hetkekski rahu ega lase tal süüa. Öö tulekul magab puruväsinud jahimees rohus lageda taeva all. Ta ei karda nälga ega janu. Koidikul alustab ta

jälle känguru tagakiusamist ja jälitab teda jälle kuni pimedani välja. Päevade kaupa kestab see halastamatu heitlus inimese ja looma vahel. Lõpuks ei suuda täielikult kurnatud ohver enam edasi liikuda. Osava käega visatud oda vihiseb läbi õhu ja känguru variseb surnuna maha.

Metsarikkamates piirkondades elab rohkesti kukkurrebaseid. Neid väikseid neljajalgseid on Austraalias hulk liike. Need on tüüpilised puudel elutsevad loomad, kes varjavad end puuõõntes või tihedates võrades. Metsas saaki otsiva austraallase vilunud silm märkab kohe selle loomakese vaevalt nähtavaid küünejälgi puukoorel. Ta uurib hoolikalt, kas puukoorel pole looma lähedust reetvaid liivateri või karvu. Kui tüvi on õõnes ja kukkurrebane võis sellesse varju pugeda, teeb pärismaalane puu alla haljastest okstest tule. Ta püüab tiheda suitsuga looma tema redupaigast välja peletada. Lõpuks hüppab kukkurrebane hirmuga alla, kus teda oda või visknuiaga on hõlbus surmata.

Avastab jahimees kukkurrebase võras, siis ronib ta puu otsa ja püüab teda ülal tappa. Et oma jalgadele ronimisel tuge anda, raiub ta kirvega puusse sälgud. Samasugusel viisil peetakse jahti koaalale, Austraalia kukkurkarule, kes end puu otsas täiesti kaitstuna tunneb, kuid on ise nii kohmakas, et langeb inimesele kergesti saagiks.

Õige omapärane on välimuselt liivpruun lühijalgne vombat, kes oma jõmmaka kere ja liigutustega karu meenutab, kuid pole harilikust terjerist suurem. Vombat kaalub kuni seitsekümmend naela. Ta ehitab oma koopa kuue meetri sügavusesse maa alla ja ühendab selle mitme kallakkäiguga, kust ta sisse ja välja pääseb.

Kui pärismaalased avastavad vombati koopa, peavad lapsed selle käikudesse pugema, kuid alati jalad ees. Niipea kui nende paljad jalad looma puudutavad, taovad nad kohe rusikatega vastu maa-aluse käigu lage. Täiskasvanud kuulavad ülal, kõrv maa ligi, ja määravad niiviisi täpselt vombati asukoha. Seejärel kaevatakse muld kiiresti teravate keppidega kobedaks ja eemaldatakse korvidega. Kui on koopani jõutud, on juba kerge looma surmata, sest ta ei avalda mingit vastupanu ning lepib oma saatusega. Ent austraallased püüavad siiski säärast rasket mullatööd vältida ja ootavad meelsamini, kuni tulevad hästi palavad päevad, mil vombat ise oma maa-alusest urust välja ronib.

Maa all otsib endale kaitset ka okassiga, kes sealt samuti

välja kaevatakse. Aga ta ei ole nii ohutu nagu kõva karvaga vombat. Austraallased ei põlga ka vähemaid neljajalgseid, selliseid nagu kukkurkärp, lendkoer, kukkurorav, isegi mitte mügrisid ja hiiri.

Austraallaste lemmiklind on emu, keda nad hindavad liharohkuse (kuni 130 naela) ja kaunite ehtesulgede pärast. Pärismaalaste jahimeetodid arvestavad selle linnu iseärasusi ja on väga iseloomulikud. Nii on emu õige uudishimulik ja jahimehed kasutavad seda ära. Kasutades mõnd hästi silmatorkavat eset, näiteks läikivat kivi või värvikat sulge, meelitab jahimees emu põõsaste lähedusesse, kus ta ise on redus, ja surmab ta oma viskodaga. Mehed larrekja ja vogaiti hõimust mandri põhjaosas ronivad hommikul varakult puu otsa, mille viljadele see suur lind on eriti maias. Mehed on lehestikus peidus ja emu, kes alustab maiustamist, ei tea aimatagi, et see on tema viimne sööming.

Eriti osavad jahimehed on kaguaustraallased, kes enda maskeerivad emuks, meetod, mida ka bušmanid Lõuna-Aafrikas jaanalinnujahil kasutavad. Jahimehed mähivad meetripikkuse kepi rohuga ja pistavad sellesse suletuti. Säärane riistapuu imiteerib emu kaela ja pead. Oma puusad polsterdavad nad samuti rohuga ja istmiku ehivad veel ühe rohututiga, mis peab emu lühikest saba meenutama. Veelgi ehtsamalt mõjub maskeering, kui jahimehed end emunahaga katavad. Läbi emu kaavikkaela aetakse kepp, mille otsa pistetakse tema pea. Matkides osavasti emu hepakat kõnnakut, hiilivad jahimehed säärases rüüs linnu lähedale. Oda lohistavad nad varvaste vahel mööda maad, et seda päris lähedalt jahmunud linnu pihta paisata.

Põhja-Austraalias on rohkesti suuremaid ja vähemaid veelompe ja mülkaid, kus elutseb igasuguseid linde, kelle tabamiseks tuleb teistsuguseid jahimeetodeid kasutada. Ludwig Leichhardt teostas aastail 1844—1846 tõeliselt kangelasliku retke Austraalia idarannikult kuni Arnhemi maani mandri põhjaosas. Ta oli esimene eurooplane, kes selle laialdase, seni täiesti tundmatu maa-ala läbi reisis. Oma päevikus kirjeldab ta seda ebatavalist linnuparadiisi lihtsalt ja ilmekalt. «Juba mitu päeva järjest lendavad iga öö suured haneparved üles- ja allavoolu, ja nii madalalt, et me selgesti nende tiivalööke kuuleme. Vilistavad pardid lendasid tihedates parvedes marulise kiirusega pisut kõr-

gemal. Päevad ja ööd läbi oli õhk täis hanede kaagutamist, partide prääksumist, kurgede ühetoonilist hüüdu, valgete ja mustade kakaduude kisa. Üle meie lendas harksabade parv, mis tähendas, et kuskil lähedal pidi suurem veekogu asuma.»

Kõiki neid linde võis iga hetk osavasti visatud oda tabada, kuid austraallast see veel ei rahuldanud, sest ta tahtis, et saak oleks igal juhul tagatud. Seepärast õppis ta hoolikalt lindude eluviise tundma ja püüdis kõigi võimalike vahenditega oma ohvreid kavalusega üle trumbata.

Muretult vallatlevad pardid Murray jõe avaratel vetel. Pisut allavett askeldavad mõlemal pool kaldal inimesed. Nad seavad üle võimsa jõe pikka võrku, kuid nii, et see suuremalt osalt vette vajub. Võrk kinnitatakse mõnede vaiade külge. Vahepeal on üks jahilistest pisut ülalpool vette läinud ja ujub ettevaatlikult pardiparve suunas. Ükski vali solksatus ei tohi neid hirmutada. Oma tugevate kätega ujub ta rahulikult edasi ja ajab pardid pikkamööda võrgu poole. Veel mõned meetrid ainult ja kõik pardid on võrgu kohal.

Äkki plaksutab ujuja valjusti käsi ja peksab kätega vastu vett. Tema terav silm on õigesti kaugust tabanud — linnud on täpselt võrgu kohal. Ehmunud pardid tahavad õhku tõusta. Aga mis see on? Kas mitte röövlind, kull? Kohkunud pardid ei märkagi, kuidas lähedalolevalt kaldalt üks põõsas varitsev inimene viskab äkki kõrgesse üles puukooretüki, mis oma kujult meenutab kulli, ja et samal hetkel kostev röövlinnu kisa tuleb inimeselt. Surmahirmus otsivad pardid pääsemist jões ja kaovad silmapilkselt pea ees vee alla. Kuid siin ootab neid hukatus. Oma väikeste peadega satuvad nad võrgu silmadesse, kust pole enam pääsu.

Kuid nähes veelindude ujuvat parve, oskab austraallane ka üksi nende peale jahti pidada. Kasutades hingamiseks pillirootoru, ujub pärismaalane tasa vee all nende juurde, haarab siis äkki ühel pardil jalust kinni, tõmbab vee alla ja murrab tal kaela. Tavaliselt eelistab ujuja siiski maskeerimist, katab oma pea kõrkjate ning vetikatega, et siis rünnata linde, kes ei tea ohtu aimatagi.

Lõuna-Austraalias surmatakse veelinde väikeste viskodadega või visatakse neile kaela kepi külge kinnitatud

peen silmus. Kui aga linnud on sulil, siis eraldavad pärismaalased suured kõrkjatega kaetud alad vee poolt küljest võrkudega, tungivad ise kaldalt kõrkjatesse ning peletavad linnud püünisesse. Teisiti peetakse jahti luikedele. Jahimees ajab luige kõrkjatesse, kus see ei saa enam oma tiibu laiali laotada ja teda on siis juba kerge odaviskega või nuiahoobiga surmata.

Jaht kakaduudele ja tuvidele nõuab hoopis vähem vaeva. Suurte parvedena lendavad nad üle veekogude ja laskuvad lärmakalt nende kaldail kasvavatele puudele. Pärismaalane virutab sellesse parve oma viskoda või tavalise bumerangi, ja juhtub haruharva, et need oma eesmärki ei taba. Gippslandi (Lõuna-Austraalia) hõimud teevad asja endale veelgi lihtsamaks. Pärismaalased võtavad linnud otse nende pesast, kus nad on kas haudumas või sulil ja seetõttu lennuvõimetud. Austraallaste poolt toiduks tarvitatavate linnuliikide hulk on siiski hoopis suurem, kui seda üldiselt arvatakse. Jahimeeste saagiks langevad isegi kotkad, pelikanid, kakud ja lüürasabad.

Palaval aastaajal on mandri kõigis paigus arvukalt reptiile, keda peetakse eriti hinnatavateks maiuspaladeks. Selliste roomajate hulka kuuluvad Gippslandis esinev suur iguaan ja mitmet liiki maod nagu rästik, must madu, tiigermadu ja pruun madu. Ka kahepaikseid ei põlata. Mõnede hõimude juures omab suurt tähtsust kilpkonnapüük. Victorias püütakse mageveekilpkonni, kes jõgedes, laguunides ja soodes elutsevad, kuna mandri loode- ja kirderannikul eelistatakse merikilpkonni. Kilpkonna tabatakse kuival maal munemisel, mil saadakse veel lisaks 50 kuni 60 tuvimunasuurust muna. Mõnikord aga püütakse kilpkonn kinni une pealt, mil ta vees pikka edasi triivib, kuid tema tabamine pole isegi sel juhul kuigi kerge.

Meri on imesile. Säravsinine on taevas ja päike kõrvetab halastamatult. Pole vähematki tuuleõhku. Ainult vee kerge loksumine rifirahnude vastu reedab, et peegelsile meri hingab ja elab. Kaugel merel paistab paat. Näib, et see pole suurem kui pähklikoor. Hääletult libiseb ta veepinnal. Kaks tõmmunahalist kuju langetavad oma mõlad tõttamata, peaaegu ettevaatlikult sätendavatesse voogudesse. Nende silmad ekslevad otsivalt üle ääretu veepinna. Aga pea — seal eemal vee peal on kerge kumerus. See

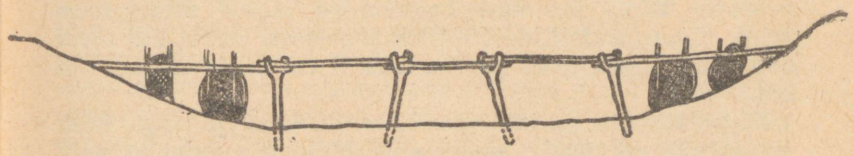
ongi otsitav saak. Veel mõned aerutõmbed. Aeglaselt läheneb kanuu kilpkonnale, kes mõnulevalt magab. Üks meestest laskub ettevaatlikult üle parda vette. Peaaegu kuuldamatult ujub ta kilpkonna juurde. Siis mõned kõvad hoobid kilpkonna pihta ja ujuja tugevad käed suruvad ta vee alla, kus loom pööratakse selili ja eeskäpad väänatakse paigast. Nüüd ei pääse ta enam kuhugi. Mõne sekundiga on kõik otsustatud. Inimene jäi võitjaks. Paadist visatakse ujujale köis. Ta seob selle abitu looma ümber ja ühisel jõul tiritakse kilpkonn paati.

Puudutades Austraalia asustamise küsimust, märkisime, et austraallased kui selle mandri päriselanikud vaevalt võisid tulla meresõiduks kõlblikel laevadel oma praegusesse asupaika. Ka viis, kuidas nad kalu püüavad, ei vasta nendele mitmekesistele ja hästi väljaarenenud meetoditele, mis esinevad rahvaste juures, kelle eluelemendiks on meri. Muidugi ei saa salata, et austraallased tegelevad isegi mandri siseosades kalastusega kõikjal, kus selleks vähegi võimalusi on, kuid see ei erine millegi poolest tavalisest lihtsast kõige söödava korjamisest.

Nii sumpavad mehed Austraalia sisemaal kuival aastaajal veel säilinud jõgede madalas vees ja püüavad kalu lihtsalt palja käega. Tavaliselt aga eelistatakse siiski järgmist püügimeetodit: mehed ja poisid sammuvad tihedalt üksteise kõrval ühelt kaldalt jõkke ja ajavad saagi okstega vastu vett pekstes valju kisa ning käraga madalasse vette. Märguande peale muutub kisa äkki nii metsikuks, et kalad tormavad hirmunult kaldaäärsesse mudasse, kus mehed nad kerge vaevaga kinni võtavad ja kaldal juba ootavate naiste kätte pilluvad.

Põhja-Austraalia troopikapiirkonnas ja Ida-Queenslandis kasutatakse peamiselt ovaalseid ja paunakujulisi kalapüügivõrke, mis on rotangpalmipuust raami külge kinnitatud. Sellist võrku hoiavad kaks naist mõlemalt poolt otsast kinni ja ise kogu aeg edasi sammudes peksavad oksakimbuga tugevasti vastu vett, mille peale kalad võrku sööstavad.

Võrdlevad uurimused näitavad, et võrgupüük pole kaugeltki mitte Austraalia päritoluga, vaid on teistelt Okeaania rahvastelt laenatud. Sama kehtib ka luust või puust valmistatud õngede suhtes, mida Lõuna-Austraalia hõimud enne eurooplaste tulekut ei tundnud. Seevastu on

Varbtõke jões

kalapüük mitmeharulise ahingu abil austraallaste põline meetod. Kalapüük ise toimub sel juhul järgmiselt: kalamees otsib sobiva kaljurahnu vees, ronib selle otsa ja jääb sellel liikumatult valvele, viskevalmis ahing käes. Ainult tema silmad jälgivad luuravalt veepinda. Niipea kui ta märkab saaki, tegutseb ta välkkiirelt ja ahing vihiseb kala pihta.

Väga meelsasti kasutatakse varb- ja kivitõkkeid. Selline kalapüügiviis näib küll väga primitiivne olevat, kuid et ta soovitud tulemusi annaks, tuleb need jõesulud läbimõeldult ehitada. Peale selle nõuab säärane püügiviis rohkesti füüsilist tööd, et tõke — olgu see ehitatud kas puutüvedest, põõsastest või kividest — veesurvele vastu peaks. Põhja-Austraalia rannikul valmistavad pärismaalased painduvast pilliroost mõrdasid ja paigutavad need tõketesse. Selle kalapüügiviisi on austraallased malailastelt laenanud. Mõnikord paigaldatakse mõrrad isegi kivitammidesse.

Carpentaria lahes ehitavad pärismaalased merre ulatuvaid poolringikujulisi kivimuule, mis on kuni kolmsada meetrit pikad. Kuid kõige kuulsam selletaoline kivimuul asub Darlingi jõe ülemjooksul ja kannab Brewerina nime. Bourke'i linnast ülalpool asub kivises jõesängis õige keerukas ehitus, mis on kuni sada meetrit lai ja niisama pikk. See on üksteisest läbipõimuvate ringidega umbes meetrikõrguste kivimüüride hiiglaslik labürint. Kuigi mõnikord tugeva veevoolu ajal müüri ülemine kivikiht minema uhutakse, on kogu ehitus siiski nii püsiv, et on mitme põlve jooksul edukalt veesurvele vastu pidanud. Labürindi üksikutesse basseinidesse sattunud kalu võtavad pärismaalased kergesti käega kinni. Veel XIX sajandi teisel poolel pidasid ümberkaudsed hõimud seda seadet korras.

Arvukate kalasortide kõrval, mis alati näljase austraallase kõhtu rändavad, ei etenda neis meredes esinevad mereimetajad pärismaalaste toidus kuigi tähtsat osa. Car-

pentaria lahes peetakse harpuuniga ainult meriveisele jahti. Vaalu ja delfiine võetakse meelsasti vastu, kui torm nad randa ajab, kuid pärismaalased ise neid püüdmas ei käi.

Ei põlata siin ka igasuguseid molluskeid, ja nagu Roth jutustab, juba üksi Queenslandi hõimud tunnevad neid vähemalt 93 liiki. Molluskeid korjavad naised ja lapsed. Isegi mandri keskosa kuivades piirkondades leidub suuri maatigusid põõsaste ja suuremate veerkivide all. Mageveekarpe esineb lompides ja väheste jõgede kaldamudas. Veel tänapäeval võib Murray jõe kaldail näha tohutuid jõekarbikuhje, mis annavad tunnistust ammu väljasurnud hõimude paljude põlvkondade kadestamisväärselt heast isust. Samasuguseid merekarpide jäänuste hunnikuid esineb mandri idarannikul ja Austraalia põhjaranniku riffidel korjavad kohalikud hõimud nüüdki veel austreid.

Eriti maiad on austraallased röövikutele ja ühe liblika rasvastele larvidele (inglased nimetavad neid larve *witchedy*-tõukudeks). Niipea kui sellised larvid avastatakse puujuurte vahel, songivad naised teravate keppidega nad kohe sealt välja. Kuid tihtipeale pesitsevad need larvid teatavat liiki eukalüptide tüvepaksendites; niisugusel juhul pole selle maiuspala hankimine kaugeltki mitte ohutu ja nii peavad sellega mehed tegelema. Hämmastava kerguse ja enesekindlusega ronivad nad mööda eukalüpti üles. Ronimisel raiutakse kirvega kooresse üksteise järel sälgud kätele ja varvastele toeks. Kirde-Queenslandis ronivad pärismaalased eukalüpti otsa pika painduva pilliroo abil: nad panevad selle omapärase «ronimisköie» ümber puu, võtavad kätega otstest kinni ja, et «köis» pingul oleks, toetuvad jalgadega vastu tüve. Nõksakukaupa visatakse roosilmus üha kõrgemale ja astutakse iga kord ühe jalaga tüvepidi edasi. Kus neid abivahendeid — kirvest ja silmust — ei kasutata (nagu näiteks vordamanide juures Loode-Austraalias), seal lüüakse mõlemad käed ümber puu ja tõugatakse keha jalgadega ülespoole.

Putukatest peavad pärismaalased Kesk-Austraalias meesipelgat kõige hinnatavamaks delikatessiks. Meesipelgad elavad kolooniatena maa sees ja nende maa-aluse pesa sissekäigu avastamine nõuab teravat tähelepanuvõimet. Meesipelgaid korjavad naised. Kui nad leiavad meesipelgate pesa, tuhnivad nad kepiga kannatlikult mulla üles

ja pilluvad selle kätega laiali. See on vaevarikas töö, sest meesipelgad ehitavad oma pesa võrdlemisi sügavasse, ja et nendeni jõuda, tuleb peaaegu maa alla pugeda. Meesipelgad tääravad oma tagakehasse magusa neste, millest ka nende nimetus. Kogutud neste tagajärjel paisuvad nende kehad laiaks ning vormituks, nende liikumine on raskendatud ja neid on kerge puukaussidesse noppida. Tekib pärismaalasel magusroa järele isu, võtab ta sipelga peadpidi sõrmede vahele ja imeb huultega mee tema tagakehast välja.

Mandri põhja- ja lõunaosas pakub loodus inimesele rikkalikult mett metsmesilaste pesade näol, mis asuvad puuõõntes. Neil kimalastel puudub mürgiastel. Seepärast on nende meevarude röövimine täiesti ohutu. Juhtuvad naised ja lapsed puudest mööduma, siis uurivad nad eriti hoolikalt iga pehkinud puutüve ja vaatavad, kas selles ei leidu ava, kust usinad nektarikogujad sisse ja välja lendavad. Või nad panevad oma kõrva vastu sellist igerikku puud ja kuulatavad, kas ei kosta sealt mesilaspesa suminat. On see tõesti nii, siis kistakse silmapilkselt pude puukoor maha ja suurepärane maiustus tiritakse õõnest välja, kust see rändab kas kohe suhu või tõstetakse puukaussi.

Kuigi selliseid maiustusi kirglikult ihaldatakse, on üksikud hõimud siiski õige nõudlikud. Nii näiteks Tully jõe alamjooksul elutsevad hõimud söövad ainult teatavat liiki mesilaste mett, aga Printsess Charlotte'i lahe piirkonna pärismaalased peavad noore mesilaspere mett vanade mesilaste omast maitsvamaks ja see on hõimu vanematele reserveeritud.

Pisiloomade hulgas pole ühtki, keda austraallane toiduks ei kasutaks. See on ka arusaadav. Austraallased ei saa toidu suhtes kuigi nõudlikud olla, sest neil puudub maaviljeluse ja karjakasvatuse näol kindel elatusalus. Seepärast ongi naiste ja laste peamiseks tegevusalaks söödavate taimede korjamine. Juba koidikul lahkub naine kõigi oma lastega, nii suurte kui väikestega, laagripaigast. Naisel on kaasas kiilukujuliselt teravdatud kepp ja piklik puuküna (Põhja-Austraalias — kõrkjatest või taimekiududest korv). Need pole talle koormaks. Hoopis raskem ja tülikam on aga nendel igapäevastel rännakutel laste eest hoolitsemine. Pealegi peavad naisel käed korjamiseks alati võimalikult vabad olema. Austraalia naised on kõigi nende takistuste jaoks ka enam-vähem rahuldavad lahen-

dused leidnud. Imikud pannakse rohuga polsterdatud puust või puukoorest künakesse, mida kantakse pea peal balansseerides, aga et künake paremini paigal püsiks, seatakse sellele niinest rõngas alla. Mõnikord võetakse selline omapärane «kandehäll» vasaku käe alla ja kantakse niinest nööriga üle õla kaenlas. Harvemini, nagu näiteks Murray jõe alamjooksul, kannavad naised oma imikuid nahkpaunas seljal. Kui laps on juba pisut suurem, istub ta ema õlgadele ja hoiab oma käekestega tema juuksepahmakast kinni. Ent niipea kui põngerjas juba joosta võib, peab ta oma jalakestega vapralt sibama. Hiljem lähevad poisid isaga kaasa, tütred aga jäävad ema juurde. Niiviisi tutvuvad lapsed juba maast-madalast kõige sellega, millega neil hiljem tuleb elus tegelda.

Austraalia on looduslikelt tingimustelt väga erinev ja vastavalt sellele on ka söömiseks korjatavad taimed ning viljad õige mitmekesised. Samuti oleneb söögikaardi sisukus tunduvalt vastavast aastaajast. Austraallased teavad täpselt, millal mitmesugused viljad, rohud ja teised taimed valmivad, sest sellest sõltub täielikult nende olemasolu.

Oma suurema leviku, aga võib-olla ka toiteväärtuse tõttu (seda küsimust pole veel lähemalt uuritud) on mõned taimed ja viljad austraallastele eriti tähtsad ning väärivad seepärast esiletõstmist. Mandri siseosades süüakse suurel hulgal *Cyperus rotundus*'e väikseid hernesuurusi mugulakesi. Maitselt meenutavad nad magusavõitu pähklit ja Kesk-Austraalias elutsev aranda hõim nimetab neid *yelka*'deks. Niipea kui see kriikide liivastel madalikel kasvav taim lööb närtsima, kobestavad naised oma teravate keppidega tema ümber mulla. Edasi ei tarvitse neil kuigi palju vaeva näha, sest otsitavad mugulad asuvad päris maapinna ligi. Siis hõõrutakse mugulaid käte vahel, vabastatakse kestast ja süüakse. Kõik see läheb veelgi nobedamini ja kestad pudenevad kergemini, kui mugulad kuuma tuha sisse panna.

Põhja-Austraalias domineerib juurviljadest jamss. Kuna jamsi lehestik on ainult lühikest aega maapinnal nähtav, siis varjab ta inimese pilkude eest osavasti oma asukohta. Jamsimugulate varumine nõuab mitte ainult head nina, vaid ka suurt füüsilist jõudu, et mugulaid lihtsa kaevekepi abil ja paljakäsi maa seest välja kiskuda. Sõrmejämedused ja umbes kolmkümmend sentimeetrit pikad jamsimugulad asuvad väga sügavas maa sees ja et nen-

dele ligi pääseda, tuleb sügav ning lai auk kaevata. Seepärast tegelevadki kõigist kehtivatest kommetest hoolimata paljude hõimude juures jamsijuurikate korjamisega mitte naised, vaid mehed. Kuid ka väljaspool troopilist vööndit, mandri kõige lõunapoolsemas osas, praeguse Melbourne'i ümbruses, pakkus loodus inimesele maitsvat metsikult kasvavat jamssi.

Põhjas kasvab veemülkais ja lompides peale selle veel vesiroos, mis kuulub samuti sealsete kohalike hõimude menüü hulka ja nad korjavad seda isegi tänapäeval.

Toiduks kasutatakse ka mitmesuguseid trühvleid. Ainult pärismaalase väga terav silm võib maapinna vaevalt märgatava kerge tõusu järgi avastada paiga, kus asuvad need seened mullas.

Söödavat värsket rohelist saab austraallane puutaoliste sõnajalgade südamekujulistest lehtedest, rohtpuu vartest, teatava kressi lehtedest ja jänesekapsast. Söödav on ka taim, mida botaanikud nimetavad kleitooniaks *(Claytonia)*. Ta kasvab peamiselt Kesk-Austraalias liivakünkail ja tema lihavad lehed muutuvad eriti lopsakaiks pärast tugevaid sadusid. Tulises tuhas hautatuna on kleitoonialehed pärismaalastele õige maitsvaks toiduks, kuid nad söövad neid lehti meelsasti ka toorelt, sest oma rohke veesisalduse tõttu kustutavad need suurepäraselt janu.

Naised ja lapsed ei põlga ka mitmesuguste taimede seemneid, mis nad lamedal kiviplaadil teise kiviga peeneks hõõruvad, saades niiviisi jahu. Veega parajal määral segatult küpsetavad nad säärasest jahust tulises tuhas leivataolisi karaskeid. Austraallased söövad ka mitmet sorti portulakke ja üht neist tunnevad pärismaalased hästi *munyeroo* nime all. Viimase seemned meenutavad väliselt püssirohtu ja neid korjatakse valmimisel naelade viisi. Naised kaevavad kõigepealt taimed maa seest välja ja kannavad nad laagriplatsile kokku. Seal pannakse nad laialilaotatud kängurunahale. Seemnekapsli silmalautaoline ülemine osa lööb kuivamisel lahti ja arvukad seemned kukuvad naha peale, kust neid võib hõlpsasti puukaussi raputada.

Paljude hõimude juures etendavad toiduna tähtsat osa sõnajalapalmi pähklituumad, kuid nad on mürgised ja neid tuleb eriliselt valmistada. Toorel kujul põhjustavad nad oksendamist ja kõhulahtisust. Seepärast panevad naised kogutud pähklid kõigepealt mitmeks päevaks lompi

likku. Siis kaevavad nad kuiva liiva sisse väljasirutatud käe sügavuse augu ja polsterdavad selle kõrkjatega. Kui see tehtud, tõstavad nad leotatud pähklid säärasesse mahutisse ja katavad selle liiva ning rohtpuulehtedega. Kahe nädala pärast pole pähklid enam ohtlikud ja neid võib süüa. Sellisele mürgikõrvaldamisprotsessile, mis on tähtis ja vajalik, sattusid pärismaalased arvatavasti juhuslikult. Kuid paljud Austraalia hõimud kasutavad ka hoopis teistsugust menetlust. Nad purustavad kõigepealt pähkli ja tambivad kiviplaadil peeneks. Peenestatud pähklimass pannakse korvi, mis asetatakse neljaks-viieks päevaks voolavasse vette. Seejärel sõtkutakse leotatud pähklimass veel kord läbi ja küpsetatakse tulises tuhas. Mõlema meetodi puhul toimub mürgi kõrvaldamine kõigepealt pähklite leotamisega, kuid et nad paremini maitseksid, kasutatakse esimesel menetlusel käärimist, teisel aga küpsetamist.

Austraalia viljapuude hulgas omab erilist tähtsust *bunya-bunya*, liik araukaariaid, üks noid muistsete okaspuude esindajaid, mis ainult sellel kõrvalisel kontinendil on säilinud. *Bunya-bunya*, see kuni nelikümmend meetrit kõrge puuhiiglane, kasvab peamiselt Queenslandis lõunalaiuse 27° piirkonnas väga kitsal, umbes üheksasaja ruutkilomeetri suurusel territooriumil. *Bunya-bunya* viljad meenutavad kujult ebakorrapärast rohelist männikäbi. Kui need viljad on küpsed, algab kõigil selle piirkonna hõimudel tõeline küllus, sest neid jahuseid vilju kukub puudelt nii tohutul hulgal alla, et pärismaalased end nendega lausa nuumavad.

Sellest külluslikust saagist saavad ka paljud lähema ja kaugema ümbruskonna hõimud osa, kui nad ainult rahulike kavatsustega tulevad ja oma võõrustaja ulukeid ei ründa. Säärane rahulik läbikäimine hõimude vahel pole Austraalias mingi üksiknähtus, sest seda võib täheldada ka neis paigus, kus leidub pärismaalaste poolt väga ihaldatavat punast savi, mida ihu ja kultusesemete värvimiseks kasutatakse, aga samuti kivimurdude piirkonnas, kust hangitakse sobivat materjali kivikirveste jaoks.

Kuna austraallased pikema aja kestel liiga vähe lihatoitu saavad, siis on neil tekkinud väga omapärane komme, mida etnograafid endokannibalismiks nimetavad. Mõned hõimud tapavad lihanäljas omaenda kaaslasi ja söövad nad ära. Kannibalismi esines Austraalias õige mitmel pool,

aga üldiselt siiski harva. Kuid Vaikse ookeani teiste rahvaste juures oli kannibalism kindlalt juurdunud tava.*

Kuigi Austraalia floora on kasin, pakub see pärismaalastele siiski ka mõningaid maitsvaid marju, mis on meie sõstarde ja karusmarjadega võrreldavad. Nii korjavad Port Lincolni ümbruses elutsevad hõimud jaanuarist kuni aprillini nõndanimetatud karkallasid. Neid ripub rikkalikult liivaküngastel kasvavate mesembrüanteemipõõsaste küljes. Suure naudinguga pigistavad pärismaalased marja sõrmede vahel kokku ja lasevad magusa kleepuva sisu suhu. Peamiselt mereranniku läheduses kasvavad karambipõõsad, mille erepunased oliivisuurused marjad on väga maitsvad. Palava ilmaga lebavad pärismaalased niisuguse karambipõõsa all ega lahku sealt enne, kui kõik marjad on söödud.

Austraalia taimedest on need ainult kõige tähtsamad. Loendamatute generatsioonide vältel on austraallased oma maa floorat ja faunat paremini tundma õppinud, kui Euroopa teadlased on seda suutnud. Nad õppisid kasulikke taimi eraldama kahjulikest, ja oskasid isegi mõningaid mürgiseid vilju erilise menetluse (leotamise, kääritamise, küpsetamise) abil söödavaks muuta ning niiviisi oma toitude valikut rikastada. Et kõike seda saavutada, milliseid kogemusi see nõudis!

Kuigi austraallased on säilitanud oma väga isepärase loodusliku eluviisi, on nad siiski majanduslikult juba kaugel sellest hüpoteetilisest staadiumist, mida tavatsetakse «inimkonna ürgseisundiks» nimetada.

Võhiklusest ja ülbest suurelisusest kaldusid paljud XVIII ja XIX sajandi maadeuurijad väitma, et selle mandri pärismaalased pole midagi muud kui loomad. Kuid Austraalia hõimude eluga lähemal ja põhjalikumal tutvumisel selgus peagi säärase seisukoha alusetus. Väga vähesed teavad, et austraallased kaugelt mitte ainult peost suhu ei ela! Pole kahtlust, et paljud nende poolt korjatud toidu-

---

* Austraalia (aga ka teiste mandrite) pärismaalaste kannibalismi küsimus on vanade maadeuurijate ja mõnede etnograafide poolt liialt ülespuhutud. Nad võtsid pärismaalaste eneste teateid tihtipeale puhta kullana, viimastel aga oli kombeks jutustada, et neile vaenulikud hõimud on hirmsad inimsööjad. Mõnikord tõlgitsesid etnograafid valesti pärismaalaste mütoloogilisi jutustusi muistsetest koletistest-inimsööjatest ja pidasid neid nähtusi kaasaegseiks. *(Tõlk.)*

ained kuigi kaua ei säili ning et need tuleb kiiresti ära tarvitada, kuid rohuseemnete jahust küpsetatud karaskid, *bunya-bunya* pähklid ja mitmed muud söödavad ained hoitakse mustadeks päevadeks. Kuna mitmesugused viljad valmivad Austraalias eri aastaaegadel, siis nimetab Julius Lips mõningaid Austraalia hõime koguni «lõikusrahvasteks», kelle juures tekkis isegi terve viljavarumajanduse süsteem.

Teaduslikult seisukohalt on eriti tähtsad need faktid, mis lubavad järeldada, et Austraalia lääneranniku hoolitsesid pärismaalased juba mõnede taimede eest, mida võib maaviljeluse eelastmeks pidada. Jamsi väljakaevamisel panevad austraallased nimelt mugulate ülaosad jälle mulda tagasi (täpselt nii, nagu tegid seda jamsi kasvatavad talupojad Indoneesias ja Okeaanias), sest nendest jamsimugulate ülaosadest võrsusid uued taimed. Võimalik, et austraallased laenasid sellise jamsi kasvatamisviisi malailastelt, kellega nad veel enne eurooplaste tulekut pärlipüüdjate ja trepangiotsijate näol kokku puutusid.

TEEL UUDE LAAGRIPAIKA

Kuna iga Austraalia perekond korjab söödavaid vilju ja peab loomadele jahti võrdlemisi piiratud maa-alal, siis peavad nad aeg-ajalt oma laagripaika vahetama. Kui metsikult kasvavad taimed on peaaegu kõik ära korjatud ja ulukite hulk märgatavalt kahaneb, tulevad laagrikogukonda kuuluvate perekondade vanemad kokku, et uue jahi- ja korjamispaiga valiku üle nõu pidada. Seejuures peavad nad silmas pidama oma hõimu geograafilisi piire, mida nad ei tohi ületada ja mis on puude, kaljude, veeleiupaikade või mäeseljandikega fikseeritud. Uue laagripaiga valikul etendab tähtsat osa samuti aastaaeg, mil ümberasumine ette võetakse. Toiduks kasutatavate taimede valmimine ja ulukite siirdumine uutele söödaaladele määravad pärismaalaste tee suuna.

Juba koidab hommik. Laagris käib kibe askeldus. Naised peidavad raskeid hõõrumisplaate ja uhmrikive põõsastesse ning puuõõntesse. Kui nad mitme kuu pärast jälle siia paika laagrisse tulevad, on kõik kohe käepärast võtta. Kaasa võetakse ainult kõige hädavajalikum. Mehed võta-

vad kaasa oma relvad (odad, nuiad, kilbid ja viskepuud), naised aga kõigepealt oma asendamatu kaevekepi, mis hädakorral on isegi ohtlikuks relvaks, siis puukausid ja — lapsed. Kaasa võetakse kivist tööriistad nagu kirved ja noad, samuti ehete ja riistade valmistamiseks vajalik materjal nagu loomakõõlused ning karvad, kuid ka väga hinnatavad värvimullad, mis kõik pannakse korvidesse ja nahkpaunadesse. Kuigi vara pole palju, on koormad siiski küllalt rasked.

Teele asutakse üksikute rühmade kaupa. Mehed astuvad koos meestega ja naised naistega, nii on see iidsetest aegadest kombeks. Elav jutuajamine ja vastastikused hõiked kinnitavad selgesti, et uude paika minek on meeleolu tõstev sündmus. Teel jälgitakse tähelepanelikult maastikku. Mitte midagi söödavast ei jää märkamata ja toimetatakse hoolega kaussidesse või pistetakse suhu.

Üha kõrgemale ja kõrgemale kerkib päike. Halastamatult lõõmab ta kõrge rohuga kaetud lagendiku kohal. Aegajalt esineb üksikuid puudetukkasid, kus võib pisut varju leida. Liikumistempo on aeglasemaks muutunud ja ka jutuajamine soikunud. Ainult harva vahetatakse veel üksikuid sõnu.

Meeste otsivad pilgud on kannatamatult itta suunatud. Sihtkoht ei ole enam kaugel. Linnuparved horisondil kuulutavad veekogu ja rikkaliku taimestiku lähedust.

Pärismaalaste pikk kolonn laskub kuivanud jõe laia sängi. Üksikud augud tunnistavad, et siin on keegi vett otsinud. Kuid ikka veel minnakse edasi ega peatuta. Ees liikuv rühm kaob äkki käänaku taha, nagu oleks ta maa alla vajunud. Ta on teistest nobedam olnud ja talle tuleb kiiresti järele jõuda. Kõrkjad mõlemal pool hõrenevad ja silmadele avaneb mahlaka värske rohuga kaetud madalik. Äsjase maastiku kõrval, kus kogu taimestik oli kuivanud, mõjub see vaatepilt kuidagi hämmastavalt. Selle toreda lagendiku taustaks on pikk põõsastikuriba, mille ees seisavad laia lehestikkatusega üksikud puuhiiglased tardunult nagu vahisõdurid postil. Ollakse eesmärgil!

Kisaga tõuseb lendu parv kakaduusid, kelle rahu on häiritud. Kõrgel tiirleb majesteetlikult kotkas, kes otsekui tahab veenduda, kas kõik on korras. Pärismaalaste juht vaatab rahulikult ringi. Ta on laagri asupaiga valikuga rahul. Tugeva löögiga torkab ta oma oda maa sisse ja asetab nahkpauna ning kilbi selle kõrvale. Sama teevad ka

tema kaaslased. Üksteise järel jõuavad ka teised rühmad pärale. Väsimus on kõigil nagu käega pühitud.

Algul tekib suur sagimine, kuid mitte kauaks. Rahutud pärismaalased lagunevad üksikuteks rühmadeks ja igaüks neist saab olukorrast tingitud kindla ülesande. Vanemad mehed vabastavad kivikirvestega jämedamad puutüved koorest, taovad mõned postid maa sisse ja ühendavad need põiklattidega. Seejärel kaetakse toestik suurte puukoore-plaatidega ja peagi on lihtne tuulevari valmis. Vahepeal korjavad naised lõkketuleks puid ja toovad kohale vett. Nad otsivad põõsastest välja siia juba eelmisest korrast jäetud kivid terade peenestamiseks ja muud mittetrans-porditavad tarberiistad. Mõnede tuulevarjude ees löövad siin ja seal tuled helendama. Kaasavõetud tuletukkidega süütavad naised lõkketule ja asuvad toitu valmistama.

Nii möödub päev austraallasele ikka ühetaoliselt nagu eile ja homme nagu täna; ikka peab ta lakkamatult muret-sema selle eest, kuidas ära elada ja oma elu alal hoida.

Austraallaste kohta ei saa öelda, et nad eriti oma elamu pärast muret tunneksid. Kui ilmastik lubab, ööbivad nad lahtise taeva all, ka koopais või mõne peavarju pakkuva kaljueendi all. Piirkondades, kus loodus inimesele selliseid võimalusi enam ei paku, ehitavad nad endale ka elamuid, nomaadielu tõttu kõige primitiivsemaid hütte. Ent on hämmastav, kui erinevalt reageerib inimene isegi sellises olukorras oma ümbrusele ja kui üllatavalt mitmesuguseid lahendusi ta ka nimetatud ülesande lahendamiseks leiab. Nii domineerib Lõuna-Austraalias eespool kirjeldatud puukoorkattega tuulevari, mujal aga ehitatakse mesipuu-taolisi hütte. Säärase hüti sõrestik valmistatakse okstest, harvemini lattidest nagu Hannoveri lahe rannikul (Lääne-Austraalias). Queenslandis katavad pärismaalased onni puulehtedega, läänes aga kasutatakse selleks paberipuu koort. Hüti katteks kasutatakse isegi rohumättaid ja mulda nagu näiteks Hutti jõe ümbruses, kus rikkaliku jamsisaagi koristamine nõuab rohkem aega kui mujal.

Tavaliselt on sellised hütid ainult ühe perekonna jaoks. Kuid Murray jõe alamjooksul esines ka suuremaid osmi-kuid, kus elas mitu perekonda. Mõnevõrra teistsugused olid vallaliste meeste poolt ehitatud ühisonnid. Kuid need on Austraalias siiski erandiks.

Laagriplatsil ei asetse hütid juhuslikult, vaid on alati

perekondade sugulussuhete järgi rühmitatud, nagu seda ette näeb igivana traditsiooniline skeem ja viimane on mitmesugustel hõimudel erinev. Väga heaks näiteks on vurundžerri hõim mandri kaguosas. Nende juures asub iga abielumees oma naisega laagri idaossa elama. Temast põhja pool asub tema venna hütt, aga pisut lääne pool tema vanemate onn. Tema naise vanemate hütt peab viimasest kaks korda kaugemal paiknema.

Kui mõnest teisest hõimust juhtuvad võõrad tulema, siis on laagris ka nende hüti jaoks oma kindel koht ette nähtud. Millised olid säärase tava motiivid, seda ei teata, kuid igal hõimul oli see vastavalt erinev. Ettenähtud kohas majutatakse võõraid ka hõimude suurtel kokkutulekutel, mis alati kindlal ajal toimuvad. Et hüttide paigutus ei põhjustaks kehtivate tavade vastu eksimist, asuvad erinevad hõimud Kesk-Austraalias laagris üksteisest lahus abielurühmade järgi, kus sugupoolte ja vanuseklasside vahekorrad on täpselt piiritletud.

Aranda hõimu kuuluvatel pärismaalastel on rohkesti esivanemate elu käsitlevaid müüte ja ühes sellises müüdis jutustatakse aegadest, mil vesi oli neile täiesti tundmatu ning nad kustutasid oma janu mahlakate taimede lehtedega. Paljud hõimud Austraalia kuivades piirkondades kustutavad oma janu ka tänapäeval täpselt samal viisil. Me juba mainisime, et kleitoonia lihavad lehed on väga veerikkad.

Kuid taimestik pakub austraallasele veel teisigi veeallikaid, mis lubavad tal eksisteerida isegi palju raskemates kliimatingimustes. Elukogemused õpetasid talle, et teatavad puuliigid on eriti suured veetäärajad. Eurooplane pole suutnud nendesse saladustesse tungida, kuid pärismaalase terav silm tunneb kohe ära puu, millest vett võib leida. Selliste puude hulka kuulub üks malee skrabides kasvav eukalüptiliik. Juured on tal laiali maapinna läheduses. Vajaduse korral kaevab pärismaalane ühe sellise eukalüpti juure terava kepiga välja ning raiub selle küljest meetripikkuse tüki. Kui seda juurejuppi püstloodis hoida puukausi kohal, hakkab sellest varsti kristallselget vett tilkuma. Samasuguste omadustega on ka mitmed teised puud nagu näiteks *suberea* erim *Hakea lorea*. Haisupuu ja Austraaliale nii iseloomuliku pudelpuu puhul talitatakse teisiti. Nende pehmesse tüvesse lüüakse mõned suured augud, kuhu kiiresti valgub mahl — janukustutav

jahe jook. Peaaegu liiter vett koguneb ka paberipuu tüve paksenditesse.

Pandaanide ehk kruvipuude esinemispaigus kasutab austraallane õige omapärast meetodit. Ta teab, et need sihvakad puud ainult niiskel pinnal kasvavad. Et eriti niisket, peaaegu pehmet kohta leida, torkab ta oma oda siin-seal prooviks maakamarasse. On väljatõmmatud oda-ots märg, topib ta tehtud augu sisse kohe rohututi. Sellist augukest kasutab austraallane nagu filtrit, millesse pistab kõrkja ning joob. Täpselt sama meetodit kasutavad bušmanid Kalahari kõrbes Lõuna-Aafrikas, kelle eluviisides on palju ühist austraallastega. Ent austraallane ei heida meelt isegi siis, kui ükski neist vee hankimise vahenditest pole käepärast. Ta näib lausa haistvat neid paiku, kust vett võib leida. Mõnes kuivas jõesängis või selle vahetus läheduses kaevab ta oma kaevekepi ja kätega pisukese kaevu, mis annab nii rohkesti vett, et sellest jätkub isegi kogu laagri vajaduste rahuldamiseks. Sellised veeaugud on enamasti ainult poole meetri sügavused. Kui seda kaevu enam ei vajata ja pärismaalaste laager selle ümbrusest lahkub, kaetakse auk kaitseks metsloomade vastu hoolikalt hagudega.

Ka mäeahelike graniit-, kvarts- ja lubjakivikoopais leidub sageli head joogivett. Hästi kättesaadav on vesi põhja- ja idarannikul, samuti Murray ja Darlingi suure jõesüsteemi piirkonnas. Siin võib end isegi palavail päevil jaheda veega värskendada — mitte ainult janu kustutada, vaid kas pead kasta või koguni üleni vette sukelduda.

Ent juba austraallaste lihtsa majandusvormi juures ilmneb tõsiasi, et inimene iial ainult kõige hädavajalikumaga ei rahuldu. Teatavasti kehtib see ka «jookide» suhtes. Austraallased segavad võimaluse korral vee hulka banksia või rohtpuu meerikkaid õisi ja valmistavad niiviisi meejooki, kuid nad ei lase seda käärima, vaid joovad niisama. Ka korjavad nad innukalt mõnedelt eukalüptidelt heledaid vaigutaolisi tilku, mis tekivad teatavate putukate (näiteks *Psylla*) toimel nimetatud puude koorel, ja juhul kui nad seda magusat massi kohe ära ei söö, lahustavad nad selle vees ning joovad. Isegi valged kolonistid ei põlga seda jooki. See pole mingi joovastusvahend, vaid päris tavaline jook, mis annab inimkehale hädavajalikku suhkrut.

Kuid paljud hõimud, kes elavad Kesk-Austraalia ida-

poolses osas kuni Queenslandi ja Uus-Lõuna-Walesi piirini, kasutavad ehtsat narkootilise toimega ergutusvahendit. See on niinimetatud *pitcherie*. Mehed ja naised mäluvad teatava väikeste lehtedega põõsa *Duboisia Hopwoodii* lehti ning oksi. Nad ei pea neid lehti vahendiks, mis tõstaks nende südikust rännakutel või julgust lahinguis, vaid kasutavad neid selleks, et ekstaasi sattuda, joobuda. Mehed tunnevad üht selle ergutusvahendi eriti rafineeritud valmistamisviisi. Nad kuivatavad nimetatud põõsa lehti ja hõõruvad need kahe kivi vahel peeneks. Selle pulbri hulka segatakse teatava akaatsia põletatud okste tuhka ja saadud segu rullitakse *pitcherie*-taime lehe sisse. Akaatsiatuha lisandamine vabastab alkaloidi, millel on samasugune narkootiline toime nagu nikotiinil. Austraallased teadsid sedagi, et see taim uimastab ka loomi. Nad viskasid *pitcherie*-põõsaid veekogusse, kus peamiselt emud joomas käisid. Pärast sellise «mürgitatud» vee joomist olid need linnud nagu halvatud ja neid oli väga kerge surmata.

Pitcherie ei kasva mitte igal pool ja on seepärast väga hinnatav kaup. Nii on Kesk-Austraalia teatavate piirkondade hõimudel, sellistel nagu vongapitša, aranda ja loritja, oma kindlad *pitcherie* korjamiskohad, mis on hõimu vanade meeste vahel ära jaotatud.

Eurooplastest kolonisaatorite tulekuga alustas sellel kontinendil oma võidukäiku tubakas, mida austraallased varem ei tundnud. Üksikud hõimud Yorgi neeme ümbruses tundsid suitsetamiskommet siiski juba enne eurooplaste sissetungi, nähtavasti läheduses asuva Uus-Ginea saare elanike kaudu. Austraalia hõimud, kes elutsevad Yorgi poolsaarel, mis nagu sõrm näitab põhja poole, kasutasid suitsetamiseks kunagi eugeenialehti täpselt nii, nagu tegid seda elanikud alles hiljuti Paapua lahe piirkonnas. Võetakse umbes neljakümne sentimeetri pikkune puu- või bambustoru, mille üks ots suletakse ja samasse otsa torukesta sisse puuritakse väike ava, kuhu pistetakse lehtedest tuutu koos põleva tubakaga. Suitsetaja tõmbab endasse toru kaudu suitsu ja selline piip käib ühe mehe käest teise kätte ringi. Iga mees tõmbab tugeva mahvi, mis enamasti kutsub esile tugeva köha, kuid mõnikord ka mõneks minutiks koguni meelemärkusetuse.

Väsinult vajub päikesepall horisondile. Taevalaotuse kumas saadab ta oma viimased kiired laiale lagendikule,

mis värvub õrnadesse pastelltoonidesse. Üksikute põõsaste ja puude vahel võib rühmiti naisi näha. Nad liiguvad üksteise järel hanereas, nagu see on ammust ajast kombeks kõigi eksootiliste rahvaste juures isegi lagedal maastikul.

Sihvakad tõmmud kujud eralduvad maaliliselt ja kontrastselt maastiku taustal. Nad kannavad pea peal puukausse, mis on täidetud mugulate, rohuseemnete, viljade ja igasuguste söödavate taimedega. Kaasas on neil isegi puud lõkketule jaoks ja vesi. Elavalt vesteldes sammuvad nad oma laagri suunas, mis asub eukalüptide all. Mõnedelt lõketelt tõuseb kerge suits. Tulede ääres istuvad mehed ja on kibedasti ametis oma jahisaagiga — suure halli känguruga. Üks on juba känguru luistest käppadest kõõlused välja kiskunud. See väärtuslik sidumismaterjal mähitakse hoolikalt puukoore sisse ja pannakse relvade juurde. Pikad puuodad naalduvad haardeulatuses puutüvedele. Nende kõrval maas on kilbid ja nuiad. Kaks kõhetut meest tõusevad kohmakalt püsti ja segavad keppidega peaaegu kustunud suurt tuleaset. Veel kord löövad lõkkele mõned väiksemad tukid, kuid nende jõuetud leegid vajuvad kiiresti madalaks ning kaovad. Terav vingune suits levib üle maa. Ent mehi see ei häiri. Nad lükkavad suitseva tuhahunniku keppidega kõrvale ja paljastavad mõned juba varem leeasemesse visatud lamedad kivid.

Vahepeal tiritakse tapetud känguru kohale ja asetatakse tervelt kogu naha ning sisikonnaga seliti tulistele leekividele. Seejärel katavad mehed looma kiiresti hõõguva tuha ja tulise liivaga kinni. Teised meesterühmad talitavad oma jahisaagiga niisamuti ja panevad selle samasugustesse omapärastesse «ahjudesse» küpsema. Rahuldusega heidavad jahimehed puude alla pikali. Neil pole enam vaja oma prae pärast muretseda — see moorib ise oma rasvas ning on varsti küps. Samas leeasemete läheduses hullavad lapsed koertega, sagris dingodega.

Vahepeal on naised pärale jõudnud ja panevad oma kandamid maha. Nii mehed kui ka lapsed ei näi neid nagu märkavatki. Ammust ajast on siin igal mehel ja naisel, igal vanuserühmal täita looduse poolt ettekirjutatud kohustused, mis sajandite vältel on vaevalt muutunud. Naised asuvad kohe, ilma puhkamata, toitu valmistama. Mõned neist põlvitavad siledaks lihvitud ovaalsete kiviplaatide ette, panevad nendele peotäie mingisuguseid rohu-

Austraallanna oma hüti ees toitu valmistamas

seemneid ja ettevaatlikult mõlema käega paksu kivirulli veeretades suruvad seemned katki. Praksudes purunevad terad ja muutuvad jahuks, mis seejärel raputatakse lamedatesse puukaussidesse ning segatakse veega. Seejärel vormitakse tainast lapikud karaskid, mis pistetakse kustunud lõkke tulise tuha sisse. Teised naised aga tegutsevad mürarikkamalt. Nad purustavad kivikettail ümara kivi abil kõva kestaga viljasüdamikke, mida niisama toorelt süüakse. Tapetud madu ja rasvaseid *witchity*-tõuke seevastu mooritakse enne mõnes veel kasutamata tuhahunnikus, sest need pole muidu söödavad.

Ka lapsed, hullamisest väsinud, tulevad nüüd emade juurde nagu meeldetuletuseks, et neid toidujagamisel ei unustataks. Koerad luusivad õhkuvate kollete vahel, sest nad haistavad, et varsti saavad ka nende igavesti näljased kõhud midagi söödavat. Üksteise järel kogunevad üksikud rühmad oma leeasemete ümber ja võtavad nendest välja oma aurava toidu. Kängurul kõrvaldatakse sisikond ning nahk ja kirjutamata seaduse järgi jagatakse lihaportsjonid. Õnnelik kütt ja tema perekond on seejuures teataval määral privilegeeritud. Kuid kõik laagrikaaslased saavad oma jao. Kondid purustatakse kivil ja tühjendatakse ülima naudinguga üdist. Ka teistest söökidest saavad kõik oma osa. Kuid mõned hõimud peavad saagijagamisel teatava-

test reeglitest kinni, mis lähtuvad maagilistest ning totemistlikest kujutlustest, ja seepärast jäetakse kas üksikud isikud või teatavad vanuse- ja soorühmad ühest või teisest söögist ilma.

Nagu tulekera vajub päike horisondi taha. Puude, põõsaste ja inimeste varjud on pikad nagu hiiglased. Lagendiku kohal tiheneb hämarus. Läheneva öö jahedus annab ennast juba tunda: siin ja seal püüavad üksikud inimkujud pikkade põlevate okstega lõkketuld uuesti virgutada, et siis selle soojuses magusasti uinuda.

Juba ammust ajast on austraallasi huvitanud küsimus — kust said nad tule, selle ühe kõige tähtsama kultuurivara. Austraalias ei ole ühtki hõimu, kes selle peale poleks püüdnud vastust anda. Ent kõik need müüdid lähtuvad ühest ning samast põhiideest, nii et paarist näitest aitab.

Gippslandi hõimud Austraalia kõige kagupoolsemas osas jutustavad aegadest, mil veel ükski pärismaalane ei tundnud tuld. Siis elasid inimesed väga halvasti. Nad ei saanud mingit toitu keeta ega end lõkketule ääres soojendada, kui ilm oli külm. Aga tuli oli kahe naise valduses. Nad olid inimeste vastu vaenulikud ja peitsid nende eest tule. Kuid elas üks mees, kes tundis inimestele kaasa. Ta otsustas naiste käest tule röövida. Mees läks naiste juurde külla, rääkis neile palju kauneid sõnu, võitis nende usalduse ja naised lubasid tal neid oma rännakutel saata. Ühel päeval, kui hetk oli soodus, varastas ta tuletuki, peitis selle selja taha ja tõi tungla inimeste kätte, kes siitpeale võisid endale toitu valmistada ja end lee ääres soojendada. Hiljem austati seda meest kui heategijat. Seejärel muutus mees väikeseks punaste sabasulgedega linnukeseks. Need punased sulekesed tekkisid tal varastatud tuletukist.

Kuid tuleröövimine ei olnud alati nii lihtne ja kerge. Selleks tuli igasuguseid raskusi võita ja tihti lõppes see isegi katastroofiga. Seda näeme ühest minningi hõimu muistendist. Lõunaristi tähtkujus elas kaks vaimu ja neil oli tuli. Kord laskusid nad maa peale, et küttida kukkurrebaseid. Tule võtsid nad kaasa, kuid jätsid selle laagrisse, et see jahipidamist ei segaks. Kui nad olid lõunaroaks juba küllalt kukkurrebaseid tapnud, tulid nad jälle laagrisse tagasi. Aga milline oli nende hämmastus, kui nad nägid kuut noormeest, kes nende laagritule ümber kükitasid. Niipea kui noormehed nägid mõlemat lähenevat

vaimu, haaras igaüks neist kiiresti tuletuki ja põgenes. Vaimud asusid kohe vargaid taga ajama, kuid tabasid nendest ainult viis. Kuues noormees — see oli Warrupu — jõudis õnnelikult oma hõimu laagrisse, kus andis tuletuki oma emale üle. Ema jooksis saadud kalli aardega Eucla liivaküngaste poole, et seda seal ära peita. Kuid vaimud märkasid põgenevat naist ja kihutasid talle odadega järele. Naine viskas põleva tuletuki hirmuga maha ning kohe lõi kogu maa Eucla ja Isrealite'i lahe vahel leekides loitma. Niiviisi said kõik selles ümbruses elutsevad hõimud ihaldatud tule omanikeks.

Kõigis selletaolistes müütides on tuli mõne üleloomuliku olendi valduses, kellelt see hiljem mingil viisil röövitakse. Paljudes pärimustes moondub röövija tihtipeale linnuks või on seda juba algusest peale. Jaoro hõimu kuuluvad pärismaalased, kes elavad Broome'i linna lähedal Loode-Austraalias, nimetavad seda müütilist tulilindu Garidjaks, ja on väga võimalik, et see Garidja-müüt on mingisuguses seoses Lõuna-Aasia rahvaste päikeselinnu Garuda kujutlusega. Eriti tähelepanuväärne aga on see, et austraallased seostavad tulega tutvumise stepi- ja metsatulekahjudega, mis kõigil aegadel on seda kontinenti laastanud. Austraallased ise tunnevad kaht tule saamise menetlust, ent kummalisel kombel ei ole neid iial huvitanud tuletegemise vahendite leiutamise küsimus, kuigi selline leiutis oli tõeliseks revolutsiooniks nende kultuurielus, sest alles siitpeale sai kultuuri edenemine üldse võimalikuks.

Tuletegemise viiside ja nende leviku kohta on rida spetsiaalseid uurimusi. Nendest kõige uuem kuulub etnograaf E. A. Wormsile, kes hulk aastaid Austraaliat uuris ja seepärast ka erilist tähelepanu väärib. Worms uuris tuletegemise vahendite kohalikke nimetusi ja jõudis järeldusele, et mõlemad vahendid sattusid Austraaliasse kas rahvaste mingisuguste ümberasumisvooludega või kultuurimõjude kaudu.

Tule hankimine puurimise teel on vanem meetod. Selline tuletegemisriist koosneb ainult kahest ümmargusest kepist, mida nii mehed kui naised alati endaga kaasas kannavad. Queenslandi osariigis elutsevatel hõimudel on sellised kepid kuni mehepikkused ja neid hoitakse ümmarguses puukoorest vutlaris, mille pinnale on kleebitud punased viljatuumad. See pole kuigi mugav tuleriist, kuid

täidab siiski oma ülesande. Kui vajatakse tuld, asetatakse üks kepp vastu maad ja hoitakse seda jalgadega kinni. Sama kepi küljel on sälguga süvend, millesse seatakse vertikaalselt teine kepp ning pannakse kiiresti peopesade vahel edasi-tagasi pöörlema. Hõõrdumise suurendamiseks lisatakse veel kuiva liiva ja varsti tekib hõõguv puupuru, mis sälgu kaudu välja pudeneb, alla pandud kuiva rohu peale kukub ning selle põlema süütab.

Hiljem võeti Austraalias tarvitusele niinimetatud tulesaag, mis koosneb samuti kahest puuosast, kuid need on nii kujult kui ka käsitsemisviisilt hoopis teistsugused. Silmatorkav on, et tulesaega tegelevad alati ainult mehed. Selle riista üheks osaks on lühike puunott, mis otsast on lõhestatud. Lõhe hoitakse puukiilu või kivi abil lahti ja täidetakse kuiva rohu ning kängurusõnnikuga. Selle taela kohal hõõrutakse puusse lõigatud ristsälgu sees kiiresti edasi-tagasi õhukest lamedat puutükki. Worms nägi seitsmekümneaastast meest sel viisil tuld tegemas. Vanamees pidi noakujulist puutükki vähemalt 150 kuni 170 korda edasi-tagasi hõõruma, enne kui süttis tael, mida eelnevalt tihti tuli ettevaatlikult hõõgvele puhuda. Seejuures laulis vanamees tasa endamisi loitsu:

Sütti rohi!
Tahan liha praadida!
Ruttu, ruttu!

Kui rohi oli juba süttimas, muutis ta kohe teksti ja laulis:

Kasva tuli!
Tõuse leeki!

Sellist ilmselt ebamugavat tuletegemise moodust püüdsid austraallased üldiselt siiski vältida ja kandsid seepärast oma rännakuil alati hõõguvat tuletukki kaasas, et vajaduse korral kohe ilma suurema vaevata tuld lõkkele ajada.

Kas tuli oli austraallaste esimene kultuurivara? Selle küsimuse peale tuleb nende igivanade suuliste pärimuste põhjal eitavalt vastata. Austraalia müüdid jutustavad aegadest, mil inimene sõi ainult toorest toitu. Sellest tuleb järeldada, et austraallased tundsid jahiriistu ja korjamis-

vahendeid juba enne tulega tutvumist. Kui loodus lõpuks ise austraallasele kogemata tule kinkis (metsa- ja stepitulekahjud), ei olnud ta ikka veel niikaugel, et seda ise osata teha. Hõõguva tuletuki rännakutel kaasaskandmise komme kuulub kindlasti neisse kaugetesse aegadesse, mil austraallased veel mingeid tuletegemise riistu ei tundnud. Selle kinnituseks veel üks huvitav fakt: paljud esiajaloo uurijad arvavad, et kultuuri silmatorkavalt aeglane arenemine Lääne-Euroopa vanemas paleoliitikumis on seletatav sellega, et inimesed ei osanud tol ajal veel tuld hankida.

Nii paljude suurte leiutajate traagika on selles, et nende nimed jäävad järelpõlvedele tundmatuks. Sama saatus on tabanud ka neid, kes inimkonnale kinkisid tulesoetamise riistad. Worms jõudis rikkaliku keelelise ja etnograafilise materjali põhjal järeldusele, et tulepuur ja -saag toimetati Austraaliasse lähemalt mitte määratava ajajärgul eri sisserändajate poolt. Need vahendid levisid Yorgi poolsaare kaudu Austraalia sisemaale.

KÄSITÖÖOSKUSED

Toidu erilisest hankimisviisist — korjamisest ja jahipidamisest — tingitud ebakindel rändeelu ei võimaldanud austraallastel nii nagu Okeaania teistel paiksetel etnilistel rühmadel luua kultuurivarasid rohkem kui just neile enestele vajalik. Ületamatuks takistuseks osutus selles osas ka üksikinimese piiratud võime raskusi kanda, sest Austraalia hõimud ei tundnud veel ühtki maismaa transpordivahendit, isegi mitte lihtsat lohistit, mida Põhja-Ameerika indiaanlased kasutasid.

Lihtlabased, sageli otse armetud riistad ei kõnele igatahes midagi austraallaste vaimsest ärksusest, kes antud looduslikes tingimustes oskasid kõige primitiivsemate vahenditega suurimat kasuefekti saavutada. Tõsi küll, austraallaste poolt saavutatud kultuuriastmel on küll juba olemas mõlema soo vaheline tööjaotus, mis hõlmab ka riistade valmistamist, kuid austraallased ei tunne veel käsitööliste kutserühmi, kes valmistavad teatavaid kultuurivarasid rohkem, kui nad ise neid vajavad ja sel teel endale ülalpidamist teenivad. Sel kultuuriastmel on igaüks meister ja tema töötuba on kõikjal. Kui tekib vajadus,

tehakse töö ära; tööriistad on lihtsad ja neid pole palju — need on mõlema käe sõrmedel ülesloetavad.

Domineerivad kiviriistad, mille põhivorme me juba kirjeldasime. Materjaliks kasutatakse kuivanud jõgede põhjast leitavaid veerkive; harvemini kasutatakse kive, mis saadakse lõhestatud kaljuseintest, neist looduse enese poolt inimesele kingitud kivimurdudest. Viimaseid kasutatakse enamasti ainult siis, kui on vaja erilisi, oma vastupidavuse või ilu poolest väljapaistvaid kiviliike. Nii näiteks hangiti Kilmore'i linna lähedal Hope'i mäest rohelist kivi ja seda kivimurdu hakati seepärast «kivikirveste majaks» nimetama. Sellisest kivist täksisid mehed peoshoitava kiviga välja kirve ja lihvisid liiva ning vee abil lamedal kivil selle tera. Vars on sellise kirve külge kinnitatud äärmiselt lihtsalt. Kirve ümber väänatakse akaatsiaoks ja kinnitatakse see mitmest kohast hästi tugevasti kas juustest punutud nööri või loomakõõluste abil. Seejärel määritakse kirve kinnituskoht veel rohtpuu või metsiku hirsi vaiguga kokku. Nimetatud taimede oksad või varred asetatakse mõnele kõvale alusele ja nendest klopitakse välja tume vaigumass, mida seepeale soojendatakse tulel ja sõtkutakse, kuni see muutub elastseks nagu aknakitt.

Kirve kõige ürgsema varretamisviisi leiame Edela-Austraalia hõimude juures. Nad suruvad suure vaigukamaka sisse puukepi, mis on varreks, ja pressivad mõlemalt poolt kamaka külge teradena kaks väikest, servalt pisut tahutud kivikiilu. Vaik tardub küll kiiresti kivikõvaks, kuid selline varretamine ei võimalda siiski kuigi pikaajalist ja rasket tööd. Muide, seda pole vajagi, sest austraallased piirduvad peamiselt ainult puukoore töötlemisega ega tee mingit raskemat puutööd.

Nagu me juba mainisime, ehitavad austraallased eukalüpti suurtest koorelõikudest endale «tuulevarje», kuid nad valmistavad puukoorest samuti kausse ja paunu, isegi paate. Gippslandis ja mandri põhjarannikul soojendatakse väiksemaid kooretükke nende kitsamaid servi pidi tulises tuhas, seejärel keeratakse servad riidena kokku, seotakse nööriga ümberringi kinni ning täiesti kasutamiskõlblik kauss on valmis. Kui Melville'i saare elanikud (Austraalia looderanniku lähedal) tahavad pauna või korvi teha, siis võtavad nad suurema kooretüki, murravad selle keskelt kahekorra, nõeluvad ääred kinni ja määrivad need vai-

guga üle. Mõnes ranniku- ja Lõuna-Austraalia jõgede piirkonnas kasutatakse seda lihtsat materjali — eukalüptikoort — ka paatide valmistamiseks. Nagu me juba ütlesime, pole austraallased iial meresõitjad olnud, ja nad ei võinud selleks ka kunagi saada, sest nende paadid olid liiga algelised ja avamerel sõiduks täiesti kõlbmatud. Oma paatidega võisid nad rannavetes ainult kalapüügile minna või selle mandri väheseid jõgesid ja järvi ületada.

On täiesti arusaadav, et Austraalia sisemaa kuivades piirkondades elavad hõimud paate ei vajanud, kuid seda hämmastavam on tõsiasi, et paljud rannaäärsed hõimud mandri lääne- ja lõunaosas, kuigi nad elasid vee ääres, pole kunagi mingeid veesõidukeid tundnud ega neid valmistada püüdnud. Loode-Austraalia ranniku lähedal asuvate väikeste saarte elanikud pidasid mandriga ühendust ainult ujumise teel. Seejuures kasutasid nad kogukat okstekubu nagu ujumispatja, mida nad ujumisel pidevalt enda ees edasi lükkasid. Kõige primitiivsemat veesõidukit kasutasid pärismaalased rannikuribal Loodeneeme ja Port Essingtoni vahel, samuti Carpentaria lahe lõunasopis. See ei olnud midagi muud kui päris tavaline palk, millel sõitja kaksiti peal istus ning kätega sõudis. Tunduvaks edusammuks oli juba korrapärane mitmest kokkuseotud palgist parv, millel edasiliikumiseks kasutati kas mõlasid või ritvu.

Tõelisi paate valmistasid ainult Austraalia ida- ja kagurannikul elavad hõimud. Gippslandi pärismaalaste elu-olu kauaaegsel uurijal Alfred Howittil tuli korduvalt oma reisidel kasutada selliseid tema tõmmunahaliste kaaslaste poolt puukoorest valmistatud paate, nagu neid siinkandis tunti. Väliselt ei jätnud need paadid kuigi usaldusväärset muljet, kuid tegelikult oli nende kandevõime küllaltki suur.

Mitte kõik puud ei anna paadi valmistamiseks sobivat koort. Selleks kõlbavad ainult mõned eukalüptiliigid. Seejuures peab eukalüpti alumine osa, millelt koor maha lõigatakse, teatavat kõverdust omama ja oksteta olema.

Ent kuidas valmistavad pärismaalased eukalüptikoorest paate? Kui sobiv puu on leitud, raiutakse kivikirvega vastava suurusega kooretükk välja ja kangutatakse kirvevarre või kepiga puu küljest lahti. Eraldatud künakujuline kooretükk meenutab oma kujult juba väga valmistada kavatsetavat paati. Seejärel asetatakse koor tule kohale,

TPU Raamatukogu

Austraallased puukoorest paati tegemas

ja kui see on parajal määral soe, painutatakse selle küljepinnad ülespoole ning paat on valmis. Et lameda esi- ja tagaosa kaudu paati liiga palju vett ei nõrguks, mätsitakse need kohad suurte savikamakatega kinni. Juba suurt edusammu tähendab paadi selline valmistamisviis, kus ääred tehakse tule kohal pehmeks, keeratakse need riidena kahekorra ning valminud parras seotakse kinni, aga paadi küljed surutakse põikpuudega hästi laiali.

Howitt nägi ka veel üht mõnevõrra keerukamat ehitamisviisi. Sel juhul lõigati eukalüpti küljest suur neljanurgeline kooretükk; puutüvel tehti kahes kohas paadi pikkuse kauguses teineteisest rõngas ja mõlemad rõngad ühendati omavahel pikilõikega. Seejärel kisti puu küljest suur silindrikujuline ühes tükis koorelahmakas. Niiviisi saadud materjali soojendati madala leegiga lõkke kohal kuni koor nii painduvaks muutus, et sellest võis paati vormida.

Pisut arenenum paaditüüp valmistatakse kolmest või

enamast kooretükist, mis õmmeldakse kokku ja mille õmbluskohad määritakse vaiguga tihkeks. Säärastel paatidel ei sõuta enam käte, oda või ridva abil, vaid puumõlaga. Niisuguseid paate kasutavad pärismaalased piirkonnas, mis asub Brisbane'i linna ja Rockinghami lahe vahel, samuti hõimud Carpentaria lahe rannikul, välja arvatud ainult selle lõunapoolne osa. Pole kahtlust, et austraallased on ise lihtsa puukoorpaadini jõudnud, kuid selle arenenuma paaditüübi tekkimine näib olevat toimunud alles melaneeslaste mõjul. Täiesti tundmatu oli austraallastele puutüvest õõnestatud paat ühe või koguni kahe tasakaalustava külgpuuga — selliseid paate hakkasid nad alles kõige viimasel ajal ehitama. Neid esineb peamiselt Põhja-Queenslandis ja Port Essingtoni ümbruses Arnhemi maa põhjarannikul. Nende paatide prototüüpe leidub selliste rahvaste juures nagu malailased ja polüneeslased, kes on põlised meresõitjad.

Meresõiduks kõlblike paatide ehitamine nõuab hoopis vaevarikkamat puutööd kui see, mida austraallane tegelikult teeb, või õigemini, mida temalt oodata võib, sest kõvast puidust riistad oleksid tema eluviisi juures liiga suureks koormaks. Sellepärast on austraallaste puust valmistatud kausid ja relvad kergest puidust ning mitte väga vastupidavad. Pärismaalased Victoria osariigist meisterdavad oma kausid ja nõud peamiselt kautšukipuu suurtest mügaratest, mis raiutakse tüve küljest lahti ja seejärel õõnestatakse põletamise teel ning kivikirve abil. Sääraselt valmistatud nõud on niinimetatud tarnukid. Kasutatud kautšukipuu mügarike välimust ei viimistleta ja seepärast on nad vormilt mitmekesised ning üpris omapärased. Kuid nad on siiski kohmakad ja rasked. Teise kohta siirdumisel suuremaid nõusid kaasa ei võeta, vaid peidetakse vanas laagripaigas kuskile ära.

Üldiselt on austraallaste puukausid kergest erütriinapuust ja need meenutavad kujult piklikke ovaalseid molde. Sellised kausid on hoopis hoolikamalt töödeldud kui tarnukid. Kui kauss on kivikirvega toorel kujul puust välja tahutud, annab austraallane nõule omapärase höövliga õige vormi. Sääraseks tööks kasutatav höövel on ainult lihtne jäme, umbes käepikkune kepp, mille ühte otsa on vaigu abil kleebitud terav kivikild. Töötlemine toimub järgmiselt: nõuvoolija istub maha või laskub põlvili, surub nõu oma jalgade vahele ja tõmbab mõlema käega höövlit

mööda puud enda suunas. Nii tekivad nõul paralleelsed vaotaolised jutid. Selline kausside ja liudade kaunistamisviis on eriti Loode- ja Kesk-Austraalia hõimudele iseloomulik. Samasugusel viisil viimistlevad need hõimud ka oma puukilpe, mis on analoogilise ornamendiga dekoreeritud. Peenema ja keerukama ornamendiga kaunistatakse bumerangid ja pühad esemed puust ning kivist, niinimetatud «tšuringad». Nende jaoks kasutavad mehed peenemat instrumenti — kukkurrebase alalõualuud, mille teravad lõikehambad kujutavad endast ideaalset nikerdusnuga.

Kivi ja puu töötlemisega tegelevad peamiselt mehed, loomakarvadest ja inimjuustest nööre aga punuvad eeskätt naised.

Vana Yilgari piiravad murruna noored ja vanad. Tõmmanud jalad enda all konksu, istub vanaeit liival. Tal on süles puumold, milles on suur müssak matthalle kohevil loomakarvu. Tema sõrmed heietavad vilkalt kedrust, kuid samal ajal jutustab ta igasuguseid lugusid ümberolijatele meelelahutuseks. Ta jutustab oma mehe hiljutisest jahiretkest, mis on nii seiklusrikas, et kõik kuulavad teda hinge kinni pidades. Seda ei juhtu ju iga päev, et talle tuuakse tore uluk, kellest saab kogu tema perele mitte ainult liha, vaid ka terve kuhja pehmet villa. Niipea kui vanamees andis talle oma saagi üle, asus eit kohe veel alles sooja looma kehalt karvu vaduma.

Kui pehme ja kuiv on see vill. Vanaeit topib karvad kõhukasse kotti — see pole midagi muud kui kängurumagu — ja laseb kotisuust pisut villu välja hoovata. Sellesse väljarippuvasse villakiharasse torkab ta kahest ristuvast vardast koosneva primitiivse värtna. Oma vasaku käe sõrmedega tõmbab ta kotisuust pisut villu välja, aga parema käe peopesaga veeretab ta mööda oma vasakut kintsu värtnat, mille tagajärjel vill keerdub ja peenike lõng tekib. Kui lõng on juba parajalt pikk, kerib Yilgar lõnga värtnale ja alustab siis uuesti ketramist. Sellelt loomalt saab palju lõnga, mille tema tütar kõvaks keraks kokku kerib ja millest kord uhkeid ehteid saab.

Austraalias valmistatakse säärasest materjalist mitmesuguseid ehteid. Queenslandis tehakse sellest juuksevõrke, kuna Kesk-Austraalias punuvad pärismaalased sellest ots-

mikupaelu, mille külge riputatakse loomaluid või hambaid, samuti sulgi või kukkurroti sabakesi. Kõikjal aga valmistatakse sellest materjalist kaelakeesid, harvemini ristamisi üksteise peale asetatud rinnapaelu. Kuid eriti tähtsat osa etendavad säärased loomakarvadest punutud paelad kultuses, mille vajaduseks nendest niinimetatud lõngriste valmistatakse.

Kalavõrkudeks ja õngenöörideks on tarvis vastupidavamat materjali kui loomakarvad ja inimjuuksed. Niisugust materjali pakuvad austraallastele peaaegu nelikümmend taimeriigi esindajat, millest tähtsaimad on paberpuu, siis kalamus, pandaan, sterkuulia ja livingstona. Nimetatud puude lehtedest, vartest ja koorest tehakse võrkusid ja paunu, samuti tugevaid korve. Esitame mõned näited selle kohta, kui hästi tundsid austraallased selle tooraine omadusi, mida neile pakkusid taimed.

Noore akaatsiapuu koor pannakse mõneks tunniks soolasesse või soolakasse vette, kus see erepunaseks muutub. Pärast päikese käes kuivatamist lõigatakse akaatsiakoor vajaliku laiusega ribadeks ja rullitakse kuni tarvitamiseni kokku.

Teatavat liiki raudristik pannakse pundarde viisi mitmeks päevaks jooksvasse vette ja kaetakse kividega, et vesi puntraid ära ei viiks. Kui varred on vett tugevasti täis imbunud, tuleb neil väline kest kergesti maha. Seejärel kolgitakse varsi hästi kõvasti, kuni nad täiesti pehmeks muutuvad. Siis kuivatatakse varred päikese käes ja keritakse vihtidesse.

Ka malaisia pakub toredat materjali. Malaisiakoore õhuke pealiskiht kaabitakse rannakarbi abil maha ja avaneb rohekas niinekiht, mis eraldatakse ning lõigatakse ribadeks. Seejärel mälutakse iga riba hoolikalt paar-kolm minutit suus, mille tagajärjel niin muutub nii elastseks, et seda on küüntega kerge peenikesteks niitideks kiskuda. Hoopis teisiti töödeldakse livingstonalehti. Nende alles kujunemata lehevõsud lõigatakse ettevaatlikult hästi madalalt maha ja klopitakse tugevasti puupakul senikaua, kuni avaneb noor leht, mis siis ribadeks lõigatakse. Seejärel kõrvaldatakse nendelt terava känguruluuga lehe väline kattenahk. See õrn materjal ei vaja enam leotamist ja sellisest toorainest võib ilma värtnata niiti ning nööri valmistada.

Rääkides austraallaste käsitööoskustest, tuleks puudu-

tada ka seda, kuidas nad loomanahku töötlevad, kuigi nad selles osas ei ole eriti väljapaistvad. Suuri karusloomi saavad austraallased harva, aga kui saavadki, siis moorivad looma kogu nahaga tulel ja jäävad niiviisi ilma toorainest, mille tähtsust ainult vähesed hõimud on taibanud. Karusnahkadest oskasid pärismaalased eriti lugu pidada Austraalia kõige lõunapoolsemas osas ja kagupiirkonnas. Nende naised tegid känguru- ja kukkurrebasenahast ürpe, mida laagris ei kantud, küll aga rännakutel ja eeskätt sajuse ilmaga. Säärane ürp pakkus külmakartlikule austraallasele sooja ihukatet.

Selline toornahk kinnitati karvapoolse küljega puukiilukeste või teravdatud kondikeste abil puukoorele ja kuivatati. Seejärel kõrvaldati nahalt kivikaabitsa või rannakarbi abil veel leiduvad rasva- ja lihajäänused. Ent nahku siiski ei pargitud, kuigi loodus pakkus selleks rikkalikult materjali, mille alusel oleks võinud tekkida parkimistööndus, nagu see esineb paljudel teistel eksootilistel rahvastel. Üksikutele karusnahkadele torgati luuteravike abil servadele augukesed, need õmmeldi kängurukõõlustega suuremaks tükiks kokku ning ürp oli valmis. Selliseid ürpe kanti suvel karvapoolega väljapoole, talvel aga vastupidi.

Paljud igapäevased tarbeesemed nagu kausid, kilbid ja paunad maaliti värvimuldadega üle, kuid austraallastele oli see suur luksus, sest sellist värvainet leidus ainult väga vähestes paikades ja nende piirkondade pärismaalased nõudsid oma kauba eest hingehinda. Värvaineid, peamiselt valget savi ehk kaoliini ja igas värvitoonis ookrit, peetakse nii kalliks varanduseks, et mehed peidavad nende tükikesi kas oma juustesse või kannavad rinnakotis. Musta värvi saadakse kergesti tahmast ja sütest, harvemini kasutatakse selleks mangaani sisaldavat mulda. Enne tarvitamist hõõrutakse värvaine kiviplaadil lameda kiviga kõigepealt hoolikalt peeneks, raputatakse siis puukausikese sisse vette ja valmistatakse segades paks pasta. Meelsasti kasutatakse värve ühendava ainena loomset rasva või, nagu Põhja-Austraalias, mitmesuguste puuorhideede mahla.

Austraalia hõimude eluviisi ja käitumise määravad nende ümbruse looduslikud tingimused. Need on avaldanud oma mõju ka austraallaste kooselu kujunemisele. Selle loomulikuks aluseks on üksikperekond, mis koosneb mehest, naisest (mõnikord ka mitmest) ja lastest. Perekond kasvab suureks perekonnaks ehk sugukonnaks niipea, kui lapsed muutuvad abieluealisteks ja nad endale abielupoole valivad. Eluühisus, mille algrakuks on vanemate perekond, säilib, kuid enamikul juhtudel ei elata enam koos.

Toiduse erilise hankimisviisi tõttu ei ole austraallased iial suuremaid ühiskondlikke koondisi suutnud luua. Taimesaaduste korjamise ning jahiga tegelevad ja mööda maad rändavad perekonnarühmad ei ole suured: need koosnevad umbes 25 kuni 50 inimesest. Kus elutingimused soodsamad, seal elab isegi kuni kakssada inimest ühes perekonnarühmas. Säärane rühmitus, mida nimetatakse hordiks, klanniks jne., on tegelikult ainult osa (lokaalrühm) suuremast koondisest, hõimust, millega teda seob ühine keel, ühine kultuur ja ühine territoorium. Need lokaalrühmad elavad küll üksteisest lahus, kuid vajaduse korral (initsiatsiooni- ja tootemipidustustel) kohtuvad omavahel. Korraldatakse isegi suuremaid kokkutulekuid, kus mitmed erinevad hõimud kohtuvad, aga ometi ei teki nende vahel seejuures mingit kindlat poliitilist ühtsust.

Poliitilised sidemed on kõigis Austraalia hõimudes väga nõrgad. Kogu poliitiline autoriteet ja võim kuulub perekonna vanematele, kes moodustavad vanemate nõukogu. Kõik tähtsad küsimused otsustavad vanemad oma nõukogus: laagrikoha valiku, õigluse ja ebaõigluse, sõja ja rahu küsimuse. Vanemate pikaajalised elukogemused on nende autoriteedi aluseks ja terve kogukond alistub nendele vabatahtlikult. Kuid esineb ka seda, et mõni julge ja kõneosav mees vanemate ringist saavutab nimetatud omaduste tõttu suurema mõjuvõimu oma kogukonnas. Niisuguse mehe võimupiirid pole lähemalt määratletud ja seepärast ei saa teda nimetada pealikuks. Oma seisundilt on niisugune inimene ainult *primus inter pares*, esimene võrdsete hulgas, kus mitte tema amet, vaid isiksus on otsustav. Niisugustel juhtudel on juba eeldusi ehtsa pealiku kujunemiseks, nagu seda näeme selgesti Džalina-piramurana

kohta antud iseloomustusest, kes kuulus dieri hõimu (Eyre'i järve ümbruses). Samuti võib märgata mitmeid iseloomulikke rahvakoosolekute algeid, kus vanemate nõukogu otsuseid arutati. Kuid see poliitiline arenemine jäi valgete kolonistide tulekuga soiku ja tsivilisatsiooniga kaasaskäivad uuendused pole suutnud seda enam elustada.

«Džalina-piramurana oli kaasakiskuv kõnemees, julge ja vapper sõdalane ning lisaks veel vägev tohterdaja. Valgete seas oli ta oma heade kommete pärast väga hinnatud. Teda ei kartnud mitte ainult oma inimesed, vaid isegi naaberhõimud. Tema vennad ja vanemad mehed ei julgenud talle vastu rääkida või sugukonnas omapead midagi tähtsat ette võtta. Džalina-piramurana lahendas tülid, tema otsused olid lõplikud ning vaieldamatud. Temale kuulus õigus noori tütarlapsi mehele panna nii, nagu ta heaks arvas ja äpardunud abielusid lahutada. Naaberhõimud saatsid talle igasuguseid kingitusi — paunu, pitšerit, punast ookrit, karusnahku ning muid asju, mis ta alati oma sõprade vahel ära jagas, et kellelgi kadedust ei tekiks. Džalina-piramurana määras koha ning aja hõimu tseremooniate korraldamiseks ja tema käskjalad kutsusid nendele pidustustele ning nõupidamistele hõimuliikmeid üle saja miili kauguselt. Oma sõjaväega sundis ta kõiki alistuma ja igaüks täitis kuulekalt tema käske. Oma loomult ei olnud ta julm ega salakaval, nagu on seda paljud dieri suguharusse kuuluvad pärismaalased, ja kui teda ei pahandatud, oli ta alati vastutulelik, järeleandlik ja äärmiselt külalislahke. Keegi ei rääkinud temast halba, tema nime mainiti pigem lugupidamise ja austusega. Kui võimalik, püüdis ta tapluse puhkemist ära hoida; tihtipeale kaitses ta rünnatavaid ja juhtus sedagi, et sai ise seejuures haavata. Sellistel juhtudel tõstsid pealtnägijad hirmsat kisa ja peksid jultunud lööja läbi.» Nii jutustab Gason, kes kuus aastat elas dieride juures Eyre'i järve ääres.

Sotsiaalne seisund ei olnud austraallasele siiski mitte nii tähtis kui just teatavasse rühma kuuluvus, see, mida etnograafid sotsiaalseks suguluseks nimetavad. Erinevalt veresugulusest ei põhinenud sotsiaalne sugulus mitte ühisel päritolul või abielusuhetel, vaid teatavatel sotsiaalsetel vaadetel, mis on meile tundmatud. Sotsiaalne sugulus etendab austraallaste elus niisama tähtsat osa kui vere-

sugulus. Sotsiaalse suguluse kirjutamata seaduste rikkumist peetakse raskeks eksimuseks, mida peaaegu alati surmaga karistatakse.

Peale väheste erandite, mis hõlmavad mandri lõuna- ja kaguosa ning Arnhemi maa loodepiirkonda, jagunevad kõik hõimud kahte ossa. Need kannavad enamasti linnu- ja loomanimesid nagu kiilsabakotkas, kakaduu, emu, mesilane jms. Mõnikord tähistatakse hõimu mõlemaid pooli ühe ning sama nimega, kuid üht poolt nimetatakse heledaks, teist poolt aga tumedaks, näiteks Valge Kakaduu ja Must Kakaduu. Hõimu sellise jaotusega on seotud teatavad kitsendused abiellumisel. Nimelt ei tohi omavahel abielluda inimesed ühest ning samast hõimupoolest, vaid peavad endale partneri valima hõimu teisest poolest. Murray jõe ääres elutsevad hõimud jagunevad kaheks pooleks: üks on *Mak-quarra* («kotkas»), teine *Kil-parra* («vares»). *Mak-quarra* mees ei tohi mingil juhul *Mak-quarra* naisega abielluda. See oleks verepilastus ja on kui raske süütegu karmilt karistatav, sest mehed peavad oma hõimupoolest naisi õdedeks ja nimetavad seepärast neid *wurtoa* («õed»). Seega peab *Mak-quarra* mees endale naise *Kil-parra* hõimupoolest valima ja ümberpöördult. Lapsed nendest abieludest kuuluvad alati ema hõimupoolde. Niipea kui lapsed abieluealisteks saavad, võivad nad endale elukaaslase ainult oma isa hõimurühmast valida. Seejuures on täiesti võimalik abiellumine isapoolses liinis täditütre ja onupoja vahel.

Arvamused selle «kahe klassi süsteemi» tekkimise kohta on väga lahkuminevad. Hõimupoolte nimetustes kõige sagedamini rõhutatav värvuse erinevus seostati kummassegi poolde kuuluvate inimeste füüsilise erinevusega ja arvati, et säärane «kahe klassi süsteem» peegeldab kunagist kahe bioloogiliselt erineva inimrühma segunemist. Teised aga arvasid, et sellise reglementeerimise teostasid pärismaalased ise varem eksisteerinud promiskuiteedi, s. t. korrastamata suguliste suhete kaotamiseks. Kumbki neist seisukohtadest pole leidnud poolehoidu. Tänapäeval ollakse arvamisel, et säärase «kahe klassi süsteemi» tekkimise põhjustasid mitte antropoloogilised, vaid sotsiaalsed vastuolud.

Kuid mitte alati ei piirdutud üksnes niisuguse kaksikjaotusega. Tihti poolitati mõlemad hõimupooled uuesti ja nii tekkisid nelja ning isegi kaheksa abielurühmaga süs-

teemid. Sellised süsteemid esinevad alati ainult kindlalt piiratud aladel ja seepärast pole nende sisemises kokkukuuluvuses vähematki kahtlust. Kahe abielurühmaga hõimud esinevad peamiselt Eyre'i järve piirkonnas, nelja abielurühmaga Ida- ja Kirde-Austraalias, kohati ka mandri keskosas ja arvukalt Loode-Austraalias. Kaheksa abielurühmaga hõimud taas on levinud Kesk-Austraalia piirkondades ja sellest põhja poole kuni Carpentaria laheni.

Säärane hõimu sotsiaalne liigendus ristub veel teist laadi jaotusega, mille juured ulatuvad kultusesse. See on hõimu jagunemine niinimetatud tootemirühmadeks. «Tootemi» mõiste loojateks on Põhja-Ameerika indiaanlased, kes Friederici järgi selle sõnaga tähistasid nende «sugulusvahekorras olevat kaitseolendit». Seda terminit kasutatakse samasuguste nähtuste kohta, kui need esinevad ka mõnes muus maailmajaos, näiteks Austraalias.

Olenemata soost või vanusest on iga austraallane oma sündimisest peale mingi looma, taime või loodusnähtusega teatavas sõltuvusvahekorras ja näeb neis oma esivanemat. Inimese elu on Austraalias kõige tihedamalt kogu ümbritseva loodusega seotud ja seepärast on ka arusaadav, et ta mõnes looma- või taimeliigis oma esivanemate loomulikke esindajaid näeb.

Kõige sagedamini on tootemiks loomad. Tootemiteks on enamasti hõimu asumispiirkonnas esinevad mitmesugused loomad, nagu mitut liiki kängurud, kukkurrebased, *wallaby*'d, emud, dingod, maod, kotkad või nahkhiired. Harvemini on tootemiks taimed; Kagu-Austraalia hõimudes ei tunta taimtootemit üldse. Veelgi haruldasemad on tootemitena loodusnähtused (kõu, välk, vikerkaar) või taevakehad (päike, kuu, tähtkujud). Austraallane kuulub kas ema või isa tootemirühma. Esimesel juhul räägime päris-maalase kognaatilisest päritolust (emapoolne sugulus), teisel juhul agnaatilisest päritolust (isapoolne sugulus). Vastavalt sellele põhinevad käitumisnormid kas ema- või isaõigusel. Säärane korraldus jaguneb Austraalia hõimude vahel väga erinevalt, kuid omab määratu suurt kultuuriajaloolist tähtsust.

Õige tähtis on seejuures tõsiasi, et kõik ühe ning sama tootemirühma liikmed peavad üksteist sugulasteks ega tohi seepärast omavahel abielluda. Järelikult tuleb abielu sõlmimisel arvestada mitte ainult vere- ja sotsiaalset

sugulust, vaid ka tootemsugulust. Ernst Vatter, kes selle probleemi kohta on põhjapaneva töö avaldanud, tegi kindlaks, et isapoolse tootemsuguluse korral hõimupool ja tootemirühm omavahel kattuvad, ja selle tulemuseks on, et tekib tugev ja loomulik ühiskondlik inimkoondis. Hoopis teisiti on lugu emapoolsest sugulusest kinnipidamisel: sel puhul lõhestavad kindla eluühisuse sellesse kuuluvad täiesti erinevad tootemirühmad.

Sellised sugulussuhted ei võimalda abiellumisel vaba valikut, nagu see meie juures on viisiks. Austraallased suhtuvad abielu sõlmimisse väga kainelt ning tõsiselt ja kogu asja otsustavad vastavad mõlema poole usaldusmehed, ilma et pruudil ja tema emal oleks midagi kaasa rääkida. Isa valib oma äranägemise järgi tütrele mehe. Kui isa ei ole enam elus, siis kuulub see õigus kõige vanemale vennale, kui sedagi pole, otsustab küsimuse kõige lähem meessugulane. Armastusabielu austraallased ei tunne. Mehele on naine (või naised, kui ta seda endale majanduslikult lubada võib) ainult abistaja, tema elu hõlbustaja. Kes siis ehitaks talle hüti, valmistaks toitu ja kannaks oma õlgadel raskusi? Erinevaid sugupooli ühendavad eeskätt majanduslikud kaalutlused. Amor, armastusjumal, pole veel oma nooli sel kontinendil kasutanud.*

Wongal oli kolme- või neljateistkümneaastane tütar. Täpselt seda ei teatud, sest sünniregister on Euroopa leiutis ja eksootilistel rahvastel, eeskätt aga niisugustel, kel igasugune kiri puudub, pole sellest vähematki aimu. Wonga lubas oma toreda kehaehitusega ja päris nägusa tütre tunduvalt vanemale Warradorile, kuigi sel oli veel küllalt käbe naine. Kuid Warrador oli oma hõimus mõjukas mees. Ta oli hea jahimees ja veel parem kõnemees. Wonga prestiiž hõimukaaslaste hulgas võis niisuguse väimehe tõttu ainult tõusta. Nii võtabki Wonga ühel päeval oma tütrel käest kinni ja teatab talle kuivalt mõne sõnaga, et nüüd läheb ta oma mehe juurde ning elab temaga. Lahti, tema tütar, kohkub väga. Iial pole ta veel näinud meest nimega Warrador, pole temaga ühtki sõna rääkinud.

* Uusimad etnograafilised uurimused sunnivad seda väidet pisut korrigeerima: armastustunne on austraallastele nagu kõigile teistelegi rahvastele tuntud. *(Tõlk.)*

Isal on ühes käes kaigas ja teises oda. Ta vaatab tütre hirmunud näkku ja veresooned tema otsmikul paisuvad. Ta kärgatab kurjalt tütrele peale ja käsib endaga kaasa tulla. Kohkunud Lahti hakkab suure häälega karjuma, ta nutab ja vehib kätega. Hale on õnnetut vaadata. Aga mis see kõik aitab. Wonga lööb teda halastamatult kaikaga. Tütre meeleheitliku kisa peale jookseb ema jõe äärest kohale. Sõnaohtralt püüab ta oma meest veenda, aga asjata. Meeleheites lööb ema oma kaevekepi maa sisse. Juba muutuvad laagris koerad rahutuks ja nende äge klähvimine meelitab rahva kokku. Kuid keegi ei liiguta õnnetu kaitseks sõrmegi. Wonga ei laseks end nagunii põrmugi eksitada. Üksnes tema on oma lapse õnne ja õnnetuse üle otsustaja — nii on see siin alati olnud. Pikemalt mõtlemata haarab Wonga mõlema käega oma ikka veel tõrkuva tütre juustest kinni ja hakkab Lahtit tema mehe elamu poole lohistada. Lahti näeb ära, et vastupanu on asjata. Ta alistub ja järgneb isale kuulekalt.

Warrador kükitab oma tuulevarju ees ja nikerdab kilpi. Tema jaoks on see päev samasugune nagu kõik teised. Ta vaatab vaevalt üles, kui Wonga oma tütre tema ette toob. Lähedase leetule juures askeldab kõhn Bingi. Ta ei karda oma võistlejannat, see ei ole talle kuidagi ohtlik. Vastupidi — noorest tütarlapsest saab talle töös abistaja ning kõik läheb nüüd nobedamini. Bingi südames tärkab inimlik kaastunne. Ta haarab Lahtil käest kinni ja, heitmata meestele ainustki pilku, läheb temaga jõe äärde. Bingi ei ütle küll ühtki sõna, aga ta mõtted ekslevad minevikus ja talle meenub too päev, mil ka tema veel noor oli ning isa ta Warradorile naiseks tõi. Ka tema tõrkus ega tahtnud vägivallale alistuda. Ta võttis kogu oma julguse kokku ja põgenes tookord mehe juurest, et oma emalt kaitset leida. Ta uskus, et ema võib teda aidata, aga ta eksis, sest ema oli niisama abitu nagu tema. Siis juhtus midagi täiesti ootamatut. Yangjang, noormees, keda ta varem ainult mõne korra näinud oli, kuid kellele ta nähtavasti meeldis, hüppas erutatult püsti, haaras relva ja kutsus Warradori võitlusesse. Aga isegi sellest üllast teost polnud abi. Yangjang vaarus purustatud käega lahinguplatsilt minema. Ja siis tuli isa, kes ajas oma kaikahoopidega Bingi ikkagi Warradori juurde tagasi. Uut põgenemist ei julgenud Bingi enam üritada, sest isa lõi lahkumisel oma odaga talle parema jala sääresse sügava haava, mis nüüdki veel valu-

tas ja kõik põgenemisplaanid purustas. Bingi leppis oma saatuse kui paratamatusega, millele igal Austraalia naisel tuleb alistuda, ja nüüd pidi ta ise avameelselt tunnistama, et Warrador ei olnudki kõige halvem mees.

Hoopis sagedasem on siiski vahetusabielu. Abielluda sooviv mees pakub teise hõimurühma kuuluvale mehele naiseks oma õe ja valib endale selle mehe naissugulaste hulgast vastutasuks elukaaslase. Niiviisi ei kaota kumbki hõimupool midagi oma tööjõust. Tihtipeale otsivad ettenägelikud isad oma pojale või tütrele pruudi või peigmehe juba siis, kui nende laps pole veel imikueast väljagi jõudnud. Ent need ei ole mingil juhul «lasteabielud», vaid ainult «kihlused». Aranda hõimu kuuluv isa, kel on kahe- või kolmeaastane tütar ja kes tahab talle abielupartneri kindlustada, lepib teise hõimupoolde kuuluva isaga kokku, kel on umbes samavanune poeg. Täpselt nii talitavad ka nende laste emad. Läbirääkimised pole mingi tseremooniaga seotud.

Kui lapsed kümneaastaseks saavad, tehakse neile «kihlus» teatavaks. Seejuures seletatakse poisile, et tal tuleb veel abieluga oodata «kuni tal habe kasvab,» see tähendab seni, kui toimub initsiatsiooniriitus, millega ta täiskasvanute hulka vastu võetakse. Kuid sellest päevast peale tuleb kihlatud lastel oma tulevase abikaasa vanemate suhtes teatavaid kohustusi täita. Poiss toob oma äiale mõne jahiloomа, ämmale aga korjab söödavaid taimi. Niisamuti talitab tüdruk, kes oma äiale vilju toob ja oma ämma söögivalmistamisel abistab.

Kui mõlemad noored on pärast initsiatsiooniriitust abieluealisteks saanud, määravad nende isad kindlaks abielu sõlmimise päeva. Vallaliste meeste leeris maalitakse peigmehe kehale mustad ja punased triibud. Tema otsmik ehitakse rasvas immutatud punase juusnööriga ja vöö kotkasulgede kimbuga. Ehtimata ei jää ka pruut. Tema otsmikku kaunistab pael, mille küljes ripuvad kukkurmägrasabakesed, mis tema nutetud nägu varjavad. Põhjustas neid pisaraid lahkumisvalu või makstakse nendega lõivu traditsioonidele?

Vahepeal viib pruudi vend koos teiste meestega peigmehe pruudi naissoost sugulaste juurde. Aupaklikus kauguses jäävad mehed naiste ees seisma ja ainult peigmees astub nende juurde. Käskival toonil ütleb ta oma tuleva-

sele ämmale: «Anna mulle oma tütar naiseks!» ja haarab pruudi käest kinni. Tüdruk avaldab vastupanu ja klammerdub nuttes ema külge. Lõpuks tõuseb ema püsti ja ulatab väimehele oma tütre käe, mille see kahe käe vahele võtab. Sellega on abielu õiguslikult sõlmitud. Sellel lihtsal tseremoonial on veel järgnevatest sümboolsetest toimingutest koosnev järg.

Kohe samal päeva läheb värske abielumees koos teiste meestega jahile, tema noorik aga siirdub koos teiste naistega juuri ning vilju korjama. Komme nõuab, et abielumees samal päeval esimesena oma hütti astuks ja seal oma naist ootaks. Niipea kui naine saabub, annab ta oma päevase saagi sõnatult mehele üle. Seepeale ulatab mees talle oma jahisaagi ja käsib sellest osa ämmale viia. Naine täidab kuulekalt tema käsu ja veedab oma abielu esimese öö veel ema juures. Järgmisel päeval asuvad mõlemad noored abikaasad jälle oma tegevuse juurde — üks läheb jahile, teine juuri korjama. Kuid seekord tuleb naine esimesena hütti tagasi. Ta puhastab leeaseme, süütab tule ja jääb oma meest ootama. Niipea kui mees oma jahisaagiga pärale jõuab, kükitab ta rahulikult oma naise kõrvale maha ja sõnab viimasele jälle, et viigu ta osa lihast ämmale, kuid käsib naist veel samal päeval tagasi tulla. Kui need tseremoniaalsed toimingud täidetud, mis ilmselt mõlema abielupoole majanduslikke kohustusi rõhutavad, muutub abielu hõimuõiguslikult siduvaks.

Kuid vahetusabielu tekitas mõnikord teatava hõimupoole piires keerukaid ja pingelisi olukordi. Noormehed, kel ei olnud vahetuseks ühtki õde pakkuda, jäid ilma naiseta ja abielumehed suhtusid neisse suure umbusaldusega. Vallalised noormehed mitte ainult ei ohustanud kehtivat hõimumoraali, vaid võisid ka raskeid sõjalisi konflikte põhjustada juhul, kui nad mõnest naaberrühmast endale naise röövisid. Kui selline röövimine leidis tõesti aset, võeti süüdlased kinni ja mõlema asjaomase rühma vanemad kutsuti ühisele nõupidamisele. Koosolekul räägiti palju ja raskete süüdistustega ei oldud kitsi. Kõigepealt püüti konflikti rahulikult ja leplikult lahendada. Süüdlaspool pakkus tekitatud kahju hüvitamiseks teisele hõimule oma hulgast mõne vallalise naise. Kui pakkumist vastu ei võetud, oli võitlus vältimatu. Võitlus ise kujutas endast ordaali ehk jumalakohut. Selline võitlus ei toimunud kunagi mitte tervete rühmade vahel, vaid ainult röövija

ja röövitud naise omaniku vahel, olgu see siis tema isa, kihlatu või abielumees.

Kokkutulnud rahvahulk tardub pinevas ootuses. Mõlema hõimu vanad mehed istuvad suures ringis üksteise vastas. Nende vahel seisab pealekaebaja, röövitud naine tema kõrval. Neist natuke eemal seisab röövija, kel on käes ainult kilp, ja ootab oma saatust. Ainult kilbiga peab ta end vastase viskodade ja -nuiade vastu kaitsma. Pääseb ta selles ebavõrdses võitluses terve nahaga, jääb röövitud naine temale, kui mitte, saab naise selle õiguslik omanik. Kui aga on kahtlust, et röövimine on naise nõusolekul toimunud, siis lööb maruvihane omanik ta kõigi nähes surnuks.

Mõnikord toimub vallastütarlapse röövimine mõlema rühma vaiksel kokkuleppel. Sel juhul ei korraldata eespool kirjeldatud ordaali. Õpetlased arvavad, et kogu see «mäng» kujutab endast varasema pruudiröövimise kombe igandit.

Nende abiellumisreeglitega on näilises vastuolus sagedased mõlema sugupoole vahelised suhted, mis jätavad mulje, nagu oleksid need kunagise promiskuiteedi jäänused. Võrdlevad etnograafilised uurimised on näidanud, et Austraalia hõimude juures säärased abieluvälised sugulised vahekorrad, mis on kogukonna poolt tunnustatud, ei toimu kaugeltki nii valikuta, nagu see pealiskaudselt vaadeldes näib. Isegi neil juhtudel peetakse sotsiaalse ja tootemsuguluse põhimõtetest kinni. Mõlema sugupoole vahekorrad väljaspool abielu on väga mitmesugustel juhtudel lubatud. Juhtub teisest hõimust külaline tulema, siis pakub võõrustaja talle pirrauru korras naist. Pirrauruks nimetatakse õigust mitteabielulisele sugulisele vahekorrale. Etnograaf Leichhardtile, kes sooritas reisi läbi Austraalia kontinendi, osutati korduvalt pärismaalaste poolt sellist ebatavalist külalislahkust. Seda au osutatakse ka mehele, kel on kogukonna suhtes erilisi teeneid.

Väga levinud on komme, et leskmees astub oma vennanaisega pirrauru-vahekorda. Vennad, kel on naisteks teisest perekonnast õed, on nendega juba abiellumispäevast peale pirrauru-vahekorras. Sügavalt juurdunud tavana kehtib pirrauru eeskätt initsiatsiooni- ja tootemipidustuste kultuslikel talitustel. Kuid «kes kellega», selle üle otsustab meelevaldselt vanemate nõukogu ilma partnereid küsitlemata.

Pirrauru-vahekorra õigust kasutavad mehed, välja arvatud külalised, kogu oma eluea kestel. Ent me teeksime jämeda vea, kui peaksime pirraurut paljalt seksuaalinstinkti avalduseks. Peale õiguse sugulisele vahekorrale on sellisel pirrauru-paaril ka oma teatavad kohustused. Abielumehe äraolekul võtab pirrauru-partner tema naise relvastatud kaitsmise enda peale ja naine valmistab selle aja kestel talle sööki. Sureb pirrauru-mehe naine, võtab tema naispartner selle lapsed enda juurde ja kasvatab neid nagu omi.

R. Grau kriitilised võrdlevad uurimused näitavad, et meil pole mingit õigust pirrauru-vahekorda kunagise promiskuiteedi jäänuseks pidada. Siin on pigemini tegemist hoopis hilisema aja nähtusega, mis kujutab endast väljaspool põhiabielu toimuvate seksuaalsuhete korrastamise osalist lahendust ja seda ei tule kaugeltki pidada kõigi seksuaalsete vahekordade reguleerimiseks.

Ent kuidas elavad noored, kui kogukonnas täiskasvanud meeste ja naiste vahel nii keerukad vahekorrad kehtivad? Karm võitlus olemasolu eest ei luba rasedale naisele osaks saada ligikaudugi seda hoolitsust, mida ta väärib. Kuid oma raskel tunnil ei ole ta siiski üksi. Ta läheb mõne vanema naise saatel põõsastesse, kus tuule vastu hädavari püstitatakse, ja siin kingib ta oma lapsele elu. Sünnitaja abistaja pühib beebi kuiva rohuga puhtaks ja paneb ta pauna või puukaussi. Kõigile teistele laagrielanikele on sellesse sünnitusonni minek keelatud, ainult isa tohib oma last vaatama tulla. Mees hoolitseb väga liigutavalt sünnitaja eest. Nende väheste päevade kestel, mil naine on nurgavoodis, toob mees talle puid, vett ja toitu. Ka austraallanna tunneb neil tundidel sügavat emaõnne. Kuid seda õnne varjutab varsti raske mure, sest last tuleb ju kätel kanda ja imetada. Austraallase elu on rahutu ja murerikas. Eriti raskeks muutub naise olukord uuele laagripaigale rännakul, mil ta muutub tõeliseks koormakandjaks. Sellele lisaks tuleb veel erakordselt pikk imetamisaeg, mis kestab tihti kuni viis aastat, sest toitu on vähe. Kõik see sunnib naist sageli mõni tund pärast sünnitust oma last surmama. Lapsi surmatakse ka maagilistel motiividel, igal juhul aga siis, kui on tegemist värdjaga.

Säärane komme on austraallaste eeskujuliku ja suure lastearmastusega täielikus vastuolus. Tekib tahtmatult küsimus, miks peavad vanemad oma vastsündinu tapma,

sest nende hõimukaaslased võiksid lapsukese adopteerida, nagu see näiteks toimubki ema surma korral. A. Harrasser, kes uuris õiguserikkumisi Austraalia pärismaalaste juures, juhtis tähelepanu sellele, et rasked looduslikud tingimused, milles ka paljud teised rahvad elavad, mitte alati sellise radikaalse lahenduseni ei vii. Austraallaste lapsetapmine on seletatav sellega, et kuni eurooplaste tulekuni nad ei osanud kuidagi ülerahvastusega võidelda: laevad olid austraallastele tundmatud ja seega väljaränd amine võimatu, samuti ei osanud nad oma majandusvormi muuta, et sel teel oma ülerahvastust reguleerida. Et austraallased kasutasid rahvastiku iibe reguleerimiseks nii lihtsat ja primitiivset vahendit nagu vastsündinute surmamine, seda nähtust peab Harrasser õigusega nende mandumise tunnuseks. Säärane abinõu hävitab igasuguse kultuuri edasiarenemise võimalused ja on «instinktiivse altruismi bioloogiliste seadustega» täielikus vastuolus.

Kui aga laps siiski üles kasvatatakse, ümbritseb teda ka austraallaste juures vanemate hool ning armastus, mis tihtipeale on nii suur, et nad omavahel tülli satuvad, kui üks neist lapsega tõreleb või teda karistab. Väike maailmakodanik aitab varakult mitmeski asjas oma vanemaid mängukaaslasi, kes kepikestega juba juuri maa seest välja kraabivad või vastseid korjavad. Kasvab laps suuremaks, õpetavad vanemad teda teatavaid kohustusi täitma. Isa võtab poja jahile kaasa, ema näitab tütrele, milliseid vilju ja juuri korjata. Esineb ka seda, et mitme pere lapsed antakse mõnede vanemate inimeste hoole alla, kes seega on nende kasvatajad. Üks naine jarra hõimust, mis oli Euroopa tsivilisatsioonist veel täiesti puutumata, kogus enda ümber salgakese tütarlapsi ja näitas neile väikese mudeli abil, kuidas tuulevarju ehitada. Ta valmistas laste nähes korve ja võrke materjalist, mida lapsed tema näpunäitel olid korjanud. Teine kord aga õpetas üks juba elatanud mees mitmes vanuses poistele relvade käsitsemist. Vanamees seadis poisid rivisse, andis igaühele kerge pilliroost oda kätte, viskas nende ees puukoorest ketta veerema ja noored jahimehed pidid oma odadega seda tabama.

Poistel leidub aega ka päris ehtsateks spordimängudeks, mis neid karastavad ja tugevdavad. Selliste mängude hulka kuuluvad eeskätt bumerangiheitmine ja kängurumäng. Viimane seisab selles, et noorukid ja mehed viska-

Austraallane bumerangi heitmas

vad värtnakujulise jämeda otsaga kerget puukeppi nendest mitte väga kaugel asuvale puhastatud ja siledale maaribale. Elastne varb puudutab pärast viskamist kergelt maad, kerkib siis uuesti õhku ning puudutab jälle maad ja nii edasi kuni lõpuks peatub. Säärane varb kandub tihti kuni kolmesaja meetri kaugusele. Võitja on see, kes kõige kaugemale viskab. Varva omapärane hüplev liikumine meenutas austraallastele känguru pikki hüppeid, millest siis ka mängu nimetus.

Väga armastatud on ka tagasipöörduva bumerangi heitmine. Bumerang on moonutatud vorm austraalia sõnast *woomera*, millega tähistatakse viskepuud oda viskamiseks. Bumerang kujutab endast nüride otstega kõverat puutükki, mille alumine külg on lame, pealmine aga pisut kumer. Bumerangile on iseloomulik tema harude kergelt kõverduv asend teineteise suhtes, kuid ta ei muutu seejuures siiski oma kujult propelleritaoliseks. Kui selline bumerang asetada tema ühe haru lameda küljega laua peale, siis tema teine haru hoiab viltu ülespoole. Säärase omapärase kuju tõttu tuleb bumerang jälle tagasi. Kui

seda riista viltu õhku või vastu maad visata, hakkab ta suuri ringe tegema ning tuleb viskaja juurde tagasi, muidugi eeldusel, et ta lennul ühtki puud ega põõsast ei riiva. Bumerang on poistele ja meestele suurepärane spordiriist, mille käsitsemist nad pidevalt harjutavad ja regulaarselt korraldatavatel võistlustel oma osavust demonstreerivad. Seejuures peab bumerang võimalikult sihtmärgi ligidal maha kukkuma. Kuigi võistlejatele ei jagata auhindu, maksab nende juures parima bumerangiheitja kuulsus niisama palju nagu tubli jahimehe või vapra sõjamehe nimi.

Meelelahutuslikku laadi on nöörimängud, millest peavad lugu kõik — nii noored kui vanad, mehed ja naised. Pikk, otstest kokkusõlmitud nöör tõmmatakse mõlema käe vahel pingule. Nööril tehakse sõrmede abil igasuguseid omavahel ristuvaid aasu, mis kujutavad taimi, loomi või midagi muud sellesarnast. Keerukamate figuuride puhul võetakse isegi hambad appi või kutsutakse veel teine partneriks, nii et mõned nöörfiguurid luuakse nelja käe abiga.

Aga niipea kui noored on oma füüsiliselt ja vaimselt arenemiselt juba täisealised, on sel muretul elul lõpp. Poistele ja tüdrukutele korraldatakse initsiatsiooniriitus, mil nad on kogu laagriperest isoleeritud ja kus igaühele neist tehakse teatavaks, mida elu neilt nõuab. Siin õpetatakse neile, kuidas nad peavad elama, pühendatakse nad kultuse saladustesse ja eriti tootemitseremooniatesse, mida neile esmakordselt ka demonstreeritakse. Seejuures peavad noorukid surmaähvardusel tõotama, et nad midagi sellest naistele ja lastele ei jutusta.

Initsiatsiooniriitused, mis eri hõimudel on väga erinevad, on poiste jaoks hoopis ulatuslikumad kui tüdrukutele. Initsiatsiooniprotseduur kestab mõningate vaheaegadega hulk aastaid, see algab poistel tihti kaheteistkümnendast eluaastast, kuid pauside tõttu lõpeb kogu tseremoniaal alles kahekümne viiendal eluaastal. Kogu selles riitusetsüklis on teatavaid elemente, mis annavad initsiatsioonidele oma täiesti erilise sisu ja mõtte. Selliste elementide hulka kuuluvad moonutavad vigastamised ja piinamised — niisugused nagu juuste väljakiskumine, rinnale ja tuharatele kivinoaga lõikehaavade tegemine, kusjuures haavadesse hõõrutakse tuhka, mille tulemuseks on paksud armid, edasi nina vaheseina läbipuurimine, et sellest mõni puust või luust ehisvarb läbi pista, siis lõikeham-

maste väljalöömine ja lõpuks — erandiks on ainult Kagu-Austraalia hõimud — ümberlõikamine.

Šveitsi teadlase Felix Speiseri teeneks on kõigi nende nii omapäraste initsiatsiooniriituste sümboolse tähenduse võrdlev uurimine. Speiser näitas, et need mitmesugused kirurgilised operatsioonid kujutavad endast ainult maagilisi toiminguid, mille eesmärgiks on, et poisist saaks kiiresti tugev mees.

Kuid teised tavandid sama initsiatsiooni raames, sellised nagu pea hammustamine, nooruki ülespildumine, taile pärast üksikuid initsiatsioonietappe iga kord erineva nime andmine, aga samuti piitsutamine, — kõik need tavandid tähendavad ainult täiskasvanute jõu ülekannet noorukile. Niisuguseks jõuülekandjaks peetakse ka tuld, mida samuti sellistel riitustel kasutatakse. Initsiatsiooni maagiliseks kulminatsioonimomendiks on toidutabust vabastamine: kuni selle hetkeni on initsiaatidele teatava toidu, eeskätt tema tootemlooma või tema tootemtaime toiduks kasutamine keelatud. Selle keelu ajutise kõrvaldamisega astuvad initsiaadid oma tootemesivanematega ühendusse. Et kõik need initsiatsiooniriitused on rangelt sakraalsed, siis toimuvad nad täielikus isoleerituses ja saladuses. Naistele ja lastele on ligipääs initsiatsioonipaika vuristite müraga suletud. Initsiatsiooni peetakse sümboolseks surmamiseks ja taassünniks kõrgemate võimude vahendusel, kelle hääli kuuldakse vuristite undamises, aga samuti elujõu potentseerimiseks.

KULTUURIHEEROSED, TOOTEMESIVANEMAD JA VAIMULAPSED

Kõigil aegadel on inimesed, ükskõik millisesse kultuuriastmesse nad kuuluvad, mõtteid mõlgutanud selle üle, kuidas on tekkinud neid ümbritsev maailm. Mida lihtsam on nende eluviis, seda primitiivsem on ka maailmavaade. Kuna aga ka «primitiivsetest kõige primitiivsemad», kelle hulka kuuluvad endale jahi ja korilusega toidust hankivad rahvad, on läbi teinud palju sajandeid, õigemini palju aastatuhandeid kestnud arenemistee, siis jäävad meile need esimesed filosoofilised seletused, mis nad andsid kosmose ja kogu elu kohta üldse, igavesti tundmatuks. Kogu oma eluviisi primitiivsusest hoolimata olid ka austraallastel maailma ja elusolendite tekkimisest ning kultuurivääг-

tuste päritolust väga mitmesugused kujutlused. Eksootilised inimesed on eurooplaste suhtes enamasti väga kinnised ja seda eriti just usulistes küsimustes. Seetõttu on ainult vähestel uurijatel, kes nende keskel on aastaid elanud ja nende keelt küllalt põhjalikult tundnud, oma värviliste sõprade vaimumaailma tungida õnnestunud.

Tänapäeval on vastuvaidlematult tõestatud, et kõigil eksootilistel rahvastel, nende hulgas ka austraallastel, on oma religioossed uskumused olnud. Paljudel hõimudel on oma kultuuriheeros, kellesse nad usuvad. Käsitused sellisest kultuuriheerosest on väga erinevad. Viilmeni hõim, kes elutseb Albany'st ida pool Edela-Austraalias, nimetab teda Noatšiks ja peab teda «kõrgeimaks vaimuks»: Noatšil pole sugu ega kuju, ta elab kõrgel mäetipul, kus teda võib näha udus, mis ümber mäe hõljub. Kurnaid Gippslandis ja nende sugulashõimud peavad Bundžili (mis tähendab «meie isa») üleloomulikuks, kuid siiski antropomorfseks olendiks, kes inimestele kõik kultuurihüved tõi.* Narrinjeri hõimul, kes elab Murray suudme ümbruses, on selliseks kultuuriheeroseks Nurrundere, kellest jutustatakse, et ta elas kord maa peal ja oli kuulus jahimees, kuid hiljem siirdus taevasse. Kui ta vihastab, siis müristab, ja sellepärast peetakse ka vikerkaart tema kätetööks. Kamilaroi hõimul (Ida-Queenslandis) on kõigi kultuurihüvede toojaks Baiame. Tavaliselt on selline kultuuriheeros nähtamatu, kuid võib ka inimese kujul ilmuda. Kesk-Austraalia hõimud nagu aranda ja loritja peavad seda kõrgeimat olendit, keda nad Altžiraks ehk Tukuraks nimetavad, tugevaks punanahkseks meheks, kel on pikad heledad juuksed ja emujalad. Ta elab taevas. Taevas ise on pärismaalaste kujutluse järgi kivitulpadel püsiv maa, mida niisutab jõgi (Linnutee). Taevas elatakse nagu paradiisis, kõiksugu vilju ja ulukeid on seal külluses. Kuid Altžira ei ole inimesi loonud ega tunne nende vastu kõige vähematki huvi. Ja ka inimesed ei kummarda teda.

Säärastele heerostele võlgnevad inimesed igasuguste kultuurisaavutuste näol küll palju, kuid ühtki neist nad ei nimeta maailma loojaks. Kettakujuline maa ja selle kohal

* Väike ebatäpsus: mitte kurnaide, vaid nende naaberhõimude juures nimetatakse müütilist taevaolendit Bundžiliks, mis tähendab kotkast (totemistlik kuju). Kurnaide hõimu juures nimetati analoogilist mütoloogilist olendit Mungan-ngaua («meie isa»). *(Tõlk.)*

taevavõlv kõigi oma tähtkujudega, millest õige paljud esinevad müütides peategelastena, — kõik see on ikka ja alati olnud. Need kultuuriheerosed omavad mitmetigi inimlikke jooni. Nad on abielus, neil on oma majapidamine, nad käivad jahil ja korjavad vilju nagu inimesed. Üksikutes hõimudes on levinud vaade, et inimesed on kultuuriheeroste laste järglased. Ent on silmatorkav, et nende kultuuriheeroste austamine ei ole ühegi kultusetalitusega seotud, neile ei ohverdata, neile ei pühendata palveid, kuigi nad elasid juba ammu enne inimesi maa peal, omasid nendest hoopis suuremat võimu ning olid kõlbelise ja sotsiaalse korra valvurid. Nad võisid isegi karistada. Ühes kurnai hõimu müüdis jutustatakse, et kultuuriheeros muutus initsiatsioonisaladuste reetmise pärast kord nii kurjaks, et saatis uputuse maa peale. Seega omavad Austraalia pärismaalaste kultuuriheerosed ehk kõrgeimad olendid mitmeti neidsamu iseloomulikke jooni nagu kristlike religioonide ainujumal.*

Lõuna-Austraalia hõimude juures domineerib peamiselt kõikisa-jumaluse kujutlus, kuna enamik teisi hõimusid usuvad loodusjumalust, keda nad «vikerkaarmaoks» nimetavad. Vikerkaarmadu kehastab pärismaalaste kujutluste järgi vett kui loodusjõudu, mis sellel steppide ja kõrbete mandril elutsevatele inimestele nii erakordselt väärtuslik on. See olend elab sügavates veeaukudes ja on nähtav vikerkaares. Kuid uuemad uurimused, milles saksa teadlased etendasid olulist osa, on näidanud, et kujutlus vikerkaarmaost on ainult üks lüli suuremast ideedekompleksist. Loode-Austraalia hõimude elu-olu lähemal uurimisel jõuti huvitavale avastusele, et kohalikud pärismaalased käsitavad kogu maad hiiglamao kujutluse raames, keda nad ise Ungudiks nimetavad. Ungud elab maa sisemuses ja kujutab endast ürgset kõike loovat jõudu, kellest kõik elu tuleb ja kellesse see jälle tagasi pöördub. «Kõik see, mis me näeme ja maaks peame, pole midagi muud kui ainult Ungudi selg,» seletavad pärismaalased. Või ütlevad nad: «Puud kasvavad Ungudi seljal.» Kuid seda maamadu samastatakse samal ajal ka veega. Austraallaste kujutlus

---

* See on muidugi liialdus. W. Schmidti katoliiklikku koolkonda kuuluvad etnograafid püüdsid tõesti Austraalia müütilisi taevaolendeid kristliku jumalakujutlusega samastada, kuid selleks pole siiski mingit tõsist alust. *(Tõlk.)*

maa- või vikerkaarmaost pole mingi omaette nähtus, vaid tõenäoliselt ainult igivana ja laialt levinud uskumus maailmamaost. Seda uskumust esineb veel tänapäevalgi mitmel pool Lõuna-Aasias.

Mõlemad ideed — kultuuriheerosest ehk kõikisast ja maailmamaost — on pääsenud Austraaliasse arvatavasti eri aegadel toimunud sisserändamiste teel. Kuid kultuuriheerose idee näib vanem olevat, sest Põhja-Austraalia hõimude juures seda ei esine, kuna vanade Lõuna-Austraalia hõimude juures on see idee väga levinud. Selle seisukoha õigsust kinnitab kas või seegi tõsiasi, et vikerkaarmadu, kuivõrd seda tunnevad Lõuna-Austraalia hõimud, esineb nende juures alati kultuuriheerose «abistajana».*

Käsitletud uskumustega on tihedas seoses pärismaalaste kujutlused inimese tekkimisest. Säärased ilmselt filosoofilist laadi veendumused on isegi veel tänapäeval Loode-Austraalia hõimude juures väga elavad. Universumi loovateks ürgjõududeks peavad nad maamadu ja personifitseeritud Linnuteed-Vallangadat, kes on taeva valitseja. Need jumalused lõid oma vaimse substantsi ammendamatust lättest vondžiinad, inimhingede otsesed eelkäijad. Vondžiinad rändasid mööda kogu maad laiali ja laskusid lõpuks maasügavustesse. Kõikjal, kus see aset leidis, jätsid vondžiinad endast kaljudele kujutise, mis oli otsekui koopia nendest. Inglise maadeuurija George Grey avastas need kaljukujutised esmakordselt aastal 1838. Sellised kaljukujutised esinevad tihti jõgede, järvede ja merede läheduses, milliste veekogude loojateks peetakse samuti vondžiinasid. Sääraste veekogude põhjas kasvatab iga vondžiina talle omase hingejõu abil niinimetatud lapselooteid ehk vaimulapsi *(spirit children)*.

Nii Loode-Austraalia kui ka Kesk-Austraalia hõimud ei pea inimese sündimist sigitusprotsessi tulemuseks. Pärismaalased arvavad, et mees peab mõnelt vondžiinalt inimloote vastu võtma ja selle oma naisele edasi andma. Selline protsess ise on võimalik ainult erilise hingelise dispositsiooni tõttu, mida pärismaalased nimetavad «unenäoks», kuid mille sisu on nende juures hoopis laiem kui

---

* Lähtudes difusionistliku koolkonna positsioonidelt, kaldub autor iga kultuurinähtust ühe või teise migratsioonilainega siduma. Meil pole alust Lõuna-Austraalia hõimusid Põhja-Austraalia omadest «vanemaiks» pidada. *(Tõlk.)*

meil. Meile on unenäod põgusad viirastuslikud pildid, aga austraallastele on nad reaalsed sündmused, tõelised elamused. Nad peavad unenägudeks ka teatavaid psüühilisi nähtusi ja seisundeid, mis sügavasti kogu nende elu mõjutavad. Seepärast ei tähenda paljudele Austraalia hõimudele füsioloogiline suguakt mitte midagi, kui mees pole psüühilises unenäotaolises ekstaatilises olekus vondžiinalt lapseloodet vastu võtnud ja seda samasuguses unenäolises ekstaasis oma naisele edasi andnud. Niiviisi teostub lapseloote (džallala) lahutamatu vaimne side oma vondžiinaga ja sündimisega saab lapseloode inimeses oma kindla kehalise kuju.

Kui inimene sureb, läheb lapseloode jälle oma vondžiina veekogusse tagasi ja ootab siin oma uut inimeseks kehastumist. Iga austraallane arvab, et tema saatus oleneb teatavast veekogust (mis tavaliselt tema isale kuulub) ja selle läheduses asuvast kaljupildist — vondžiina jäljendist. Seepärast langeb nende hõimude vanematele vastutusrikas kohustus: nad peavad alati vihmaaja eel vastava veekogu juures asuva kaljukujutise värskelt üle värvima. Kui seda enam ei tehta — näiteks sellepärast, et vastav nomadiseeriv rühm on välja surnud —, siis peavad nii loomad kui ka taimed selles paigas vältimatult hukkuma, sest Ungudmadu ei saada neile enam elustavat vihma.

Vastavad tseremooniad on Kesk-Austraalia hõimude juures hoopis suurejoonelisemad, ent «loova ürgjõu» idee ei ole neile enam siduv. Nimetatud hõimude kultuse keskpunktis on esivanemad, kes pärismaalaste arusaamise järgi võivad ajutiseks omandada mõne looma või taime kuju, kui neid üldse mõne looma või taimega ei samastata. Nende tootemesivanemate (altdžirangamitdžina) kunagi ammu-ammu toimunud seiklused elavad põlvest põlve müütides edasi ja nende elamusi kujutatakse pantomiimides. Nendel altdžirangamitdžinadel on küll Loode-Austraalia vondžiinadega nii mõndagi ühist, kuid neil on ka terve rida ainult neile omaseid jooni.

Kesk-Austraalia pärismaalaste pärimuste järgi hulkusid nende esivanemad rühmiti mööda maad. Neil olid kaasas piklikud või ovaalsed puutükid ja kivid, niinimetatud tšuringad. Neid tšuringasid peetakse tootemesivanemate kehaosadeks, kuid nendes ei asu tootemesivanemate «hing». Oma rännakul kaotasid need müütilised hulkurid rohkesti tšuringasid. Rühmavanemad korjasid tšuringad

üles ja peitsid nad koopaisse, kus neid tänapäevani säilitatakse. Kui toimuvad tootemipidustused, tuuakse need pühad esemed koopaist välja.

Kui tootemesivanemad oma sihtkohta jõudsid, viskusid nad puruväsinult maha ning muundusid puudeks, veekogudeks ja kaljudeks. Neist kõigist said igavesed lapseloodete kandjad ehk ratapad. Ka Kesk-Austraalia hõimud näevad nendes lapseloodetes uue inimese tekkimise allikat. Ent ka nemad ei pea füsioloogilist suguühet soo jätkamise abinõuks. Tähtis on ainult see, et naisesse siseneks ratapa, kellest hiljem areneb inimene. Ratapa sisenemist tunneb naine siis, kui ta möödub õige lähedalt mõnest loomast või taimest, keda tootemesivanemaks peetakse. Sel hetkel tunneb ta südamepööritust ja valu puusades ning teab, et temasse on vastava tootemesivanema lapseloode sisenenud ja et nüüd ta sünnitab lapse, kes sellele tootemesivanemale kuulub. Kuna Kesk-Austraalia hõimude mail on selliseid tootemmärke õige palju, siis juhtub tihti, et ühe ning sama ema lapsed erinevatele tootemitele kuuluvad. Kuid juhtub ka, et tootemesivanem ise naisesse siseneb ja lapsena sünnib. Nii jutustab Kaltia aranda hõimust.

Kord südaööl ronis sisalik-tootemesivanem välja kaljust, milleks ta oli kunagi muundunud. Ta kuulas laagritule ääres istuvate pärismaalaste jutuajamist ja nägi seal naist, kelle nimi oli Kaltia. Kui järgmisel hommikul ärkas Urbula, Kaltia mees, siis ütles ta, et nägi unes üht tootemesivanemat, kes tuli nende leeri. Nagu ikka läks Urbula ka nüüd jahile, aga ta ei olnud üksi. Tootemesivanem käis märkamatult temaga kaasas. Keskpäeval pöördus Urbula väsinult raske saagikoormaga jahilt koju. Tema naine Kaltia nägi, kuidas Urbula lähenes, aga naine märkas ka seda, et keegi võõras mees saatis teda. Kes võis see küll olla? Kaltia jäi mõtlema, aga kui ta silmad jälle tulija poole tõstis, oli võõras kadunud. Nagu alati valmistas Kaltia ka nüüd toitu. Aga kui ta liha sõi, tundis ta pööritust. Päev hiljem juhtus ta sisalik-tootemesivanema kaljust mööduma. Äkki nagu maa alt astus tema ette jälle too eilne võõras. Kaltia jõudis vaevalt näha, kuidas võõras vuristi tema poole viskas ja siis kohe kadus. Kaltia tundis äkki suurt roidumust kogu kehas. Leetule ääres jutustas ta kõigest sellest oma mehele. Siis ütles Urbula talle: «Sa said sisalik-tootemesivanemalt lapse.»

Selline tootemesivanemast «põlvnemine» seab pärismaalasele tootemlooma või tootemtaime suhtes teatavad käitumisreeglid. Enamasti on nii, et tootemloomi või tootemtaimi ei tohi hävitada ega toiduks tarvitada. Kus sellest igivanast kombest enam rangelt kinni ei peeta, seal on ette nähtud, et tootemlooma tuleb ilma piina ja valuta surmata, kuid süüa on lubatud tootemloomast ainult teatavaid osi. Peale selle on samast tootemist põlvnevad pärismaalased kohustatud mitmesuguseid episoode oma tootemesivanema elust täpselt nii pantomiimiliselt kujutama, nagu sellest müütides jutustatakse.

Merinast lõuna pool oli kord rohkesti emusid, kes igasugustest rohtudest toitusid. Ühel päeval tegid nad retke läände ja tulid siis oma vanasse asupaika tagasi. Siin muundusid nad meesteks. Need olid emu-tootemi esivanemad. Kugistanud tšuringakivid keresse, asusid nad kultusetalitusi pidama ja laulsid:

Mina, emu-lind, karjun väga valjusti.
Minu kurk on üpris kõhn.
Ma mõmisen omaette ja annan sellega märku,
et tahan edasi rännata.

Seejärel valmistasid need emu-tootemi esivanemad kaks suurt lõngakera, mis nende magu ja südant kujutasid. Mõlemad lõngakerad panid nad kilbi sisse. Siis hakkasid nad enda hulgast kõige vanemat ehtima. Nad maalisid ta söega mustaks, kinnitasid tema pea külge kimbukese mulgaoksi ja emusulgedest tuti, mis niiviisi emu kaela ja pead imiteerisid. Lõpuks riputasid nad pika nööriga tema külge mõlemad lõngakerad. Sellises rüüs läks ta maalohu juurde, mis pidi endast veekogu kujutama, sirutas oma ülakeha tahapoole ja laskus lohu serval põlvili. Vaatas siis arglikult igas suunas ringi ja kummardus kujutletava vee kohale, et juua. Nii matkis ta kõigis oma liigutustes emu, seda Austraalia kõige iseloomulikumat lindu.

Kui emu-esivanem oli sümboolselt oma janu kustutanud, kutsus ta oma kaaslased ligi. Hüpeldes ja taktis «va, va, jai, jai» häälitsedes piirasid nad tema ümber. Äkki haaras üks tantsivatest lindudest vääremust kinni. Seejärel hakkas viimane kaaslasi lõngakeradega vastu kõhtu peksma ja läkitas nendest kaks söödavaid taimi otsima.

Sellega lõppes kultusetalitus, ent kohe järgnes sellele teine. Seekord maaliti söega mustaks kaks emuinimest, üks vanem ning teine noorem, ja kleebiti udusulgedega üle. Nooremale, kes kujutas emupoega, joonistati veel lisaks punane ring ümber naba. Seejärel laskus ta kujutletava veekogu ääres põlvili, vaatas pelglikult ringi, nii nagu see emudel kombeks on, ja vilistas nagu noor emu. Teine, kes kujutas täiskasvanud emu, seisis samal ajal tema selja taga ja kaitses oma poega. Siis heitsid mõlemad maha puhkama. Sellega oli ka teine kultusetalitus läbi.

Päev hiljem rändasid emu-esivanemad edasi lõuna poole ja jõudsid Mututasse, mis tähendab «känd». Nad jäid sinna ööbima. Koidikul märkasid nad läänes suurt tulekahju, mis metsiku kiirusega lähenes. Hirmus hädaoht sundis emu-inimesed põgenema. Nad jooksid kõigest väest nii kiiresti, nagu suutsid ja jõudsid Kalaiatabarnasse, kus üks teine emu-esivanem kivikoopas istus. See nägi põgenejaid ja hüüdis neile: «Kiiresti siia! Jookske kõik siia!» Kuid tuli oli nobedam. Ta põletas rohu ja põõsad koopa ümbruses ära ning sööstis emu-esivanemate ehete ja paunade kallale. Leekides hukkusid emu-vanamees Ungguntuna ja emu-poeg Ntalpunga. Teised emu-inimesed pääsesid siiski koopasse ja muundusid siin tšuringadeks.

Et tšuringad on tootemesivanematega lahutamatult seotud, siis peetakse neid nii pühadeks kultuseobjektideks, et lapsed ja naised ei tohi neid iial oma silmaga näha. Neid säilitatakse tavaliselt salajastes koobastes, mille asukohta ainult õige vähesed vanad mehed teavad. Tootemipidustuste ajaks tuuakse tšuringad välja ja määritakse kängururasva ning ookriga üle. Vanad mehed usuvad, et loodus ja inimesed omandavad sel teel loova jõu.

Tšuringad on kaks kuni kümme sentimeetrit laiad ja kakskümmend kuni sada sentimeetrit pikad lamedad ovaalsed puutükid, või kui tšuringad on kivist, siis on nad kujult pisut ümaramad. Nende pind on kaetud sümboolsete märkidega, mis on kukkurrebase kihvaga sisse graveeritud. Sümboolsed märgid kujutavad endast kontsentrilisi ringe või poolringe, spiraale ja paralleeljooni, punktiire ja viirutisi. Igal sellisel ornamendil on oma teatav tähendus ja mõte. Ringid sümboliseerivad tootemlooma, laagriplatsi või puid, poolringid — kükitavaid tootemesivanemaid, paralleeljooned — esivanemate jalgrada või

armkaunistusi nende rinnal, punktiirjooned ja viirutised — enamasti tootemesivanemate jalajälgi. Ristiusku siirdunud pärismaalased on paljastanud eurooplastele oma saladused. Tšuringadele graveeritud märkidest loevad nad välja oma tootemesivanemate elus asetleidnud sündmusi sel kujul, nagu neid kultusetalitustel on viisiks esitada. Kuid need sümboolsed märgid tšuringadel ei ole siiski «kiri» meie kaasaegses tähenduses.

Tšuringasid leidub ka omaette elavatel Loode-Austraalia hõimudel. Tõsi küll, nendel on tšuringad ainult puust, mille ühes otsas on auk, nii et neid võib juusnööri abil keerutades vuristina kasutada. Ka nemad kasutavad tšuringasid oma kultusetalitustel niisamuti nagu Kesk-Austraalia hõimud. Kuid märgid nende tšuringadel erinevad täielikult. Kesk-Austraalia hõimudel on need märgid oma iseloomult puhtkonventsionaalsed ja sümboolsed, kuid Loode-Austraalia hõimudel on nad täiesti selged piltlikud kujutised. Need pildid kujutavad neis paigus toimunud sündmusi kultuuriheerose Džamari elust, ent nendes peituv mõte muutub mõistetavaks, «loetavaks» ainult juhul, kui vastavat müüti tuntakse. Joonisel kujutatakse tähtkala, kes kaljude all elab ja kelle teravad ogad kord Džamarit vigastasid. Väga tihti kujutatakse tšuringadel dingot, koera, kes Džamarit saatis, ja kaussi, kuhu Džamari haavast veri jooksis, ning kogu selle stseeni keskel — spiraali: see tähendas tuulepöörist, milles Džamar tavatses end inimestele ilmutada. Loode-Austraalia tšuringadel esineb samuti vikerkaarmao kujutisi, ja see on ka arusaadav, sest vikerkaarmadu kui «loov ürgjõud» etendab nende inimeste religioossetes kujutlustes väga valdavat osa. Ent erilist tähtsust omab Austraalia suhtes see erakordne tõsiasi, et tšuringadel kujutatakse ka kultuuriheerost ennast, ja pealegi antropomorfsel kujul, ja et ainult siin, mandri loodeosas, joonistatakse vondžiinad kaljuseintele.

Tšuringade hulka laiemas mõttes arvatakse ka need omapärased esemed, mida täiskasvanud mehed tootemikultusel enda külge riputavad ja kannavad. Mehed, kes oma esivanemaid kujutavad, püüavad nendega ka väliselt sarnaneda. Nad talitavad seejuures nii, nagu see vastavas müüdis toimus. Nad ei taotle midagi muud kui et ainult oma esivanemaga täiesti ühte sulada ja niiviisi tema ürgjõust osa saada.

Osalised kasutavad müüdi kujutamisel maskeerimis-

Austraallane tootemesivanemat kujutavas rüüs

vahenditena peamiselt keha värvidega ülevõõpamist ja kehale udusulgede kleepimist. Seejuures kasutatakse kleepainena verd, mida saadakse kivinoaga tehtud lõikehaavast käetõmbsoone piirkonnas. Veri on kõige loomulikum ja kõige väärtuslikum kleepimisvahend, sest ta on ju elujõu kandja. Riitusetäitja keha ja eelkõige tema pea külge riputatakse omapäraseid sümboolseid esemeid, mida tootemesivanema kehaosadeks peetakse. Tootemesivanema neere, magu ja südant sümboliseerivad suured juusnööriga ümberpõimitud rohukerad. Pealaele või kukla külge kinnitatakse suletuttidega ehitud ja juusnööriga tihedasti kokkuseotud pikad okste- ja rohupuntrad, mis on udusulgede või kõrkjatõlvikuhelvestega üle kleebitud. Samast materjalist valmistatakse teravatipulised mütsid, mille külge riputatakse mitmesugused sümboolsed manused.

Mõnikord modelleeriti riitusetäitja pea massiivseks tömpjaks konnapeaks või väikese peaga pikaks emukaelaks, millega rõhutati eriti efektiivselt teatavale tootemile kuuluvust.

Kuid tootemitseremooniate kõige karakteersemaiks atribuutideks on pulkadest ristid, millele on pinguli tõmmatud hästi üksteise ligi asetsevad mitmevärvilised juusnöörid. Tihtipeale on need nöörid udusulgede või kõrkjatõlviku helbepudemetega üle kleebitud, mis peavad tootemlooma nahka või tootemi mõnd erilist tunnust iseloomustama. Nii oli vihmatootemi vastav kultusese valgetest udusulgedest ribadega üle kleebitud, mis kujutasid vihmajugasid. Sääraseid tihtipeale väga suuri ja päris raskeid esemeid hoitakse kultusetalitustel kätega seljal. Sarnasus tootemesivanemaga on erakordselt mõjuv, kuna riituseosaline püüab ka kõiki tema iseloomulikke liigutusi imiteerida. Kui kujutatakse stseene konna- või kängurutootemi tsüklist, siis hüppavad mehed nimetatud loomade kombel neljakäpakil, kui aga etendatakse kulli- või kotkatootemit, siis ajavad osalised oma käed laiali nagu linnud oma tiivad lennul.

Neid vaatemänge ei tule pidada mingil juhul ainult lõbustavateks maskeraadideks, milleks need kultusetalitused võivad pikapeale muutuda, sest aja jooksul kipub paratamatult nende vaimne sisu hävima või tuhmuma. Austraallastele on nad alati sakraalsed talitused olnud. Müütide tõetruu esitamise kaudu püüavad nad täielikult oma tootemesivanematega ühtida, et sel teel nii üksikinimeses kui ühiskonnas, samuti kogu looduses peituvaid jõudusid taastada ning elustada.

Samasugusest sügavast religioossest tundmusest kantud miimilist kujundust, nagu see nii loomulikult ja ürgselt totemistlikes kultustes avaldub, näeme ka korrobori tantsudes. Selle sõnaga, mis on Ida-Austraalia hõimude keelest laenatud, tähistavad eurooplased üldiselt austraallaste rühmatantse, millest peale meeste ka naised osa võtavad. Korrobori esitamisel kasutatakse võimast muusikalist saadet ühe või mitme eeslauljaga suure koori näol, mille mõju rahvahulgale on tohutu. Monotoonseid koorilaule elavdatakse üksikute häälte moduleerimise teel alates madalast bassist kuni kriiskava falsetini. Instrumentaalne saade on äärmiselt lihtne. Selles rõhutatakse ainult rütmi, milleks plaksutatakse käsi, taotakse vastu nahkpatju või

lüüakse teineteise vastu kaht metalse heliga pulka, mis on erinevast puust. Pulkade asemel kasutatakse mõnikord ka kaht bumerangi, mida nende lameda küljega teineteise vastu taotakse. Põhja-Austraalia troopilises rannikupiirkonnas tarvitatakse puust või bambusest trompeteid, mis alles päris hiljaaegu on Uus-Gineast siia tunginud, kuid need annavad ainult ulguvat heli.

Korrobori tantsudes kujutatakse pantomiimis väga kirglikult jahi- ja lahingustseene, armastust laste vastu ja alistumust kõikvõimsale loodusele. Nüüdki veel tantsivad suure andumusega korroborit isegi Loode-Austraalia hõimud, kes Euroopa tsivilisatsioonist on hõivatud. Pärismaalased peavad korrobori-laulude loojaid väga ebatavalisteks inimesteks, kes ainult müstilise transi momentidel lauluks inspireeruvad. Sellises transis on tavaliselt nõiad. Kuid oma poeetilist inspiratsiooni ei väljenda nad valitud kaunites riimides, nagu see on meil. Väga vaevaliselt võitlevad nad sõnamaterjaliga ja heidavad lõpuks kõik takistavad keelekütked endast kõrvale. «Oma ülevas inspiratsioonis moonutab ta keelt nii, nagu ta ise seda iganes heaks juhtub arvama,» kirjutab Müncheni etnoloog A. Lommel. «Ta purustab sõnad, sisestab sõnadesse mõne uue vokaali või jätab neist välja mõne silbi ja käänab-väänab neid niikaua, kuni nad omandavad kõla, mis tema tunde ja elamuse edasi annavad.» Sellega on ka seletatavad uurijate korduvad kaebused, et sääraseid laule on täiesti võimatu tõlkida.

Austraallaste laulud ei ole muusikale seatud värsid. Nagu nad ise ütlevad, on need «ainult laulud», aga mitte sõnad, mis on tõlgitavad. Nad ei apelleeri mitte mõistusele, vaid vahetult tundele, nende mõistmiseks pole keelelist vahendust vaja. Seepärast ei otsigi kuulajad nende arvututes stroofides (ühes laulus oli neid kolmkümmend kaheksa) mingit seost ega mõtet. Korrobori-etendus algab enamasti õhtuhämaruses ja kestab mitu päeva. Selles peitub ka põhjus, miks üksikud laulud väga kiiresti üle kauge maa hõimult hõimule kanduvad. Väga iseloomulik on tähelepanek, mida Lommel sellega seoses mainib. Loode-Austraalia pealinnas Broome'is kohtas ta kord inimesi, kes olid ühest Kesk-Austraalia hõimust, ja need jutustasid talle, et olid siinsetele pärismaalastele, kellega nad ainult vigases inglise keeles (!) rääkida said, oma korrobori-laule

ja -tantse õpetanud, mis viimaste poolt suure vaimustusega vastu võetud.

Austraallased on oma elamustemaailma ka kujutavas kunstis jäädvustanud. Tegemist on eranditult kahedimensioonilise, tasapinnalise joonistusega. Plastilise, ruumilise kujutuseni pole nad jõudnud. Kehale, relvadele ja nõudele joonistatud, põletatud, kraabitud või sisselõigatud kujutised on rõhuvas enamikus geomeetrilised ornamendid, samasugused nagu juba mainitud kultusobjektidel. Võrdlevad uurimused näitasid, et üksikud ornamendid on tüüpilised teatud kindlatele piirkondadele. Lääne- ja Lõuna-Austraalias domineerivad siksakjooned, kalasabamotiivid ja kontsentrilised rombid, mis ka Kagu-Austraalias esinevad, kuigi siin võrkornament annab kogu stiilile omapärase noodi. Seevastu Kesk-Austraalia ornamendis esinevad peamiselt kontsentrilised ringid ja lainelised jooned. Omapärased ümarõõnsalt sisselõigatud jooned jooksevad üksteise suhtes rangelt paralleelselt. Ent Põhja- ja Kirde-Austraalias esinevad juba mitmevärvilised paela- ja ristimotiivid.

Sellised geomeetrilised ornamendid täidavad eeskätt dekoratiivseid ülesandeid, kuid nad kujutavad endast ka kultussümboleid.

1838. aastal avastas George Grey Loode-Austraalias kaljujoonised ja pärast seda on, eriti viimastel aastakümnetel, samasuguseid jooniseid ka mandri teistes osades leitud. Neid leidub mäeseintel ja mägiplatoode kividel, samuti puutüvedel, kaljudel ja puukooretükkidel. Mida need kujutised võisid tähendada, sellest teame väga vähe, sest nende avastamismomendil olid vastavate piirkondade hõimud juba välja suremas ja nende vanad traditsioonid kadumas.

Kuid uuemad uurimused lubavad meil siiski mingil määral nende väga ilmekate jooniste mõtet tabada. Nii leidis sama Lommel Loode-Austraalias veekogude läheduses kaljudel kujutisi, mis on väga sarnased Grey poolt avastatud joonistega. Loomade kõrval (kängurud, *wallaby*'d, maod) kujutati neil kaljudel suuri, enamasti lamavaid, kuid ilma suuta inimfiguure, kelle pead piiras särav nimbus (võimalik, et see on sulgedest diadeem). Need omapärased antropomorfsed olendid kujutavad samu vondžiinasid, kes täielikult valitsesid selles piirkonnas asuvate hõimude religioosset mõtlemist. Kujutised maaliti

valgeks, kollaseks ja punaseks maavärvidega, mis segati pudrutaoliseks massiks. Värvimine kaljudele toimus kas sõrmedega või pintsli aset täitva oksaga, mille ots kisti narmaliseks.

Nende kujutiste maagiline karakter peegeldub selgesti hõimu rühmavanema sõnades, kes iga aasta pidi oma tootemrühma veekogu läheduses asuvat kujutist värskendama, seda üle värvima. Pidulikul häälel hüüdis ta: «Ma lähen nüüd, et kosuda ja jõudu koguda. Ma värvin enda uuesti üle, et vihma tuleks!»

Maalinguid on leitud ka Flinders Range'i piirkonnas Kesk-Austraalias. Tõsi küll, need on ainult geomeetrilised ornamendid vertikaalsetel kaljuseintel, kuid see, et need kujutised omavad kultuslikku tähendust, leidis kinnitust nüüdki veel siin elavate hõimude seletustes. Kummaliselt mõjuvad kaljuseintel tihti esinevad harali sõrmedega labakäe (harvemini labajala) jäljendid. Jäljendid kanti kaljule nii: kämmal suruti vastu kivi ja pritsiti suust värviga üle. Sellised kämblajäljendid mõjuvad nagu hoiatus: «Võõras, siin on püha maa!» Kuid oletatakse ka seda, et neid jäljendeid võib pärismaalaste omapärasteks visiitkaartideks pidada, kes siin juhtusid viibima.

Hoopis sagedamini esineb kaljudel selliseid kujutisi, mille kontuurid või täispilt on teravdatud kiviga raiutud. Nendel kujutatakse loomi (sisalikke, krokodille, känguruid), aga samuti inimesi, mõnikord erakordselt suuri (kuni kümme meetrit kõrged). Need avastati Port Jacksoni* lähedal ja Uus-Lõuna-Walesi rannikul, samuti Port Hedlandi ümbruses Lääne-Austraalias. Kohati esineb selliseid kujutisi nii palju, et nad moodustavad terve pildigalerii. Pole kahtlust, et neid kaljuseinu on mitme põlve kestel nagu mingi skitsiraamatuna kasutatud, sest tihtipeale mitmesugused kujutised lõikuvad omavahel.

Mis põhjustas nende piltide loomise — kas ainult mänglemine või maagilised riitused? Meie ei tea seda, sest neis piirkondades elanud hõimud on välja surnud. Kindel on ainult niipalju, et need kaljusse raiutud kujutised, nagu seda võib neid katva paatina järgi otsustada, on tunduvalt vanemad kui maalingud kaljudel Loode- ja Kesk-Austraalias.

---

* Port Jacksoniks nimetati varemalt Sydney'd. Praegu kannab seda nime laht Sydney külje all. *(Tõlk.)*

Uus-Lõuna-Walesis ja Loode-Austraalias leidub loomakujutisi või geomeetrilisi ornamente ka puudel. Need joonised lõigati kas vahetult kooresse või siis puutüvele, kusjuures koor enne kõrvaldati. Säärased puud piiravad tavaliselt inimeste kalmukünkaid, kes oma rühmas olid väga autoriteetsed, või ümbritsevad vanu kultusepaiku, kus toimusid initsiatsiooniriitused. Mõnede hõimude juures Kesk-Austraalias võib initsiatsiooniriituste paigus maa peal näha kunstipäraselt värvilisest liivast kujundatud tinglikke loomasümboleid ja mõnede hõimude juures Queenslandis samu eesmärke täitvaid suuri realistlikumat laadi maapealseid bareljeefe.

Kuigi paljud kujutised kaljudel teenivad kultuse-eesmärke, on siiski mõned neist, peamiselt vanemad, oma iseloomult täiesti ilmalikud. On nimelt tõestatav, et terve hulk ornamente on realistlikest kujutistest välja arenenud. Oma kvaliteedilt on need graafilised tööd väga erinevad. Inimeste kujutised, mis kaljusse raiutud või graveeritud, meenutavad abituid lapsejooniseid. Kuid loomade ja nende jälgede kujutised on hämmastavalt tõetruud. See on seda märkimisväärsem, et pildid on arvatavasti kõik mälu järgi tehtud. Seevastu maalingud kaljudel on hoopis elavamad ja liikuvamad. Eeskätt Põhja-Austraalias saavutasid sellised maalingud kompositsiooni poolest märkimisväärselt kõrge taseme, mida tuleb austraallaste suureks kultuurisaavutuseks pidada. Kõigi nende jooniste iseloomulikuks tunnuseks on see, et nendel puudub täielikult perspektiiv.

MAAGILINE INIMENE

Kui terve kogukond, eriti vanemate meeste rühm, oli veendunud, et ta võib tootemitseremooniate ajal otsustavalt kosmilisi jõudusid mõjutada, siis peale selle oli nende hulgas veel inimesi, kes olid erilise salapärase jõuga varustatud. Nad oskasid seda nii oma kaasinimeste kasuks kui ka kahjuks kasutada. Nad saatsid korda tegusid, milleks harilikud surelikud ei olnud võimelised. Need olid maagid, peamiselt meeste hulgast, harva naised. Oma maagiliste võimete tõttu saavutasid nad pärismaalaste massi hulgas erilise seisundi ja avaldasid nendele määravat mõju.

Mitte igaühele ei olnud säärane jõud antud. Selle jõu omandas inimene vahetult unenäoelamuse kaudu. Kui

selline väljavalitu lamab sügavas unes, mis mõnikord kestab päevi, lahkub tema kehast hing, keda austraallased endale varju või vaimuna kujutavad, ja astub ühendusesse «loova ürgjõuga», kelle kehastuseks on paljude hõimude arvates vikerkaarmadu. Temalt saab väljavalitu läbipaistvad kristallid, mis vikerkaarevärvides säravad ning valitu hinge tungivad. Niiviisi saab ta salapärase maagilise jõu osaliseks, mis teebki tema ravivaks maagiks. Kui ta seejärel oma hüpnootilisest unest ärkab, tunneb ta end jõuetu ja janusena. Siis joob ta mõnest veekogust ja värskendav jook suurendab tema maagilist jõudu veelgi, sest vikerkaarmadu on kõigis vetes. Sellest hetkest peale omandab maag võime oma hinge kehast lahutada ja teatavate ülesannetega rännakule saata. Ta võib oma hinge saata manalasse surnute juurde, et nendelt korrobori-laule ja -tantse õppida. Üks maag unambali hõimust (Loode-Austraalias) kirjeldab säärast hingereisi.

Valngamari isa suri. Ta läks maale, kus kõik surnud asusid ja kus neil oli parem kui maa peal. Aga Valngamari igatses väga oma isa järele, kellesse ta oma lapseeast peale oli väga kiindunud. Siis nägi ta unes isa ja see võttis Valngamari hinge manalasse kaasa. Valngamari hing asus pikale reisile. Võtnud tublisti toitu kaasa, astus Valngamari hing paati. Äkki tõusis torm ja ajas väikese laevukese avamerele. Võidelda lainetega oli võimatu. Rand oli ammu silmapiirilt kadunud ja päikeseketas oli merre vajumas. Valngamari hing oli puruväsinud ja heitis paadi põhja, kus uinuski. Kui jälle koitis, nägi Valngamari võõrast maad enda ees. See oli manala. Kaljusel kaldal nägi ta mehi, kes usinasti püüdsid kalu. Nad vaatasid hämmastunult Valngamarile ja küsisid:

«Kes sa oled?»

«Valngamari!» kostis ta. «Ma otsin oma isa!»

Valngamari isa oli mehi oma poja tulekust juba informeerinud ja nad kutsusid isa välja. Isa ruttas kohale ja kinnitas, et tulija on tõesti tema poeg. Ta andis pojale süüa. Valngamari istus tagasihoidlikult surnute keskele. Et mitte kõiki neid korraga liiga palju näha, võttis ta lehtedega oksa ja kattis oma näo. Seejärel hakkasid surnud laulma ja tantsima. Nüüd pidi Valngamari tahtmatult oksa oma näo eest ära tõstma ja nende toredaid tantse pealt vaatama.

Kui Valngamari pärast pikka ja sügavat und ärkas, ei teadnud ta, kui kaua tema hing manalas oli. Sellest ajast peale käis tema hing veel tihti surnute juures nende tantse õppimas.

Valngamari naine märkas, et tema mehe hing peaaegu igal ööl kehast lahkub, ja seepärast küsis ta kord: «Miks sa minu juurest alati ära lähed?» Valngamari ütles naisele, et ta käib surnute juures tantse õppimas. Aga enne kui neid oma hõimukaaslastele näidata ja laulda, esitas ta neid alati kõigepealt oma naisele.

Sellise hingereisi eriliiki kuulub maagi «lend» vikerkaarmao turjal. Seegi on samuti unenägu, kuigi erilist tüüpi ja «ilmselt seksuaalset laadi» (Lommel). Maag ronib unes puu otsa, mille tüve alla jätab naise lamama. Selle ladvast tõuseb ta õhku ja lendab vikerkaarmao turjal võõrastesse maadesse.

Varemalt võtsid sellisest «lennust» maagi juhtimisel ka teised mehed osa ja võisid niiviisi «teispoolsesse maailma» pilku heita. Kuid säärase teene eest nõudis vikerkaarmadu endale osavõtjate hulgast mõne ohvriks. Võimalik, et varemalt sellise ühise hingereisi ajal mõni inimene surmati. Niisugusest omapärasest käsitusest annab pildi üks pärismaalaste muistend.

Maag istub koos oma reisikaaslastega puu all. Nad laulavad lakkamatult mingit monotoonset viisi, kuni lõpuks langevad transiseisundisse. Sellises olekus näevad mehed selgesti, kuidas maag püüab veekogust vikerkaarmao ja nüüd ronivad nad kõik tema selga. Kohutava kiirusega kihutab vikerkaarmadu nendega koos läbi õhu. Jõudnud kaugele imemaale, istuvad nad kõik ringi ümber vikerkaarmao. Maag võtab kivinoa ja surmab ühe reisikaaslase. Ta lõikab ohvri tükkideks ja annab liha maole. Teised vaatavad rahulikult pealt, kuidas madu nende kaaslase ära sööb. Ka nemad söövad seda liha.

Kui sööming on lõpetatud, puhastab maag ohvri kondid, nimetab igaüht neist nimepidi ja asetab nad teatavas järjekorras maa peale. Kuid ta ei aseta konte nende loomulikus järjekorras. Nii paneb ta reieluud abaluude kõrvale ja kolju vaagnaluu juurde. Samal ajal ronivad mehed jälle vikerkaarmao selga, kes nad maa peale tagasi toimetab, aga maag jääb ohvri luustiku juurde.

Jäänud üksi, puudutab maag ohvri luid, silitab neid ja laulab loitsulaule. Ei kesta kuigi kaua, kui luud kattuvad lihaga ja lõpuks hakkab ohver jälle hingama. Ta elab. Seejärel võtab maag oma nabast teise vikerkaarmao, kes toimetab maagi ja elustatud ohvri teiste reisikaaslaste juurde maa peale tagasi. Kui mehed jälle oma transist ärkavad, ei mäleta nad enam midagi sellest, mis nad teises maailmas nägid. Ka elustatud ohver ei mäleta midagi, kuid mõni päev hiljem ta sureb tõepoolest. Ent maag mäletab kõike, aga ta ei räägi sellest mitte kellelegi.

Pärismaalased seletasid, et kõik, mis nad unes nägid, toimus nendega tegelikult. Nad püüdsid oma väidet põhjendada sellega, et ka valge tohter sõidab õhus. Seejuures mõtlesid nad lennukit, mis valge tohtri ühest linnast teise toimetab. Nad ütlesid, et ka valge tohter surmab inimesi ning äratab nad uuesti ellu ja mõtlesid selle all narkoosimist, mida nende hõimukaaslastele tehti haiglas enne operatsiooni.

Kuid see pole ainuke võimalus, kuidas harilikud surelikud maagilise jõu osaliseks saavad. Soov «vikerkaarmadu näha» — nagu austraallased niisugust elamust nimetavad — on ainult kahe maagi kaasabil teostatav. Inimesed, kes tahavad maagilise jõu omandada, siirduvad mõlema maagi saatel lähima veekogu juurde, mida, nagu iga veekogu, peetakse vikerkaarmao eluasemeks. Mõlemad maagid sukelduvad sügavasse vette ja annavad inimeste soovid vikerkaarmaole üle, aga maagilise jõu tahtjad istuvad kaldale maha ja ootavad. Siin valdab neid samasugune hingeline erutus nagu maage, sest see, mis nad hiljem oma elamusest jutustavad, meenutab väga transiseisundit.

Niiviisi kaldal istudes näevad nad äkki, kuidas maagid veest välja kerkivad ja vikerkaarmao seljas istuvad. Vikerkaarmaost paistab ainult tema pea. Samal hetkel hakkab madu igale poole kristalle pilduma, milles peitub maagiline jõud. Seejärel kaob vikerkaarmadu jälle sügavasse vette, maagid astuvad kaldale ja jagavad kristallid ootajaile. Sel viisil võib igaüks maagilise jõu osaliseks saada, kuid aja jooksul see imejõud kahaneb ja kaob, sest harilikel surelikel puudub pidev isiklik kontakt vikerkaarmaoga.

Niiviisi võib iga pärismaalane nõidusega tegelda, mida on võimalik maagiliste nõiasõnade abil koguni suurendada,

kuid vastane, keda nõidus peab tabama, võib selle samal viisil ka endast tõrjuda. Austraallane arvab, et ta võib tuult mõjutada, kui ta hüüab tuulevaimu Kareringa poole: «Vaata, Kareringa, kuidas ma tuult teen!» ja samal ajal ringikujuliselt käsi keerutab, nagu seda kunagi müütilisel ürgajal Kareringa tegi, kui ta tahtis tuult tõsta. Ka kõige sagedamini rakendatav armunõidumine toimub peamiselt laulu saatel võlumise teel, kus salajased soovid armastatava olendi nime lakkamatu kordamisega väljendatakse lüürilises vormis. Kui aga armuvõluja tahab oma tundeid päris selgesti väljendada, kingib ta võlutavale mõne «nõiutud» eseme (tänapäeval on selleks eeskätt tubakas kui iga pärismaalase kõige ihaldatavam objekt).

Kuid nõidumisvõimalused on tavaliste inimeste jaoks siiski piiratud. Tõelise abi maagia läbi garanteerib üksnes maag. Pika põua järel on tema see, kes kutsub vihma esile ja palub vikerkaarmaolt rikkalikku jahisaaki. Kõige enam aga on tema abi haigete ravimisel vajalik. On vastuvaidlematult tõestatud, et sellised maagid omavad oma pikaajalise praktika tõttu meditsiinilisi teadmisi ja rakendavad neid. Nad oskavad lihasevenituste, nihestuste ja isegi luumurdude ning lahtiste haavade korral meditsiinilist abi pakkuda. Nad tunnevad ka paljude taimede ravivat toimet. Kuid maagi poolt patsiendi ravimiseks kasutatav õige omapärane menetlus näib kirjeldatud tegelike teadmistega täielikus vastuolus olevat ja jätab seepärast kainele vaatlejale petisliku mulje. Mis siis õieti toimub?

Rusuv vaikus hõljub laagri kohal. Päev on lõpule jõudmas. Siin ja seal vilguvad üksikud lõkketuled. Nad säravad nagu kumavad silmad kasvavas ööpimeduses. Ainult võimsa eukalüptipuu all on veel liikumist. Siin lamab eakate meeste keskel Niali. Ta hingamine on raske ja kähisev. Raskesti kerkib tema võimas rind. Tema kõrval kükitab maag Vabi. Sujuvalt libisevad tema käed mudides ja masseerides mööda oigava haige ülakeha. Mehed ümisevad loitsulaulu, et maagi vaev poleks asjata.

Pimedusest kerkib esile veel inimesi. Nad kükitavad ringis maha. Tuli aetakse uuesti leekele ja selle tontlik kuma valgustab inimeste nägusid. Ikka samas ühtlases rütmis tõusevad ja vajuvad lauljate monotoonsed hääled. Vahetpidamata libisevad Vabi käed üle haige keha. Ja nii käib see hetkekski peatumata. Näib, nagu oleksid need

poolsuikunud inimesed siin ruumi- ja ajataju täiesti kaotanud.

Juba koidab uus päev ja päike hakkab oma esimesi kiiri üle maa puistama. Äkki katkeb laul. Mis on juhtunud? Puruväsinud maag hoiab oma kätes kaht vormilt väga ebatavalist kivi ja klaasselget kristalli. Vaikides näitab ta neid rahvale ja kõikide näod löövad rõõmust särama. Oma maagilise jõuga suutis Vabi kurja nõiduse läbi Niali kehasse sattunud «haigusetekitajad» kõrvaldada. Pole mingit kahtlust, haige — üleni higine — hingab juba kergemalt. Ta saab terveks, konstateerivad juuresolijad rahuldusega.

Maag võib oma võimeid mitte ainult elupäästmiseks, vaid ka salajasel viisil surma ja hukatuse esilekutsumiseks kasutada.* Motiivid võivad olla väga mitmesugused: on tarvis kõrvaldada võistleja või ühiskondliku rahu rikkuja. Niisugustel juhtudel kutsutakse nõid maagilist surma teostama. Austraallased usuvad, et inimese kehaosad nagu küüned, juuksed, väljaheited, jalajäljed, vari ja isegi tema nimi, sisaldavad täpselt sama elujõudu, mis täidab kogu inimest, ja et kui üks või teine osake sellest inimesest hävitada, siis peab paratamatult ka kogu tema organism hävima.

On saanud teatavaks üks tüüpiline näide sellisest maagilisest tapmisest, mis toimus Alligatori distriktis Põhjaterritooriumil. Vandeseltslased hankisid endale salamahti oma valitud ohvri ekskrementi. Seda ei olnud kuigi palju vaja. Nad segasid selle vaiguga ja põletasid loitsulaulude saatel ühel öisel tseremoonial, mis toimus põõsastikus. Põleva vaigu praginat pidasid pärismaalased tõendiks, et samal hetkel lahkus surmatava kehast tema hing. Kui nad aga laagrisse tagasi jõudes nägid, et nõiutu on ikka veel elus ning terve, siis oletasid nad, et see on ainult ohvri hingeta kest, mis samuti mõne päeva pärast lakkab olemast. Ja seda on juba korduvalt väidetud: kui nõiutu teab, et ta on surmale määratud, siis valdab teda nii suur hirm, et ta seda psüühilist pinget välja ei kannata ja isegi

---

* Austraalia hõimud ei seo oma enamikus «äranõidumist» nõidade või posijate tegevusega, vaid nad arvavad, et «äranõidumise» või surma võib põhjustada iga vaenulikku hõimu kuuluv inimene. *(Tõlk.)*

terve inimene, kui sellest nõidusest on vähegi märki, hakkab põdema ning hukkub.

Tulise päikese põletavates kiirtes on maa vaikne ja eluta. Kõrge porkupinrohi seisab liikumatult. Väheste eukalüptide ladvus vaikivad isegi alati vadistavad kakaduud. Laia puukrooni varju on pugenud salgake mehi. Nende relvad on maa peal laiali. Nende ees loidab väike lõkketuli. Ikka ja jälle samu sõnu korrates laulavad nad üht monotoonset viisi. Nende näod ei jäta muljet, et nad oleksid jahile tulnud, nagu nad laagrist lahkudes kinnitasid. Nendega koos on tulnud isegi Bandere, hallipäine maag, kes juba aastaid pole enam jahil käinud. Mis ta toiduks vajab, seda toovad talle patsiendid. See peab midagi erilist olema, mis need mehed siia tõi. Tõepoolest, siin selles tühjas paigas tuleb Mani, see igavene rahurikkuja, surnuks nõiduda. Mani ise võis seda juba aimata, sest ta nägi, kuidas tema vastased koos Banderega laagrist lahkusid. Manit valdab rahutus, ta ei suuda kuidagi maha suruda suurenevat surmahirmu, mis teda üha enam ja enam halvab. Apaatselt heidab ta lõkketule juurde maha.

Kaugel temast laulavad ikka veel mehed, kes sepitsevad Manile hukatust. Nad on ilmselt erutatud. Vahepeal on Bandere oma kohalt lahkunud ja hiiglapuu juurde astunud. Ta lõikab kivinoaga inimkuju piirjooned puukoore sse. Sellega on Mani saatus juba otsustatud. Pikka astub Bandere meeste juurde, kes üha enam erutuvad. Korduvalt on nad juba oma laulu katkestanud ja äkki läbitungival häälel ohvri nime hüüdnud. Bandere kobab oma nahktaskus ja leiab sealt väikese sisaliku. Nobeda liigutusega viskab ta sisaliku tulle. Kõik mehed hüppavad erutatult püsti ja vahetpidamatult «Mani, Mani» karjudes torgivad teravate luupulkadega kõngevat sisalikku ning joonist puukoorel. Nad on oma ekstaasi tipul. Jõuetult istuvad nad jälle tule äärde. Nende hääled muutuvad rahulikumaks. Aegamööda hakkab ka lõkketuli kustuma. Tuhas lamab söestunud sisalik. Aga kaugel laagris viskleb Mani raskes painavas palavikus.

Terava otsaga puukeppide või känguruluude *(pointing sticks)* kasutamine on eriti Kesk-Austraalias levinud. Need on ainukesed päris tõelised nõidumisriistad inimese surmamiseks. On kellegi surnuksnõidumine otsustatud,

lahkuvad pealekaebajad koos maagiga salaja laagrist ja korraldavad mõnes hästi varjatud paigas selle omapärase tseremoonia. Seal laskub pealekaebaja kehaga ettepoole põlvili ja maag heidab rinnuli põiki tema seljale. Niiviisi ühinevad nõidumise nõudja soov ja maagi tahe ning need mõlemad otsekui projitseeritakse maagilise instrumendi, terava otsaga puu- või luukepi abil vastasele. Maag haarab juusnööriga küünarnuki külge seotud terava maagilise kepi ja viskab ohvri eluaseme suunas ning lausub: «Täitugu sinu luud minu nõiakepi mürgiga, et su liha roiskuks, oma lehaga ussid juurde meelitaks ja nende läbi häviks. Kõdunegu su luud ja kadugu nagu vesi kõrbeliivas, et su hing neid enam kuskil ei leiaks. Kuivatagu tuul sinu nahka ning kägardugu see nagu haljas leht tules ja kuivagu su veri nagu muda veelombis.»

Maagi erilised võimed panevad hõimukaaslased teda pigem kartma kui austama. Pärismaalastele pole see teadmata, et ta oskab oma maagilist jõudu ka isiklike kuritegelike soovide rahuldamiseks ära kasutada. Pärismaalased unambali hõimust Loode-Austraalias jutustavad järgmise loo. Üks mees oli nii haige, et lamas juba surmaeelses agoonias. Lähikondlased ütlesid, et keel tema suus on juba mäda. Pöörduti oma maagi poole abisaamiseks, kuid see keeldus kangekaelselt haiget ravimast. Räägiti, et ta juba ammu viimase naist oli püüdnud võrgutada, aga tulemusteta. Surmahirmus nõustus lõpuks haige, et tema naine läheb üheks ööks võistleja hütti. Järgmisel hommikul ilmus maag teda ravima. Maag kompis ning masseeris teda ja käskis mitmel mehel patsienti oma kätel hoida. Seejärel avas ta haigel kivikillukesega aadri ja näitas juuresolijatele haige verest leitud kristallikesi, mis olid tõve põhjustanud. Ja tõepoolest, mõne päeva pärast oli haige terve.

Mitte alati ei saa maagi nõiakunst haigusest jagu. See aga ei ohusta põrmugi tema seisundit. Sel juhul peetakse vastase nõidust lihtsalt tugevamaks. Austraallaste arvates on enamik surmajuhtumeid pahasoovlikust nõidujast tingitud ja selle eest makstakse kätte.

Kuid kõigepealt väljendavad surnu sugulased ja sõbrad ohjeldamatult oma kaotusevalu. Kogu laager on nende nuttu ja halamist täis. Nii naised kui mehed heidavad end surnukehale ja löövad endale kivinugade ning teravate keppidega raskeid haavu. Nad väherdavad leetuhas ja

määrivad end valge saviga kokku, nii et nende välimus muutub õudustäratavaks. Leina suurus ja matusetseremoniaali toredus sõltub kadunu seisundist kogukonnas. Vanaduse tõttu lapsikuks muutunud raugad lihtsalt tapetakse. Majandusliku korra juures, kus alati rännata tuleb, on raugad ja raskesti haiged talumatuks koormaks ja mõnikord isegi teiste elule ohtlikud. Samal ajal usutakse, et sääraste kahetsemisväärsete inimeste hing on juba kehast lahkunud ja manalasse läinud. Seepärast ei pea austraallased niisugust raukade ja haigete surmamist sugugi mitte mõrvaks. Surnult sündinud lapsed põletatakse leetules, sest arvatakse, et paha vaim on nende surma põhjuseks. Ent emad, kuigi neil tuleb alati rasket koormat tirida, kannavad tihti kaua veel oma surnud last endaga kaasas, enne kui nad tema lõpuks matavad. Matmine toimub ilma igasuguse tseremooniata.

Üksikute hõimurühmade ja hõimude juures toimub täiskasvanute matmine väga erinevalt. See on seletatav erineva käsitusega hauatagusest elust. Laiba põletamisega, seega keha täieliku hävitamisega tahavad austraallased surnu tagasituleku võimatuks teha, sest nad usuvad, et surmaga keha eksistents veel ei lõpe. Nad ei taha surnust enam midagi teada ega temaga tegemist teha ja seepärast hävitavad nad tema hüti ning jätavad kiirustades laagripaiga maha. Hoopis levinenum on surnu muldasängitamine, mis toimub samuti hirmu ajel. Eyre'i järve ääres elutsevad dierid ja nende naaberhõimud barrikadeerivad hauapaiga tugevatest postidest ja okstest taraga. Sel teel püüavad ka need hõimud surnu tagasituleku võimatuks teha.

Kuid paljude teiste hõimude juures sellist hirmu ei tunta. Vastupidi, surnutesse suhtutakse isegi teatava hoolitsusega. Kalmud, millel tihti on ühel küljel nišš, kaetakse rohu, okste või puukooretükkidega. Matjateks on alati mehed, kes asetavad laiba kas selili või põlved konksus kükki ning katavad siis okste ja rohuga. Haua kohale tehakse tavaliselt kõrge või madal mullast künkake. Künkasse jäetakse väike ava, mille kaudu surnu vaim võib hauast lahkuda ja taas tagasi tulla. Uskudes, et inimene ka pärast surma mingisugusel kujul edasi elab, püstitasid hõimud, kes praeguse suurlinna Adelaide'i ümbruses elasid, haua kohale onni. Mõnede teiste hõimude juures aga jäeti kääpale lahkunu kõige tähtsamad tarbe-

Surnu paigutatakse platvormile

riistad: mehele tema oda ja viskepuu, naisele — terav kaevekepp ja puukauss. Kujult väga imposantseid hauamonumente leidub Melville'i ja Bathursti saarel. Need on inimesest pikemad puutulbad, millele on kollase, valge ja punase mullavärviga peale geomeetriliste ornamentide ka stiliseeritud looma- ja inimkujusid maalitud.

Mõned hõimud ei mata surnuid maha, vaid asetavad need kõrgele puu otsa puukooretükkidest ja okstest valmistatud platvormile. Üksikud hõimud Queenslandi idarannikul ja Kagu-Austraalias püüavad laipa isegi mumifitseerimise teel säilitada. Encounteri lahe ääres elanud hõim, kes on juba ammu välja surnud, talitas surnuga nii: tema põlved painutati pea juurde ja käed topiti jalgade vahelt läbi. Säärane asend anti surnule teatavatel praktilistel kaalutlustel, nagu seda ka kohe näeme. Niisuguses asendis seatakse surnu kahe põleva lõkketule vahele. Nende kunstlike soojusallikate ja pideva päikeselõõma toimel eraldub juba mõne päeva pärast laiba küljest nahk. Seejärel koorivad surnu lähimad sugulased naha maha. Säärases seisundis olevat surnut nimetatakse «grinkariks». Kui austraallased esmakordselt eurooplasi nägid, nimetasid nad neid «grinkarideks», sest pärismaalased uskusid, et valgenahaliste inimeste näol on surnud nende juurde

ilmunud. Kui nahk on maha võetud, õmmeldakse laibal kõik kehaavad kinni ja hõõrutakse siis hoolikalt rasva ning punase ookriga üle. Seejärel asetatakse laip platvormile, mille all põleb pidevalt väike lõke. Kui laip sellise menetluse tagajärjel lõpuks täielikult ära kuivab ja oma kükkasendi tõttu väikeseks puntraks muutub, mähitakse see mattidesse. Nüüd pole laip enam raske ja sugulased kannavad seda kõigil oma rännakutel endaga kaasas. Nii võtab surnu veel teatava aja kestel kõigist oma hõimukaaslaste rõõmudest ja muredest osa, kuni lõpuks tema jäänused erilisele platvormile asetatakse, kus ta oma viimase rahu leiab.

Sellise austraallaste suhtumisega surnutesse on samuti seletatav nähtus, miks lahkunu sugulased kannavad kogu oma eluaeg tema skeleti osi kui talismani, näiteks vasaku käe kodarluud või kämmalt. Sugulased määrivad oma keha mitmesuguseid osi isegi laibavedelikuga.

Kui surnu pole just vahetult lahingus langenud, siis austraallaste arvates on tema surma põhjuseks ainult kuri nõidus. Seepärast otsivad kadunu sugulased meile täiesti mõistmatu agaruse ja innuga seda isikut, kes oma nõidusega surma põhjustas. Näiteks Kimberley distrikti hõimude juures, kus samuti tuntakse laiba asetamist puu otsa platvormile, toimub tapja kindlakstegemine järgmiselt: platvormi alla, mille peal lagunev laip asub, pannakse nii mitu kivi, kui palju on oletatavaid süüdlasi. Iga kivi kannab arvatava tapja nime. Niipea kui ülalt langeb ühele kivile mõni tilk laibavedelikku, on tapja vastuvaidlematult kindlaks tehtud. Kehtiva tavaõiguse järgi tuleb vastav isik surmata. Tema hukkamine toimub täieliku saladuskatte all.

Veritasu täideviijad värvivad oma keha, ehivad endid erilisel viisil lilledega ja panevad jälgede segamiseks loomanahast või linnusulgedest kingad jalga (nii toimitakse mandri keskpiirkondades). Ent seegi tegu ei jää kunagi kätte maksmata, kuigi see mõnikord nõuab aega. Püsivat rahu tunnevad Austraalia hõimud niisama vähe nagu teised, hoopis arenenuma kultuuriga rahvad.

Kuigi Tasmaania saar on geoloogiliselt seisukohalt Austraalia mandri osa, sest Bassi väin tekkis võrdlemisi hilisel geoloogilisel perioodil, moodustab see saar etnograafiliselt täiesti omaette nähtuse. Tasmaanlased, keda saare avastamisel hollandlase Abel Tasmani (1642) ja hiljem James Cooki (1777) poolt oli veel umbes kuus tuhat inimest, kuuluvad aastast 1877 ajalukku — seda rahvast ei ole enam. Kui kiiresti ta kadus, seda näitavad järgmised daatumid: aastal 1803 toimus eurooplaste kolooniate rajamine, aastal 1829 — tasmaanlaste sunniviisiline paigutamine reservaatidesse, ning juba 1865. aastal suri viimne meessoost ja aastal 1877 viimne naissoost tasmaanlane! Tasmaanlannade ja eurooplaste segaverelisi järglasi võis veel sajandi vahetusel kohata Furneaux' saartel Bassi väinas. Selle rahva hävitamisest võtsid teataval määral osa niinimetatud kidnapperid — vaalapüüdjad ja hülgekütid, kes XIX sajandil Lõunamere vetes seiklesid, inimesi röövisid ja Tasmaania naisi Kängurusaarele oma kogumispunkti vedasid. Kuid peasüü selle rahva hävitamises lasub siiski arvututel inglise kolonistidel, kes pärismaalastele süstemaatiliselt jahti pidasid ja ennekuulmatuid metsikusi korda saatsid. Mõned kolonistid mõistsid küll teravalt ja nördinult need kuriteod hukka, kuid keegi ei võtnud nende hoiatavaid hääli kuulda. Oli juba liiga hilja! Jäänud on ainult üks kõige kurvemaid peatükke, mis valged kolonisaatorid on iial inimkonna ajalooraamatusse kirjutanud.

Kuigi maadeuurijatelt on tasmaanlaste kohta terve rida häid kirjeldusi, põhinevad need siiski väga juhuslikel tähelepanekutel. Ajal, mil etnograafia kui teadus jõudis lapsekingadest välja ja võis süstemaatiliselt hakata Tasmaania kultuuri uurima, oli selle rahvakillukese surmatund juba löönud. Nii jäävad meie teadmised tasmaanlaste kohta lünklikeks ja Tasmaaniat uurivad etnograafid seisavad ikka ja jälle paljude lahendamatute mõistatuste ees. See avaldub kõigepealt küsimuses, missugusesse inimrassi võiksid tasmaanlased kuuluda.

Algul arvati, et tasmaanlased on kuidagi austraallastega suguluses. Seda väitis juba James Cook. Kuid tänapäeval ei pea see hüpotees enam paika. Austraallaste ja tasmaanlaste põhiline erinevus avaldub kõigepealt juba juuste

iseloomus. Tasmaanlaste juuksed on käharad või kergesti krussis, aga austraallastel on nad lainelised. Tasmaanlase näole on eriti iseloomulik lamedate laiade sõõrmetega paks lai nina, suur suu ja etteulatuv alumine näopartii. Tasmaanlase nahk pole sügavmust, igatahes ei ole see nii tume nagu neegritel. Paljudel juhtudel oli nende nahk vase värvi. Pikkuselt olid nad enamasti keskmist kasvu.

Kõigi nende andmete põhjal jõudsid vanema põlvkonna autoriteetsed antropoloogid seisukohale, et tasmaanlased on sugulased melaneeslastega ja säilitanud «ürgmelaneeslaste» üldilme. Ent uuemate uurimuste järgi peetakse tasmaanlasi Lõuna-Aasia negriitode kagupoolseteks esindajateks, kes Austraalia kaudu sattusid Tasmaaniasse. Millal see toimus, seda dateerida pole võimalik. Ent on tõenäoline, et Tasmaania asustamine toimus veel enne lõunaaustraallaste sinnatulekut, sest tasmaanlased ei tundnud dingot, kes austraallastele juba hästi tuttav oli. Muidugi, selle seisukoha vastu räägib fakt, et tasmaanlasi lahutab melaneeslastest ja Lõuna-Aasia rahvastest tohutu vahemaa. Kuid kõige viimasel ajal on avastatud Kirde-Queenslandi troopilistes metsades hõimusid, kes väliselt on tasmaanlastega väga sarnased ja keda seepärast tasmanoidseteks nimetatakse. Seda arvesse võttes tuleb mõlemaid hüpoteese vägagi tõenäolisteks pidada.

Tasmaania saar, mis on ligikaudu niisama suur nagu Baieri, oli oma ulukiterikaste ja rohu ning madalate põõsastega kaetud tasandikega, eriti aga saare ida- ja kirdeosas asuvate orgudega ning rannikuga inimesele elamiseks igati soodne. Tõsi küll, seda ei saa öelda läbitungimatute mägimetsade kohta saare siseosas: need metsad poolitavad saare ja eraldavad lääneranniku idarannikust. Tasmaanlasi oli mitu hõimu, kes üksteisest ka keelelt erinesid, kuid neil oli üldiselt siiski üks ja sama kultuur. Nende eluviis ei erinenud oluliselt austraallaste omast.

Väikeste rühmadena, arvult kuni nelikümmend inimest, kes olid omavahel sugulased, rändasid tasmaanlased mööda oma hõimupiirkonda, kus nad pidasid loomadele jahti ja korjasid maavilju. Rannikupiirkonnas elavatele rühmadele pakkus meri küllaldaselt toitu kalade, rannakarpide ja muu näol. Isegi need hõimud, kes saare siseosades elasid, siirdusid talvel rannikule, kuna nad suvel viibisid mägedes ja pidasid jahti. Tihti korraldati siis suuri jahiekspeditsioone, millest kogu hõim (umbes viissada ini-

mest) osa võttis. Võrke ja püüniseid loomade püüdmiseks ei tuntud, kuid tasmaanlased oskasid loomi püüda suurte metsa- või rohtlaalade süütamise teel. Põletatud aladel tärkas kiiresti värske mahlakas rohi, mis omakorda emusid, känguruid ja *wallaby*'sid ligi meelitas. Hiljem hakkasid neis paigus kasvama teatavat liiki sõnajalad, mille õrnad lehed olid pärismaalastele väga hinnatavaks toiduks. Sama sõnajala juured sisaldasid suhkrut ja tasmaanlased mälusid neid meelsasti. Toiduks kasutati ka tüfapalmi juuri ja võsusid, sõnajalapuu säsi, akaatsiaseemneid, magusaid banksiaõisi, puusamblikke, mereadrusid jne. Maiustuseks peeti eukalüptimahla.

Ka mereloomi ainult kas korjati või kütiti. Õngi ja kalavõrke tasmaanlased ei tundnud. Rannaelanikud kasutasid merel kuivamaa jahi- ja korjamismeetodeid. Mehed kasutasid kala tabamiseks oda, naised aga sukeldusid korviga merepõhja, et korjata merekarpe, tigusid jms. Kõige maitsvamaks peeti vähke ja suurt «merekõrv»-tigu. Naiste osavus ja visadus ujumisel ja sukeldumisel hämmastas eurooplasi seevõrd, et nad nimetasid naisi lihtsalt «amfiibideks».

Seega oli toidupoolise hankimine õige lihtne, ning niisama lihtne oli sellest söögi valmistamine. Mida ei saanud toorelt süüa, nagu näiteks emu-, känguru- või linnuliha, see torgati puuvarda otsa ning küpsetati tulel, või kui need olid merekarbid, vaglad, linnumunad ja sisalikud, siis pandi need tulise tuha sisse, kus nad söödavaks praeti. Tasmaanlased ei tundnud austraallaste poolt kasutatavat maa-ahju, nad ei tundnud ka savinõude valmistamist, mis oleks neil võimaldanud korrapäraselt toitu keeta. Kuid tasmaanlased tundsid toidu suhtes juba teatavaid eeskirju: mehed ei tohtinud teatavaid loomi toiduks kasutada, mis naistele oli lubatud, ja vastupidi.

Tasmaanlased oskasid juba tuld kasutada. Kuid sagedasti on avaldatud arvamist, et tasmaanlased ei tundnud tule saamisviise, sest eurooplased ei täheldanud enne koloniseerimist kordagi, et nad oleksid endale tuld teinud. Hilisemad kolonistid teadsid jutustada, et tasmaanlased hankisid endale tuld puurimise ja nn. kündmise teel; seda olid nad aga nähtavasti õppinud austraallastelt, kes olid eurooplaste poolt Tasmaaniasse deporteeritud.

Ometi tuleb väga tõenäoseks pidada kuulsa prantsuse maadeavastaja La Billardière'i ja teiste poolt avaldatud

arvamist, et tasmaanlased hankisid tuld üht kivitükki teise vastu lüües. Nende paunadest leiti nimelt kivitükke ja hoolikalt rohu sisse mähitud puukoort. Viimastel aastatel avastati, et ka austraallased hankisid tuld kivi kivi vastu lüües, mida varem nende juures ei täheldatud. Kuid pole võimatu ka see, et tuletuki alatise kaasaskandmise tõttu võis kunagine tuletegemise oskus täielikult ununeda.

Ei saa siiski salata, et tasmaanlaste materiaalne kultuur oli äärmiselt primitiivne ja madal. Hoolimata karmist kliimast, mille tõttu isegi soojalt riietatud eurooplased lõdisesid, ei tundnud tasmaanlased riietust. Ainult kohati kandsid naised õlgadel kängurunahka karvase poolega vastu keha. Kasinad olid ka ehted. Merekarpidest keed, naharibad ümber lauba või puusade olid suureks harulduseks. Kuid väga tihti määrisid tasmaanlased oma keha ja juukseid rasva, tahma või ookriga. Peale selle tegid tasmaanlased austraallaste eeskujul kivinoaga oma puusadele, rinnale ja kätele sisselõikeid, hõõrusid neisse mingisuguseid meile tundmatuid aineid, mille tagajärjel tekkisid ihule paksud armid. Ka nende tarbenõud olid äärmiselt primitiivsed. Relvadest tunti ainult põletatud otstega teravdatud puuodasid ja nuiataolisi keppe. Kilpi ja vibu ei tuntud.

Peale teravate keppide, mida kasutati söödavate juurte ja mugulate väljakaevamiseks, oli tasmaanlastel rohkesti väikseid kivist tööriistu. Need tasmaanlaste tööriistad erinesid austraallaste omadest põhiliselt selle poolest, et neid kasutati ilma varreta. Sellised tööriistad olid äärmiselt rohmakad, tasmaanlaste kõõvitsate ja nugade terad olid haruharva hoolikalt töödeldud. Muinas-Euroopa ja tasmaanlaste kivist tööriistade sarnasus oli nii hämmastav, et selline väljapaistev etnoloog nagu inglane Tylor tunnistas: «Pole kahtlust, et tasmaanlased elasid paleoliitikumi kõige madalamal kultuuriastmel, see oli Euroopa koopainimese kultuuriastmest isegi madalam.»* Majapidamisesemeist tunti pilliroost punutud korvi ja puulehtedest kokkukeeratud joogitassi, mida igaüks ise endale valmistas.

---

* Seisukoht, et tasmaanlased seisid paleoliitikumi arenemisastmel, oli väga levinud. Aga tänapäeval kalduvad uurijad arvama, et tasmaanlased jäid oma arenemisastmelt ainult vähe maha austraallastest, kes seisid paleoliitikumist neoliitikumi ülemineku piiril. *(Tõlk.)*

Pole kahtlust, et tasmaanlased elasid väga vähenõudlikult. Seda kinnitavad nende elamud. Väidetakse, et nad ööbisid puuõõntes ja väljaulatuvate kaljude varjus, ent seda tehti siiski ainult häda korral. Puuõõnte kasutamine ja kalju varju pugemine ei olnud tüüpiline. Vastupidi. Tasmaanlased oskasid mitut laadi hütte ehitada. Nad ehitasid austraallaste viisil tuulevarje: need koosnesid lattidest kokkulöödud kaarjast toestikust, mis kaeti kolme meetri pikkuste eukalüptikoore ribadega. Hoopis paremat kaitset pakkusid halva ilma vastu nende poolkerakujulised okstest ehitatud ja puukoorega kaetud hütid. Väga võimalik, et selline elamute erinevus Tasmaania hõimude juures kinnitab kaugeleulatuvat diferentseerumist nende kultuuris, mille kohta meil on ainult katkendlikke andmeid. Sama järelduse võib teha nende paatide ja parvede mitmekesisusest: kuigi nad on primitiivsed, pole nad vormilt kaugeltki ühesugused.

Adventure' lahe ja Partridge'i saare pärismaalased Tasmaania kirderannikul kasutasid enamasti puukoorest valmistatud paate. Nagu mõned prantsuse uurijad jutustavad, kasutati Port Cygnet' piirkonnas parvetaolisi puukoorest paate, kuid Maria saare vastas asuval rannikul kasutasid pärismaalased paate, mis olid valmistatud neis paigus rohkesti esinevatest kõrkjatest. Rohu- ja niinenööridest punutud võrgud kindlustasid sellistele habrastele laevukestele teatava stabiilsuse — selles võib veenduda muuseumides, kus võib mõningal määral tsiviliseeritud tasmaanlaste väheseid paadimudeleid näha. Väiksemate jõgede ületamisel kasutasid tasmaanlased ka parvi. Kuid kõik need veesõidukid olid siiski väikesed, neisse mahtus kõige rohkem neli inimest. Selliseid paate kasutati ainult rannalähedastes vetes, kusjuures edasiliikumiseks tarvitati pikki latte või, nagu üks pealtnägija jutustab, neid tirisid edasi vees ujuvad mehed, kes paadi pardast ühe käega kinni hoidsid.

Sääraste kasinate juhuslike tähelepanekutega on meie teadmised tasmaanlaste argielust ka ammendatud. Tasmaanlaste ühiskondlikust ja poliitilisest organisatsioonist ei tea me peaaegu mitte kui midagi. Et neil oleksid olnud oma pealikud, seda eitavad kõige varasemad reisijad. Ei saa pidada kunagise pealikuinstitutsiooni olemasolu tõestavaks asjaoluks ka seda fakti, et vanglast vabanenud austraallane nimega Mosquito sai ühe Oysteri lahe ranni-

kul elutsevate tasmaanlaste hõimu pealikuks, kes organiseeris nende hulgas liikumise valgete vastu. Et tasmaanlaste majandus rajanes jahipidamisel ning korilusel ja et selle teostajaks olid väikesed inimrühmad, siis võib arvata, et tasmaanlaste juures kehtis sama «valitsemisvorm» mis austraallastel, s. o. vanemate nõukogu. See ilmneb tasmaanlaste olude tundja Washington Walkeri teatest, kes räägib «teatavate kitsendustega kehtivast patriarhaalsest võimust» ja ühtlasi kohe rõhutab, et see «võim oli ainult nominaalne». Samuti pole tõestatud, et tasmaanlased oleksid initsiatsiooniriitust tundnud, kuigi nende kehadel on leitud arme sisselõigetest, nagu need olid sellistel puhkudel austraallastel kombeks. Tasmaanlastel kehtis hõimueksogaamia: abiellumine oma hõimust naisega oli keelatud.

Millised olid tasmaanlaste usulised kombed, ka selle kohta on meil ainult lünklikke andmeid. Tasmaanlastel oli ebamäärane kujutlus kurjast vaimust, kes inimestele haigusi ja surma tõi. See vaim valitses selliseid loodusjõude nagu välk ja kõu, mida tasmaanlased kangesti kartsid. Hirm kurjade vaimude ees avaldus ka selles, et tasmaanlased ei tahtnud pimeduses välja minna, ja kui keegi juhtus surema, siis positi nõiasõnu, et mõni õel deemon surnu vaimu ära ei meelitaks. Surnu vaim lahkus valge kujuna manalasse (see pidi asuma ühel Bassi väina saarel), kus oli rohkesti igasuguseid ulukeid jahimehele rikkalikuks saagiks ja kus seega võis muretult elada.

Niisama mitmekesised, nagu olid tasmaanlaste elamud ja paadid oma kujult, olid ka nende matmisviisid. Nii avastasid eurooplased, et surnud olid maetud püstiasendis puuõõntesse. Kuid aasta pärast eraldati kolju ja laip põletati. Esialgu kanti koljut mõni aeg nagu amuletti, hiljem aga viidi see koljude matusepaika, kus see kaeti lehtede ja puukoorega. Amulettidena kasutati ka puusaluid ja alalõualuud, mis õmmeldi karusnaha sisse ja mida siis kaelas kanti. Kuid leiti ka teist tüüpi kalmeid, mis sisaldasid põletatud laiba luujäänuseid; seega tuleb järeldada, et krematsioon toimus enne matmist. On tähelepanuväärne, et selliste hauaküngaste kohale püstitati puukooretükkidega kaetud väikesed koonusekujulised katused, kus, nagu pärismaalased arvasid, surnu vaim võis ulualust leida. Nendele puukooretükkidele lõigati jooniseid, mis oma mustrilt meenutavad pärismaalaste kehale tehtud pakse arme. Sellised joonised tuletavad omakorda meelde

mõnede Austraalia hõimude matusepaikades kasvavatele puudele tehtud jooniseid. Kuid tasmaanlastel ei olnud kombeks relvi ja toitu hauda kaasa panna.

Kõik need andmed käivad Tasmaania idapoolsel rannikul elanud hõimude kohta, kellega kokkupuuted olid tihedamad. Kuid meil on ka vähem tuntud lääneranniku elanud hõimude kohta paljuütlev kirjeldus, mis õige eredalt üksikute Tasmaania hõimude kultuurilisi erinevusi valgustab.

Need läänehõimud tundsid ainult krematsiooni, surnute põletamist. Laip asetati kõigepealt istuli puuvirna otsa ja siis laoti talle jämedad puuhalud ümber. Seejärel süüdati see koonusekujuline hunnik ja lisati vajaduse järgi kütust juurde. Niipea kui tuli oli kustunud, kogusid kadunu omaksed tuha hoolikalt kokku ja panid kängurunahast kotikesesse, mis kinni õmmeldi. Seda kotikest kanti nagu amuletti kaelas, haiguse korral võeti kotikesest tuhka ja hõõruti sellega nägu. Lääneranniku hõimud olid arvamisel, et surm tuleb alles päikeseloojakul, ja kes juhtus päeval surema, seda koheldi õhtuhämarikuni nagu elusat.

On täiesti arusaadav, et tasmaanlased kõigis oma talitustes vajasid lahkunud omaste vaimude toetust, sest nad olid veendunud, et surnutelè kuulusid võimsad maagilised vahendid, mis võisid inimestele haigust ja surma tuua. Üheks selliseks vahendiks on nõndanimetatud pühad kivid. Need on ümarad, kujult korrapärased kivid, jõeveest siledaks hõõrutud munakivid, ent väga võimalik, et mõned neist on ka inimese poolt tahtlikult ümaraks lihvitud. Kas need pühad kivid on mingisuguses seoses Kesk-Austraalia tšuringadega, see küsimus jääb lahtiseks.

Nendes vähestes öistes korrobori-tantsudes, mida eurooplased on juhtunud pealt nägema, on rohkesti ühiseid jooni austraallaste samasuguste tantsudega. Tasmaanlaste korrobori-tantsud olid samuti dramaatilised pantomiimid, mis kujutasid mõnda jahi- või lahingumomenti, kõige sagedamini aga siiski pildikest loomade elust. Tantsu saatis monotoonne laul, mis — kui uskuda La Billardière'i — meenutas väga laulukesi Väike-Aasiast. Sellise laulusaate iseärasuseks oli, et paar lauljat koorist laulsid teistest kolmandiku tooni võrra kõrgemalt, mida peeti suureks meisterlikkuseks.

Kuigi paljude vaatlejate teated kokku ei paku meile tasmaanlaste kultuurielust terviklikku pilti, võib siiski üksi-

kute hõimude vahel etnilisi erinevusi (elamutes, paatides, matmisviisides) konstateerida. Need erinevused ei luba meil kõnelda mingist ühtsest tasmaania kultuurist, samuti nagu Wilhelm Schmidti keelealaste uurimuste põhjal ei saa mingisugusest ainsast tasmaania keelest juttugi olla. Sama kehtib ka üksikute hõimude antropoloogilise karakteristika kohta. Selles osas on Tasmaania ida- ja lääneranniku elunevate hõimude vahel erinevused kõige suuremad. Kuid pole vähematki kahtlust selles, et tasmaanlased olid saare asustamismomendil ühtse kultuuriga segunemata rahvas.

Kuigi Tasmaaniasse siirdunud austraallased (see toimus mõned aastakümned enne eurooplaste tulekut) tõid siia uusi kultuurielemente, ei tule siiski unustada selle saare isoleeritud asendit, mis kujunes Bassi väina tekkega, ja samuti üksikute Tasmaania hõimude isoleeritust loodus-like tingimuste tõttu.

Mandri vahetu lähedus sunnib meid tõstatama küsimust Austraalia ja Tasmaania kultuuri suhetest. Kindel on, et tasmaanlased ja austraallased kuuluvad bioloogiliselt erinevatesse rühmadesse. Kuid asjatundjate arvamused Tasmaania ja Austraalia keelte sugulusest lähevad üksteisest tugevasti lahku. Vastupidiselt W. Schmidti seisukohale, et Tasmaania keeltel pole Austraalia keeltega midagi ühist, on väljapaistev Austraalia-uurija Worms esitanud rohkesti uusi argumente nende keelte suguluse kasuks.

Aga kuidas on tegelikult mõlema rahva kultuuriga lood? Kui isegi tasmaanlaste kultuuri ei saa homogeenseks pidada, siis on seda veelgi vähem austraallaste oma. Kultuuride võrdlev uurimine kinnitab järgmisi tõsiasju: Lõunamere rahvaste kultuuridest on tasmaanlaste oma kõige vanem. Enam kui kuue tuhande aasta eest (vt. lk. 13) alustasid tasmaanlased oma rännet Cape Yorki poolsaare kaudu, mis siis oli veel Aasia mandriga ühenduses, piki Austraalia idarannikut. Hiljem tõrjuti nad sisserändavate austraallaste poolt lõunasse ja sattusid lõpuks oma lõplikku asupaika, Tasmaania saarele. Mis puutub nende materiaalsesse kultuuri, siis oli see äärmiselt primitiivne. Et selles veenduda, tarvitseb ainult meenutada, kuidas nad hankisid ja valmistasid endale toitu, millised olid nende ehted ja rõivad, relvad ja nõud, elamud ja paadid. Poliitilist organisatsiooni ei eksisteerinud. Üksikuid rühmi juhtis arvatavasti vanemate nõukogu. Nähtavasti

ei tuntud ka mingeid erilisi kultuslikke tavasid. Kuid tunti siiski maagiat. Samuti kardeti kurje vaime (looduse ja surnute vaime). Pantomiimitantsud olid arvatavasti totemistlikud, mida kinnitavad teadaolevad keelueeskirjad mõningate toitude suhtes. Muusika ja kujutav kunst oli äärmiselt kasinalt esindatud. Ehkki meie andmed on puudulikud, võime siiski väita, et tasmaanlased ja nende kultuur ei ületanud primitiivsete küttide ja korilaste staadiumi, kuigi nad olid oma arenemises inimkonna hüpoteetilisest ürgseisundist juba tükk maad kaugemale jõudnud. Muidugi, sellega ei eitata nende arenemisvõimet. Vastupidi. Seda kinnitasid igati need vähesed inimesed, kes pärast koloniseerimist reservaatides elasid. Üksikud omakasupüüdmatud heategijad ja tasmaanlaste sõbrad jutustavad nagu ühest suust, kui kiiresti need tasmaanlased oskasid oma uute elutingimustega kohaneda. Nad elasid nende eneste poolt ehitatud asulates, tegelesid aiandusega, küpsetasid leiba, õmblesid endale rõivaid. Poisid käisid Hobartis riiklikus vaeslastekoolis ja nende õpetajad pidid tahtmatult tunnistama, «et peale mõningate erandite ei olnud pärismaalaste lapsed mitte sugugi vähem vastuvõtlikud kui niisama vanad eurooplaste lapsed». Kuid igatsus vanade kodupaikade järele ja vanadest eluviisidest irdumine tingis siiski, et need vähesed inimesed langesid letargiasse, muutusid apaatseiks, mis õõnestas nende füüsilist vastupidavust ja nad haigustele kergeks saagiks tegi.

Erinevalt tasmaanlastest on rikkaliku vaatlusmaterjali tõttu austraallaste suhtes kultuuriajalooline analüüs täiesti võimalik. Hoolimata teravast kriitilisest poleemikast on viiekümne aasta eest Fritz Graebneri ja Wilhelm Schmidti poolt kirjutatud tööd isegi tänapäeval põhjapanevad ja suunda määravad, sest nad on loonud ajaloolistele printsiipidele rajatud korra, mis võimaldab niihästi Austraalia kultuuri kogu selle mitmekesisuses kui ka üldse kõigi Okeaania rahvaste kultuuri teaduslikult uurida.* Arheoloogilisest küljest kinnitab nimetatud teadlaste järeldusi Austraalia suhtes Fürer-Haimendorf. Kõigi

* Autor pooldab Graebner-Schmidti «kultuuripiirkondade» difusionistlikku kontseptsiooni, millest tänapäeval on peaaegu kõik etnograafid loobunud. Isegi selle endised pooldajad nagu W. Koppers, J. Haeckel ja teised on faktiliselt sellest kontseptsioonist lahti ütelnud. Selle teooriaga loodud «kord» põhineb pigem kabinetlikel oletustel kui reaalsetel faktidel. *(Tõlk.)*

mainitud uurijate järgi eelnes tasmaanlaste kultuur nii-nimetatud vanaaustraalia kultuurile, mida austraallastele karakteerse relva järgi ka bumerangikultuuriks nimetatakse. Tasmaanlaste kultuuri jäänuseid võib veel nüüdki täheldada kurnai hõimu juures, kes elab mandri kõige kagupoolsemal rannikul. Vanaaustraalia kultuur oli see, mis jättis oma pitseri peamiselt Austraalia mandrile, kuid aja jooksul tõrjuti ta mandrile tulnud uute hõimude hilisemate kultuuride poolt välja, nii et selle riismeid leidub veel ainult juinide ja kuride juures Kagu-Austraalias, vähemal määral viradjuri ja kamilaroi hõimul Uus-Lõuna-Walesis ja kohati küllalt selgesti ka Loode-Austraalias. Sellele kultuurile on iseloomulikud järgmised tunnused: küttimisel ja korilusel põhinev majandus, õlgtarukujuline hütt, karusnahkadest käisteta mantel, kivikirves, tulepuur, bumerang, kitsas pareerimiskilp, parv, spiraalselt punutud korv ja matmine nišši; sotsiaalses sfääris — vanemate nõukogu, isaõiguslik abielu, initsiatsiooniriitusel hamba väljalöömine; religiooni vallas — maagia ja usk ainsa kõikisa olemasolusse. Selle vanaaustraalia kultuuriga segunes totemistlik kultuur, mis paljude hõimude juures muutus valitsevaks, seda eriti Kesk- ja Ida-Austraalias, kusjuures tuleb nentida, et mida rohkem põhjast lõuna poole, seda väiksemaks muutub totemistliku elemendi osatähtsus. Enam-vähem puhtal kujul on totemistlik kultuur säilinud narrinjeri hõimul Austraalia lõunarannikul ning vakade ja kabide juures mandri kagurannikul, põhjas Cape Yorki poolsaarel (selles kõigi Austraalia kultuuride sissetungiväravas) ja Arnhemi maa põhjaosas. Selle totemistliku kultuuri peamisteks tunnusteks peetakse puukoorest paati, viskepuud, puu otsa platvormile matmist, ümberlõikamist ja totemismi.

Viimaseks võimsaks kultuurilaineks, mis Austraaliasse jõudis, oli emaõigusel põhinev kahe abieluklassi süsteemile rajatud kultuur, mida ka idapaapua kultuuriks nimetatakse, sest selle peamiseks levikualaks oli idapoolne Uus-Ginea koos lähikondsete saartega. See kultuur tungis nähtavasti põhjarannikult mööda jõgesid üles ja seejärel üle mägede sügavale mandri sisepiirkondadesse ning tõrjus seal totemistliku kultuuri välja. Selle Austraalia pinnal kängunud kultuuri elementideks võib pidada tulesaagi, kärpnuie, laiu kilpe, õmblustega puukoorpaate, emaõiguslikku eksogaamiat.

Nimetatud kultuuride võimalikest liikumisteedest pakuvad pilti Wormsi tööd, milles uuritakse selliste tähtsate riistade levikut, nagu seda on tulepuur ja tulesaag. Graebner ja Schmidt püüdsid kindlaks määrata Austraalia mandri oletatava asustuskäigu, kuid nende uurimusi võib alles üksikasjalise kultuurianalüüsi alguseks pidada.

Kõigepealt eraldati ainult kõige suuremad, üksteisest põhiliselt erinevad kultuurid. Edasi leiti, et nende kultuuride kokkupuutetsoonides valitsesid segakultuurid, näiteks Darlingi jõe piirkonnas elutsevate hõimude juures ja samuti Lääne-Victoria hõimude juures. Neis piirkondades toimus totemistliku kultuuri ja kahe abieluklassi süsteemile rajatud kultuuri eriti intensiivne ristumine. Lõpuks avastas W. Schmidt, et oli veel mingi hilisem totemistlik kultuur, mis tungis mandrile viimse suure migratsioonilainega, selle kultuuri olulisemateks tunnusteks olid usk vaimuloodetesse, nöörist punutud ristid, mida kasutati kultuseobjektidena, ja mõned muud esemed. Nimetatud kultuuri kandjateks olid peamiselt arandad, loritjad ja nende naaberhõimud.

Fritz Krause poolt rajatud «struktuuriõpetus», mis iga kultuuri kui tervikut käsitleb ja iga üksiku kultuurielemendi võrdlemist väljakistuna oma loomulikust seosest eitab, jõuab Kesk-Austraalia suhtes väga tähelepanuväärsele tulemusele. F. Krause arvab, et on väär lihtsalt «kõige primitiivsematest» rahvastest rääkida ja neid kultuuriajalooliste vaatluste lähtepunktiks valida.

Iga rahva elus on faktoreid, mis tema kultuuri arenemist soodustavad, ja selliseid, mis seda pidurdavad, tõkestavad. Lähtudes rahvaste vaatlusest, keda etnoloogid seni «kõige primitiivsemateks» nimetasid, sellistest nagu semangid ja senoid Malaka poolsaarel, bušmanid Lõuna-Aafrikas ja Kesk-Austraalia hõimud, jõudis F. Krause oma uurimustes eksootiliste rahvaste kultuuriliste iseärasuste struktuurist järeldusele, et tuleb eristada primaarset ja sekundaarset primitiivsust. Primaarselt primitiivsed rahvad arenesid mingisugusest hüpoteetilisest ürgkultuurist takistamatult edasi; seevastu sekundaarselt primitiivsed rahvad langesid kõrgemalt kultuuriastmelt madalamale. Viimaste hulka kuuluvad ka Kesk-Austraalia hõimud. Nende keerukas, arenenud sotsiaalne ja religioosne struktuur on teravas vastuolus nende majanduse struktuuriga, millest eelmised ei võinud tekkida. Nendel Kesk-

Austraalia hõimudel pidi kunagi oma arenemisastmelt kõrgem majandusvorm olema, kuid nad minetasid selle, kui nad looduslikult halvematesse tingimustesse tõrjuti. Julius Lipsi teeneks tuleb pidada seda, et ta nende ja ka teiste Austraalia hõimude majandusvormi identifitseeris «lõikusrahvaste» majandusega.

Sissetunginud hõimude poolt kaasatoodud kultuuride kõrval ei tohi unustada ka niisuguseid tugevaid kultuuri arenemist mõjutavaid ja muutvaid jõude nagu kaubavahetus eri hõimude vahel, vastastikused külastused või koguni hõimude omavahelised kohtumised. Need kultuure mõjustavad jõud ei puudu praegugi, nagu seda tunnistavad kultuste üleminekud ühelt hõimult teisele. Käsitledes austraallaste kultuuri arenemisprotsessi, ei tule lõpuks ka kõige hilisemaid kultuurimõjustusi unustada. Näiteks malai meresõitjad Timorlautist ja Makassarist Sulawesi saarel külastasid viimase kahesaja aasta jooksul tihti Austraalia mandri rannikut Victoria jõe ja Carpentaria lahe vahelises lõigus, kuid nad ei avaldanud selles piirkonnas elavatele hõimudele mitte mingit olulist kultuurilist mõju. Austraallaste juures esinev maamao- ja fallosekultus kuuluvad nähtavasti selliste kultuurielementide hulka, mis muistsed sisserändajad oma Aasia ürgkodust Austraaliasse kaasa tõid, sest nimetatud kultused on ka Aasia kõige lõunapoolsemas osas hästi tuntud. Hoopis tugevam oli austraallaste kultuuriline kontakt paapua kultuuriga Carpentaria lahe ääres, Uus-Ginea vahetus läheduses.

Kuid lausa katastroofilised tagajärjed olid kokkupõrkel Euroopa kultuuriga. See laostas või õigemini hävitas austraallaste iseseisva kultuurielu peaaegu täielikult. Seda tõsiasja ei väära isegi see, et Loode- ja Põhja-Austraalias on veel olemas hõimusid, kes elavad laialdasel maa-alal muistsel kombel vabalt oma rändelu, sest austraallaste enamik pidi sissetungivate eurooplaste ees taanduma. Nende korilus- ja jahialad muutusid põldudeks ja karjamaadeks, pärismaalased aga paigutati reservaatidesse. Kõige selle tagajärjel nende materiaalne kultuur ei tõusnud, vaid vastupidi — muutus karikatuurseks. Tõsi küll, kiviriistade asemele tulid raudinstrumendid, puukoorest valmistatud nõude ja rohust punutud paunade asemel võeti kasutusele kanistrid ja konservikarbid! Euroopalik riietus oli ainult väline, pealegi ebatervislik kest ega toonud austraallastele paremaid elutingimusi.

Pärismaalased ei ole Austraalias eurooplastega õiguslikult võrdsed. Neid kui aborigeene kohtlesid valged, eeskätt kaupmehed, nii halvasti ja elu- ning töötingimuste seisukohalt nii ebatervishoidlikult, et võimud olid sunnitud nende kaitseks abinõusid rakendama. Kuid nende abinõude mõju tuleb siiski küsitavaks pidada. Pärismaalased alluvad üksikute osariikide kohtutele ja nende jurisdiktsioonile. On tehtud algust pärismaalastest koosneva politseirühma loomisega, kusjuures selle juhiks on eurooplane. Kuid sellise politsei võim kehtib ainult oma hõimukaaslaste suhtes. Et austraallased on tsiviliseeritavad, seda kinnitavad pärismaalaste lastele määratud koolid Queenslandis ja Lääne-Austraalias. Milliseid tulemusi kõik need abinõud tõotavad, selle kohta on veel vara midagi kindlat ütelda.

Ent kultuuri ümberkujunemisprotsessis hakkavad siiski ka uued perspektiivid paistma, nagu seda kinnitab Lommel, kes Loode-Austraalias viibis. Austraallaste psüühiline hoiak ja laad ei ole, vastupidi teistele loodusrahvastele, uutes tsivilisatsioonitingimustes muutunud. Eurooplased hävitasid austraallaste maagi autoriteedi, kellele hõimuelus kuulus keskne koht, ning selle tagajärjeks oli maagide täielik kadumine; maagia ja vaimud asendas uus maailmapilt, mis kujunes euroopaliku tsivilisatsiooni mõjul. Seda kinnitab Kurangara kultus, mis tekkis Kesk-Austraalia hõimude juures, kust see levis üle kogu Austraalia. Kurangara kultuses näeme selgesti endise maagilise elukäsituse ümberkujunemist uute pealetungivate muljete mõjul. Selle kultuse keskseks kujuks on vaim, kes oma välimuselt meenutab eurooplast ja elab rihvelplekist katusega majas ning kasutab jahil tšuringataolist kaigast, mis paugub nagu püss. Kui vaim selle kaika õlale tõstab, lööb see välku ning kärgatab nagu kõu ja kängurud langevad hulganisti surnult maha. Selliseid tšuringataolisi kaikaid valmistab vaim ise. Need vaimud toovad inimestele jahiõnne ja ravivad selliseid eurooplaste poolt sissetoodud haigusi nagu pidalitõbi ja süüfilis.

Kurangara kultuses on austraallaste kultuuriheeros eurooplase kuju ja kombed omandanud. Lommel ütleb väga tabavalt: «Kõike uut ja pahaendelist, mida toob pärismaalasele euroopaliku kultuuriga kokkupuutumine, näeb austraallane läbi oma muistse traditsioonilise elukäsituse prillide usulis-poeetilises valguses.»

PAAPUAD

«NUEVA GUINEA» JA SELLE ASUKAD

Meretee Ida-Indiasse, mille avastas Vasco da Gama (1498), andis portugallastele kätte tähtsa majandusliku ja poliitilise lähtepositsiooni, kust nad võisid jätkata oma edasitungi Itta, ja selle võimaluse kasutasid portugallased neile omase suure osavuse ning ettenägelikkusega ära. Nii õnnestus neil varsti oma valdusse kiskuda kõigi Euroopa riikide poolt palavasti ihaldatud Vürtsisaared — Molukid (1513), aga juba kolmkümmend aastat hiljem koputasid nad hermeetiliselt suletud tundmatu Jaapani riigi väravatele. Portugallaste edu kadestavad hispaanlased püüdsid nendega võistelda — nad hõivasid Filipiinid ja olid nimetatud saartega Peruu sadamate kaudu elavas laevaühenduses. Võitlus kolooniate pärast nende kahe kõige võimsama Euroopa riigi vahel soodustas väga seni veel täiesti tundmatu Vaikse ookeani vallutamist ja uurimist.

Tänu sellele asjaolule avastati Uus-Ginea ja selle lähikondsed saared, nagu näiteks Saalomoni saarestik. 1526. aastal Portugali kuninga poolt Molukkide asehalduriks määratud Jorge de Menezes aeti pisut enne päralejõudmist loodemussooniga mitte kaugel Uus-Ginea rannikust tundmatu saare juurde, mis asus Geelvinki lahe laiusel. Jorge de Menezes andis sellele saarele nimeks Ilhas dos Papuas, s. t. «paapuate saar». Nii täienes geograafiline nomenklatuur esmakordselt nimega, millega malailased nimetasid oma idapoolseid tõmmunahalisi naabreid nende käharate juuste pärast. Ja seda nimetust kasutatakse veel nüüdki teaduses.

Uus-Ginea avastamise au kuulub siiski hispaanlasele Ortiz de Retesele. Purjetades 1546. aastal Tidorest Mehhikosse, võttis ta tavalisest hoopis lõunapoolsema kursi ja sattus sel viisil talle täiesti tundmatu maa randa. Troopi-

lised metsad rannikul ja neegritaolised saareelanikud meenutasid talle elavalt Lääne-Aafrika Ginea rannikut ja seepärast ta andiski sellele maale nimeks Nueva Guinea, Uus-Ginea. Alles pool sajandit hiljem, mil hispaanlane Luiz Vaez de Torres läbis tema järgi nimetatud väina, selgus, et see avastatud maa on saar. Ent Hispaania valitsus varjas hoolikalt seda avastust kui tähtsat strateegilist saladust. See kõik sai teatavaks hiljem, kui inglased 1762. aastal tähtsa sadamalinna ja poliitilise keskuse Manila vallutasid ning selle arhiivid avasid.

Uus-Ginea on kuni tänapäevani oma sisepiirkondi eurooplaste uudishimulike ja uurivate pilkude eest suutnud varjata. Alles tänapäeva tehniliste vahenditega, eriti aga lennukite abil, on suudetud ranniku troopilistest ürgmetsadest läbi tungida ja saare südamesse välja jõuda. Nagu paljude maadeavastuste puhul, nii oli ka siin kullapalavik maaga tõsise tutvumise ja uurimise tõukejõuks. Ent sellegi peale vaatamata on Uus-Ginea geograafilisel kaardil isegi tänapäeval veel rohkesti valgeid laike. Pole kahtlust, et lähemail aastail kaovad ka need.

Geoloogiliselt seisukohalt kujutavad Uus-Ginea ja tema lähikondsed saared endast tertsiaarse ajastu voldilise vöö jäänuseid, mis kunagi koos Austraaliaga hiiglamandri moodustasid. Tektooniliste nihete tagajärjel liigendus see manner ja muutus tohutuks saarestikuks, mida piiras meri. Selle kunagise mandri piirjooned on murdumiskohtadel selgesti nähtavad: läänes kulgeb see piirjoon mööda Mariaani süvikut ja idas mööda Tonga süvikut ning mõlemad on oma üheksa tuhat meetrit sügavad. Saarel esinevad vulkaanid ja geisrid tunnistavad, et tektoonilised protsessid ei ole veel praegugi lõppenud. Tektooniliste hiiglajõudude toimel on maakoor läänepoolses Uus-Gineas tõmbunud volti ja moodustanud viie tuhande meetri kõrguse mäeaheliku. Selle mäeaheliku üksikud tipud on kaetud lume ja liustikkudega isegi ekvaatori all. Ida suunas alanevad mäed kuni tuhande meetrini.

Nimetatud saarte süsteemi kuuluvad peale Uus-Ginea, mis moodustab süsteemi tuuma, sellised suured saared nagu Uus-Iirimaa, Uus-Britannia, Uus-Hebriidid, Uus-Kaledoonia, ja väiksemad saared, nagu Admiraliteedi ning Saalomoni saarestik (viimaste avastajateks olid hispaanlased, kes pidasid neid saari Ofiiriks — kuningas Saalomoni imemaaks). Kõigil neil saartel elavad väga tõmmunahalised

rahvad ja vastandina põhja- ning idapoolsetele saarerühmadele nimetatakse kõiki neid saari üldiselt Melaneesiaks, mis tähendab «mustade saared» (kreeka keeles «melas» — must, «nesos» — saar). Kuid see nimetus iseloomustab tabavalt ka Melaneesia lopsaka troopilise taimestikuga kaetud maastiku sünget iseloomu. Etnograafid nimetavad Melaneesiaks ainult eespool mainitud saari, geograafid aga arvavad Melaneesia rühma ka kaksiksaare Uus-Meremaa, arvestades selle geoloogilist ehitust.

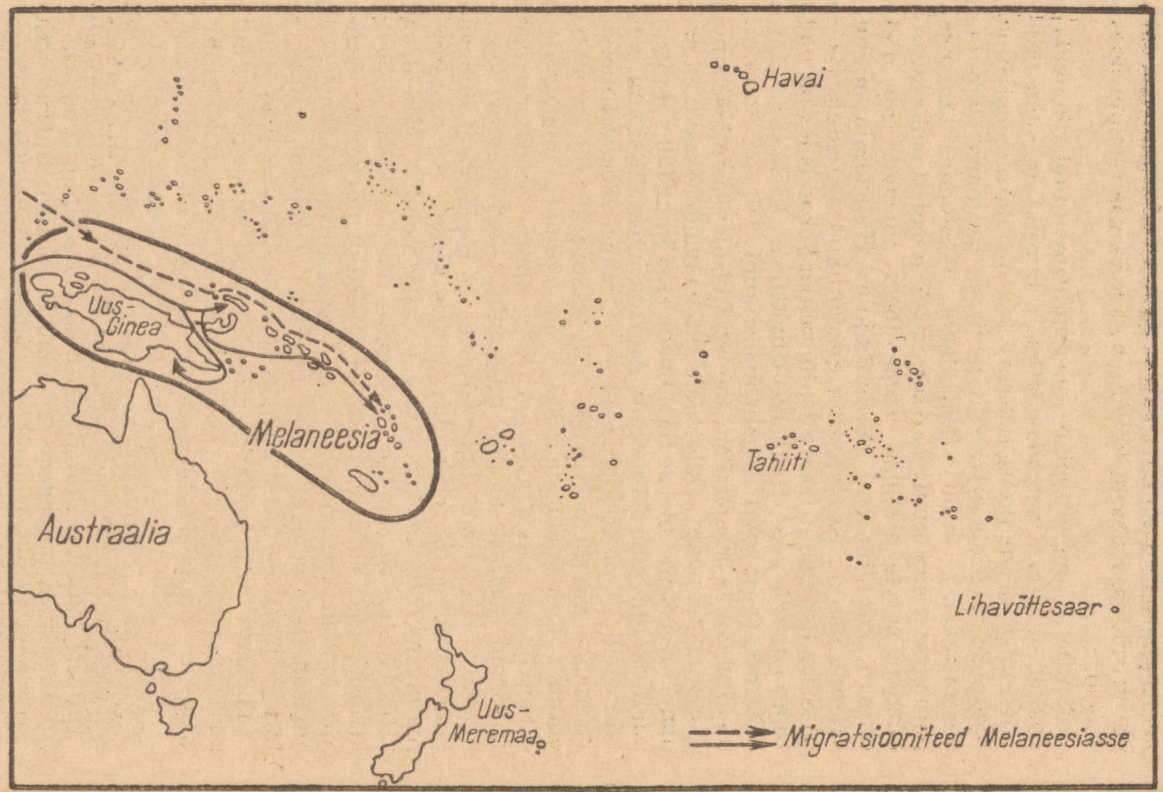
Melaneesiat üha põhjalikumalt uurivad eriteadlased on jõudnud seisukohale, et nendel saartel elavad rahvad on oma kehaehituselt, keelelt ja kultuurilt õige erinevad. Valdav osa nendest rahvastest on paapuad. Nagu juba öeldud, nimetavad malailased paapuateks «käharjuukselisi inimesi», kellele bugi orjakütid jahti pidasid Uus-Ginea naaberaladel. Teaduslikult seisukohalt on «paapuad» isegi tänapäeval küllalt ebamäärane mõiste; see on lihtsalt kogunimi kõigi nende hõimude kohta, kes selle piirkonna ülejäänud tõmmunahaliste elanike, s. o. melaneeslaste hulka ei kuulu. Mõlema rühma — paapuate ja melaneeslaste — täpne eristamine on ainult keele põhjal võimalik. Inglise keeleteadlased Sidney H. Ray ja Codrington olid need, kes paapuate ja melaneeslaste põhilise keelelise erinevuse kindlaks määrasid. Võrreldes melaneeslaste keeltega esinevad paapuate keeltes väga suured leksikaalsed erinevused. Seepärast on paapuate keeled väga raskesti klassifitseeritavad ja suuremateks keelerühmadeks eraldatavad. Keelte killustatus on paapuatele väga iseloomulik. Nende keeli pole tänapäeval veel võimalik mõnesse suuremasse keelkonda arvata.

Paapuahõimudele kuulub suurem osa Uus-Gineast. Neid ei esine põhjapoolses rannikupiirkonnas (umbes Humboldti lahest kuni Herkulese laheni Huoni lahest lõuna pool), kuigi ka siin võib kohati üksikuid paapua keeli kohata. Samuti ei esine paapuaid ka saare kaguosas, õige laialdases piirkonnas Nelsoni neemest kuni Possessioni neemeni. Siin domineerivad samuti nagu põhjarannikul hõimud, kes kõnelevad melaneesia keeli. Väikestel saarerühmadel, mis kuni Uus-Kaledooniani ulatuvad, esineb ainult üksikuid hõimusid, kes paapua keeli räägivad. Uus-Britannia saare põhjaosas elavad peamiselt bainingid ja sulkad. Paapuaid leidub veel samuti põhjapoolsetel Saalomoni saartel ja paljudel pisikestel saartel Uus-Ginea kagutipu lähikonnas.

Keelte kohta öeldu kehtib ka nende inimeste välise kuju suhtes. Rahvaste korduva segunemise tõttu on raske nii paapuate kui ka melaneeslaste iseloomulikke väliseid tunnuseid lähemalt määrata. Paapuate juures domineerib vähemalt kaks antropoloogiliselt täiesti erinevat tüüpi: keskmist kasvu (kuni 160 sm) laia näo ja lameda ninaga paapuad, kes elavad laialdase ühtse rühmana Ramu jõe ülemjooksust kuni Marifutikani Uus-Ginea keskosas. Samasse tüüpi kuuluvad bainingid ja põhjapoolsete Saalomoni saarte paapuad. Teine tüüp paapuaid on pikka kasvu (kuni 186 sm), pikliku näo ja kitsa kongis ninaga. Nende nahk on tavaliselt tumepruun, kuid tihtipeale on see ka heledam, peaaegu pronksitooniline. Ka see tüüp elab kompaktse rühmana Uus-Ginea keskosas, alates Chimbu jõest kuni Hageni mäestikuni.

Uus-Ginea sisepiirkondade uurimisel avastati üllataval kombel paapuate asulate keskel ka väikesekasvulisi inimesi. Need olid tõelised kääbused (135 kuni 150 sm pikad), kelle kohta juba Herodotos Aafrikast teateid tõi, nimetades neid — pisut liialdades — «rusikasuurusteks inimesteks», pügmeedeks. Hiljem leiti kääbusrahvaid ka malailaste hulgas Malaka poolsaarel ja käesoleva sajandi algul Uus-Gineal. Etnograafe on juba ammu kääbusrahvaste päritolu küsimus elavalt huvitanud. Neid huvitas probleem, kas Aafrikas, Lõuna-Aasias ja Uus-Gineal esinevad kääbusrahvad on omavahel mingis seoses. Antropoloogid arvavad, et mitmesugused pügmeede hõimud, kes elavad Uus-Gineal Sadulmäe piirkonnas Finschhafeni lähedal (Huoni lahe ääres), Schraderi mäestiku piirkonnas Ramu jõe kaldail, Sepiki jõe allikate piirkonnas ja tsentraalse mäeaheliku läänepoolsetel nõlvadel (näiteks tapirod ja pesehemid), — on muistse pügmeede etnilise kihi jäänused. Kuid mitte kõik väikesekasvulised inimesed ei kuulu kääbuste «rassi», nagu seda tõestas šveitsi etnoloog Felix Speiser Santo saare elanike põhjal (Uus-Hebriididel). Uurides seda küsimust kohapeal, tegi Speiser kindlaks, et Santo saare kääbusrahvas pole midagi muud kui sealse elanikkonna mägedes kujunenud erim, s. o. looduslike tingimuste toimel tekkinud sekundaarne etniline produkt.

Uus-Ginea pügmeede eri hõimud on küll suutnud säilitada oma kehalise omapära (iseloomuliku väikese kasvu, helepruuni kuni punase nahavärvuse, kumera ülahuule, laia nina ja eeskätt tumepruunid käharad juuksed), kuid

Migratsioon Melaneesiasse

neil pügmeedel pole oma keelt ega kultuuri. Mõlemad on üle võetud paapuatelt, kellega nad juba väga ammu koos elavad.

Ei saa ka mingist melaneeslaste ühtsest tüübist kõnelda. Tõsiasi, et Uus-Ginea ida- ja kagurannikul on melaneeslaste hõimud paapuatega segunenud, on inglise teadlasele Seligmannile andnud julgust neid rahvaid «paapua-melaneeslasteks» nimetada. Peale selle on Melaneesia kõige põhja- ja idapoolsemate saarte elanikud alati mikroneeslaste ja polüneeslastega enam-vähem tihedalt suhelnud ning olnud allutatud nende mõjule. Melaneeslased kui saarerahvas on aktiivsed ja ettevõtlikud inimesed. Seepärast pole midagi imestada, et rannapiirkondades on nad tugevasti oma naabritega segunenud.

Ehkki melaneeslaste antropoloogiline pilt on küllaltki ebaühtlane, on neile siiski mõned füüsilist laadi iseärasused karakteersed. Nende nahk on paapuate omast tumedam ja põhjapoolsete Saalomoni saarte elanikel koguni päris must. Melaneeslaste juuksed on kergelt käharad või lainjad, laup on neil järsk ja mitte lauge nagu paapuatel. Ka nende kulmukaared pole nii esileulatuvad ja nina on väiksem. Üldiselt on puhtaverelised melaneeslased graatsilisemad, sihvakamad, kuigi ka nende seas esineb tihti jässakaid, rohmakaid kujusid, eriti Saalomoni saartel.

Melaneeslaste hõimude klassifitseerimisel on nende keel kõige kindlamaks vahendiks. Melaneeslaste keeled on hoopis ühtlasemad kui paapuatel ja peale selle võib neid ka juba eksisteerivasse keelerühma arvata. Melaneeslaste keeled kuuluvad koos polüneeslaste ja malailaste keeltega austroneesia keelerühma, mis omakorda koos niinimetatud austroaasia keeltega (esinevad peamiselt Hindustanis ja Indo-Hiinas) austrilise keeleperekonna moodustavad.

Järelikult pole melaneeslastel nii antropoloogiliselt kui ka keeleliselt seisukohalt Aafrika neegritega mitte mingit sugulust, kuigi Melaneesia avastajad seda oletasid.* Täna-

---

* Negroidse (ehk negro-austroidse, ekvatoriaalse) «suure rassi» päritolu küsimus on õige keerukas, kuid nõukogude antropoloogid eeldavad siiski sellesse rassi kuuluvate rahvaste iidset sugulust, järelikult — mitte ainult Aafrika neegrite ja Melaneesia saareelanike, vaid ka Austraalia pärismaalaste ühist päritolu. Teiselt poolt peab möönma, et austriliste keelte (s. o. munda keel Indias, mon-hmer Indo-Hiinas ja malai-polüneesia keeled) ühtsus pole veel siiski lõplikult tõestatud. *(Tõlk.)*

päeva teadmiste põhjal võime nentida, et selles Vaikse ookeani piirkonnas eksisteerib vähemalt kolm erinevat bioloogilist rühma — pügmeed, paapuad ja melaneeslased, kusjuures kaks viimast erinevad põhiliselt nii keelelt kui ka kultuurilt. Seejuures on kindlaks tehtud, et Melaneesia keeled on Aasia keeltega tihedas suguluses. Ühtlasi on alust oletuseks, et ka paapuad on Aasia päritoluga.

Kuigi paapua hõimud on keelelt õige erinevad, võib neid siiski nende kultuuri põhjal suurematesse rühmadesse jaotada, sest peale puhtvälise sarnasuse on neil rohkesti ühiseid jooni ka sisestruktuuris. Sajandite vältel on need kultuurirühmad omandanud teatava kindla vormi, mis loomulikult kaasaja mõjul pidevalt muutub. Nii näiteks on Uus-Ginea lääneosas elavad paapuate hõimud ajapikku õige mitmed kultuurielemendid laenanud malailastelt, kes nende mail käisid orje püüdmas ja paradiisilindudele jahti pidamas. Puutudes õige varakult kokku eurooplastest asunikega, on paapuad juba pikemat aega ka lääne tsivilisatsiooniga kontaktis. Selle tulemuseks oli, et paapuate vana traditsiooniline kultuur lagunes kiiresti ja tekkis euroopa tsivilisatsiooni sugemetega paapua-malai segakultuur. Kuid paapuate hõimud, kes elasid lõunas, eriti aga saare siseosas kõrgel platool, mis oli igast küljest mägedega kaitstud, — võisid segamatult oma kultuurilise omapära säilitada ja seda isegi edasi arendada.

Viimase kolmekümne aasta jooksul on selgunud, et paapuate kultuurid on hoopis mitmekesisemad, kui seda varem arvati. Need kultuurid pole kaugeltki üheväärsed ja ajalooliselt pole nad ühevanused, see aga tähendab, et paapuate erinevate kultuuride kandjad rändasid eri aegadel neisse paigusse. Kuna paapuate puhul on tegemist rahvastega, kel puudub kiri, siis on paapuate kultuuride tekkimist võimatu täpselt dateerida, pealegi pole süstemaatilisi väljakaevamisi isegi veel alustatud. Kõige lihtsam paapua kultuuridest on hõimudel, kes elavad Diguli ülemjooksul ja selle lisajõgede ääres. Seepärast peetakse neid kõige vanemaks paapua elemendiks Uus-Gineal. Jälgides neile omaste kultuurielementide levikut, võib järeldada, et need hõimud elasid varemalt tunduvalt laialdasemal maa-alal — hoopis kaugemal nii ida kui lääne pool Diguli ülemjooksu. Neid paapua hõimusid ründasid tihti naaberhõimud, kes pidasid nende pealuudele jahti, ja alles 1913. aastal tegid Hollandi koloniaalvõimud sellele lõpu. Kuid

siis ujutasid Uus-Ginea üle kütid, kes pidasid innukalt jahti paradiisilindudele, ja kui Diguli jõe piirkonda rajati esimesed kurikuulsad koonduslaagrid, kuhu Indoneesia vabadusvõitlejad suleti, siis siirdusid paljud Diguli ääres elavad paapuad lõuna poole — Biani ülemjooksule. Valitsus andis neile siin maad, aga kuna naabrid neile isegi siin rahu ei andnud, siis taandusid nad põhja poole Diguli keskjooksule, kus nad praegugi elavad.

Mitte vähem dramaatiline pole majubi rahvaste ajalugu Uus-Guinea lõunaosas. Nad rändasid sinna mitmes laines Fly jõe piirkonnast ja tõrjusid sealsed hõimud Frederik Hendriku saare soistele aladele. Majubi rahvaste kõige nooremaks haruks on marind-animid, keda malailased kaja-kajaks kutsuvad. Need marind-animid pidasid metsikut jahti inimpealuudele ja nende ees tunti paljudes naaberpiirkondades jubedat hirmu. Majubi kultuuri iseärasused (majubid tundsid selliseid naudinguvahendeid nagu kavajuured ja beetelpähklid), mõned sotsioloogilised tunnused, mis vihjavad niihästi isa- kui ka emaõiguslikele suhetele, samuti ehismotiivid nagu spiraalornament, — kõik need asjaolud lubavad järeldada, et majubi rahvad olid enne oma ümberasumist Fly jõe piirkonnast tugevasti mingi võõra kultuuri mõju all. Samuti on võimalik, et nad kuskilt hoopis kaugemast piirkonnast pärinevad.

Inglane Haddon, üks autoriteetsemaid Okeaania uurijaid, arvab küllaltki põhjendatult, et see piirkond asub Uus-Ginea põhjarannikul Huoni ning Astrolaabi lahe vahel, ja et selle omapärase kultuuri kandjad rändasid mööda Ramu jõge alla, ületasid tsentraalse mäeaheliku 5. või 6. laiuskraadil ning jõudsid Fly jõe äärde. Paapua hõimudele ei olnud tsentraalne mäeahelik ületamatuks takistuseks. Nad ületasid korduvalt mäeaheliku, mille kurud asusid enam kui kolme tuhande meetri kõrgusel, ja jõed, mida piirasid tihedad troopilised ürgmetsad, olid neile kõige tähtsamad, koguni peaaegu ainukesed kauba- ja rändeteed.

Uus-Ginea lõunaosas maavajumise tõttu tekkinud Paapua lahe madalal ja laial rannikul domineerib soine maastik, mida läbivad arvukad laisalt voolavad jõed. Siin elavad mitmed paapua hõimud, kes niihästi antropoloogiliselt kui ka kultuuriliselt on väga erinevad, kuid sotsiaalse elu korralduses ja usundis on neil siiski palju ühist.

Kohalike eriarengute kõrval on hiljem paapuate kul-

tuuri diferentseerumisele viinud ka mõned teised faktorid, mille tagajärjel lahe ranniku lääneosas elavad paapua hõimud erinevad kultuuriliselt idapoolsetest hõimudest. Pole kahtlust, et kõiki neid hõimusid on mõjutanud põhjapoolsed hõimud, kes elasid Humboldti ja Huoni lahe vahel. Seda kinnitab asjaolu, et namaud ja elemad on suhteliselt hilja — umbes 150 aastat tagasi — Albert Edwardi mägedest siia lõunasse rännanud. Kuna tsentraalne mäeahelik ei olnud paapuatele mingiks takistuseks, siis on selge, et neid hõimusid võib põhjapoolse kultuuri vahendajateks ning levitajateks pidada. Kuid Paapua lahe rannikuhõimude kultuuride kujunemisele avaldasid oma mõju ka melaneeslaste hõimud, kes asusid Possessioni neemest ida pool ja olid nendega elavas kaubavahetuses.

Hoopis tugevamini mõjutasid melaneeslaste hõimud neid paapuaid, kes elasid saare põhjarannikul Sepiki jõe suudme ja Astrolaabi ning Huoni lahe piirkonnas. Seda tõsiasja kinnitavad nende savinõud: põhjapoolsed paapuad valmistasid kunagi savinõusid spiraalselt üksteisele asetatud pikkadest savipalmikutest. Hiljem asendas selle menetluse vormimistehnika (vt. seletus lk. 148), mille abil valmistati paksude seintega kerakujulisi savinõusid. Melaneeslaste mõju avaldub samuti meeste salaliidu olemasolus, millele kuulub nii domineeriv seisund, et ta on vanemate nõukogu kui poliitilise institutsiooni tagaplaanile tõrjunud ja isegi kultuslike funktsioonide täitmise enda kätte haaranud.

Kuid kõige suuremad muutused on toimunud nende paapua hõimude kultuuris, kes elavad McClueri ja Geelvinki lahe vahel. Ternate ja Tidore sultanaadid on nendele hõimudele kaua oma tugevat poliitilist ja kultuurilist mõju avaldanud. Samuti olid nad paapua hõimudest esimesed, kes hollandlastega kokku puutusid ja nende kaudu Euroopa tsivilisatsiooniga tutvusid. Seepärast ei ole ka ime, et nendes paapua hõimudes on juba eesrindlikud jõud ärganud, et nad tahavad koloniaalikkest vabaneda ja ise oma elu ning saatust määrata.*

Vastandina nendele hõimudele elasid mägipaapuad saare südames tsentraalse kõrgmäestiku orgudes ja mägede vahel avaratel stepitasandikel veel alles mõne

* Pärast pikemat võitlust on Lääne-Irian nüüd Hollandi võimu alt vabanenud ja Indoneesia Vabariigiga ühinenud. *(Tõlk.)*

aastakümne eest tsivilisatsioonist täiesti puutumatult oma rahvarohkeis asulais. Neis kõrgmägedes (2500 m) ei esinenud malaariat ja kuna siin valitses ka pehme mõõdukas kliima, siis olid need mägiinimesed terved ning tugevad. Nad olid ohtlikele epideemilistele haigustele hoopis vastupidavamad kui saare madalates ja niisketes ürgmetsades elavad hõimud. Kuid oleks siiski ekslik arvata, et need mägipaapuad olid välismaailmast täiesti isoleeritud. Juba ainult tõsiasi, et selle piirkonna rahvastik koosneb kolmest erinevast bioloogilisest rühmast, kõneleb elavatest suhetest minevikus. Proportsionaalse kehaehitusega, pikliku näo ja kõrge kumera laubaga pikakasvulise tüübi (eeskätt pealikute perekondades) kõrval esineb samuti jässaka keha ja lühikese laia näoga väikesekasvulist tüüpi. Viimastes on nähtavasti pügmoidset elementi. Huvitav on lõpuks kolmas, õige harva (ainult paar protsenti) esinev tüüp, kes oma punakaskollase nahavärvuse tõttu torkab eriti silma.

Paapuatele on iseloomulik see, et erinevalt kõigist teistest Okeaania rahvastest, nagu melaneeslased, polüneeslased ja mikroneeslased, on nad ainukesed, kes ei tunne meresõitu. Uus-Ginea võimsate jõgede ääres elavad paapuad kasutavad kitsaid õõnestatud puutüvest paate, kuid nad pole nendega kunagi julgenud merele sõita, sest see ei saanud kõne allagi tulla. Uus-Ginea paapuad on tüüpiline maismaarahvas.

Kaua aega oli selgitamata, millisel teel Uus-Britannia põhjaosas elavad bainingid ja sulkad, kes paapua keelt kõnelevad, on oma praegustesse asupaikadesse sattunud, sest laevu neil ei olnud. Misjonär Carl Lauferil, kes elas aastakümneid nende rahvaste keskel ja tundis hästi nende keelt ning kultuuri, õnnestus tõestada, et sulkad pärinevad Uus-Iirimaa lõunarannikult ja on tulnud balanssiirpaatidel üle väina, mis Uus-Britanniat Uus-Iirimaast lahutab. Tõsiasi, et paapuad julgesid Uus-Britannialt avamerele sõita, kinnitab igati Lauferi oletust, et kunagi toimus tõesti sisserändamine Uus-Ginealt, nimelt Astrolaabi lahe piirkonnast, sest Uus-Britannia paapuate kultuuril on nimetatud piirkonnas elavate paapuatega palju ühist. Kui see nii on, siis hõlbustasid mere kaudu järkjärgulist sisserändamist Vitjazi väinas asuvad saared, mis moodustavad Uus-Ginea ja Uus-Britannia vahel otsekui silla. Meresõiduvahendite kasutamine mõnede paapua hõimude poolt rõhu-

tab veelgi paapua kultuuride suurt mitmekesisust, mis avaldub samuti nende keeles ja kehaehituses.

Paapua keeli rääkivate hõimude päritolu probleemi lahendamiseks on palju ära teinud Viini etnoloog Heine-Geldern, kes uuris arheoloogilisi leide Lõuna-Aasias ja Okeaanias. Ta näitas, et Molukkidel elavad malailased, kel antropoloogiliselt ei ole paapuatega midagi ühist, kõnelevad paapua keeli, ja et järelikult need keeled pole teatava bioloogilise inimrühmaga seotud. Kasutades kõiki teaduslikke tõestamisvahendeid, näitas Heine-Geldern väga usutavalt, et niihästi paapuate poolt tänapäeval kasutatavad keeled kui ka nende rullikujulised kivikirved on laenatud mingilt hoopis teiselt rahvasterühmalt, kes tungis põhjast üle Taivani ja Filipiinide sellesse piirkonda. Tema seisukohta kinnitavad kaks olulist argumenti. Esiteks, jaapani keele vanimat kihti iseloomustab samasugune genitiivi eesasend nagu paapua keeli; teiseks, Jaapani neoliitilises keraamikas kasutatav spiraalpalmiktehnika on samuti spetsiifiliselt paapuatele iseloomulik.

«Ehtsate» paapuate päritolu probleemi lahendamiseks on suure tähtsusega Tongkingi koopaist leitud skeletid, sest need on oma vormilt samasugused nagu paapuate skeletid. Nende inimeste ainult vähesel määral lihvitud tööriistad kuuluvad paleoliitikumi. Hiljuti leiti paleoliitilisi pisitööriistu Uus-Ginea sisemaalt ja samuti Melaneesia paljudelt teistelt saartelt. Need leiud on väga olulised. Paapuate päritolu küsimus on lõplikult lahendatav ainult süstemaatiliste arheoloogiliste väljakaevamiste abil, mida tuleb korraldada nende muistsetes asulapaikades, aga senini ei ole seda Uus-Gineas veel tehtud.

TALUPOJAD SOO- JA MÄGISMAIL

Erinevalt Austraaliast lokkab Melaneesia saartel troopikataimestik. Selle vajalikuks eelduseks, kui välja arvata kõrge tsentraalne mäeahelik, on palav ja niiske kliima. Aasta keskmine temperatuur kõigub 21 ja 26° C vahel, sademeid on rikkalikult, peaaegu iga päev sajab nagu oavarrest. Rannikul kasvavad peamiselt mangroovipuud ja kookospalmid, ent sisemaal ka mitmed teised palmiliigid nagu sihvakas areeka, laialeheline kentia ja lehvikpalm likuala. Neis troopilistes metsades esinevad samuti

ronipalmid *Kalamus rotang*, leivapuud ja kasuaariinipuud. Liaanid ja epifüüdid vänduvad puuladvuni, mille lehestik moodustab nii tiheda katuse, et sellest peaaegu ükski valguskiir läbi ei tungi. Selle tagajärjel kiratsevad all põõsad ja võsa. See troopiline taimestik, tõustes mööda mäenõlvakut ülespoole, taandub umbes 900 meetri kõrgusel igihalja liigirohke mägimetsa ees ja umbes kahe tuhande meetri kõrgusel muutub viimane alpiinseks metsaks, mida on vähe uuritud.

Arvutud kiired ojakesed on sügavasti kaevunud metsaga kaetud mäenõlvadesse ja suubuvad tasandikel võimsatesse looklevatesse jõgedesse, mille tohutud veemassid liiguvad mere poole. Vihmaperioodil ajavad jõed üle kallaste ja matavad oru laialt oma vete alla, kusjuures tohutud mudamassid uhutakse Paapua lahte suubuvate jõgede suudmeisse. Sellised poolüleujutatud soised madalikud, kus vohavad kõrkjad, saagopalmid ja metsik suhkrupilliroog, on jõeorgudes ja rannapiirkondades domineerivad ja neile väga iseloomulikud. Kuid Melaneesia arvututel saartel ja samuti selle tähtsaimal saarel Uus-Gineal leidub kohati avaraid rohelisi aasu, kus lokkab alang-alang, lopsakas rohi, mis on inimesest pikem. Sama rohi katab ka saarte sisepiirkondade mägedes asuvaid kõrgtasandikke ja mäekülgi, kus on rohkesti sademeid.

Troopiliste ürgmetsade tsoonile on karakteerne, et vastupidi floorale on loomastik siin kehvalt esindatud. Loomadele pakuvad soodsamaid elutingimusi ainult rohulagendikud. Kuna Uus-Ginea oli kuni pleistotseenini Austraaliaga ühendatud, siis on tema faunas selle mandriga palju ühist. Imetajatest on siin kõige suuremad kängurud ja puudel elutsevad kukkurloomad. Inimasustus tõi saarele veel lisaks sead ja koerad. Rikkalik ja värvikas on Uus-Ginea linnustik: siin on mitut liiki paradiisilinde, kakaduusid, papagoisid, tuvisid jne. Siin esineb suur lennuvõimetu jooksulind kaasuar, kes Austraalia emu meenutab. Mõlemad on Lõuna-Aafrika jaanalinnuga ning Lõuna-Ameerika nanduga sugulased. Rohkesti on ka igasuguseid madusid ja sisalikke. Krokodille esineb peamiselt soistes jõemadalikes ja rannikuäärsetes soodes. Arvukates jõgedes ja ojakestes elutseb iga liiki kalu ja limuseid. On esindatud ka troopiliste maade putukad, kes võivad elu põrguks teha, nagu moskiitod, sipelgad ja skorpionid.

Pole kahtlust, et Melaneesia saarte taimestik pakub ini-

mesele hoopis soodsamaid elatusvõimalusi kui Austraalia floora. Siin on terved tihedad salud metsikult kasvavaid saagopalme, ammendamatu looduslik viljaait, mis inimesele alati toiduse kindlustab.Üks täiskasvanud saagopalm annab kuni kakssada kilogrammi toorsaagot, millega võib viiest inimesest koosnevat peret kuu aega toita. Paapuad kasutavad selle palmi puhul kaht täiesti erinevat meetodit, mis pakuvad kultuurilooliselt suurt huvi. Uus-Ginea läänepoolsed hõimud hangivad endale väärtuslikku toitvat saagojahu metsiku saagopalmi tüves leiduvast säsimassist ja toituvad peaaegu eranditult sellest jahust. Säärase saagopalmi lehed on kõvade asteldega kaetud. Nende paapuate kohta võib ütelda: «Nad ei külva, kuid lõikavad siiski.» Eksootiliste rahvaste hulgas on palju selliseid, kellele loodus ise niiviisi toidu kätte annab. Tuntud etnoloog Julius Lips kohtas näiteks Põhja-Ameerika indiaanlaste hulgas hõimusid, kes metsikust vesiriisist elasid. Selliseid rahvaid nimetas ta tabavalt «lõikusrahvasteks». Kuid nendest Uus-Ginea lääneosa rahvastest erinevad täiesti saare idaosas elavad paapuad: nad on asunud ise viljelema üht hoopis teist liiki saagopalmi, millel puuduvad astlad ja mis võrsuvad pistikutest. Nendele rahvastele pole saagojahu enam ainukeseks toiduallikaks, vaid saagopalme kasvatatakse koos teiste kultuurtaimedega suurtel põldudel.

Laisalt voolava Purari jõe soiseid kaldaid katab tihe põõsarägastik. Siin-seal paistavad põõsaste tagant elamute rohtkatused. Sissetallatud teerajad viivad läheduses asuvatesse saagopalmisaludesse. Obadem istub oma hüti ees. Ta silmitseb uurivalt oma kivikirvest. Ta vaatab seda igast kandist, et veenduda, kas põlvekujuline puuvars on töötamiseks veel küllalt vastupidav. Kui ta oma käe üle kivitera libistab, tõmbub ta nägu pisut tusaseks. Kirves vajab teritamist. Kui Obadem astub hütti ja väljub sealt ihumiskiviga, lähenevad talle uudishimulikult kaks poissi. Nad on tihti jälginud, kuidas vanaisa kirvest teritab. Kuueaastane Ani jookseb eemale ja tuleb varsti tagasi, kandes ettevaatlikult veega täidetud bambustoru. Neljaaastane Jaju haarab oma käekestega maast liiva ja ulatab vanaisale. Ani läigitab ihumiskivile vett ja tema väike vend raputab, ise tähtis ning tõsine, sellele liiva. Obadem tõmbab kirvetera kord ühte- kord teistpidi ühtlaselt mööda ihumiskivi. Kirve ihumine nõuab kannatust ja

vaeva, kuid siis saab see terav ja sellega võib korralikult töötada.

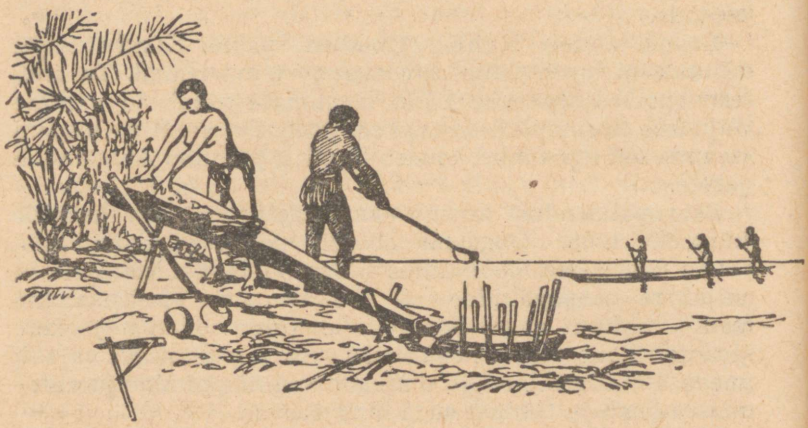
Lävele ilmub Kundu, Obademi naine. Kundu seljal ripub tühi korv, teine samasugune tema rinnal. Ta seab kandepaelad üle pea. Sõna lausumata võtab ta väikese Jaju käe ja suundub temaga saagotihnikusse. Kui Obadem on oma töö lõpetanud, tõuseb ta püsti ja läheb Aniga neile järele.

Saagopalmisalust kostab okste raginat ja kirvehoopide kumedat kõla. Obademi abielus pojad püstitasid siia mõne päeva eest ööbimiseks lihtsa onni, sest võimsate ja viljakate saagopalmide all lokkava võsa puhastamine võtab rohkesti aega. Peale selle tuleb lähima jõekese juurde rajada rada, et valmistada saago pesemiseks vajalik seade. Puutüvest hangitud saagomassi kloppimine ja uhtumine nõuab ju tublisti aega ning vaeva.

Kundu viskab oma korvid onni ja silmitseb põhjalikult saagopalmi, mis tuleb maharaiumisele. Tema pojad pole halvasti valinud, see puu tõotab head saaki. Sel ajal kui mehed peavad nõu, kustpoolt oleks palmi parem raiuda, läheb Kundu mööda lehtede ja okstega kaetud porist rada jõekese juurde, et siin saagomassi uhtumiseks vajaliku seadme ehitamist alustada. Ka poisid on endale tegevuse leidnud.

Võimsad kirvelöögid langevad ägavale puutüvele. Meeste pruunid kehad läigivad higist. Obadem peab pisut hinge tõmbama, ta ei pea poegade tempole vastu. Siis oigab puuhiiglane nagu hingepõhjast, hakkab kalduma ja langeb valju prantsatusega vastu maad. Tugevad kirvehoobid eraldavad võra tüvest, millelt mehed ettevaatlikult koore maha võtavad. Vahepeal ilmuvad põõsaist nähtavale kaks naist. Neil on kaasas toidukorvid, sest meeste kõhud on tühjad. Üle õla ripuvad naistel saagoklopitsad, kõvast puust põlvekujuliselt kõverad kepid, millè lühema haru otsas on vajaliku löögipinnaga bambusest klapp. Mehed on juba tüve ülemiselt osalt koore maha võtnud ja selle alt tuleb nähtavale punakaspruun saagomass.

«Tore! Naised võivad nüüd pihta hakata!» ütleb Obadem ja siirdub jõe äärde, kus askeldab Kundu. Kundu on juba mõned haralised oksad üksteise järel lühikeste vahedega maa sisse löönud. Pikemad vaiad on löödud otse soisesse jõekaldasse, kuid kaldast kaugemal muutuvad need üha lühemaks. Kundu tassib saagopalmi kooretükki. Seda

Saagomassi pesemine

näevad tema pojad ja ruttavad emale appi. Pojad koolutavad tugevad, kuid painduvad kooretükid molliks ja asetavad nad järjestikku keppidest harkidele. Niiviisi tekib maa suunas kaldu olev renn. Obadem, Kundu ja nende pojad silmitsevad valminud renni hindava pilguga. Kundu ei ole sellega rahul. Talle näib, et kõige ülemine kooretükk on liiga kitsas. Ta painutab ja pressib seda nii kaua, kuni küna muutub sel kohal laiemaks. Seejärel võtab Kundu tüki niinepunutist, mis sarnaneb jämeda kotiriidega, ja tõmbab selle põiki üle rennisuu. Selline lihtne sõel püüab saagomassi pesemisel kõik koore- ja puuraasukesed kinni. Kuid samal ajal on see sõel siiski nii hõre, et laseb vee ja koos sellega ka saagojahu läbi, mis vastavasse anumasse jookseb. Noored naised tirivad nüüd ühe niisuguse nõu metsaonnist välja ja asetavad rennisuu alla. Vahepeal on Obadem tühja kookospähklikesta pika ridva otsa pistnud — see on ideaalne kopp, millega võib jõest vett renni kühveldada.

Troopiline ürgmets kajab ägedast kloppimisest, mis veenvalt tõendab, kui innukalt kaks noort naist töötavad. Veel mõned sammud, ja mehed jõuavad metsalagendikule. Mõlemad naised istuvad puutüvel ja klopivad sellest väsimatult saagot välja. Aeg-ajalt tõstavad nad teralist saagomassi korvidesse, millest suurem osa on juba kuhjaga täis.

Mehed võtavad korvid ja tirivad need Kundu juurde, kes veel täna tahab osa saagomassist läbi pesta. Vanem poeg Peipa tühjendab äkilise nõksakuga korvid moldi ja ruttab tagasi, et uusi tuua. Noorem poeg Kunga haarab kiiresti pika varrega kulbi, pistab selle jõkke ja valab moldi vett. Seepeale võtab Kundu nobedasti oma kepi ja hakkab saagomassi kloppima. Kunga tõstab vahetpidamata vett ja valab moldi. Mõne aja pärast viskab Kundu oma kepi kõrvale ja hakkab pudrutaolist massi kõigest jõust mõlema käega sõtkuma. Kunga lakkab vett valamast.

«Ema, puhasta sõel!» hüüab Kunga. Tõepoolest, sõelale on puuoksakesed kogunenud ja ähvardavad sõela ummistada. Kundu kõrvaldab prahi. Vahepeal toob Kunga paar korvitäit saagomassi ja raputab selle moldi ning alustab uuesti veetõstmist. Nüüd toimetab juba Peipa korve saagomassiga kohale. Jälle haarab Kundu kepi ja hakkab saagomassi kloppima. Näib, et ta ei tunne mingit väsimust. Kuid Kunga tõstab vett märgatavalt aeglasemalt, sest ta on näljane.

Obadem on juba lõkketule süüdanud ja lapsed selle ümber aset võtnud. Lapsed jälgivad tähelepanelikult, kuidas isa korvist rusikasuurused kivid võtab ja need puutangidega osavasti tulle asetab. Noored naised jätavad saago kloppimise, lähevad hütti ja toovad sealt välja korvi kuivatatud saagojahuga. Saago pressitakse ettevaatlikult puukausis peeneks ja niisutatakse kookospiimaga. Seejärel kaabivad naised jõekarbiga kookospähklikestast raasukeste kaupa õrna kookosmassi välja, segavad selle saagojahusse ja sõtkuvad sitkeks taignaks. Mõne osava käeliigutusega valmistatakse sellest taignast lamedad kakukesed, mis hoolikalt lehtedesse mähitakse. Obadem laseb lõkketule lõpuni põleda ja lükkab kivid puutangidega laiali. Nüüd panevad naised ettevaatlikult pätsikesed tulistele kividele, asetavad neile veel samasugused hõõguvad kivid peale, ja kui see tehtud, katavad kõik kuuma tuha ning lehtedega.

Natukese aja pärast on ka Kundu ja Kunga kohal. Pätsikesed on küpsed. Naised kõrvaldavad nobedasti kivid ja tuha. Lõhnab maitsva värske sooja leiva järele. Obadem ja kogu tema pere sööb valjusti matsutades oma õhtueinet.

Ükskõik, kas paapuad valmistavad saagojahu metsikult kasvavatest või istutatud saagopalmidest, maaviljelusele

on nad juba kõik üle läinud. Tõsi küll, maaharimise viisides ja intensiivsuses võib nende juures teatavaid erinevusi nentida, kuid need on ainult lokaalset laadi. Uus-Ginea lääneosas elavad paapua hõimud, kes toituvad metsikult kasvavatest saagopalmidest, tunnevad vaid väga primitiivset, võiks koguni öelda, peaaegu armetut maaviljelust. Neil paapuatel, kes elavad Uus-Ginea idaosas, eriti aga neil, kes asuvad sisemaa mägiplatool, on seevastu väga kõrgelt arenenud põllumajandus.

Inimesed, kes selles troopilises piirkonnas elavad, peavad põllumaa saamiseks vägivaldselt kogu maastikupilti muutma. Maa metsast ja võsast puhastamine põllupinna ettevalmistamiseks toimub tavaliselt vihmavaesel, kuival perioodil. Külviks ettenähtud metsatüki raadamine teostatakse enamasti mitme perekonnaga ühiselt. Mehed raiuvad oma raskete kirvestega maha puud, naised aga teevad kergemat tööd — nad kõrvaldavad põõsad ja liaanid. Kuid raadamist ei tehta siiski mitte nii hoolikalt, nagu see meil on viisiks. Metsa maharaiumisel jäetakse mõned puud kasvama, et need annaksid varju ega laseks maad liiga ära kuivada. Võimsaid puuhiiglasi ei raiuta maha, sest see oleks vaevarikas ja aegaviitev, vaid neil kooritakse tüvi paljaks ning kõrvaldatakse kättesaadavad oksad, mille tagajärjel puud välja surevad. Mõnikord tehakse selliste puude alla veel tuli, et toitemahlade juurdevool lakkaks. Ka peenemate puude mahavõtmist püüavad paapuad hõlbustada — nad ei raiu neid juurelt, vaid umbes meetri kõrguselt. Kui aga tuleb eriti võimsaid puid maha raiuda, siis ehitatakse ligikaudu niisama kõrge platvorm. Maharaiutud metsamaterjalist tehakse põllulapi ümber vägev tara, et metssead seda rüüstama ei pääseks. Kui kõrvetav päike on langetatud puud koos okstega kuivaks küpsetanud, pannakse neile tuli otsa, et aegaviitvaid koristustöid vältida. Et tuli väga võimust ei võtaks, selleks jälgitakse hoolikalt tuule suunda. Puudel, mida tahetakse säilitada, kaetakse tüvi tooreste okstega, et tuli neile liiga ei teeks. Säärast raadamismeetodit kasutatakse Uus-Ginea lääneosas kuni kolme tuhande meetri kõrguseni merepinnast.

Hoopis vähem vaeva nõuab maa ettevalmistamine rohukülluste aasade alal. Rohi lamandatakse puunuiade või teravate servadega bambuskeppide abil ja põletatakse mõne päeva pärast ära. Kuid ei ürgmetsade- ega rohumaade-paapuad pole kunagi sellele mõelnud, et metsa või

rohu põletamisest tekkiv tuhk on hea väetis. Raadatava maatüki suurus oleneb perekonna suurusest ja maapinna omadustest. Näiteks paapuad, kes elavad Astrolaabi lahe ääres, raadavad iga perekonnaliikme kohta pool hektarit maad, mis vastab Saksamaal 25 linnalähedase juurviljaaia suurusele (à 200 ruutmeetrit). Võrreldes pindalaga, mis meil iga inimese kohta arvestatakse, on see muidugi väga palju. Kuid paapuad ei kasuta maapinda kaugeltki mitte nii intensiivselt ära kui meie. Uus-Ginea lääneosas elavad hõimud külvavad vilja otse raadatud maatükile, nii nagu see jääb pärast metsa mahapõletamist. Tuha ja söestunud okstega kaetud mulda, kus kõikjal võib inimesekõrgusi kände ja kõrbenud puunotte näha, torkavad naised terava kepiga augud ja poetavad neisse seemne. Kõik muu jääb ilmastiku hoolde. Need hõimud ei tea midagi külvi eest hoolitsemisest, isegi mitte umbrohu kitkumise vajalikkusest. Säärane muretus on seletatav sellega, et need paapuad on tüüpilised korilased, kes toituvad peamiselt metsikult kasvavatest saagopalmidest.

Seda tuleb juba suureks edusammuks pidada, kui Uus-Ginea idaosa paapuad pärast raadamist maa prahist puhastavad, maatükid iga perekonna jaoks liaanide ning lattidega eraldavad, taimi teatavate vahedega istutavad ja korrapäraselt umbrohu kõrvaldavad. Aga kuna need hõimud väetusaineid ei tundnud, siis oli maapind tihti juba pärast esimest saaki kurnatud ja neil tuli iga aasta uus metsalõik raadata. Alles kuue-seitsme aasta pärast võis esimese maatüki jälle külvi alla võtta. Kõige selle tagajärjel nihkusid põllud asulast üha kaugemale, nii et ühe päevaga ei saanud enam sinna ja tagasi ära käia. Seepärast tuli ööbimiseks ehitada põllule onn. Mõistagi, et selline maaharimisviis nõudis suurt jõukulu ja oli ebatootlik.

Täiesti erinev ja hoopis ratsionaalsem oli põllupidamine mägipaapuate juures, kes elasid Uus-Ginea keskosas kõrgel platool. Nemad rajasid metsast puhastatud alale nn. «kraavisüsteemi», mis liaanide ja puulabida abil täisnurkselt piiristati ning ülalt vaadatuna tohutu suurt malelauda meenutas.

Ko on kogu oma suguvõsaga juba varakult jalul. Vaevalt on tõusva päikese esimesed kiired uue päeva tulekut kuulutanud, kui hüttides lööb ootamatult elu kihama. On alanud kibe tööaeg. Mehed püüavad leekele ajada kustu-

vat lõkketuld, mille ümber nii suured kui väikesed ööjaheduses lõdisedes kükitavad. Uniselt püüab mõni küpsetatud bataati tuhast välja tuhnida või mugib eilse õhtusöögi ülejääke.

Hüttide ees hakkab kostma ruigamist. Ko laseb oma sead välja. Ükski neist ei jää ilma lahke sõna või hellitava käepuuteta. Notsudel seotakse ettenägelikult esijalad, et nad põldudele ei tormaks ning neid üles ei tuhniks. Ka Ko naabrid pole laisad. Kõik askeldavad. Naised panevad kaela oma suured võrkpaunad, nii et need pikalt nende seljal alla ripuvad. Imikutele pakutakse rinda, samas pakitakse sisse toidupoolist ning otsitakse välja kaevekepid, mis matkal ühtlasi teretulnud tuge pakuvad.

Ko vestleb naabritega ja tõstab käe päikese poole, mille soojus üha tuntavamaks muutub. Vihmaperiood on möödas ja nüüd tuleb külviga virk olla, sest uudismaa ootab.

«Kas te pole veel keimanga laulu kuulnud?» pahandab Ko. «Juba mitu päeva hüüab ta: «Pona eta! Pona eta!» — «Hari oma põldu!» Mida te ootate?» Kuiv juuli on juba alanud, kuid iga päev peab ta paluma ja manitsema, et inimesed kord ometi põllule läheksid. Peaaegu nädalapäevad on nad jõeorgu pidi mööda laiu haljendavaid aasu liikunud, kus ainult siin-seal üksikuid puusalusid leidub. Päevateekonna kaugusel tumedast metsataustast, mis Waghi jõe kaldaid piirab, leidsid nad sobiva paiga, kus uudismaad teha. Maa oli hea ja selle raadamine vähem vaevarikas kui metsas. Arvukad käed, mis sugukonnal sellise tähtsa töö tegemiseks kasutada olid, lamandasid keppidega kiiresti *alang-alang*-rohu. Kõva elevandirohi aga tuli kõigepealt kivikirvega maha raiuda ja siis selle juurepuntrad teravate keppidega välja kiskuda. Kuid elevandirohu sirged ja tugevad varred kõlbavad suurepäraselt tara ehitamiseks. Kuiv ilm soodustas raadamist. Lamandatud rohi ja põõsad kuivasid nii ära, et lõid süütamisel kiiresti loitma ja paljud said valurikkaid põletushaavu.

Pikas reas liiguvad naised. Nad astuvad aeglaselt ja rahulikult, sest paljudel on lapsed käekõrval. Ko koos oma sõprade Juimpi, Katlimpi ja Raklpaga kõnnib teistest kiiremini. Ta tahab nendega välja mõõta kraavid veel enne, kui kõik teised kohale jõuavad, et siis saaks kohe kaevamistöid alustada. Mehed töötavad hoolikalt, sest nende sugukonnale kuuluv põld peab saama kaunim ja

parem kui teistel. Juimp ja Raklpa hoiavad liaani vastu maad nagu nööri pingul. Ko ja Katlimp toksivad mõlemalt poolt liaani terava kaevekepiga rohukamarasse kraaviäärt tähistava joone, kusjuures mõlema joone vahet on üks vaks. Töö läheb ladusalt. Kõik on alles reipad, sest päike ei kõrveta veel. Tegemist on palju, sest esimese kraaviga paralleelselt tuleb kaevata veel mitu kraavi lisaks. Kuid isegi siis pole kraavisüsteem veel lõplikult valmis, sest nendest tuleb põikkraavid üle tõmmata, mis põllule tohutu malelaua välimuse annavad.

Ko langetab kaevekepi ja ajab enese sirgu. Ta kuulatab. «Juba nad tulevad! Vaja neile vastu minna ja inimesed töörühmadesse jagada!» Nad silmitsevad uurivalt põldu. Kui palju tööd on veel ees, enne kui võib bataatide koristamisele asuda!

Inimjõuk läheneb. Ees astuvad Numundi, Aje ja Oip. Ko vaatab neid rõõmuga, sest niisuguste meestega võib tõesti midagi ära teha. Nad kõlbavad töörühmade juhtideks.

«Kuulake nüüd, Numundi, Aje ja ka sina, Oip, mis ma teile ütlen! Seal põõsaste vahel me märkisime juba mõned kraavirajad ära. Võtke mõned naised kaasa, kaevake kraavid sisse ja tehke siis peenrad!»

Tööga peab ruttama, sest horisondile on juba kerkinud kahtlased pilvekesed, vihmaperioodi tuleku ennustajad.

Rännakust väsinud naised ja lapsed on maha istunud. Ko silmitseb neid nördinult.

«Me peame kolme päevaga bataadid maha panema! Niisiis, olge nobedad!»

Oip hüüab oma naist, kellega tulevad kaasa veel mõned naised, Aje aga sammub koos oma naise Pera ja selle kaaslastega Ko poolt näidatud põõsaste suunas.

Mehed kaevavad ettemärgitud joonte vahel teravate puukeppidega mulla lahti ja viskavad kõrvale. Kraavikesed on küll ainult kämblasügavused, aga neid tuleb väga hoolikalt teha, et nende küljed sisse ei variseks. Seepärast kõrvaldatakse lahtine muld lihtsalt kätega ja kraavi põhi ning küljed tasandatakse väikese kepiga. Samal ajal kui meestel järk-järgult kraav valmib, pudendavad naised väljakaevamisel maa peale visatud mullakamakad ja laotavad koheva mulla ühtlaselt madalatele täisnurksetele peenardele. Need on umbes kolm ruutmeetrit suured.

Ko hüüab naisele, et see tooks pauna seemnebataati-

dega. Kete haarab oma suure võrkpauna, viskab selle selga ja lükkab kandepaela otsmikule. Hoides paremas käes kaevekeppi, astub ta raskel sammul mööda nõlvakut üles oma mehe poole. Siin on juba kümmekond peenart valmis.

«Siia, siia, Kete!» hüüab Ko.

Ta lööb oma kaevekepi maa sisse püsti ja võtab naiselt pauna. Kete haarab peotäie pruune mugulaid ja ulatab need Kole. Mees hoiab neid ettevaatlikult mõlema peo peal ja ütleb pühalikul häälel:

«Kasvagu need bataadid niisama suureks nagu kaljud Waghi kaldal, nii suureks nagu kaljud Klomanti ja Rou jõe ääres!» — ja puhub ise seemnemugulatele.

Need on vägevad nõidussõnad. Nõnda on juba tema isa ja vanaisa öelnud ning alati on saak hea olnud. Ja need nõidussõnad mõjuvad ka nüüd.

Kete kuulab seda hardalt pealt. Ta tunneb seda kommet juba oma kodukülast, kuigi tema isa kasutas sel puhul teisi sõnu.

«Nii, nüüd siis võime alata!» ütleb Ko, võtab oma terava kaevekepi ning puurib selle kohevasse mulda. Jõuliselt kangutab ta keppi igas suunas, nii et tekib avar auk, millesse Kete seemnebataadi asetab. Ko heidab peenrale põgusa pilgu ja teeb sellesse vilunud liigutustega kümme auku. Seejärel astub Ko koos Ketega järgmise peenra juurde. Äkki kostab meeleheitlikku vingumist ja nad vaatavad ringi.

«Ära karda! See on Oip. Ta tapab ohvrisiga,» ütleb Ko ja jätkab rahulikult aukude tegemist. Mehe sõnad teevad Ketele valu. Mis teab tema sellest, mõtleb Kete endamisi, kuidas meie, naised, oma loomi armastame. Nad on meile nagu lapsed. Me silitame neid, mälume nende jaoks toitu valmis ja anname neile rinda, et nad tugevaks kasvaksid. Ent küllap peab kõik nii olema. Ja vaikse ohkega võtab ta paunast uue peotäie bataate.

Kui põld on täis istutatud, siis jääb see täielikult naiste hoolde. Nad käivad regulaarselt põllul ja kõrvaldavad lühikeste teravate keppidega umbrohu. Umbrohi pannakse võrsuvate taimede ümber, et päike ja tuul maad liiga kiiresti ära ei kuivataks. Aga mis siis, kui vihma ei tule? See mõte hoiab Uus-Ginea maaharijaid alati hirmul. Ikalduse vältimiseks kasutavad nad nõidumist, mida nad ise pea-

vad väga mõjusaks vahendiks. Nad põletavad jõe kaldal teatavaid juuri ja oksi, raputavad neile vett peale ja pomisevad nõidussõnu. Pidades õigeks põhimõtet, et «sarnane kutsub esile sarnase», on nad veendunud, et tulle visatud veest tekkiv aur nõiub vihmarohked pilved välja.

Tavaliselt umbes nelja kuu pärast korjavad naised esimese saagi. Tehakse seda väga ratsionaalselt: käega kobades korjatakse välja ainult kõige suuremad mugulad. Väiksemad mugulad jäetakse mulda kasvama ja nii annab põld aasta läbi saaki. Paljud paapua hõimud jätavad kasutatud põllu pärast saagi koristamist maha, kuid mägipaapuad seda ei tee. Mehed rebivad koristatud bataatide köitraod välja ja heidavad need koos umbrohuga iga peenra keskel asuvasse madalasse auku. Mõne aja pärast loobivad nad kõblastega või lihtsalt kätega mulla nelinurkse peenra äärtelt keskele ja katavad niiviisi rohelise väetisega täidetud augu mullaga. Sel kombel tekivad suured ümmargused kuhikpeenrad. Nende kobedasse mulda pistetakse palja käega uued seemnebataadid. Kuna säärasesse kuhikpeenrasse pannakse ainult viis bataati, siis kasvab igas bataadipuhmas väga suuri mugulaid. Pärast selle ja veel järgneva nelja-viie saagi koristamist kasutatakse põllul bataatide kasvatamiseks ainult kuhikpeenraid.

Peale selle põllumaa on igal perekonnal oma kodu juures aiamaa. Ka siin kasutatakse nelinurkseid peenraid, kuid pärast saagi koristamist ei muudeta neid kuhikpeenraiks. Aiamaal kasvatatakse jamssi, ube, suhkruroogu, banaane ja juurvilja. Seejuures kehtib teatav külvikord. Banaanid annavad viis kuni kaheksa head saaki, kuid siis nende saagikus langeb — maa on kurnatud. Vahepeal on ka hütt lagunenud ja tuleb uude paika kolida.

Kuid mitte igal pool ei paku loodus maaharimiseks nii soodsaid võimalusi kui Uus-Ginea keskosa kiltmaal. Mägede järskudel nõlvadel tuleb aedu ja põlde kaitsta ärauhtumise eest, millega ähvardab troopiline paduvihm. Näiteks gende hõim Bismarcki mägedes ehitab nõlvale palkidest mitmekordsed põiktõkked. Kui kännud palke hästi kinni ei hoia, siis taotakse neile puuvaiad ette. Sellistele üksteisest kümne kuni kaheteistkümne meetri kauguste vahedega laotud palgiriitadele kuhjatakse veel kive ja puupakke otsa.

Kõige ebasoodsamad tingimused põlluharimiseks on Frederik Hendriku saarel. Kuid isegi sellel peaaegu täiesti

soisel saarel tegeldakse põlluharimisega. Sellesse ebamugavasse piirkonda tõrjutud paapua hõimud on oma majandusvormi isegi neis raskeis tingimustes säilitanud. Nad on leidnud õige omapärase lahenduse, mis võimaldab neil oma traditsioonilist majandamisvormi muutmata selles piirkonnas elada. Nad rajavad sellel ääretul mudamaal kõigepealt iga oma hüti jaoks väikese saarekese ja seejärel samasugused saarekesed põlluharimiseks. Selle ülesande läbiviimiseks kasutavad paapuad kuivaperioodi, mille kestel nad tõstavad kätega veest välja savist muda ja laovad selle kihtide kaupa koos palmilehevarte, banaanitüvede, lehtede ja puutükkidega hunnikusse. Sel viisil valmivad kõrged saarekesed, mida veetõus vihmaperioodil enam üle ei ujuta. Hea huumuspinna loomiseks kuhjatakse sellistele kunstlikele aedsaartele veel rohkesti igasuguste sootaimede lehti ja juuri. Selle tõttu kasvab neil saarekestel juurvilju ja viljapuid paradiislikus külluses.

Võrreldes austraallastega, kes kasutavad rohkesti igasuguseid söödavaid ja kasulikke metsikuid taimi, ei ole kultuurtaimede hulk, mida paapuad tunnevad, kuigi suur. Kuid see puudus on ainult näiline, sest seda kompenseerib sortide ja erimite rohkus, mis pikema aja jooksul igast kultuurtaimest on arenenud. See kehtib eriti juurviljade kohta. Nendest on meile kõige tuntum magus kartul ehk bataat, mis on põhiliseks juurviljakultuuriks ainult mägipaapuate juures, teised hõimud eelistavad tarot ja jamssi. Taro, millega aaronikepp, meie tuntud toalill, on sugulane, kasvatab naerikujulisi mugulaid, mis kuni meetripikkuseks ja kuni kahekümne viie naela raskuseks kasvavad. Tuntakse kuivamaatarot ja sootarot ning vastavalt sellele neid ka istutatakse. Tarot nagu jamssigi tunnevad kõik Lõunamere rahvad. Kuid erinevalt tarost on jamss tüüpiline ronitaim, mis ainult kuivadel maadel hästi kasvab.

Kultiveeritavatest viljapuudest on saagopalmist kui tähtsaimast juba juttu olnud. Viljapuudest suudab saagopalmiga ainult leivapuu võistelda. Leivapuu kannab juba neljandal aastal kuni üheksanaelaseid, inimpeasuurusi jahukaid vilju. Kuigi leivapuu on väga kasulik, kasvatab seda siiski ainult üks isoleeritud paapuate rühm Uus-Ginea lõunaosas. Kuid Mikroneesias ja Polüneesias on leivapuu kõige tähtsam viljapuu. Valkaineid saavad uusginealased banaanidest, mida nad väga hindavad. Liha söö-

vad paapuad haruharva, sest ulukeid on vähe ja ohvrisigu tapetakse harva. Rasvaineid saadakse peamiselt kookospähklitest. Kuigi kookospalm kasvab eeskätt rannatsoonis, kasvatavad paapuad seda puud ka Uus-Ginea kaugetes sisepiirkondades.

Kultuurtaimede hulgas on ka selliseid, mis paapuatele naudinguvahendeid pakuvad. Nad tunnevad hästi suhkruroogu. Selle kuni kuus meetrit pika sihvaka taime soonekimbud sisaldavad suhkrurikast mahlakat massi, mis välja imetakse. Seda Indiast pärinevat taime kasvatavad isegi mägihõimud saare kõrgetes sisepiirkondades. Küllaltki tähtsat osa etendab peamiselt mägihõimude juures ka tubakas. Kuid tubakat paapuad rohkem mäluvad kui suitsetavad. Huvitav on märkida, et mitte eurooplased ei tutvustanud neile tubakat. Ent siiski on paapuad mitmel teel teistelt rahvastelt õppinud narkootikume kasutama ja vastavaid taimi, nagu näiteks kaavat ja beetlit, kasvatama. Kaava ja beetli kasutamine on iseloomulik eriti polüneeslastele ja melaneeslastele.

Paapuate põllumajanduse üheks tähtsamaks tunnuseks on see, et nad tegelevad loomapidamisega ja isegi loomakasvatusega. Siga on neile juba koduloom. Elatuse seisukohalt on see väga oluline, sest jahipidamine ja kalastamine kaotab üha enam tähtsust, kuna Uus-Gineal ulukite ja kalade hulk pidevalt kahaneb. Kuid siga ei etenda tähtsat osa mitte ainult toitlustamises, vaid ka kultuses kui ohvriloom. Paapuad tunnevad kodusigadest õige mitut liiki ja naised hoolitsevad nende nagu laste eest. Päeval jooksevad sead kõikjal vabalt ringi. Äravahetamise ja naabritega tülide vältimiseks on sigade kõrvadele tehtud teatavad lõikemärgid, mis näitavad, kellele loomad kuuluvad. Ööseks aetakse sead lauta. Teise koduloomana tuleks mainida koera, kes on paapuale truuks jahikaaslaseks ja metsistunud sigade jälitamisel lihtsalt asendamatu. Kõige levinum on kollase karvaga koeratõug, kuid esineb ka täpilisi. Peale selle peavad paapuad enda lõbuks noori kaasuare, kelle sulgedega nad end ehivad, siis veel puukarusid, kelle kohmakad liigutused palju lõbu valmistavad, ja kakaduusid, keda nad «rääkima» õpetavad.

Ka paapuate juures kehtib meie vanasõna, et «armastus käib kõhu kaudu». See avaldub selgesti paapuate polügaamilises abielus: mees soosib eriti seda naist, kes oma kokakunstiga hiilata võib. Selliselt naiselt ei nõuta mitte

niivõrd vaheldusrikkust menüüs, kui just oskust kasutada vürtse ja serveerida maitsva lisandina aedvilja. See aga eeldab head kohalike taimede tundmist ja ka virkust, sest naine peab kõik need maitseained ise korjama. See päevast päeva toimuv töö pole kerge ja paneb imestama, et paapuad söövad põhjalikult ainult üks kord päevas — õhtupoolikul. Kel vahepeal kõht tühjaks läheb, see peab kas õhtusöögi riismetega leppima või toore aedviljaga oma nälga kustutama.

Kuid toiduvalmistamine ei lasu paapuate juures ainult naise õlgadel. Naine valmistab ainult taimetoitu, mees aga teeb liharoad. Ka siin kinnitab erand üldreeglit.

Paapuad nagu austraallasedki hautavad liha ja aedvilja peamiselt maa-ahjus, kuigi nad niisama hästi tunnevad praadimist lahtisel tulel ja küpsetamist tulises tuhas. Maa-ahju suurus oleneb söójate arvust, kellele toitu valmistatakse. Mitmesugused hõimud Uus-Ginea siserajoonides ja Uus-Britannia paapuad kasutavad maa-ahju asemel omapärast praetoru, kuhu valmistatav toit pannakse vaheldumisi tuliste kividega. Selline praetoru tehakse kas suurest puukooretükist või meetripikkusest õõnestatud puutüvest. Paapuad tunnevad ka savipottides toidukeetmist, kuid seda valmistamisviisi kasutavad ainult need hõimud, kes pottsepatehnikat oskavad või savinõusid ostu teel hangivad. Nii kasutavad savinõusid toiduvalmistamiseks paapua hõimud, kes elavad Uus-Ginea põhjaranniku tagamaal ja Sepiki ning Yuati jõe piirkonnas. Hiljem täienesid paapuate köögiriistad plekk-kanistrite ja metallkastrulitega, mida neile eurooplastest kaupmehed müüsid.

Kuigi tänapäeval on tuletikud oma võidukäigus Uus-Ginea sisepiirkondadeni välja jõudnud, hangivad mitmed paapua hõimud endale ikka veel tuld esiisade kombel, saagimise teel. Selleks kasutavad nad riista, mis põhimõttelt austraallaste tulesaagi meenutab.

Paapuate tuletegemisriist koosneb piklikust, poolest saadik lõhestatud puutükist. Lõhe puutükis hoitakse puukiilu või kivikese abil laiali, nii et sellesse võib kuiva rohutuusti süüteks vahele pista. Lõhestatud puutükk surutakse jalgadega vastu maad ja asetatakse põiki bambus- või rotangvibule, mille otstest kätega kinni haaratakse ja mida jõuliselt edasi-tagasi tõmmatakse. Vibu tuleb väga kiiresti liigutada, et süttiks puru, mis seejuures tekib. Mees, kes sel viisil tuld teeb, on oma vilumusest

hoolimata varsti üleni higine. Juba poole minuti või minuti pärast kerkib suitsujuga. Pärismaalane laseb nüüd põlvili ja puhub sädeme lõkkele, lisades samal ajal kuiva rohtu ja laaste.

Seda ebamugavat tuletegemisviisi püüab paapua kui vähegi võimalik vältida. Ta muretseb hoolikalt selle eest, et leesse mõni hõõguv tuletukk jääks. Kui aga tuli siiski koldes kustub, siis eelistab ta seda pigem naabrilt paluda, selle asemel et ise vaevarikast saagimist ette võtta.

MAJAD VAIADEL JA PUUDE OTSAS

Põllupidamise tõttu ei olnud enam vaja pidevalt laagripaika vahetada. Inimene hakkas endale püsivat elamut ehitama. Kiiresti kokkulöödud hütid ajutiseks peavarjuks ehitati ainult väga kaugel asuvatele põldudele või saagosaludesse.

Kuigi hüttide ehitamiseks kasutatav materjal on nendes troopilistes laiuskraadides eeskätt taimestiku valdkonnast, on majatüübid üksikute paapua hõimude juures siiski küllalt erinevad. Kuid lähemal vaatlusel on need majatüübid vähestele põhivormidele taandatavad. Kõige sagedasem majatüüp on tugevatele puuvaiadele ehitatud maja. Seniajani seletati sellist ehitamisviisi sellega, et paapuate asulad asuvad üleujutatavates piirkondades. Kuid Tischner, kes uuris põhjalikult elamute ehitamist kogu Okeaania ulatuses, ei pea seda seisukohta õigeks. Ta ei tunnista sellist ainukehtivat seletust. Ta arvab, et paapuate majade ehitamispõhimõtete seletused on juhuslikud ja «puhthüpoteetilised». Näiteks Uus-Ginea edelaosas Mimika jõe piirkonnas on olemas kõik eeldused vaimajade ehitamiseks. Kõrgvee ajal ujutatakse selle jõe ääres elavate paapuate hütid üle, aga selle peale vaatamata nad oma maju vaiadele ei ehita. Teiselt poolt aga leiame samal ajal vaimaju mägedes, kus selleks mingit vajadust ei ole.

Me teame kahjuks liiga vähe, kuidas rahvad, kes veel nüüdki elavad kiviajas, ehitavad oma elamuid, mis küllaltki suuri tehnilisi kogemusi ja teadmisi nõuab.

Vaimajad on suuruselt väga erinevad. Neis võib elada kas ainult üks perekond või koguni terve asula rahvas. Viimast tüüpi vaimajad esinevad eeskätt Uus-Ginea sisepiirkondades.

Uurija Schultze (Jenast) kirjeldab üht sellist vaimaja, mida ta nägi suure Sepiki jõe ülemjooksul asuva lisajõe ääres (Oktoobrijõel). Selles vaimajas elas üle viiekümne inimese. Vaimaja oli vähemalt seitseteist meetrit pikk ja selle kümne meetri laiused katuseviilud olid kaheksa meetrit kõrged. Maja asetses kahesajal (!) vaial nelja meetri kõrgusel maapinnast. Majja pääses redeli kaudu ja põrandas oli sissepääsuava eeskotta. Eeskoda ise asetses katuseviilu all, mille esikülg oli lahtine. Eeskojas seisid majariistad ja kalapüügivahendid, samas oli ka leease, mida tavaliselt ainult vanemad naised kasutasid. Eeskoda oli nelikümmend ruutmeetrit suur ja see oli kõigi majaelanike koosviibimisruum. Eeskoja taga asus puukooreplaatidest vaheseinaga eraldatud niisama suur elutuba. Läbi kitsa ukseava, läbi põranda-, seinte- ja katsepragude tungis pisut valgust elutuppa, kus võis võimsaid katsetugisambaid näha. Seinapalkide vahel seisid kivikirved ja siin-seal ulatusid sarikate vahelt alla okstega ridvad paunade ning korvide riputamiseks. Koldes särises rotangrestil sealihatükk.

Elutoa ühes tiivas asus eraldamata magamisruum meestele. Magamislavatsite kohal rippusid talastikus vibud, nooled, kivikirved ja paunad, samuti liivakellakujulised puust tantsutrummid ja kohmakad puutrompetid. Viimaseid kasutati kultusetalitustel. Elutoa teises tiivas asus puukoorest vaheseinaga eraldatud magamisruum naistele. Mõlema magamisruumi vahel asuvast elutoast pääses lõpuks ukseava kaudu tagumisele katusealusele rõdule, kus elasid peamiselt emad oma väikeste lastega. Saagopalmilehtedega kaetud katust kandsid kuue kuni kaheksa meetri pikkused vaiad. Kogu oma imposantsuse juures ei olnud sel julge konstruktsiooniga ehitisel mitte mingeid kaunistusi. Vaiad olid rohmakad ja tahumata, puukooreplaadid värvimata, ilma nikerduste ja ornamentideta. Sarikad olid küll ristumiskohtadel liaanidega ümber põimitud, kuid ilma kõige vähemagi ilumeeleta.

Sääraseid terava viilkatusega ühismaju esineb ka Uus-Ginea loodeosas. Nendes elavad mehed ja naised samuti lahus. Mõlemaid sugupooli eraldab kogu maja läbiv lai vahekäik.

Väga kuulsad on kilpkonnakujulise katusega ühismajad Geelvinki lahe ümbrusest ja sadulkatusega ühismajad Fly jõe orust. Nendes piirkondades saabki ehitada ainult vai-

maju, sest Geelvinki lahe ääres seisavad vaimajad piki rannikut otse vee kohal ja Fly jõe orus asuvad nad Paapua lahe rikkaliku settemuda pinnal. Fly jõe piirkonnas elatakse tohutu pikkades majades: mehed magavad liigendamata keskruumis, naised ja lapsed aga mõlemal pool külgmistes kambrites. Need majad on oma mõõtmetelt tõesti väga imposantsed. Säärased vaimajad on oma kolmkümmend kuni sada meetrit pikad ja kõige suurem selletaolistest ehitustest Kiwai saarel on vähemalt sada viiskümmend meetrit pikk! Niisuguse vaimaja viilude kõrgus ja laius on kaheksa kuni kümme meetrit ning põrand asub maapinnast kahe meetri kõrgusel. Nende hoonete kogu konstruktsioon ja vaiade paigutus teeksid au isegi Euroopa või Ameerika arhitektidele.

Soo läikivat pinda varjab tihe kõrkjapadrik ja metsikult kasvava vesiriisi puhmad, sinised ja valged lootoseõied säravad sellest vastu nagu vääriskivid. See on tõeline veelindude paradiis, kus võib näha parte, hanesid, veisikanu, haigruid ja toonekurgi. Kuid loodus on inimesele ka selles ümbruses paigakese jätnud. Maastik muutub pisut kõrgemaks. Kookospalmid ja banaanid varjavad asulat, mille ainuke maja nagu tohutu angaar puudekulissi taha jääb. Majaesisele platvormile pääseb trepi kaudu, milleks kasutatakse tugevat sügavate sälkudega palki. Maja ehitamist alustati alles mõne nädala eest, sest senine ähvardas kokku variseda. Lõbusalt lehvivad tuule käes lõhestatud saagolehed, millega noormehed valmiva hoone sarikaid on ehtinud.

Võib-olla nad ehk reedavad meile oma saladused, jutustavad ohjeldamatust sissekolimispeost, sugukonnavanema hirmsast mõrvast ja sellest, kuidas ta ohvri verega hoone tugisambad kokku määris, et majaga mingit õnnetust ei juhtuks?

Toto, sugukonnavanem, oli esimene, kes oma perekonnaga poolvalmis majja kolis. Sedamööda kuidas valmivad ruumid, järgnevad tema eeskujule ka teised perekonnad. Kõik sagivad ja askeldavad. Ühed tirivad oma majakraami, teised aga istuvad majaesisel platvormil ja vestlevad. Maag Pija hoiab end kõigest sellest pisut kõrvale ja istub jalad risti maas. Tema ümmargust kerakujulist pead katab rotangist punutud kübar, mis rõhutab kuidagi väga tema nagunii klounlikku ilmet. Ta otsib midagi oma nelinurk-

Mees beetlit mälumas

sest punutud paunast, mis tema põlvedel lebab. Ta leiab sellest kreeka pähkli suuruse asja — see on beetel. Ettevaatlikult lõikab ta selle küljest karbipoolme abil tükikese, mähib pipralehe sisse ja pistab selle omapärase närimistubakatuusti ahnelt suhu. Seejärel haarab ta kollakaspruuni kõrvitspudeli, pistab luupulgakese selle kitsasse suhu ja võtab kõhukast pudelist «noaotsatäie» valget lubjapulbrit, mille paneb oma huulte vahele. Tema näos peegeldub rahuldustunne. Tema tumedad silmad rändavad kord ühele, kord teisele rühmale. Aeg-ajalt sülgab ta laias kaares üle platvormi ääre.

Pija lähedal ringis kükitavad naised ei tee temast väljagi. Nad on kibedasti oma tööga ametis. Nende väledad käed punuvad pikkadest pandaanileheribadest suuri magamismatte. Sellest naisteringist pisut kaugemal töötavad kaks naist väikese koonilise raamistiku kallal, mille siseküljele nad ettevaatlikult astlalisi rotangioksi kinnitavad. Nad valmistavad mõrdu. Need kinnitatakse väikeste vahedega pika köie külge, mis põiki üle jõe tõmmatakse.

Kõrge katuseviilu varjus kükitab kummaline kuju. Keegi ei näi teda tähele panevat. On kõik tema maha jätnud? Tema keha on üleni saviga kokku määritud. Mingisugune võrkkott ripub tema peast alla. Apaatselt jõllitab ta enda ette. See on lesknaine Ai. Ta leinab oma meest, kes

on lahingus langenud. Elu on talle nüüd sisutu ja rõõmutu. Pija märkab teda. Mõtlikult silmitseb ta seda haletsemisväärset olevust. Kas pole kadunud mehe vaim teda siiski kõigest maskeerimisest hoolimata ära tundnud ja ta oma võimusesse haaranud, naiselt täielikult aru röövinud? Selliseid mõtteid mõlgutades võtab ta oma niinepauna ja valmistab endale järjekordse beetliportsjoni.

Maadeuurija Paul Wirz, kes palju mööda Uus-Ginead reisis ja seal ka hiljuti suri, tegi kindlaks, et Fly jõe oru ühismajades elasid algul ainult ühe sugukonna liikmed. Kuid siis võis mõne aastakümne pärast märgata, kuidas nende majade otstarve hakkas muutuma. Mida rohkem mööda rannikut ida poole, seda enam muutusid need majad mitmesuguste asjaolude toimel erilisteks tseremoniaalhooneteks, kuhu sissepääs oli ainult meestele lubatud. Naised ja lapsed aga elasid väikestes hüttides, kuhu abielumehed vabalt pääsesid. Arvatavasti olid kaunid ja imposantsed kultusehooned Sepiki jõe suurtes külades algul samuti ühismajad.

Üldiselt on paapua hõimudel aga kombeks, et mehed ja naised elavad lahus omaette hüttides. Vallalised mehed võivad ainult meestemajades ööbida, kus aga ka abielumehed igal ajal peavarju leiavad. Naistele jäävad need suletuks, välja arvatud ainult erilistel pidudel, mil see keeld ei kehti. Need majesteetlikud ehitused on tavaliselt ka asula kultuslikuks keskuseks. Siin toimub mitmesugusteks pidustusteks ettevalmistumine ja selleks vajalike tarbeesemete valmistamine ning säilitamine. Siit viivad nähtamatud niidid vaimude ja surnute maailma.

Abielunaised elavad koos lastega väikestes eraldi hüttides, kus ka nende mehed viibivad. Oma iseloomult on need perekonnamajad. Ka need hütid on vaiadele ehitatud, kuid oma põhiplaanilt ja katusekujult on nad küllalt mitmekesised. Mainime ainult mõningaid olulisemaid peatüüpe.

Domineerib nelinurkne maja frontooni ja kahepoolse katusekaldega. Katuse haripalk on kas sirge või sadulakujuline. Frontoon on oma kujult väga varieeruv. Ühepoolse katusekaldega maju, mis meenutavad koolipinki, esineb ainult Uus-Ginea lääneosa lõunapiirkondades, Oemari ja Mimika vahel. Selles piirkonnas on paapua hõimudel nagu malailastel kombeks majad otsapidi üks-

teise külge ehitada, mille tagajärjel asula jätab mulje nagu päratu pikk maja. Humboldti lahe piirkonnas esineb nelinurkseid maju püramiidjate katustega. Koonilise katusega maju, millel katus toetub silindriliselt ehitatud seintele, esineb ainult vähestes Uus-Ginea sisepiirkondades.

Juanai longib rahulikult üle tühja külaplatsi, mida piiravad uhked kookospalmid. Platsil mängivad rõõmsalt mõned lapsed oma lihtsate vurridega, mis hüplevad kõval maapinnal. Vurri on nad ise teinud, kasutades selleks pulga otsa torgatud puuvilja. Juanai sammub otse oma maja poole, mis seisab nagu paljud teised samasugused hooned vaiadel Sepiki jõe kaldal. Aeglaselt ronib ta mööda trepp-palki üles oma tuppa, mille igas nurgas on küdev savialusel leease toidu valmistamiseks. Iga kolde kohal ripub võre, millel kuivavad kalad. Põrandal võrgud, paunad, puulusikad ja kausid. Need on naiste poolt ettenägelikult valmis seatud, kes ise on põllul, sest täna on ilus ilm.

Seinte ääres seisavad omapärased kõrkjapunutised — majarahva moskiitokindlad magamisasemed. Peale Juanai ja tema naise elavad selles majas veel nende kolm abielus poega. Tuba näib tühi olevat. Aga ei — tagantpoolt kostab kahinat. Mattidest vaheseina taga vilksatab noore tütarlapse pea. See on Juanai tütar, kes istub selles sünges kongis juba kaks kuud ja peab veel mõned nädalad range valve all seal täiesti eraldatult elama, enne kui ta initsiatsiooniriitusele pääseb. Juanai ei tee tütrest väljagi, vaid otsib midagi katusesarikate vahelt oma magamisaseme kohalt. Ta leiab sealt pool tosinat pikki pilliroost nooli, mis on ilma sulgedeta, kuid see-eest teravate bambusotstega. Seejärel võtab Juanai sealtsamast mehekõrguse puuvibu, mille rotangist keel on kõvasti pingul. Ettevaatlikult naaldab ta relvad seinale, millele toetuvad ka mõned hambuliste otstega odad.

Juanai ei ole põrmugi sõjakas meeleolus, kuid on alati hea, kui relvad on käepärast. Ta tahab oma massiivse puukilbi lõpetada. Tema käed libisevad uurivalt üle kilbinikerduste. Kui kunagi peaks juhtuma, et selle kilbiga tuleb vaenlase ette astuda, siis jõllitab tollele sellelt vastu pungis silmade, tohutu nina ja pika väljarippuva keelega hirmuäratav lõust. Juanai kastab puupintsli kookoskaussi, milles on juba valmis valge mineraalvärv. Kindlate

pintslitõmmetega krundib ta oma kilbi. Kui see tehtud, kastab ta oma pintsli teise värvinappa, milles on pudrutaolist ookrit, ja katab selle ereda värviga koletise keele ning silmad.

Juanai silmitseb parasjagu oma kätetööd, kui äkki kuuleb erutatud hääli, mis kiiresti tema majale lähenevad. Kindlasti pole seal midagi erilist lahti, vaevalt see üldse teda puudutab. Ta jätkab oma tööd ja on kahevahel, kas ei peaks kilbi valgele taustale veel mõned tugevad mustad täpid tegema, kui tuppa tormavad kaks meest. Need on Danguan ja Vundžebaa. Teineteise võidu kuulutavad nad:

«Sõber, tee nüüd kähku! Me tabasime kaasuari ja lõime ta maha. Tule ja vaata! No on alles lihahunnik!»

Juanai püüab neid rahustada, kuid mehed ei lase tal rääkidagi.

«Kaasuarid on viimasel ajal nii haruldased. Aga äkki nägime üht jõe ääres. Poisid piirasid ta koertega kohe sisse ja tal ei jäänud muud üle kui vette põgeneda. Sa oleksid pidanud nägema, kui toredasti ta ujub. Aga ei aidanud midagi. Passisime hoolega, et ta veest välja ei pääseks.»

«Jah, see jaht ei olnud kerge,» hüüab Danguan vahele. «Ent pikk ujumine väsitas kaasuari nii, et me ta lõpuks suurema vaevata maha lõime.»

Vundžebaa nõuab kannatamatult, et tulgu Juanai aga kaasa. Juanais süttib uudishimu ja ta ronib mööda treppalki alla. Ta jätab kilbi põrandale lebama ja sellele maalitud liikumatu lõusta punased pungsilmad jõllitavad üles lakke.

Maa peale ehitatud maju esineb paapua hõimude juures haruharva. Selliste hulka kuuluvad näiteks marind-animi hõimu viilkatusega täisnurksed majad lõunas; koonilise katusega silindrilised majad esinevad mõnedel hõimudel, nagu näiteks gende ning mbovambi hõimul. Esineb isegi õlgtarutaolisi maju. Huvitava näite seda tüüpi majade kohta pakub Frederik Hendriku saar.

Kerge mütsakuga sõidab sihvakas piroog väikse kitsa saarekese kaldamudasse. Tohutute Kolepomi soode piirkonnas on selliseid saari palju. Tombo tõmbab oma paadi kuivale ja sammub nõlvakule, kus kõrkjate ja mangroovipadrikute vahel kerkib kaks erinevat hütti. Üks neist on nagu hiiglataru viis-kuus meetrit kõrge ja niisama suure

läbimõõduga. See on Tombo perekonna magamishütt. Tihe, kuni maani ulatuv kõrkjatest katus toetub saagolehtede tugevatest kiududest punutud võrestikule.

Väikesest, vaevalt märgatavast ukseavast ronib välja naine. See on Behha, Tombo abikaasa. Teise hütti tõtates ei märkagi ta oma meest. Tombo järgneb temale. Teine hütt on ainult neljale postile tuginev lehtedega kaetud katus. Selle all kükitavad Tombo mõlemad tütred. Behha istub nende kõrvale. Tütred punuvad pikki vihmakapuutse, mis nendel laiuskraadidel on tähtsamad kui ükskõik milline muu riietusese. Paapuad kardavad troopilise paduvihma alla sattumist, sest see paneb neid külma pärast üleni lõdisema.

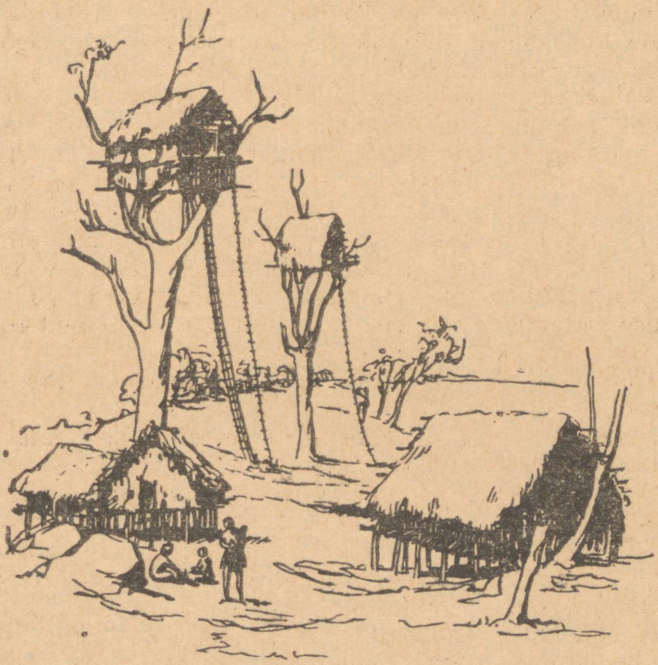
Tombo seisab äkki naiste ees, kes ehmunult üles vaatavad.

«Oled juba tagasi? Kus on Tuan ja Luki? Kas nad sinuga kaasa ei tulnud?»

Üllatusest katkestavad naised oma töö. Behha osutab käega väikesele lõkketulele, mis nõrgalt hõõgudes nende töökuuri ees põleb ja milles lehtedesse mähitud pandaaniviljad küpsevad. Tombo laksutab mõnu pärast keelt. Pandaanid on tema lemmikroog. Säärane maiuspala peletab kõik ta mured. Ta võtab ühe rullikeeratud pandaani ja naised järgnevad kohe tema eeskujule. Matsutades neelab ta pehmet pandaanivilja ja eraldab imedes selle väikesed kivid. See värskendab teda, Tombo tuju paraneb ja ta hakkab jutustama. Mis ta jutustab, on väga tähtis.

Tombo külastas oma kahe sõbra Tuani ja Lukiga naaberasulat. Seal tekkis vaidlus ja tülinorija Meri tegi õela märkuse Tombo aia kohta. Tombo jamss olevat nii nigel, et selle mugulad isegi sigadele ei kõlba! Tombo solvus sellest hirmsasti. Igaüks võib ju kinnitada, kuidas ta päev päeva kõrval kogu perega oma aedsaarekest harib ja on alati head saaki saanud. Pole mingit kahtlust — Meri solvas teda lihtsalt sellepärast, et ükski tema tütreist Meriga abielluda ei tahtnud. Noh, küllap talle veel näidatakse. «Homme on Tuan ja Luki tagasi. Siis peame nõu ning otsustame, mida ette võtta!»

Naised mõistavad, et nende juuresolek pole siis soovitav. Kuid Behha teab, mille üle mehed nõu peavad, sest niisugust rasket laimu kustutab ainult veri. Murelikult silmitseb ta Tombot. Kuna juba hämarduma hakkab, kutsub ta oma mehe ja tütred hütti. Naised heidavad kõrgel

Asula puude otsa ehitatud hüttidega

sisegaleriil pikali. Tombo süütab hütis väikese suitseva lõkketule ja topib madala ukseava kõrkjakimbuga hoolikalt kinni. Ainult niiviisi ollakse verejanuliste moskiitode eest kaitstud. Kuskilt kaugelt kostab koerte klähvimist. Mõne öölinnu kisa katkestab aeg-ajalt öövaikust. Taevavõlvil ujuvad kummalised pilveribad nagu tondid. Nad tõotavad vihma!

Kõige omapärasem majatüüp on kahtlemata puu otsa ehitatud maja. Selliseid maju esineb sporaadiliselt Uus-Gineas ja neid kasutatakse enamasti sõjaajal vahipostina või varjupaigana. Püsivate elamutena kasutatakse neid ainult Uus-Ginea loodeosas. Kuid selliseid puudele ehitatud maju ei saa mingil juhul ürgaja pärandiks pidada. Need on suhteliselt hilist päritolu ja tekkinud vaenulike hõimude alatiste rünnakute tõttu. Ka sellised majad on põhimõttelt vaiehitused, kus elusat puud kasutatakse alu-

sena. Sääraseid maju kasutab näiteks krissi hõim põhjaranniku tagamail. Need on tõelised tehnilised meistriteosed. Nad ehitatakse tavaliselt mõne suure puu otsa, mille hargikujulistele okstele kinnitatakse kuue-seitsme meetri kõrgusel maapinnast horisontaalne täisnurkne alusraam. Puu otsa ehitatava maja alusraam peab olema küllalt tugev, et see suudaks lisaks viilkatusele kanda ka kahe põranda raskust, mis meenutavad meie ehitustellinguid. Alumine põrand tehakse saagopalmi kooretükkidest ja sellel asub ka kolle, kus valmistatakse toitu. Ülemise põranda ehitamiseks kasutatakse kentiapalmi latte ja siin ollakse valvepostil. Sellised vahimajad asuvad strateegiliselt eriti soodsates kohtades. Vahitorn ehitatakse järsule, umbes kümne meetri kõrgusele jõekaldale, kus all jookseb jõgi, mis moodustab loodusliku vallikraavi. Vahitorni ümber laiub taimestikust täiesti lage üleujutatud luht, mille tõttu kogu ümbrus on hästi nähtav ja vaenlase poolt üritatav kallaletung õigeaegselt märgatav.

Paapua hõimud püüavad igati oma asulat kallaletungide vastu kaitsta. Sellepärast rajavad nad oma asulad troopilise metsa kõige ligipääsmatumatesse paikadesse, üksikute külade vahel puuduvad täielikult ühendusteed ja kuigi mingit üleujutust antud kohas pole karta, ehitatakse majad siiski vaiadele. Kohati kindlustatakse asula veel palissaadiga. Selline kaitseabinõu on tõenäoselt üle võetud hõimudelt, kes elavad lagedatel rohumaadel. Kuna viimaste asulatel puudus looduslik kaitse, siis pidid nad paratamatult tugevaid kindlusi looma, need eriti kõrgete ja vastupidavate palissaadidega piirama ning allalastavate väravatega varustama. Sääraseid asulaid näeme Sepiki jõe orus. Tõsiasi, et suured asulad, kus elanike arv ulatus kuni tuhandeni, asuvad just lagedatel rohumaadel, tuleneb ilmselt kogemusest, et rahvarikkad asulad olid vähem kallaletungidest ohustatud.

KÄSITÖÖMEISTRID KIVIST TÖÖRIISTADEGA

Selgus, et Melaneesia, eriti aga Uus-Ginea troopiline loodus pakkus paapuatele hoopis soodsamaid võimalusi toiduse hankimiseks ja elamute ehitamiseks kui Austraalia oma pärismaalastele. Ent see mõjutas omakorda ka paapuate tehniliste oskuste arengut. Materiaalse kultuuri

vallas jõudsid nad austraallastest õige tunduvalt ette. Otsustavaks sammuks selles suunas oli üleminek paleoliitikumi töötlemata kiviriistadelt neoliitikumi lihvitud vormidele. Paapuad hakkasid sel perioodil kasutama lihvitud teraga kivikirvest, mis võimaldas puu hoopis mitmekülgsemat töötlemist. Selliseid kivikirveid on kaks eri tüüpi.

Tavalise kivikirve kõrval, mis meie kirvest meenutab, esineb paapuatel ka ristkirves, mille tera on varre suhtes risti. Peale selle kasutatakse kirveste valmistamiseks väga kõvu kivimeid, mille tõttu kirvetera isegi kõva puidu raiumisel kergesti ei nürine. Aga kui tera nürineb, teritatakse seda uuesti kiviplaadil vee ja liivaga.

Kirves ise seoti rotangiga tugeva puuvarre külge ja nii saadi tööriist, mis oli austraallaste omast hoopis kindlam ja parem. Kui hõim juhtus elama soises piirkonnas, kus kirve jaoks vastavat materjali ei olnud, siis hangiti see vahetuse korras naaberhõimudelt.

Vormilt on paapuate kirved kõik ühesugused, ristlõikes läätsekujulised, kuid suuruselt õige erinevad. Kuna nende servad ei ole järsud, vaid ümarad, siis nimetatakse selliseid kirveid «rullkirveiks». Kaarekujulise tera osas on kirves pisut lamedam, kitsenedes aeglaselt kirveselja suunas. Kogu kirves on hämmastavalt sümmeetriline ja see sümmeetrilisus on saavutatud ilma igasuguste abivahenditeta lihtsalt palja silmaga. Kirved on suurepäraselt poleeritud, aga kuidas seda tehakse, see on kuni tänapäevani paapuate saladus.

Kirve kinnitamisviisid on üksikute hõimude või hõimurühmade juures erinevad. Selliste kinnitamistüüpide levik on ajalooliste seoste tähtis teenäitaja. Kõige vanem kinnitamistüüp esineb Uus-Ginea lääneosas. Siin on kirves pistetud puuvarre nuiataolise jämedama otsa sisse tehtud auku ja kinnitavat sidumist ei esine. Tehniliselt juba tunduvalt täiuslikum kinnitamistüüp esineb Uus-Ginea põhjarannikul Humboldti lahe piirkonnas ja lõunas Fly jõe ääres: kivikirves asetseb kahepoolses puutupes, mis on pistetud nuiataolise varre avasse. Selline kirves on pööratav ja seda võis nii tavalise kirvena kui ka ristkirvena kasutada.

Hoopis teistsugust kirve kinnitamisviisi kasutavad paapuad Uus-Ginea keskpiirkondades. Siin pistetakse kirves kahepoolsesse puutuppe ja seotakse rotangiga põlvja varre

külge. Vanemat tüüpi põlvja varrega kirveid kasutati ilma puutupeta: kirves kinnitati lihtsalt põlvja varre lühema osa külge. Erilisi kinnitamistüüpe esineb veel mbovambide ja teiste paapua hõimude juures saare keskosas. Kirvetera on neil erakordselt lame ja neljanurgeline; kirves ise on põlvja varre lõhestatud otsa vahele pistetud. Põlvjas osa on vastupidises suunas niisama pikk nagu kirves ise, nii et kirvel on T-kuju.

Kivikirvest kasutati puude mahavõtmiseks ja majade ning paatide ehitamiseks, samuti kausside, trummide ja kultusekujude valmistamiseks. Töötamisel hoiti kirvest mõlema käega kinni. Kivikirvega töötasid peamiselt mehed, kuid mõnikord kasutasid seda ka naised, näiteks puude lõhkumisel lõkketüle jaoks.

Nüüd aga vaatame lähemalt, kuidas valmistatakse ühest puutüvest paate, mis on jõgede ääres elavatele paapuatele kõige tähtsamaks liiklusvahendiks, kuigi kohati kasutatakse ka parvetaolist sõidukit.

Juba pikemat aega kannab jõgi allavoolu rohkesti ajupuitu. Asjatundlikult vaatavad mehed möödaujuvaid hiiglatüvesid. Nad saavad oma kannatlikkuse eest rikkaliku tasu: vesi kannab võimsa tüve otse nende majaukse ette. Mehed haaravad sellest oma tugevate kätega kinni ja ühisel jõul õnnestub neil see kaldale tirida. Kohe kõrvaldatakse murdunud oksad kivikirveste abil. Kairi, sugukonnavanem, silmitseb puutüve uurivalt.

«Kuhu jäävad siis Kanibai ja Para?» küsib Kairi. «Või arvavad nad, et meie peame üksi paati ehitama?»

«Nad läksid lehti ja oksi tooma, et tüve kinni katta,» vastab vana Toro.

Selle peale pole midagi kosta, sest puud tuleb päikese eest varjata, et see liiga ära ei kuivaks, kui töö mõneks päevaks katkestatakse.

«Raiume tüve eelkõige pealt lamedaks,» arvab Kairi ja lööb jõuliselt kirve puusse. Ülejäänud mehed asuvad samuti puutüve pealmist külge tasandama, et mõne päeva pärast oleks võimalik õõnestamisega pihta hakata.

Äkki löövad lehed sahisema ja okste ragin muutub üha valjemaks. Lähenevad Kanibai ja Para, kes viskavad oma haralise okstekandami maha. Seejärel haaravad ka nemad oma kirved ja väsimatult vuhisevad löögid tüve pihta.

Kairi teeb ringi ümber puu ja vaatleb tehtud tööd.

Pardaservad peavad siledad ja ühtlased olema, sest paat ei tohi külaelanike silmis teiste omadest võistlustel halvem olla.

«Tänaseks aitab!» ütleb Kairi. «Nüüd katke tüvi okstega! Nelja päeva pärast tuleme siia tagasi ja kasutame kuiva aastaaja ära!»

Kõik ruttavad oksahunniku juurde, igaüks haarab sületäie ja varsti kaob tüvi tiheda lehe- ja okstekatte alla.

Neli korda on päike sellest ajast saadik üle taevavõlvi käinud. Kairi seisab esimesena alustatud paadi kõrval ja eemaldab lehtkatte. Üksteise järel jõuavad ka teised kohale. Nüüd tuleb töö ära jaotada. Tüve õõnestamine ei tohi liiga kiiresti toimuda, sest puu peab aegamööda kuivama, et suuri pragusid ei tekiks. Kui aga praod tekivad, siis toob see ainult lisatööd, sest need tuleb puupuruga täita ja kinni kittida. Kairi soovitab õõnde esialgu mõned põikseinad jätta, mida võib hiljem välja raiuda.

«Ma arvasin, et me kasutame seegi kord tuld, sest nii on ju tunduvalt hõlpsam,» ütleb Para.

Kairi jääb mõttesse ja näib kõhklevat. Lõpuks ütleb nõustuvalt: «Olgu! Tehke siis väike lõke just sellesse kohta, kust kavatsete õõnestamist alustada. Söestunud puud on kergem õõnestada.»

«Kui paat valmis saab,» lisab Toro, «siis pead sa teda pisut ka väljastpoolt kõrvetama, et oherdkarbid meie toredat tööd liiga kiiresti ei hävitaks.»

«Olge mureta, kõik on läbi mõeldud,» vastab Kairi. «Kuid nüüd oleks hea, kui katkestaksime natukeseks ajaks töö, et tuul puu tahedamaks tõmbaks.» Nii tehaksegi.

Vahepeal on kuu taevas juba kolmel korral jõudnud uueneda. Kaldal lebab sihvakas, hoolikalt tahutud ja õõnestatud piroog. Oma ümara põhjaga meenutab ta pigem küna kui veesõidukit. Kairi koos oma kaaslastega annab paadile viimase lihvi. Eestäävile paigutatakse voolitud krokodillipea, kes oma lõugade vahel hoiab nikerdatud lindu. Kairi hõõrub nikerdise rainahatükiga siledaks, et siis asuda kogu paati üle värvima. Teised mehed uuristavad teravaid kivikillukesi kasutades ümber pardaääre lainelise joone, mis hiljem erepunase värviga kaetakse. Kairi toob kookospähklikoorest kausi, milles on punane mineraalvärv. Pintslina kasutatakse kookosniinetutti. Selle abil värvib Kairi paadi.

«Tead sa juba, millal võistlused paatidel algavad?» küsib Toro.

«See peaks varsti toimuma,» vastab Kairi elavalt, «Jou sugukonnal on paat valmis ja Adiba sugukonnal on asjad ka vist varsti niikaugel.»

«Siis tuleb meil rutata,» arvab Para. «Sa pead ju veel paadikilbi tegema, Kairi!»

«See on juba valmis! Tahad sa seda näha? Tule, ma näitan!» kostab Kairi ja ruttab vastust ootamata maja poole. Kiiresti ronib ta mööda kõikuvat palki platvormile.

«Vaata, seal ta seisab!» ja osutab käega uhkelt seinale. Toro noogutab heakskiitvalt. Seina ääres seisab kepp, millele on kinnitatud ümmargune plaat ja sellelt jõllitab vastu stiliseeritud kirju lõust.

«Olen paadi ninasse selle kepi jaoks juba augugi puurinud. Arvan, et meie töö leiab tunnustust. Aga lähme! Vaatame veel kord hoolikalt paadi üle, ehime ta sulgede ja lehtedega ning hakkame võistlusteks ette valmistuma!»

Tänapäeval paapuad enam ei kasuta kivikirveid, sest eurooplaste kaudu tunnevad nad juba rauast tööriistu. Algul kasutasid paapuad töötamiseks vitsarauatükke, hiljem aga höövliraudu. Tänapäeval domineerib eurooplaste raudkirves.

Valgete kolonisaatorite sissetungiga hääbus ka veel üks teine kiviriistade täiuslik töötlemistehnika: kivide puurimine. Läbipuuritud kivid pisteti puukepi otsa ja neid kasutati sõjanuiadena. Nagu kinnitab kompetentne asjatundja Georg Höltker, kasutasid paapua hõimud kunagi varem selliseid puuritud auguga kive hoopis laialdasemalt kui eurooplaste tuleku päevil, sest kuigi Uus-Ginea paljudes piirkondades leidub puuritud auguga kive, ei kasutatud neid relvana, vaid ainult salapäraste maagiliste esemetena. Höltker oletab, et selle omapärase kivitöötlemistehnika omandasid paapuad mingilt «eelasustuselt». Veel mõned aastakümned tagasi oli see tehnika säilinud ainult õige piiratud maa-alal saare sisemuses (umbes 6. ja 7. lõunalaiuskraadi vahel). Kuidas selliseid kivinuie valmistati, seda teame mõnede juhuslike õnnelike tähelepanekute tõttu. Esmalt anti kivile vajalik kuju sel määral, et pärast suurt vaeva nõudvat augu läbipuurimist toimuval nuia lõppviimistlusel auku ei tarvitsenud enam riivata.

Need kivid, mis pannakse elastse puukepi otsa, on tava-

liselt hoolikalt lihvitud ja poleeritud. Mõned neist kividest on kettakujulised ja väga ühtlaselt ümmargused. Mõned jälle on kerakujulised ja ovaalsed või koguni keskaegse kärpnuia taolised. Teatava kombinatsiooni nendest vormidest moodustavad ananassikujulised kivinuiad.

Kui kivile oli väline kuju antud, alustati augu puurimist. Kuna rauda ei tuntud, taoti rusikasuuruse terava otsaga kiviga väsimatult sellesse kohta, kuhu pidi tulema auk. Inglise uurijad nimetasid sellist uuristamisviisi *pecking*-meetodiks (sõnast *to peck* — «nokkima»). Sellisel viisil ühe ja sama koha pihta toksides tekib auk, mis sügavamal muutub üha kitsamaks. Sellepärast oli paapua kiviraiuja augu läbipuurimiseks sunnitud kivi ümber pöörama ja uuristamist vastasküljelt jätkama. Nii tekkis bikooniline auk, mis korallipulgakeste abil vajalikul määral suuremaks viiliti. Kui see oli tehtud, pisteti auku kepp ja nui oli valmis. Nuia auk oli tavaliselt umbes kolm ja pool sentimeetrit lai ning kaksteist sentimeetrit sügav. Võib arvata, millist vaeva ja täpsust nõudis selline tehnika paapua kiviraiujalt!

Mõned paapua hõimud tundsid veel teist puurimismeetodit. Seda menetlust kasutati karpidest ehete valmistamisel ja auguga karbid lükiti hiljem paelale. Selle hapra materjali puurimiseks kasutatakse väikseid kivikillukesi, mida töötlemisel hoitakse lihtsalt sõrmede vahel.

Kui selline mikroliit puupulgakese külge kinnitada, hõlbustab see tunduvalt tööd, kuid hoorattaga vurrpuurini, mida mitmel pool Okeaania saartel hästi tuntakse, paapuad siiski ei jõudnud.

Pole ühtki paapua hõimu, kes kiviriistu ei tunneks ega kasutaks, ja seda isegi paigus, kus vastavat kivimaterjali ei leidu, nagu näiteks soistes piirkondades. Savinõude valmistamist ja kasutamist tuntakse seevastu ainult väga kitsal maa-alal, kus vastavat materjali leidub. Eriliste soodsate tingimuste tõttu arenes neis paigus kohalik tööndus, mis püüdis ka ümberkaudsete naaberhõimude nõudmisi rahuldada. Kuid savinõude valmistamist ei tundnud mitte ainult paapua hõimud. Seda tehnikat tunti ka Okeaania teistes piirkondades. On huvitav märkida, et savinõude kahest kõige levinenumast valmistamisviisist — spiraalribatehnikast ja vormimistehnikast — peetakse just esimest paapuatele karakteerseks, teist aga melaneeslaste kaudu Vaikse ookeani piirkonnas levinuks. Vormimisteh-

Pottseppade küla Uus-Ginea lõunaosas

nika puhul valmistatakse nõu savikamakast, millesse ülalt ühe käega surutakse rusikasuurune kivi, teise käega aga klopitakse väljastpoolt lameda puunuiaga vastu savinõu seina, et seda ümardada ja tasandada. Seevastu paapuad valmistavad savinõusid hoopis teisiti.

Kolm naist istuvad oma maja varjus keset igasuguseid laialipillatud nõusid. See on ema oma kahe tütrega. Nende käed ja jalad on savipritsmetes. Nende elav jutuajamine ja naer tõendavad, et nad on kõige paremas tujus. Selleks on ka igati põhjust, sest neil ei tarvitse tulise päikese käes põllul töötada ja nad valmistavad savinõusid, mille vastu saab vahetuse korras rannikuhõimudelt jamssi. Säärane vahetustehing mitmekesistab nende toidusedelit ja annab võimaluse uute inimestega lobiseda. Vanem tütar Anu võtab noorema õe käest selle poolt nõtkeks sõtkutud savitüki ja asetab laiale saagolehetupele. Anu murrab savikamaka küljest tükikese ja veeretab sellest käte vahel pika riba, mille ulatab emale. Ema silub parajasti lameda pilpakesega laia savikausi sisepinda.

«Ema, see on sul tõesti hästi õnnestunud!» hüüab vanem tütar. «Aga kas sa ei ilustaks pisut ka selle serva?»

Ema silmitseb kriitilise pilguga oma tööd ja vastab kindlalt:

«Ei! Selle serva mitte. Võib-olla teen järgmisele mustri.»

Seejärel võtab ta ettevaatlikult savikausi aluselt ja tõstab selle juba valmis savinõude juurde maja varju; siis võtab ta tütrelt saviriba ja veeretab seda tugevasti oma käte vahel, paneb kiiresti matile ja keerab spiraalseks. Anu ulatab emale jälle uue saviriba ja uuesti kordub ema käte vahel sama operatsioon: riba veeretatakse kiiresti nobedate käte vahel ja keeratakse spiraalselt kokku. Nii toimub see järgemisi veel mitu korda.

«Vaata nüüd hoolega, Alil, ja õpi!» ütleb ema oma nooremale tütrele. «Saviribad tuleb tihedasti üksteise vastu suruda. Ja kui sa nad lõpuks siledaks hõõrud, peab potipõhi täiesti ühtlaselt lame olema, sest muidu nõu laguneb!»

Vahepeal on ema hakanud potipõhja äärt mööda ribasid üksteise peale asetama ja niiviisi savinõu seina ehitama. Seejärel annab ema tütardele käsu pottide põletamiseks hagu tuua ja tütred jooksevad rõõmsasti minema.

Ka lopsakas troopiline taimestik pakub mitmesugust materjali, mida paapuad on aegade jooksul ära kasutama õppinud. Seda märkame kõigepealt nende riietusest. Kui mitte arvestada mõningaid hõimusid saare sisepiirkondades, kus käiakse täiesti alasti, kannavad kõik paapuad rõivaid, mis meestel ja naistel on erinevad. Uus-Ginea lääneosas katavad mehed väga paljudes hõimudes oma häbedust kõrvitsakestaga. Mõned mehed kannavad punutud niinenööridest sidet ehk põlle, mille nöörid on seda pikemad, mida tähtsam on põllekandja. Naised kannavad enamasti niinekiudest kootud seelikut. Paapua lahe läänerannniku piirkonnas valmistavad naised selliseid seelikuid saagopalmilehtedest, mis lõigatakse ribadeks, klopitakse läbi ja kuivatatakse. Edasi see materjal värvitakse kollaseks lahuses, mida saadakse kurkumijuurtest, või helepunaseks pandaanimahlas, sellesama pandaanivilja mahlas, mis on paapuate kõige ihaldatavamaks maiusroaks.

Naised kannavad vöönööril kiukimpe, mida on võimalik väga mitmeti järjestada ja niiviisi valitsevat moodi rõhutada. Mõned naised kannavad täiesti kinnist kiudseelikut; teised poolitavad seeliku ees- ja tagapõlleks, mille tõttu puusad täiesti vabaks jäävad; kolmandad piirduvad üheainsa kiukimbuga, mille nad jalge vahelt läbi tõmbavad ja mille otsad nad vöö vahele topivad. Huvitaval kombel

kannavad nii mehed kui naised meelsasti vööl ka lehekimpe, milleks kasutatakse dratseeni- ja kordülinipõõsaste lehti. Nimetatud taimed omavad suurt tähtsust kultuses ja seepärast kasvatatakse neid isegi aedades. «Rõivastusesemetena» on sellistel lehekimpudel eeskätt mingi maagiline tähtsus.

Hoopis sagedamini punutakse lehtedest või leheribadest kas risti või vaheldumisi üksteise peale asetades tihedad koetükid. Pandaani leheribadest valmistatakse naistele värvilisi kapuutse, iste- ja magamismatte ning hütiseinu, lõhestatud bambusest aga käevõrusid. Uus-Ginea lääneosas asuvad paapua hõimud kannavad neile nii tüüpilist rotangist punutud kõva rinnakilpi. Kohati tehakse rotangist ka kultusemaske.

Mitmesuguste puude ja põõsaste niinest keerutatakse reie peal palja kämblaga nööre. Niine saamine toimub järgmiselt: puu- või põõsaoksad leotatakse, siis kõrvaldatakse nendelt koor ja eraldatakse tükkhaaval niin. Niinenöörist punutakse Uus-Ginea sisepiirkondades meestele ja naistele tanutaolisi peakatteid ning eeskätt igasuguses suuruses paunu. Sellised võrkpaunad ehk -taskud on Uus-Ginea materiaalse kultuuri kõige karakteersemad esemed. Suuri jämedate silmadega võrkpaunu kasutavad naised mitmesuguse moona kandmiseks, väikseid peente silmadega taskuid aga kasutavad mehed tubaka, beetli ja muude pisiasjakeste hoidmiseks. Nende võrkpaunade kujunduses avaldub paapuate rikkalik fantaasia ja hea maitse, sest neid kaunistab mitmevärvilistest nööridest väga mitmekesine ornament. Pruuni, sinakashalli, musta, kollase ja punase värvaine hangivad pärismaalased igasugustest taimelehtedest, koortest ja juurtest. Nende värvide valmistamise peensusi me kahjuks ei tunne. Igatahes teavad paapuad terve rea «retsepte», kuidas nüansseerida põhivärve.

Paapuate rõivastuses etendab tähtsat osa lai puukoorest vöö (kuni 40 cm). Mehed mbovambi hõimust panevad endale mahavõetud värske puukoore ribad siseküljega väljapoole ümber keha. Selline kooreribadest vöö seotakse nööriga kinni. Kui vöö ära kuivab, ei ole seda kuigi kerge maha võtta või uuesti ümber keha panna: vöökandjal tuleb sõna otseses mõttes kas vöösse pugeda või sellest välja ronida. Sellised vööd on ka põhjaranniku hõimudes levinud. Kunagi kasutati neid vöösid arvatavasti

kaitseks vaenlase noolte vastu, kuid hiljem muutusid nad lihtsalt kehaehteks.

Kohati valmistatakse puukoorest saadud niinest omapärast riiet, mida polüneeslased tapaks nimetavad ja mis nende hulgas on kõige levinenum riidesort. Teatud liiki puude koor kaabitakse puhtaks ja leotatakse, aga et koort pehmemaks muuta, klopitakse ja raapsitakse seda puukurikaga, harvemini kivinuiaga, mõnikord isegi näritakse hammastega. Niiviisi tekib lõpuks riidetaoline materjal, millest tehakse laubasidemeid ja tekke.

Sulgehtes tantsijad käsitrummiga (Uus-Ginea)

Igapäevaste tarbeesemete valmistamiseks kasutatava puumaterjali kõrval on loomse tooraine kasutamine tunduvalt tagasihoidlikum. Uus-Gineal on vähe karusloomi. Neist ei jätku, et pärismaalastes loomanahkade vastu praktilist huvi äratada. Puukukkurloomade väikseid nahku kasutatakse ainult lauba ja kaelaehistena. Neid nahku kasutatakse töötlemata kujul, sest paapuad nahaparkimist ei tunne. See-eest on Uus-Ginea rikkalik ja kirju linnustik sundinud inimest seda ohtralt ära kasutama enda ehtimiseks. Mitmetele toredatele paradiisilinnuliikidele ja kirjudele papagoidele peetakse jahti ainult nende sulgede pärast.

Kõige sagedamini kasutatakse kaasuarisulgi. Seda jooksulindu esineb siin üsna rohkesti ja pealegi annab ta palju liha. Maitsekalt paigutatud ja kihiti ülestikku asetatud kaasuarisulekimbud ehivad rikkalikult pikki puuodasid ja mõlasid. Hoopis sagedamini kasutatakse kaasuarisulgi tantsul, mil neid kantakse kas diadeemina või

harjataolise pea- ja juusteehtena. Pidupäevil kaunistatakse selliste suletuttidega ka kamme, juuksenõelu ja käevõrusid. Ülalnimetatud väiksematest lindudest valmistatakse õige tihti topiseid, mis pistetakse ridva otsa ja mida kasutatakse piduehtena. Mafulu mägihõim kinnitab teatavate papagoiliikide väikesed kollased, punased ja rohelised suled laia otsmikusideme külge, mis on õige vaevarikas töö. Saare sisepiirkondades valmistavad paapua hõimud isegi kunstipäraseid sulemosaiiktöid, kusjuures sulekesed kleebitakse kas vastavale puualusele või seotakse tantsukiivri elegantsete bambuskepikeste külge, nagu see on kombeks mbovambidel Uus-Ginea keskosa mägipiirkonnas. Mbovambi hõimus saavad säärase keeruka tööga ainult vähesed mehed hakkama. Pidustuste korraldajad naaberhõimudes kutsuvad neid spetsiaalselt selleks enda juurde tööle.

Ka loomaluud ja -hambad leiavad mitmekesist kasutamist. Vanal ajal kasutati loomahambaid harva, sest nad olid liiga väärtuslikud. Ehistena kasutati eeskätt koera ja sea kihvu. Nende alusesse puuriti auk ja nad lükiti seejärel paelale. Mingit erilist töötlemist ei tuntud. Mõned paapua hõimud Uus-Ginea põhjarannikul poolitasid metsseakihvad, kinnitasid need punutud rotangalusele kiirtepärjakujuliselt ja said niiviisi rinnaehte. Luudest kasutati eeskätt kaasuari sääreluud, mille üks ots teravdati vahedaks nagu pistoda. Ka sealuudest valmistati kõvu kaabitsaid ja labidakesi.

Ent see pole veel kõik. Ka surnute ja tapetute pealuud leidsid spetsiaalset ümbertöötamist. Neid prepareeriti vastavalt kehtivatele usulistele kujutlustele kultuslikeks vajadusteks. Kuid sellest räägime varsti lähemalt.

Paapuatel nii nagu austraallastelgi kehtib tööjaotus vastavalt sugupooltele. Mehed tegelevad üldiselt puu, kivi, bambuse ja luude töötlemisega, naised aga valmistavad savinõusid, paunu, korve, punuvad ja õmblevad. Mõningaid töid teevad mehed ja naised ühiselt, nii näiteks põldu haritakse ja maja ehitatakse koos. Seejuures teevad mehed tavaliselt raskemaid töid. Aga tuleb ka seda ette, et mehed abistavad mõnikord naisi nende töös. Heaks näiteks selles suhtes on mbovambid, kes elavad saare tsentraalses mägipiirkonnas. Mattide punumisel langeb meestele oma kindel tööülesanne. Mehed korjavad kõigepealt punumiseks vajalikud pandaanilehed, laotavad need päi-

kese kätte kuivama ja rullivad siis aegsasti pooltoorelt kokku, et lehed katki ei pudeneks. Sel kujul antakse pandaanilehed naistele üle, kes neid säilitavad. Kasutades kokkuõmblemiseks luunõela, valmistavad naised hiljem neist paindlikest pandaanileheribadest matte. Või veel üks näide: üldiselt on nii, et punumistööga tegelevad eranditult naised, kuid mbovambide juures teevad seda ainult mehed. Selles paapua hõimus punuvad mehed isegi niisuguseid esemeid, mida ainult naised kannavad ja kasutavad.

Kõiki neid töid oskab iga paapua teha. Kuid on juba algeid kutserühmade, professionaalse tööjaotuse tekkeks. Võrreldes teistega paistavad tihtipeale oma erilise meisterlikkuse poolest silma nii üksikud inimesed kui ka vähemad rühmad. Mõnikord aga soodustavad teatavate oskuste väljakujunemist ka looduslikud tingimused, kui mõni küla või hõim juhtub asuma maa-alal, mis on mõne tähtsa materjali, näiteks savi, soola või kivimi poolest rikas, sest see kindlustab vastavale kogukonnale monopoolse seisundi.

Võrreldes austraallastega on paapuate tootmisvahendite üleolek täiesti ilmne ja selle tulemuseks on säärane kultuurivarade mitmekesisus, millist nood rändavad korilased ja jahimehed ei tunne. See on kaasa toonud ka toodangu tõusu, kui mõisteti, et oma toodete vastu võidi vahetada esemeid, mida endal ei ole, kuid mida vajatakse. Tõsi küll, kaubanduslike suhete arendamist raskendas tunduvalt paapua hõimude killustatus väikesteks keelerühmadeks. Usaldamatus hoopis teist keelt kõneleva hõimu vastu avaldus tihtipeale avalikus vaenulikkuses. Seepärast ei tule imestada, et isegi majanduslikult enam arenenud hõimude seas esineb veel «tumma kaubanduse» juhtumeid, seda ürgsete suhete tunnust. Behrmann, üks Sepiki jõe piirkonna nimekamaid uurijaid, avastas, et selle jõe suudmes elavad rannikuhõimud peavad sellist tumma kaubavahetust naaberhõimudega, kes elasid soises, saagopalmide poolest rikkas piirkonnas. Üks misjoniõpilane, kes käis Behrmanniga kaasas, näitas talle põõsastikuga piiratud «turuplatsi», kuhu rannarahvas kokkulepitud ajal oma kalad maha pani. Kui see tehtud, läksid nad oma külasse tagasi ja olid täiesti kindlad, et sooala asukad toovad neile kalade vastu sinna mõne päeva pärast saagopuntraid.

Hõimudevaheline eksogaamia, millest paapuad abiellu-

misel üldiselt kinni peavad, soodustas samuti naaberhõimudega sõbralike suhete arenemist, mis omakorda rahulikuks kaubavahetuseks teed tasandas. Mõnedel hõimudel olid kaubanduslike suhete loomiseks isegi erilised sidepidajad. Näiteks vahetasid Malu küla asukad Sepiki jõe ääres ja sisemaal asuva Kuome küla elanikud vastastikku poisslapsi, kes kodust eemal võõraid keeli õppisid, et hiljem kaubatehingute juures, aga ka tülide korral tõlkideks ning vahendajateks olla. Kus keelelised erinevused pole takistuseks, nagu näiteks metlpa keele piirkonnas, mis Uus-Ginea sisemaal umbes nelikümmend tuhat inimest hõlmab, seal käib elav kaubavahetus, mis pikemaid reise ette võtma virgutab. Kus koloniaalvõimud ja misjonärid on hõimusid lepitada suutnud, kus tülid ja jaht inimeste pealuudele on unustusehõlma vajunud, seal on tekkinud erakordselt elav kaubavahetus, mis õige laiu maa-alasid haarab. Toreda näite pakuvad selle kohta manikorid Torassi jõesuudmest ülalpool (viimane on piirijõeks Iriani ja Paapua vahel). Iga aasta võtavad mehed kõigist selle hõimu küladest ette kaubareisi, mis viib neid läände kuni Meraukeni, Hollandi koloniaalvalitsuse residentsini. Varemalt vahetasid nad reisil oma mattide ja kandekottide vastu beetlit, tubakat ja trumme, nüüd aga ostavad nad siia elama asunud euroopa ja aasia kaupmeestelt klaaspärleid, kirveid ja nuge. Kuid manikorid väldivad nende reisimarsruudist põhja pool asuvaid piirkondi, sest need on liiga hõredalt asustatud ja pole kaubitsemiseks küllalt tulusad.

Uus-Ginea on maapõuevarade poolest vaene ja kohad, kus neid leidub, tõmbavad ümberkaudseid hõimusid nagu magnet ligi. Kunagi omasid elulist tähtsust kirveste ja kivinuiade valmistamiseks vajaliku kivimaterjali leiukohad. Kuulsad «kivimurrud» koos vastavate kiviriistade tootmiskeskustega asusid Kükloopide mägedes (Humboldti lahest lõuna pool), Astrolaabi ja Owen-Stanley mägedes Uus-Ginea kaguosas ning eriti Jimmi jõgikonnas. Head savi leidus Örtzeni mägedes, kus eriti tähtsaks muutus Balaj küla, mille elanikud varustasid laiemat ümbrust savinõude valmistamiseks vajaliku materjaliga.

Eriti hinnaliseks mineraaliks oli ja on veel tänapäevalgi sool. Uus-Gineas on paapuatel soolaallikaid vähe ja seega on sool siin defitsiitne kaup. Röstitud toitudele külgejäänud tuhakord ei suutnud siiski soola aset täita. Uus-Ginea

keskosas tuntakse ainult kaht soolaallikat: üks engade ja teine mbovambide asumispiirkonnas. Kuid nendest allikatest ei jätku sadade tuhandete inimeste vajaduste rahuldamiseks ja seepärast on sool äärmiselt kallis. Engad hangivad seda «valget kulda» sel teel, et hoiavad teatud puude oksi nädalate kaupa soolases vees. Kui oksad on läbi ligunenud, põletatakse nad ja põletamise ajal niisutatakse neid veel sama soolase veega. Waghi jõe orus on soolatootmine tunduvalt arenenum. Siin osati juba enne eurooplaste tulekut väga keerukal viisil võrdlemisi puhast soola saada.

Kuid uusginealased kaubitsevad kohati õige suures ulatuses ka teiste loodussaadustega. Nii olid Uus-Ginea kaguosa mägielanikud alati head sulgedega kaubitsejad; nad varustasid rannikuhõime toredate paradiisilinnutopistega, eriti sellistega, kelle külgsuled olid punased. Paapua lahe lääneosas olid tähtsaks eksportkaubaks soomadude nahad, mida müüdi põhja- ja idapoolsetele hõimudele, kes neid maonahku kasutasid tantsutrummide valmistamiseks.

Kaubandus oli paapuatel alati ainult vahetuskaubandus, kus selline ühtne ekvivalent nagu raha polnud vajalik. Üksikute hõimude kaubanduslikud suhted olid õige laiaulatuslikud, nagu seda näiteks näeme gende hõimu juures, kes elab Bismarcki mägedes. Kuigi Uus-Ginea keskmäestikus elavad hõimud, kelle hulka kuuluvad ka gended, on saavutanud teiste paapua hõimudega võrreldes hämmastavalt kõrge kultuuritaseme, ei tunne nad siiski veel kindlaid turupaiku ja turupäevi. Üksikutel hõimudel olid muidugi ka oma «ärisõbrad», kellega nad pidevas kaubavahetuses seisid. Nii näiteks gende hõim, kes asub Bismarcki mäeaheliku kirdenõlval, on kaubavahetuses edelapoolse arava hõimuga ja kumani hõimuga, kes elab teisel pool nelja tuhande meetri kõrgust mäeahelikku. Gende hõim varustab neid rotangi ja liaanidega vööde ning muude esemete valmistamiseks, edasi selliste toiduainetega nagu juurvili, leivapuuviljad, taro, jamss ja maniokk, samuti mere- ja teokarpidega, mis on juba enamasti ehiskeedeks ümber töötatud. Viimaste valmistamiseks hangivad gended materjali Ramu jõe piirkonnas asuvatelt inimestelt. Nii selles osas kui ka sigadega kaubitsemises on gended ainult vahendajad. Gended ostavad arava hõimult põrssaid, nuumavad neid ja müüvad siis Ramu jõe asukatele edasi. Samuti kaubitsevad gended suurtes kogustes

soolaga, mida nad sisemaale edasi toimetavad. Väga moodsana tundub meile tõsiasi, et gended varustavad arava hõimu teatavat sorti niinega, millest aravad valmistavad võrkpaunu, kusjuures see valmistoode uuesti gende hõimu tagasi rändab! Vahetuskaubana saavad gended arava hõimult samuti kivikirveid, paradiisilinnusulgi ja odasid.

Gende hõimu teised kaubapartnerid asuvad suure Ramu jõe piirkonnas. Gended ostavad sealt mitte ainult soola ja sigu, vaid ka vibusid ja nooli, odasid, bambustorusid suitsetamiseks, matte ja pidulikke niudekatteid. Ramu jõeoru elanikud müüvad omakorda gende hõimule puukausse, savipotte, eeskätt aga siiski meretigusid ja -karpe, mis rannikult mööda kaubateid nende juurde toimetatakse.

Kaubateed kulgevad enamasti maisi. Kus aga siiski ka veeteed leidub, kasutatakse neid niipalju kui vähegi võimalik. Mööda maad liiklemiseks on tasased rohulagendikud hoopis soodsamad kui tihedad troopilised ürgmetsad. Seepärast leidub sellistel rohulagendikel ka hoopis sagedamini tallatud teeradu, mis mägedesse ja kolme tuhande meetri kõrgusel asuvatele mäekurudele viivad. Üle jõgede ja kuristike pääsetakse, kus nad pole liiga laiad, purrete ja sildade kaudu. Kõige lihtsamaks ülepääsuvahendiks on kaldal kasvav puu, mis nii langetatakse, et selle latv teisele kaldale ulatub. Kuid et mööda sellist kõikuvat, toorest ja libedat puud peadpööritaval kõrgusel jõge või kuristikku ületada, selleks on vaja pärismaalase kogu tasakaalukunsti ja osavust. Niisama ohtlik on ka rippsildu mööda käimine, kuigi need on väga osavasti rotangliaanidest ehitatud ja samade liaanidega kaldapuude külge kinnitatud. Nendes laiustes elavad pärismaalased kasutavad raskuste transportimiseks mööda maismaad ainult punutud või õmmeldud paunu, mille kandepaelad naised üle pea panevad. Vankrid või reed, jalastel libisevad transpordivahendid, on paapuatele täiesti tundmatud.

Kuid vetel kasutavad paapuad õige mobiilseid liiklemisvahendeid: need on sihvakad ühest tüvest paadid, mis on kuni kakskümmend viis meetrit pikad ja mahutavad kolmkümmend viis inimest. On lihtsalt hämmastav, kui kindlalt pärismaalased neil väikestel, ilma kiiluta paatidel seistes väga pikkade mõladega kaadumata edasi sõuavad. Et kiiresti kõrkjapadrikust läbi pääseda, on mõlalaba pää-

sukese saba kujuliselt kahestatud. Sääraste mõladega lükatakse ujuv rohu- ja kõrkjakate kergesti kõrvale. Sellised takistused, mis on eriti sagedased Sepiki jõel, on ilma kiiluta paadiga hoopis hõlpsamini ületatavad. Vihmaperiood on veel liiklemiseks kõige soodsam, sest tugevasti paisunud jõgedel pole enam takistusi.

Paigus, kus jõgi oma sängi muudab, võib juhtuda seda, et kaldaäärsed asulad jäävad jõest kaugele. Kuna asulaelanikud ei taha mugavat veeteed kaotada, siis kaevavad nad ühenduse taastamiseks kanalid. Behrmann ja Roesicke, kes on Sepiki jõe piirkonda eri aegadel uurinud, on seal selliseid kunstlikke veeteid näinud. Näiteks Maidangeri küla rajas sada viiskümmend meetrit pika, kolm meetrit laia ja kolm kuni neli meetrit sügava kanali. Seejuures ärgu unustatagu, et pärismaalastel ei olnud kaevamistöödeks labidaid ega moodsaid süvendajaid, vaid et kogu töö tehti lihtsate kaevekeppide, puukausside ja paljaste kätega.

Selline puutüvest paat kui liiklemisvahend on jõeäärsetele asukatele elulise tähtsusega, mida kinnitab tõsiasi, et paate on asulais tunduvalt rohkem kui maju. Kaulagu külas Sepiki jõe ääres on nelikümmend kaheksa maja, aga paate — kaheksakümmend; Jentšemangua asulal on ainult kolmkümmend kolm maja, ent paate koguni üheksakümmend!

Uus-Ginea on tunduvalt tihedamini asustatud kui Austraalia ja see on kahtlemata soodustanud paapuate kaubandusliku ettevõtlikkuse arenemist. See avaldub kas või selles, et mitmed paapua hõimud lõid kaubanduslikud suhted sissetunginud eurooplastega ja kohanesid kiiresti nende maitsega. Paapuad taipasid kohe, mille vastu valged huvi tunnevad, et neile puunikerdused ja plastika meeldivad. Nii tekkisid Uus-Gineal mitmes paigas töönduses, kus selliseid esemeid eranditult ainult eurooplaste jaoks valmistati. Muidugi, need esemed ei olnud enam nii ehtsad ja kvaliteetsed kui varemalt, sest ka paapuad õppisid kaasaegseid metalltööriistu ja aniliinvärve kasutama, kuid igast maailmanurgast siia saabuvate turistide näol leiavad need alati vaimustatud ostjaid.

Uus-Ginea põhjaosas, piirkonnas, kus elutsevad veveki ja boikini paapuad, on «vaimude järv». Ühes pärismaalaste müüdis jutustatakse, et kord, see oli väga, väga ammu, saatsid vaimud sellest järvest inimesed maa peale ja aegade jooksul sai neid väga palju. Ühel päeval istusid nad lagendikul maha puhkama, kui äkki ründas neid terve parv mürgiseid herilasi ja rünnak oli nii äge, et inimesed igale poole laiali jooksid. Ühed põgenesid itta, teised põhja, kolmandad Sepiki jõe äärde. Herilaste torked aga olid nii kurjad, et paljudel takerdus keel suus. Sellest tuligi, et üksikud inimrühmad üksteist enam ei mõistnud ja iga rühm rääkis siitpeale oma keelt. Kui pärast seda kohutavat sündmust inimesed jälle rahunesid, pidasid mehed nõu, milline peaks «õige abiellumiskord» olema. Algul vahetati õed vastastikku abielunaisteks. Aga ka seda ei peetud õigeks. Pärast pikka arutamist jõuti lõpuks kokkuleppele, et kõik inimesed tuleb jagada kahte rühma — valge papagoi rühmaks ja musta kulli rühmaks, ja et iga mees peab endale naise alati teisest rühmast võtma. Nii on see jäänudki kuni tänapäevani.

See ühe paapua hõimu lühendatult ümberjutustatud müüt iseloomustab inimeste vahekordi suurema kogukonna piires. Kõigil paapuatel koosneb kogukond vähemalt kahest rühmast, kes on enamasti mingi loomaga seotud. Viimast peetakse antud abieluklassi kaitsevaimuks või esivanemaks. Totemistlikud kujutlused, nagu me nendega juba Austraalia hõimude käsitlemisel tutvusime, lisandusid siiski alles hiljem sellele abieluklasside süsteemile. Need mõlemad nähtused — abieluklassid ja totemism — määravad põhiliselt paapua kogukonna kogu elu. Mõlemad tugevdavad paapuate ühtekuuluvustunnet, nende vastastikust abivalmidust ja reguleerivad eriti sugupoolte vahekordi.

Paapuad omavad tervet tunnet, et veresugulased ei tohi omavahel abielluda. See tähendab, et inimene, kes omaenese liha ja verega ühte heidab, saadab korda verepilastuse. Kuid veresegamise mõiste on paapuatel hoopis laiem kui meil. Nende juures on rangelt keelatud abielud inimeste vahel, kes kuuluvad ühte ning samasse abieluklassi

ja tootemirühma. Selle tava vastu eksimist karistati vanasti surmaga.

Sellega aga olid abielukaaslaste valikuks väga kitsad piirid seatud. Ent isegi nendest kirjutamata abieluseadustest kinni pidades ei saanud mõlemad partnerid ilma pikemata enne ühineda, kuni peigmees polnud «lunaraha» tasunud. Milleks oli see vajalik? Iga naine oli oma sugukonnale kui tööjõud tähtis. Kui naine abiellus, kaotas sugukond tööjõu, ja see tuli hüvitada. Selline hüvitamine toimus mõnede hõimude juures väga lihtsalt: nagu juba eespool müüdis vihjatud, pidi peigmees pruudi eest teisele hõimule oma õe loovutama, selle oma naise vennale andma. Tulemuseks oli kaksikpulm, milles pühitseti kahe sugukonna venna-õe abielu. Kuna selline tütarlaste vahetus ei olnud mitte alati võimalik, siis tuli tööjõu kaotus kuidagi teisiti hüvitada. Kompenseerimine toimus siis lunamaksu tasumise kujul, enamasti toiduainete ja asjade näol. Lunamaksu suurus ei olenenud seejuures kuigi suurel määral tütarlapse ilust, vaid tema perekonna autoriteedist kogukonnas.

Selliste suhete tagajärjeks oli, et paljudes paapua hõimudes vaatasid isad juba varakult oma võrsuvate laste jaoks sobiva elukaaslase valmis. Siin, nagu austraallastegi juures, on kombeks laste kihlamine. Mõlema poole isad korraldavad oma kokkuleppe kinnituseks vastastikku piduliku söömingu ja sellest silmapilgust peale peavad nad teineteist sõbraks. Seda kokkulepet peetakse samuti kogu külakogukonna poolt siduvaks. Kui lapsed suuremaks kasvavad, saadetakse poiss mõneks ajaks tüdruku perekonda elama ja ümberpöördult. Selline ajutine laste vahetus mõlema perekonna vahel on nagu mingiks nende prooviajaks.

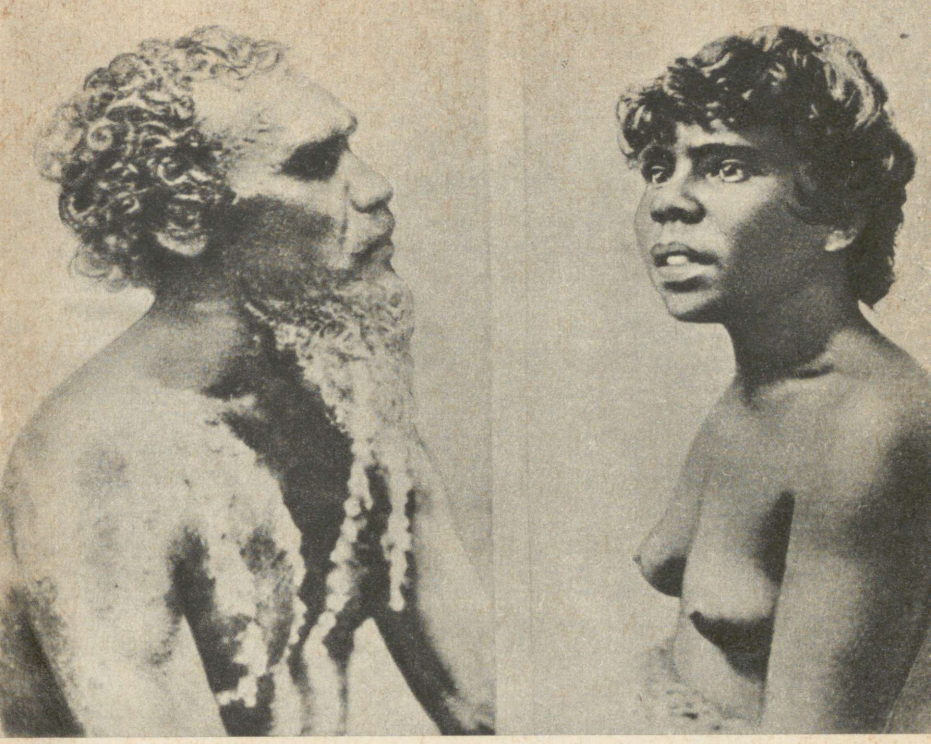
Uus-Ginea Keskmäestikus elavate paapua hõimude juures valitseb teistsugune kosimiskomme, mis meile, eurooplastele, on vastuvõetavam, sest selles arvestatakse ka inimlikke tundeid ja isiklikku tahet. Teatava asula poisid ja tüdrukud kohtuvad mõnes mahajäetud majas, kus siis koos lauldakse. Tihti kutsutakse säärastele kohtumistele samaealisi poisse naaberküladest. Noored istuvad läbisegi suure leetule ümber. Iga noormees võib siin endale vabalt sobiva pruudi, ja neiu — meeldiva peigmehe valida. Selline intiimne koosviibimine hämarikutunnil toimub mõnede juba abielus olevate meeste juuresolekul. Nemad

alustavad ringlaulu ja paarikesed nendest paremal jätkavad seda kordamööda. Kui ring täis, alustavad mehed uut laulu, mis teeb jälle samal viisil oma ringi. Lauldakse summutatud häälel ja paarikesed kallutavad oma pead üksteise vastu. Kui mõned laulud on lauldud, vahetatakse kohta, kuid seda teevad ainult poisid, kes ringis paar kohta edasi nihkuvad. Alustatakse uut laulu, mis teeb jälle paarilt paarikesele ringi — ja nii läbi öö. Kõik toimub väga kombeliselt, aga aeg-ajalt juhtub siiski, et üks või teine paarike äkki pimedusse kaob. Ent seda ei panda sugugi pahaks, pigem vastupidi. «Kui noored,» ütlevad inimesed gende hõimust, «niiviisi lauluringis üksteisega tutvuvad, siis jäävad nad ka abielus ühte, kuna muidu pole sel mitte alati püsi.» Seega osutuvad armastussidemed ka paapuatel mõistusabielust tugevamaks.

Pole kellelegi saladus, et Nori endale naist otsib. Ta on juba korduvalt oma armuvalu kaeblikes toonides tuultele usaldanud:

«Kuhu küll on kadunud pokatli tütarlaps Ken?
Istun siin Klomanti jõe kaldal ja hüüan teda!
Tahaksin kas või tema häältki kuulda,
siis võiksin jälle minna!»

Mõne päeva eest jõudis Nori lõpuks nii kaugele, et saatis sea oma venna kaudu kingituseks vanale Marale, kelle kõige noorem tütar Ken oli tema ära võlunud. Ja täna valitseb külas suur elevus. Nori on vaatamiseks välja pannud kõik aarded, mis ta on valmis loovutama oma äia sugukonnale tütarlapse väljaostuks. Siin on tervelt seitseteist hästi varretatud ja ühtlaselt lihvitud kivikirvest. Esimese kirve peale on Nori asetanud neli kullana säravat pärlmutterkaussi ja kolmest nautilusteokarbist valmistatud rinnaehte. Vähe sellest. Nori on lisanud veel pool tosinat peaaegu nelja meetri pikkust tihedasti kaurikarpe täislükitud ehispaela, peaaegu niisama pika ehispaela nassakarpidest ja viis suurt lumivalget ovulakarpi, ovaalsed nagu munad. Et Nori sugukond oli jõukas, see polnud kellelegi saladus. Siin aga toretses ta aaretega, mille olemasolu keegi polnud aimanudki. Tähelepanelikult vaatlevad külaelanikud neid rikkusi. Kõik ütlevad nagu ühest suust, et säärased karbid ja teod ei kasva siin mägedes, kus nende küla asub, vaid et need on toodud kaugelt mere-

Mees ja naine Uus-Lõuna-Walesist

Euroopa kolonistide lamba- ja veisekarjad vähestel rammusatel rohumaadel Ida- ja Lõuna-Austraalias

◀ Austraallased tõmbavad kinnipüütud kilpkonna paati

Uus-Lõuna-Walesi on viimastel aastatel kerkinud suuri rauasulatustehaseid

Melbourne moodsate pilvelõhkujatega

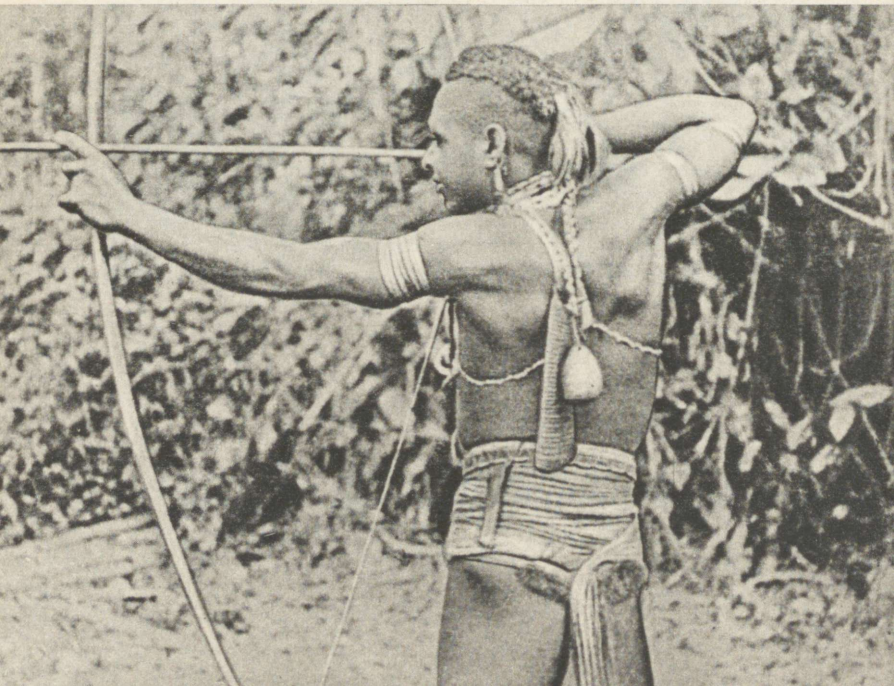
Naine marind-animi hõimust Uus-Ginea lõunaosas. Juuste pikendamiseks on kasutatud niinest patse. — Paapua Uus-Ginea põhjaosast

Paapua naised Uus-Ginea põhjaosast

Ürgmets Otkeni jõe ääres Uus-Ginea keskosas

Vibukütt Uus-Ginea põhjaosast

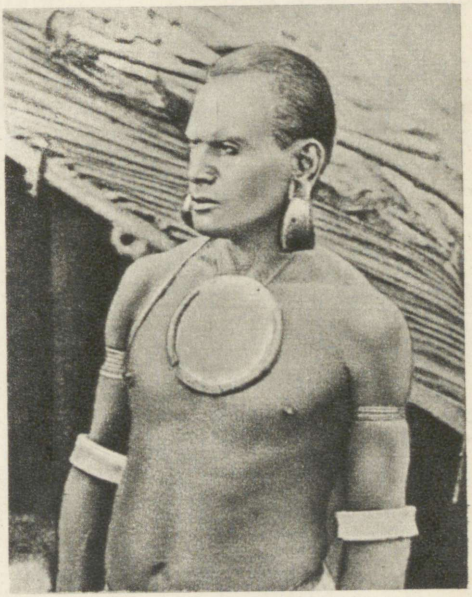

Rannaküla palmisalus

Ninapulgaga pärismaalane Saalomoni saarestiku põhjaosast

Pealik kõrvarõngaste ja lihvitud karbipoolmega

◀ Vaiasula balanssiirpaatidega Uus-Ginea põhjaosas

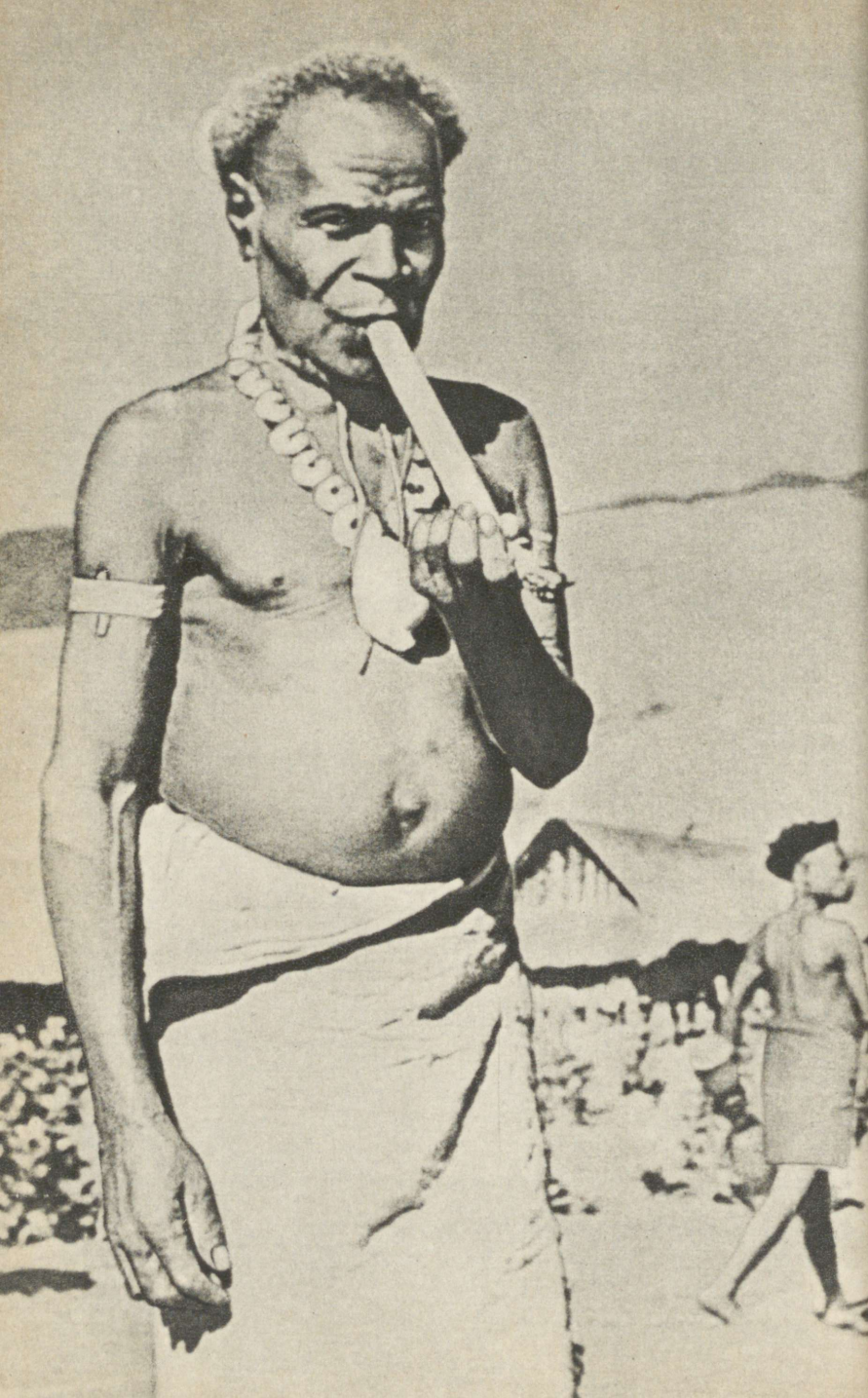

Laudadest paat pärlmutterkaunistustega (Saalomoni saarestiku lõunaosa)

◀ Värvilised puust surnufiguurid (Uus-Iirimaa)

Tüüpiline balanssiirpaat rannal (Rifisaared)

◀ Väärikas vanamees karpidest kaelakeega. Ta suitsetab läbi pika bambusroo tubakat

Asustatud laguunirannik ühel korallsaarel

rannast, käinud ühe hõimu käest teise kätte. Need asjad maksavad tõesti midagi. Mitte igamees pole nii rikas.

Kui päike on juba seniiti jõudnud, panevad Nori hõimlased peigmehe kingitused kokku ja suunduvad pruudi külla. Nori ise peab koju jääma, sest seda nõuab iidne komme. Vahepeal asub väike Ken end ehtima. Naised võiavad searasvaga üleni kokku tema pruuni keha, nii et see lööb läikima nagu poleeritud mahagonipuu. Paksult on rasvaga sisse määritud ka punutud vöö ja selle küljes pikalt allarippuv narmaline niudekate. Lai kollane triip mööda laupa alla kuni ninaotsani ja puukaru valgest karusnahast otsmikuside on täna tema eriliseks ehteks. Ootuses tardunud Ken seisab noormeeste rivi taga, kes külalisi vastu võtavad. Esimesena ilmub vana Ko, kes on täis isamehe väärikust. Tema paremas käes on kallis tseremoniaalkirves, tema rinda ehivad pärlmutterkarpidest ketid, mis endast tervet varandust kujutavad. Ta jätab väga aukartustäratava mulje ja kõik jäävad korraga vait. Nori saadikud laotavad oma matid laiali ja asetavad nendele pruudi eest pakutava luna, nii nagu see juba kodukülas toimus.

Rahuldusega vaatab vana Mara, kui kalliks lähevad Nori sugukonnale tema tütre pulmad. Kuid ka tema ei taha kitsi olla ja annab oma tütrele toreda kaasavara. Vana Mara laob suurde võrkpauna kuus kivikirvest ja kahe sea hautatud mahlakad seljatükid ning riputab selle tütrele kaela. Ka teised pruudi hõimlased ei taha omapoolsete kingitustega tagasihoidlikud olla ja asetavad pruudiluna kõrvale mõned roaks valmistatud sead.

Kui see tseremoonia on läbi, astub peaisamees Ko aeglasel sammul ette ja ütleb tõsisel toonil:

«Kõik minu sugulased on surnud. Mina ise aga olen ainult väike, tähtsusetu inimene. Ärge olge siis minu peale kurjad, kui ma nii vähe asju pruudilunaks suudan pakkuda!»

Kohmetult vaatab ta oma kaaslaste poole. Nüüd astub ette Aje ning kordab samu sõnu. Mara ja tema vennad muutuvad rahutuks. Äkki hüppavad nad isamehe juurde, sirutavad käed üles ja hüüavad:

«Sellest piisab! Te olete nii palju asju toonud!»

Mara kükitab nüüd laialilaotatud kingituste ette. Ühe käega haarab ta kingitud särava pärlmutterkarbi ja teisega — temale endale kuuluva karbi. Ta silmitseb neid

uurivalt, pöördub aeglaselt oma pere meeste poole ja küsib:

«Vaadake! Kas need asjad on samaväärsed?»

Uudishimulikult astuvad mehed lähemale. Karpe uuritakse hoolega ja ilmse põhjalikkusega. Natukese aja pärast hüüavad nad:

«Sellest piisab!»

Seejärel paneb Mara pärlmutterkarbi pruudi lunakingituste juurde, aga oma karbi riputab tütrele kaela. Nii käib pruudilunaks määratud kingituste takseerimine edasi. Iga vaadeldava ja siis kõrvalepandava kingituse puhul kostab heakskiitev hüüd: «Sellest piisab!» ning pruudi ja peigmehe hõimlaste näod löövad rahuldustundest särama.

Nüüd astub noormeeste selja tagant välja ka Ken. Ta samm on pisut ebakindel — nii raske on rikkalik kaasavara, mida ta kannab. Isa ulatab tütrele veel ühe kivikirve, mille too terapidi kätte võtab, kuna vars jääb õlale toetuma. Äkki hakkavad mööda Keni põski pisarad veerema ja ka tema sõbrad muutuvad lahkumisvalust kurvaks. Nüüd astub kiiresti juurde pruudi onu, vana Mara vend, võtab Keni käe ja viib ta vana Ko, peigmehe usaldusaluse ja sõbra ette.

«Ära unusta, et Ken on alles väga noor!» ütleb ta Kole. «Ole tema vastu hea ja kannatlik.»

Teeseldud karmusega haarab Ko tütarlapse käest kinni ja talutab ta Nori ema juurde, kes seni on tähelepandamatult kosijate rivi lõpus seisnud. Nüüdsest peale jääb Ken tema hoole alla.

Sel ajal kui pruut oma kaaskonnaga koduteele asutab, lõikab vana Mara vend hautatud sead bambusnoaga tükkideks. Igüks, kes midagi pruudile kaasavaraks tõi, saab oma lihaportsjoni. Ka uudishimulikud pealtvaatajad saavad oma osa. Vähehaaval hõreneb rahvahulk ja igaüks läheb oma koju. Ken sammub oma tulevase ämma kõrval, kes teda tröostida püüab. Mehed on väga rahul, sest kõik on hästi läinud. Aga mitte alati ei lähe asi nii libedasti. Ko mäletab veel nüüdki hästi üht juhtu, kus kosimine peagi õige kurvasti lõppes. Juhtus see siis, kui ta oma kadunud sõbra ja sugulase Kunditli isameheks oli.

Ko, kes on jutukaks muutunud, pajatab oma kaaslastele, kuidas pruudi sugulased tookord pulmavoorile järele jõudnud ja meeletult karjudes ning kätega veheldes nõudnud,

et antagu tütarlaps nendele kohe tagasi, sest pruudiluna olevat liiga vähene olnud. Ta pidanud tookord pruudi raevunud sugulaste rahustamiseks kogu oma diplomaatliku kõneosavuse mängu panema.

Varsti jõuavad kosilased peigmehe koduküllа. Naised juba ootavad rongkäigu saabumist. Nad kaisutavad pruuti, ütlevad talle südamlikult tere tulemast ning Ken saab kiiresti oma esialgsest kartusest üle. Kuid peigmees Nori ei tohi veel nüüdki oma pruudile läheneda, sest Ken jääb kuni pulmapäevani oma tulevase ämma hütti.

Mööduvad mõned kuud. Vahepeal on Ken oma ämmale majapidamises igati abiks olnud. Ta on kasvatanud bataate ja nuumanud kolm siga. Nendest valmistab ta uhke pidusöögi kõigile neile, kes pruudilunaks midagi tema mehele kinkisid.

Lõpuks saabub päev, mil hõimu tseremooniameister Tore koos pidulikult ehitud pruutpaari ja arvukate hõimlastega alla jõe äärde sammub. Kaks tugevat noormeest kannavad lati külge seotud siga, kelle peigmees nuiahoobiga pähe surmab. Seejärel võtab tseremooniameister Tore kiiresti väikesest korvikesest naiste niudekatte ja piserdab selle seaverega üle. Kui see tehtud, kinnitab ta niudekatte ühele õhujuurele, milliseid kümnete kaupa hiiglapuude kroonidelt alla ripub. See on ohver vaimule nimega Karavo. Vaikides läheb Tore põõsastikku. Kõik teavad, et ta sealt võlujuurt otsib. Vahepeal valmistavad mehed jõekaldal maa-ahju ja kõrvetavad seakerelt harjased. Seejärel lõikab Nori bambusnoaga sea suurteks tükkideks. Põõsaist astub välja tseremooniameister. Tal on käes kimp taimi, mis ta lihatükkide kohal puruks hõõrub. Seejärel mähib ta lihatükid lehtedesse ja asetab need ahju tuliste kivide vahele.

Sel ajal kui kõik rohu peale maha istuvad, võtab tseremooniameister Tore pruudil ja peigmehel käest kinni ning talutab nad jõe äärde. Ken ja Nori jäävad kohmetult kaldale seisma, Tore aga võtab kimbu kaasuarisulgi ja mõned ngorikioksad ning kastab need vette. Pomisedes nõidussõnu, piserdab Tore sellise sulgedest ja okstest lehviku abil noorpaari jõeveega ning viib nad maa-ahju juurde tagasi. Noorpaari tagasitulek on kõigile sõpradele märgiks, et nüüd võib ahju avada ja isuäratavalt lõhnavad lihatükid välja võtta. Veel kord puistab Tore lihatükkidele peeneks hõõrutud võlutaimelehti ja lausub maagi-

lisi nõidussõnu. Seejärel pistab ta pruudile ja peigmehele hautatud bataadi ja tükikese liha suhu ning hüüab: «Sööge! Aga nüüd minge ja elage üheskoos!»

Selle toiminguga on Ken ja Nori abielupaariks saanud.

Kõigi paapua hõimude juures on pruudiluna tasumine vältimatu nõue, mille peigmees peab täitma. Erinevad on ainult lunavahendite väärtus ja laad. Paapuad veveki hõimust, kes elavad Uus-Ginea põhjarannikul, peavad koerahammastest ja teokarpidest keede kõrval kõige väärtuslikumateks esemeteks lihvitud karbiplaatidest väljapuuritud käevõrusid. Ka tänapäeval tuleb pruut välja osta, kuid väärtuse mõõdupuu on muutunud. Väärtasjadeks peetakse nüüd raudkirveid ja Inglise naelsterlingeid.

Kõrget pruudiluna ei suuda mitte iga mees tasuda. Sellisel korral abistavad sugulased. Kui aga noormehel pole sugulasi, tuleb tal vanapoisiks jääda. Teiselt poolt aga võivad jõukad mehed mitut naist pidada. Ent polügaamiat esineb siiski harva. Mitmenaisepidamist tingivad mitte niivõrd erootilised, kui just majanduslikud motiivid. Naiste arvuga kasvab mehe jõukus ja ühtlasi ka tema prestiiž. Säärasel mehel on rohkem järeltulijaid, kes omakorda tema rikkust suurendavad.

Lapsi peetakse igal juhul soovitavaks ja nad tugevdavad paapuatel nagu meilgi abielusidemeid. Jääb abielu lasteta, saadab mees sageli oma naise viimase sugukonnale tagasi ja nõuab luna tagastamist. Seepärast on arusaadav, et paapuad erinevalt austraallastest oma lapsi ei surma. Küll aga tuntakse aborti, mida igasuguste maagiliste vahenditega esile kutsuda püütakse. Selle peamiseks põhjuseks on laste pikk imetamisaeg. Paapua naised imetavad last üle kolme aasta, mistõttu uus rasedus on ebasoovitav.

Niipea kui paapua naine tunneb, et tema tund on tulnud, lahkub ta asulast ja läheb põõsastes asuvasse sünnitushütti. Siin hoolitsevad tema eest kas ema, sugulased või sõbrannad. Sellest hetkest peale väldib mees oma naist ja peab ka loobuma mõnedest toitudest, mis võiksid last kahjustada. Mbovambide juures Uus-Ginea sisemaal ohverdab mees niisugusel juhul esivanemate vaimudele sea, kes neis paigus on eriti hinnas. Et vastsündinut tema elutee algul igasugused ohud varitsevad, siis peab ka naine paljudest toitudest hoiduma.

Kui laps on sündinud, kuulub ta isa sugukonda (isa-

õigus). Tõsi küll, mbovambidel on säilinud komme, et laps kuulub isa sugukonda alles sellest momendist peale, kui isa on oma naise sugulastele piduliku söömingu korraldanud. Seda kommet võib kunagi kehtinud emaõiguse igandiks pidada.

Kuid uus maailmakodanik saab kogukonna liikmeks alles siis, kui talle on antud nimi. Nimeandmise aeg on üksikute hõimude juures väga erinev. Paapua lahe piirkonnas antakse lapsele nimi siis, kui ta on neli nädalat vana. Pärismaalased põhjendavad niisugust viivitamist sellega, et laps alles siis esmakordselt naeratab, mida peetakse kindlaks tunnuseks, et tal on hing. Mõnedes hõimudes antakse nimi alles aasta pärast. Nime annab lapsele mõni sugulane, tavaliselt ema vend, ja see toimub ilma igasuguse tseremooniata. Sel puhul annab onu lapsele mingi kingituse, näiteks sea, võrkpauna või mõne ehte, nagu karpidest sõrmus või vöö.

Mbovambid annavad nime loomade või taimede järgi, kuid gended ka vanaisa või vanaema järgi. Paapua lahe piirkonnas aga ei lepita ühe nimega, vaid lapsele antakse veel lisaks mõne väljapaistva inimese nimi. See komme tuleneb usust «hingede rändamisse».

Sellest usust lähtudes on eelkõige majubidel tekkinud julm komme siduda lapsele nime andmine inimese pealuu hankimisega. Koidikul sooritati rünnak vaenlase külale. Kuid inimesi ei tapetud sel juhul niisama umbropsu, vaid ohvrit püüti ainult haavata, et tema nime teada saada. Alles seejärel raiuti tal pea bambusnoaga maha. Vastsündinu sai selle tapetud inimese nime. Nende rahvaste juures ei ole nimi mingi tühipaljas kõlks, see on nende meelest inimese psüühilise elujõu astjaks. Kes seda nime nimetab, sellel on võim vastava inimese üle. Sellega on seletatav ka isesugune komme, mis keelas oma nime või oma naise nime teistele ütlemast.

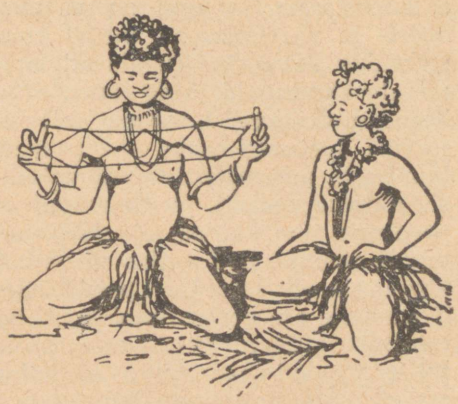
Paapuad armastavad lapsi piiritult ja jätavad tihtipeale eriti esimestel aastatel nende kasvatuse hooletusse. Selles on ka pikk imetamisaeg süüdi, sest kahe-kolmeaastast last koheldakse nagu imikut. Väikseid lapsi, kel veel mingeid rõivaid pole, kannavad emad ees või selja peal korvis või võrkpaunas. Juba istuvate laste jaoks punuvad marinda-nimi hõimu naised Uus-Ginea lõunaosas kandeistme. Säärase istme kinnitavad nad seljale ja nii saavad emad oma lapsi kaugele kaasa võtta.

Nagu kõik eksootilised rahvad, ei tunne ka paapuad sünniregistrit, mille põhjal saaks inimese vanust määrata. Siin jaotatakse inimesed lihtsalt vanuserühmadesse, mille liikmetel on teatavad kindlad tunnused ja ka erinev riietus. Väga iseloomustava näite pakuvad selles osas majubi rahvad Uus-Ginea edelaosas. Majubidel kannavad väikesed poisid ja tüdrukud üle rinna kaht punutud paela, küünarnukist korgemal käevõrusid ja kaelas koiksiseemnetega tikitud linte. Väikesed tüdrukud kannavad ainult lihtsat puusavööd, samaealised poisid aga niinenarmastega kaunistatud puusavööd. Niihästi tüdrukutel kui ka poistel torgatakse selles vanuses kõrvanibud läbi ja augukestesse pistetakse bambuspulgakesed. Kuid mõne aasta pärast muutub rõivastus. Poisid ei kanna enam ristuvaid paelu rinnal ja niinenarmastega kaunistatud vööd — nüüd on nende asemel rohkem käevõrusid, mis on valmistatud kuivatatud kuldimunadest. Umbes kümne aasta vanuses suureneb poistel käevõrude arv veelgi, neile lisanduvad võrud küünarvartel ja jalasäärtel. Tüdrukud aga saavad nüüd värvitud niineribadest niudekatte.

Kui noored saavad abieluealisteks, mida pidulikult terve rea mitmesuguste riitustega pühitsetakse, muutub rõivastus kõige toredamaks. Pulmaajal täiendatakse seda ainult mõningate detailidega. Abieluealise neiu kõige tähtsamaks tunnuseks on rasked niinepatsid, mis põimitakse juuste külge. Selliseid niinepatsikesi on tal ligi üheksakümmend! Nii poisid kui tüdrukud kannavad selles eas kõik niudekatet. See koosneb suurest merekarbist või — kuna selline merekarp on küllaltki kallis — kookospähklikestast. Noormehed kannavad otsmikusidet ja rotangist kaelavõru, ent ei puudu võrud ka kätel, säärtel ja pahkluudel. Nad kannavad jälle risti üle rinna paelu, kuid nüüd on need rikkalikumalt koiksiseemnetega tikitud. Kõrvanibuaukudes ripuvad kaasuarisuletelgedest rõngad. Nina vahesein puuritakse luunaaskli või puuteravikuga läbi. Jõudnud relvakandmise ikka, panevad noormehed vibu toeks kõrged rotangist punutud võrud kätele. Selline kõrge käevõru kaitseb vibunööri tagasilöögi eest.

Nagu täisealise tütarlapse tualetti kuuluvad paun ja kepp mugulate väljakaevamiseks, nõnda kuuluvad noormehe välimuse kogupilti relvad ja muud kaitsevahendid. Relvadeks on rotangnööriga bambusest — mõnikord ka

puust — vibu ühes pikkade sulgedeta pilliroonooltega, millel on kunstipärase mustriga puu- või bambusteravikud; sisselõigatud kiskudega või külgeseotud bambusteravikuga pikad puust odad; ümmargune või ovaalne puukilp, ent seda ei tunta siiski igal pool; mõõgataolised puunuiad või raske sümmeetrilise ketta-, kera-, tähekujulise kivinupuga nuiad, kusjuures nuppudesse on nende kinnitamiseks vaevarikka tööga puuritud augud. Vanemad ja primitiivsemad paapua hõimud kannavad rasket rotangpantserit, kuna hiljem saarele sisserännanud hõimud kasutavad pikuti lõhestatud bambuskeppi kui viskepuud. Nende viskepuu erineb austraallaste omast üksnes kujult, aga kasutamisviis ja toime on samad.

Tütarlapsed nöörimängu mängimas

Eakad mõlemast soost paapuad ei ole enam nii edevad ja loobuvad paljudest ehetest. Vanad inimesed kannavad ainult niudekatet, mõningaid käevõrusid ja rotangist kaelarõngast.

Teatavatesse vanuserühmadesse kuuluvad paapuad teevad endale maagilistel motiividel moonutavaid kehavigastusi: ninavaheseina puuritakse ava, ninatiibadesse, kõrvanibudesse ja kõrvalestadesse tehakse augud. Üksikute paapua hõimude juures tehakse ihule õige kunstipäraseid nahaarme: terava riistaga kriimustatakse nahk, veristesse haavadesse hõõrutakse tuhka või sööbivat vedelikku, mille tagajärjel tekivad mõikjad armid.

Üksikute vanuserühmade elu kulgeb paapuate juures nagu paljudel teistel rahvastel mööda juba muistsest ajast peale ettenähtud rada. Nende esimesed aastad mööduvad lapsepõlve muretuse ja rõõmu valgussäras. Paapua noored veedavad oma vaba aja mitmesuguste mängudega. Poisid harjutavad odaheitmist ja vibulaskmist. Kuid paapuad ei korralda suuri võitlus- või võistlusmänge nagu

polüneeslased. See-eest on paapuatel väga populaarsed nööri- ja vurrimängud, millel kunagi oli oma maagiline tähendus. Mängus jäljendavad lapsed mõningaid täiskasvanute toiminguid, mida vanemad neile aegapidi õpetavad. Emad tutvustavad tütardele, mis neil tulevikus teha tuleb, ja isad õpetavad sama oma poegadele. Puberteediea saabumisega, mis moodustab äärmiselt tähtsa etapi inimelus, eraldatakse poisid ja tüdrukud rangelt üksteisest. Kui perekond ühe katuse all elab, saavad mehed ja naised eraldi ruumid. Kui asulas on vallaliste meeste jaoks omaette maja, siis lahkuvad poisid oma kodust sellesse majja. Kogu selle aja kestel antakse nii poistele kui ka tüdrukutele initsiatsiooniriituste raames elu- ja religiooniõpetust, mille jooksul nad tutvuvad hõimu ajaloo, kommete ja tavade ning kultusesse puutuvate asjadega. Alles pärast seda peetakse neid täiskasvanuiks.

Paapua hõimude ühiskondlik struktuur on niisama kirju nagu nende materiaalse kultuuri pilt. Hõim hõlmab õige mitut külakogukonda, kes koosnevad üksikutest perekondadest. Viimased moodustavad kokku suurema ühiskondliku koondise — sugukonna, kellel on ühine mütoloogiline esivanem ja kus valitseb eksogaamia, s. t. ühte ja samasse sugukonda kuuluvad inimesed ei tohi omavahel abielluda. Kuna paapuad on majanduslikult hoopis arenenumal astmel kui austraallased, siis võiks igati oodata, et külakogukonna või koguni terve hõimu juhtimine on üheainsa isiku, näiteks mõne pealiku kätes. Aga ometi pole see nii, sest paapua hõimud midagi sellist ei tunne. Nende juures kehtib ikka veel «vanade võim». Diguli jõe ääres peetakse kõige vanemat meest kõige tähtsamaks inimeseks asulas. Tõsi küll, tal pole tegelikult mingit võimu ja keegi pole talle alistuma kohustatud. Ainult pidustuste korraldamisel ja nõidumistel on tal teatav funktsioon täita, mis on üldiselt isalikku ja nõuandvat laadi. Kõik täiskasvanud mehed, kaasa arvatud ka kõik vallalised, peavad temast väga lugu, aga see ei piira mingil määral nende täielikku tegevusvabadust. Nii võib iga mees talle või tema perekonnale tehtud ülekohtu eest, näiteks naise truudusemurdmise või viljasaagi varguse eest, kätte maksta. Mõistagi abistavad teda seejuures ka sõbrad. Ja keegi ei keela talle niisugust toetust, sest igaüks võib peagi samasugusesse olukorda sattuda. Muide, on huvitav märkida, et sellised primitiivsed suhted, mis väga meenutavad austraallaste omi, esine-

vad just paapuate vanima rühma juures, nimelt Diguli jõe ääres asuval hõimul.

Kõigile paapua hõimudele on vanade austamine väga iseloomulik ja määrab ka nende valitsusvormi, millel lokaalselt on siiski oma erinevusi. Valitsemissüsteemilt võib lausa progressiivseks pidada marind-animi hõimu Uus-Ginea lõunaosas, keda Wirz on põhjalikult uurinud. Vastutus hõimu saatuse eest on vanade meeste kätes. Kuid seejuures ei saa siiski mingist vanameeste «valitsemisest» rääkida, sest neil pole mingit käsutusvõimu. Aga nad ei vajagi mingit võimu, sest hõimus kehtiva hea kombe järgi, millest rangelt kinni peetakse, omavad targad ja elukogenud vanamehed vastuvaidlematut autoriteeti, kuigi nende füüsiline jõud pole enam suur. Igaüht, kes seda kirjutamata seadust trotsiks, ootaks kogukonnast väljaheitmine.

Viis, kuidas need vanamehed «valitsevad», on õige tähelepanuväärne. Nad ei jaga mingisuguseid käskusid, vaid ainult annavad elatanud, abielus olevatele meestele nõu, kes siis arutavad seda nooremate naisemeestega. Viimased teatavad omakorda need vanade soovitused abieluealistele noormeestele. Sellest nähtub, et marind-animi hõimus eksisteerib vanuserühmadeks jagunemine ka poliitilises elus. Igaühel on õigus vastu vaielda, kuid ainult põhjendatud vastuväited leiavad arvestamist. Isiklike seisukohtadega võivad üksnes vanemad naisemehed esineda. Vanaduse austamine kehtib ka elatanud naiste suhtes ja nende nõuandeid arvestatakse kogukonnas, kuigi muidu naistel ei ole avalikes asjades midagi kaasa rääkida. Kui Hollandi koloniaalvõimud määrasid omal käel abielumeeste hulgast hõimudele pealikud, siis pidid nad kogema, et viimastel ei olnud mingit autoriteeti, sest selline määramine oli traditsioonilise tavaga vastuolus.

Paapuatel, kes elavad Uus-Ginea Keskmäestikus Waghi ja Chimbu jõe vahel, on oma hõimunõukogu, mis koosneb sugukonnavanematest. Hõimunõukogu otsustele alistumine on samuti vabatahtlik. Sugukonnavanematel ei ole oma sugukonnas mingit diktaatorlikku võimutäiust. Nende autoriteet ei põhine ka nende suurematel elukogemustel, vaid üksnes nende jõukusel, mis neid kogukonnas esile tõstab. Nendel hõimudel on kindlad seisusevahed, mis olenevad nende üksikute liikmete rikkusest, ja pärismaalased ise peavad neist seisusevahedest väga kinni. On inimesi, kel ei ole oma maja, kes on jõukate juures lihtsalt seakar-

justeks ja saavad selle eest vastutasuks toidu ning rõivad. Hõimukaaslased suhtuvad nendesse vaestesse enamasti põlglikult; nendest ei tehta väljagi. Nendest ei tasu üldse rääkidagi! Selliste ühiskondlikult hüljatud vaeste rühma kuuluvad peamiselt väikesekasvulised inimesed. See fakt on küllaltki märkimisväärne, sest Uus-Ginea Keskmäestiku rahvastik koosneb ilmselt erinevatest bioloogilistest rühmadest ja võib arvata, et need mittevabad inimesed on muistse väikesekasvulise rahva (pügmeede) riismeteks, kes hiljem sissetunginud pikakasvuliste inimeste poolt alistati.

Järgmine, vähem rõhutud ühiskonnakiht, keda päris-maalased ise «vaesteks» nimetavad, sõltub majanduslikult samuti varakate klassist. Kuid need inimesed võivad juba siga pidada ja mõningaid hinnalisi asju omada. Neist kõneldakse ainult põlgusega: «vaene, räpane, paha inimene!» või «ta on alati vaene olnud, mis on niisugusel ka ütelda?». Aga kuigi neist vaestest inimestest räägitakse avalikult põlglikul toonil, neist ikkagi räägitakse.

Täisväärtuslikuks kogukonnaliikmeks peetakse alles seda, kel on vähemalt neli siga ja niinimetatud mokakarp, mis on kõrges hinnas. Selline mees tohib abielluda, kuid ainult ühe naisega. Niisugused inimesed, olgugi nad töökad ja igati korralikud, ei oma siiski ühiskondlikus elus mingit kaalu. Alles see muutub ühiskondlikult arvestatavaks, kel on kaheksa siga ja mitu mokakarpi; säärane mees võib ka mitut naist pidada.

Meest peetakse jõukaks, kui tal on kaks, kolm või neli naist ja vähemalt kaheksa siga ning mõned sulased. Kuid väga rikkaks peetakse ainult seda, kel on meelelahutuseks seitse-kaheksa naist, vähemalt kakskümmend siga karjamaal ja hea hulk mokakarpe. Need mehed on ühtlasi sugukonnavanemad.

Paapua lahe piirkonnas elavate hõimude juures tekkisid aja jooksul külapealikud. Me juba jutustasime, et seal koosneb küla ühest sugukonnast, kes elab ühesainsas majas. Kuna sugukond on kahte ossa jagatud, siis üks pool elab maja vasakus küljes, teine — paremas küljes. Kumbki pool allub ühele mõjukale isikule nende enda ringist. Peale nende on veel omamoodi «külavanem». Tema alluvusse kuulub samuti üks sugukonnapool, kuid tal on juba teatavaid õigusi. Tema määrab jahipäevad, millest kogu küla osa võtab, saadab mehed puid langetama, et nendest

maju ja paate ehitada; tema vastutab ka heakorra eest kogukonnamajas ja võib seepärast vargaid karistada. Tähtis ja uudne on eelkõige see, et ta võib juba eluajal ameti oma vanemale pojale edasi anda, kes nagunii pärast isa surma tema järglaseks saab.

Kuid ühiskondlike suhete kõige huvitavamat kujunemist näeme paapua hõimude juures Uus-Ginea põhjarannikul. Neil on vanade nõukogu täielikult ümber kujunenud sel teel, et on loodud salaliit, mis osutub nii poliitiliselt kui ka usuliselt ühevõrra tähtsaks. Nagu Paapua lahe hõimudel, nii koosneb ka nendel külakogukond kahest poolest. Iga perekond elab siin küll eraldi majas, kuid salaliidu tseremoniaalmajas on selle liikmed rangelt kaheks eraldatud. Nendes hõimudes määrab iga üksiku inimese seisundi kogukonnas koht või aste, millist ta omab salaliidus. Selline koht või aste aga sõltub salaliidu olemuse tundmise astmest ja teatavate salaliiduga seoses olevate toimingute läbiviimise oskusest. Kõige kõrgema rühma liikmeid, neid, kes on «täiuse tipu» saavutanud, peavad selle piirkonna paapuad tõelisteks isiksusteks. Ainult nemad otsustavad kõiki sise- ja välispoliitilisi küsimusi, koguni sõja ja rahu üle. Kõiki neid küsimusi arutatakse siiski enne seda avalikel koosolekuil.

Toodud näited väljendavad ainult vanade võimu üksikuid vorme, mis varieeruvad kohalikest arenemise iseärasustest olenevalt. On huvitav, et kõige primitiivsem sotsiaalne struktuur, mida me paapua hõimudel tunneme, esineb just kõige vanemate hõimude juures, kes paiknevad Uus-Ginea lääneosas, Diguli jõe orus, kuna idapoolsed hõimud (majubid ja mägipaapuad) omavad juba õige keerukat ühiskondlikku struktuuri. See on ajalooliselt tingitud, sest nii majubi rahvad kui ka mägipaapuad on saarele hiljem sisse rännanud või on oma ajaloolise arengu vältel hilisematest kultuuridest tugevasti mõjutatud. Nii peegeldab ühiskondlik elu sündmusterohket ajaloolist arenemist. Kuna paapuad kirja ei tundnud, siis saab seda arenemisprotsessi ainult kaudselt nende kultuuride võrdleva uurimise teel jälgida.

Kui eurooplasel on äärmiselt raske eksootiliste rahvaste täiesti võõraid ja erinevaid ühiskondlikke suhteid mõista, siis veelgi raskem on tal nende ideeliste kujutluste maailma tungida. Sellesse maailma suudab tungida ainult see, kes pärismaalaste keelt valdab ja kes pikemat aega nendega koos elades on nende täieliku usalduse võitnud. Mõistagi, et õige vähesed uurijad säärastele nõuetele vastavad. Pealegi varitseb veel alati oht, et vaatleja on oma otsustes subjektiivne. Seetõttu ei suudeta kunagi lõplikult saladuskattest vabastada ja seletada inimliku kultuurielu üht huvitavamat peatükki — eksootiliste rahvaste religiooni ja nende maalikunstis ning plastikas manifesteeruvat tundeelu.

Me ei tea, kas kõik paapua hõimud on maailma ja selle tekkimise üle oma mõtteid mõlgutanud, nagu seda mägipaapuad mbovambid on teinud. Mbovambide kultuur on õige omapärane ja päritolult mõistatuslik. Nad peavad taevast maa kohal võlvuvaks, kõvaks massiks, oma esivanemate asupaigaks, kes inimeste eest hoolt kannavad. Kuid taevas kaardub ka ümber maaketta alumise osa, kus elab maavärinarahvas. Neid peetakse üldiselt headeks olenditeks, aga kui neid pahandatakse, tekitavad nad tihti maavärinaid. Niisamuti personifitseeritud päike ja kuu elavad kuskil kaugel idas. Sealt idast alustavad nad oma teekonda läände, jätkavad seda maa all ja jõuavad jälle «oma maale» itta tagasi, kust nad korrapäraselt ikka ja alati kordavad oma ringkäiku. Aga päike ja kuu ei etenda paapuate religioossetes kujutlustes kuigi olulist osa. Kultuslikud talitused toimusid küll juba iidsetest aegadest peale täiskuu ajal, kuid seni pole suudetud tõestada, kas muiste ka kuukummardamist tunti.

Universumis kätkevat igavest sigitusjõudu käsitavad mägipaapuad õige reaalselt. Taevas ja maa kui mees- ning naissoost olendid viibivad lakkamatus armukaisutuses, millest tekib äike ja inimestele elu võimaldav vihm. Sellele «elu loovale paarile» on pühendatud viljakusepüha. Aga taevas ja maa on siiski ainult vegetatsioonijumalused. Mägipaapuad ei tunne «loojat-jumalat» ega isegi mitte kultuuriheerost, kuigi teiste hõimude juures neid tuntakse. Paapua lahe piirkonnas assotsieerub kultuuriheeros

välgujumalaga, kes on andnud kõik kultuurihüved, eeskätt aga tule ja tantsud. Selle kultuuriheerose sünd oli väga ebatavaline; ühtede arvates sündis ta linnumunast, teiste järgi — naissoost kaksikolendist. Selle välgujumala surm oli niisama salapärane nagu tema sündki. Ta kadus äkki ja keegi ei tea, kuhu. Kuid kõigis hõimudes, kus sellistest kujutlustest kinni peetakse, usutakse kultuuriheerose taastulekusse, mil inimestele uus ja parem põli algab. Usk messiasse on paapuatel igivana ja esineb ka teiste eksootiliste rahvaste juures. See usk tugevnes eriti möödunud sajandil tunduval määral misjonäride kaastegevusel. Selle usu mõjul tekkisid usulis-poliitilised organisatsioonid, mille tegevus elavnes eriti Esimese ja Teise maailmasõja aastail. Need poliitiliselt rahutud ajad riivasid ka kõiki Lõunamere rahvaid.

Kõige selle järgi võiks arvata, et paapuad maailma loomise ja inimsoo tekkimise üle kuigi palju oma pead ei ole murdnud ning on piirdunud üksnes küsimusega, kuidas tekkisid kultuurihüved. Aga selline arvamus on ekslik. Paater Lauferil, kes tegutses bainingide keskel Uus-Britannia põhjaosas misjonärina üle kahekümne aasta, õnnestus põhjalikult selle paapua hõimu kujutlustemaailma süveneda. Tema keeleoskus, eeskätt aga usaldus, mille ta võitis pärismaalaste hulgas, viibides bainingidega koos jaapani koonduslaagris, tulid tema uurimistööle kasuks.

Bainingid ja nende naabruses elavad sulkad jutustasid talle ühest sugutust ja kehatust olendist, kellele alluvad maa ja vesi, kõik ulukid ja taimed. Tema valitseb ka inimeste elu ja surma üle. See olend lõi esimese inimpaari, kes viidi taevasse, pärast seda kui nad olid õpetanud hõimukombeid oma lastele, praegustele inimestele. See maailma looja andis mehele kätte päikese kui tõrviku ja naisele kuu. «Selle «hea isa», «suure», «auväärse» poole, nagu bainingid seda maailma loojat nimetavad, pöördutakse oma rasketel hetkedel ja «pühades paikades», mis asuvad mägedes, tuuakse talle ohvreid. Kuid selle kõrgema olendi kultusele ei omista paapuad kaugeltki nii suurt tähtsust kui vaimude ja deemonite kultusele. Et oma kujutlus «kõrgemast olendist» on ka paapuatel Uus-Gineas, seda kinnitab maadeuurija Aufenanger, kes hulk aastaid elas gende hõimu keskel Bismarcki mägedes. Puukarujahile minnes või aias viljade koristamisele asudes pöörduvad gended loitsides jumaluse poole, kes oma põhi-

joontelt meenutab igati bainingide loojat-jumalat. Kuid mitme kultuuri segunemise tõttu on kujutlus sellest jumalusest tunduvalt kahvatunud.

Hoopis suuremal määral valitsevad paapuate mõtteid ja tundeid teised üleloomulikud olendid, vaimud ja deemonid. Need on inimese vastu enamasti pahatahtlikud olendid ning seepärast tuleb neid teatavate kultuslike talituste abil lepitada ja enda vastu lahkeks teha. Loodusvaimude seas on terve rida sääraseid, keda «kahjututeks» peetakse ja kes seepärast ka mingit erilist austamist ei vaja. Niisugused on eeskätt päike ja kuu. Gended peavad neid taevakehi abielupaariks, kes üheskoos oma teed käivad, kuu kui mees alati truult oma naise, päikese, kannul. Ka teised taevakehad ja loodusnähtused on personifitseeritud, kuid paapuate fantaasiat nad eriti ei kütkesta.

Teisiti aga on lugu loodusvaimudega, kes inimesest kuigi palju ei erine ja ainult oma «metsiku välimuse» tõttu on kahtlased. Need pahad vaimud ennustavad haigust, sõda või näljahäda, ja et neist lahti saada, korraldatakse teatavaid tõrjetseremooniaid. Palju ringi rännanud etnograaf Nevermann nägi 1933. aastal oma silmaga, kuidas paapuate külas Kakaius aeti minema deemonit, keda Akoniks kutsuti ja seal puhkenud gripiepideemias süüdlaseks peeti. Talituspaigale püstitati beetelpalmist post, mis oli ribati punaseks-valgeks maalitud nagu lipuvarras. Posti tippu ilustas kookospalmi lehekiududest rõngas. Posti alla tehti tuli ja sellesse pilluti suuri bambusetükke, mis kuumusest valjult paukudes lõhkesid. Niisuguse hirmutava raginaga taheti paha vaim külast minema peletada. Aga et paha vaim ka teaks, kuhu ta võiks põgeneda, nimetati talle mõned vaenulikud naaberkülad.

Ka soistes jõeorgudes tihti esinevat malaariat peetakse deemonite sepitsuseks. Mbovambid kujutlevad neid äärmiselt inetute koletistena, kel on lühike kere ja väga pikad jäsemed. Sääraste olendite asupaigaks on koopad, kraatrijärved ja puud; nad võivad loomadeks (krokodilliks, maoks, linnuks, seaks) ja isegi kaljuks või puuks moonduda. Wirz jutustab nendest deemonitest ühe loo. Keegi misjonär küsis engade mägihõimult, kas ta ei tohiks üht säärasele deemonile kuuluvat puud maha raiuda. Oleks võinud arvata, et sellega on kõik korras. Aga ei midagi selletaolist. See polnud mingi tavaline puu, vaid seda peeti

pühaks, sest selles asus Vema-deemon. Kui hakkas levima kuuldus, et see deemonipuu maha raiutakse, tekkis suur ärevus ja ennustati, et nüüd tabab kedagi surm. Puu raiuti maha. Päev hiljem katkes rotangist rippsild ja kaks misjonikasvandikku kukkus jõkke. Oli see juhus või siiski paha deemoni Vema vemp? Pärismaalasi erutas see vahejuhtum niivõrd, et nad ajasid minema mehe, kes puu maharaiumiseks loa andis, ja hävitasid tema aia.

Deemonite ja teiste pahade vaimude vastu peetakse mõjusateks kaitseesemeteks amulette. Aedades kasvatatavaid ingverijuurikaid ja krootonilehti peetakse eriti headeks tõrjevahenditeks.

Hoopis teisiti on lood tootemitega. Mitte kõik paapua hõimud ei tunne totemismi. On karakteerne, et Diguli jõe orus elavad hõimud, need ajalooliselt paapuate kõige vanemad esindajad, ei tunne niisuguseid religioosseid kujutlusi. Leidub ka hõimusid, nagu näiteks mbovambid ja gended, kellel veel ainult nimest võib järeldada, et nad kunagi totemistlikke vaateid tundsid. Kõige ilmekamalt avaldub totemism majubi rahvaste juures Uus-Ginea lõunaosas. Jenani hõim tundis veel 1933. aastal mitte vähem kui kolmekümmend üht mitmesugust tootemit, selliseid nagu saago, vesi, hiiglatoonekurg, merikotkas, krokodill, kaasuar, paradiisilind, krootonipõõsas, rotang, haigur, kookospalm, mürkmadu, beetelpalm ja mitmesugused kalaliigid.

Kuna abielu ühte ja samasse tootemirühma kuuluvate partnerite vahel on rangelt keelatud, siis kuuluvad vanemad alati eri rühmadesse, lapsed aga arvatakse isa tootemirühma. Nendel hõimudel ei olnud tootemlooma või -taime toiduks kasutamine mitte millegagi piiratud. Kinni peeti ainult sellest, et omaenda tootemlooma või -taime söömisel kunagi ei unustatud valjusti ütlemast: ah, kui maitsev see on! Seega erineb paapua totemism põhiliselt Austraalia totemismist, kus tootemlooma või -taime söömine oli üksnes tootemipidustuste ajal lubatud, et sel viisil tootemesivanematega ühendusesse astuda. Kuid oleks ekslik sellise söömiskeelu puudumist paapua lõunapoolsete hõimude juures langusnähtuseks pidada. Asi on selles, et austraallastel oli loomi ja taimi kasinalt ja seepärast oli taoline söömiskeeld igati vajalik. Ent Uus-Gineas oli loo-

dus rikkalik ja paapuatel ei olnud niisuguseks korralduseks mingit vajadust.*

Erinevalt austraallastest kardavad paapuad alati oma tootemesivanematega kohtuda. Selle ohu tõrjumiseks kasutavad nad nõialabidat, mis oma kujult ja funktsioonilt sarnaneb vuristiga.

Igal tootemirühmal, mida mõnikord inglaste eeskujul klanniks nimetatakse, on oma kindel eraldusmärk. See on valmistatud puust, rohust või mõnest muust taimsest materjalist ja kujutab kas realistlikult või sümboolselt tootemit. Taolisi väikseid eraldusmärke kasutatakse informeerivate suhtlemisvahenditena. Kaugetesse asulatesse kingituste saatmisel lisatakse nendele säärane eraldusmärk, et saajad teaksid, kes on kingituse saatja. Samasugused eraldusmärgid kinnitatakse ka tarbetaimedele, et võõras teaks, kellele need kuuluvad. Need tootemimärgid etendavad sama osa nagu märgid austraallaste käskjalasauadel.

Üsna kunstipärased on need tootemimärgid marind-animi hõimul, kes pealuuküttidena olid õige kurikuulsad. Tootemimärkideks on neil puunikerdused, mis kaetakse vaiguga ja millele kleebitakse punaseid ning sinakasmusti herneid või valkjashalle nõmmeliivatee seemneid. Need on tootemesivanemaid kujutavad maskid, mida kantakse pea peal, kusjuures selg ja rind kaetakse palmikooretükkidega. Täiskasvanud mehed panevad säärase rüü ainult siis selga, kui nad tahavad oma tootemesivanemate elust mõnd müütilist episoodi kujutada. Seda tehes usuvad marind-animid, et nad pole mitte ainult väliselt tootemesivanemad, vaid muutuvad nendeks tõeliselt. Selliseid väga mõjuvaid kultuslikke etendusi korraldatakse initsiatsioonipidustustel. Varemalt oli neil pidustustel tihti rohkesti maagilisi talitusi ja need kujunesid maaviljakuse edenemist taotlevateks seksuaalseteks orgiateks. Pidustused kestsid nädalaid ja nende osalisteks olid peamiselt salaliidu liikmed, kelleks võis olla iga täiskasvanud ja ennast väärikaks meheks pidav paapua. Salaliidu liikmeks

* Seletus, miks paapuatel puudub totemistlik toidukeeld, ei ole kuigi veenev, sest on teada juhtumeid (näiteks Torresi väina saartel), kus totemistlik toidukeeld langeb ära just toiduressursside nappuse tõttu. Küsimus on keerukas ja teadus ei suuda veel täpseid põhjusi esitada, miks ühtedel rahvastel see keeld säilib, aga teiste juures kaob. *(Tõlk.)*

astumisel tuli tal teatav hulk karprahasid, sigu või midagi muud anda. Maadeuurija Heinrich Meyer, kes aastakümneid Uus-Ginea põhjaranniku paapuate keskel elas, jutustab, et üks niisugune salaliit põhines mingisugusel religioossel ideel, millesse need liikmed uskusid või vähemalt näisid uskuvat. Oma toimingud nad salapärastasid, et asjasse mittepühendatud, naised ja lapsed, neid talitusi tõsiselt võtaksid. Viimastele seletatakse, et vaim, keda salaliitu kuuluvad mehed kummardavad, on kuskil põõsais elav üleloomuliku jõuga koletis, kes oma lähenemisest salapäraste häälitsustega teadustab. Tegelikult aga on asi nii, et kaks salaliidu liiget puhuvad bambusvilet, mis pidavat vaimu hääl olema. Niipea kui naised ja lapsed seda häält kuulevad, lahkuvad nad külast. Seejärel tulevad mõlemad haljaste lehtede ja sulgedega maskeeritud moosekandid külasse ja astuvad tseremoniaalmajja, mis on ühtlasi meestemaja. Taas kostavad flöödihelid. «Vaim nutab!» ütlevad külast lahkunud elanikud. Miks ta küll nutab? Vaim tahab saagot ja sigu. Ja naised tassivad suurel hulgal saagot ja sigu kokku. Kuid naistele antakse mõista, et vaim tahab ka nende juba mehistunud poegi nahka panna. Seepeale viiakse noored mehed vägivaldselt kodust ära ja toimetatakse meestemajja. Siin toimub maagiline riitus, mis peab nii initsiantide kui ka täiskasvanud meeste elujõudu uuendama ja tõstma. Initsiatsiooni vältida püüdvaid poisse peetakse pelguriteks. Nendele öeldakse, et nad enam suuremaks ei kasva, et nad jäävadki väikesteks ja ei saa kunagi meesteks.

Tantsijad tootemitunnustega (Uus-Ginea lõunaosa)

Ihaldatava füüsilise küpsuse saavutavad poisid omapärase tseremoonia teel, mida mõned uurijad on ekslikult «ümberlõikamiseks» pidanud. Tegelikult on siin tegemist teatava enesepiinamisega, mis samasugusel kujul ka mõnedele Austraalia hõimudele on tüüpiline. Initsiantide sugueluntidele lüüakse haavu, milleks kasutatakse kas okkalisi taimi või teravaid esemeid. Selliseid haavu peab aeg-ajalt iga mees endale ise tegema. Pärismaalased usuvad, et sel teel kõrvaldatakse kehast «halb veri», mis meest nõrgestab, temalt töötahte röövib, tema käed ja silmad jahil ning sõjas ebakindlaks teeb. Seepärast korraldavad mehed selliseid enesepiinamisi alati mõne raske töö, jahiürituse või sõjaretke eel. Heinrich Meyer, kellele paapuad need intiimsed üksikasjad reetsid, arvab, et meeste enneaegne vananemine ja sagedased surmajuhtumid on just säärastest «kirurgilistest operatsioonidest» tingitud.

Salaliidu poolt korraldatavad tseremooniad peavad ka maaviljakust soodustama. Seda kinnitavad salaliidu liikmete sagedased kaebused, et kui need tseremooniad ära keelataks, siis tuleks neil nälga surra, sest «vaim» ei annaks neile siis saagot, põlluvilju ja jahiloomi. Et see kõik pole pärismaalastele mingi farss ega enesepete, vaid puhas tõde, selles pidi veenduma misjonär Meyer ise, kui paapuad talle ütlesid: «Teil, valgetel, on oma jumal, meil on oma Parak-vaim!»

Metsas asuvates omapärastes koolides tutvustatakse poistele hõimu kombeid, traditsioone ja religioosseid talitusi. Alles siis, kui nad kõige sellega on tutvunud, lastakse noorukid kui «taassündinud» koduküla tagasi ja arvatakse siitpeale täiskasvanud meeste hulka.

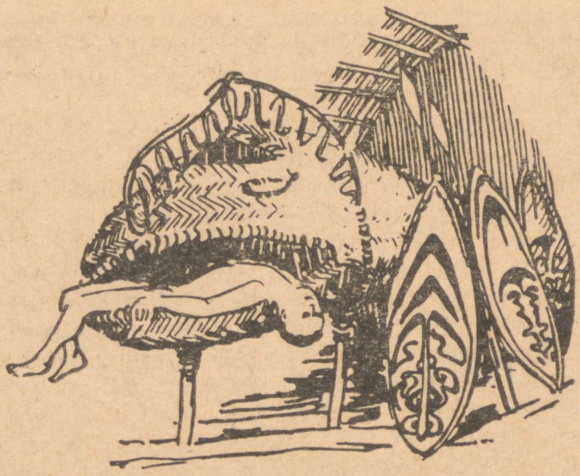
Nimetatud tseremoniaalmaja võib asula kultuuriliseks ja vaimseks keskpunktiks pidada. Oma väliselt kujult on sellised majad õige mitmesugused, kuid kõik nad püüavad oma sisustuse toredusega üksteist üle trumbata. Seinad ja frontoon on värvitud ning nendele on riputatud igasugused puulõikes figuurid, mis kujutavad inimesi, madusid, ninasarviklinde, lendkoeri ja leeguane. Selliste ilustuste valiku määravad peamiselt vastava salaliidu totemistlikud kujutlused. Tseremoniaalmaja inventari hulka kuuluvad juba mainitud bambusviled, vuristid ja pilutrummid, mille müra peetakse Parak-vaimu hääleks. Kuid sisustuse kõige tähtsamateks atribuutideks on puust nikerdatud tantsumaskid, mida kantakse koos võrkürbi või leheribadest see-

likuga. Pärismaalased ise kinnitavad, et need maskid mitte üksnes ei kujuta vaimu, vaid koguni kehastavad teda. Kultuslike tantsude ajal siseneb vaim maskidesse, ta otsekui «hingestab» nad.

Hoopis teistmoodi toimuvad initsiatsiooniriitused Purari jõe piirkonnas, Paapua lahe idarannikul. Siin on need riitused palju ürgsemad ja kujutavad väga drastiliselt initsiantide «äraõgimist». Poisid isoleeritakse suurde kultusemajja, kus koletis (Kaia-imunu) nad sümboolselt alla kugistab ja taas välja sülitab. Niiviisi toimub poiste ümbersündimine ja nad saavad seejärel täisväärilisteks meesteks. Nende pidustuste ajal tutvuvad initsiandid mäe- ja merejumalusega, keda üks tantsivatest maskidest kujutab ja kelle häält poisid vuristi undamises kuulevad. Hoopis lihtsamalt toimub tüdrukute initsiatsioon. Esimese menstruatsiooni ilmumisel paigutatakse nad eraldi seisvasse hütti, kus toimub rituaalne pesemine ja kus neile antakse uus rohust punutud niudekate. Kaia-imunu kultusesse tüdrukuid ei pühendata.

Kaia-imunu kultuse kandjaks on ka siin meeste salaliit. Tohutu suures ja väga pikas hoones, mis on ühtlasi nii kultuse- kui ka meestemajaks, asub laia vahekäigu lõpus eraldatud ruum. Seal seisavad kuni neli meetrit pikad pukid, mis kujutavad avatud lõugadega krokodillitaolist koletist, kelle elupaigaks iga klann peab teatavat jõge. Kui arvestada seda, millist suurt osa etendab kujutavas kunstis krokodill Uus-Ginea ja selle naabersaarte paapuate tseremoniaalmajade inventaris, siis tuleb eeldada, et Kaia-imunu ei ole midagi muud kui sümboliseeritud krokodill. Kujud uuendatakse iga viie-kuue aasta järel noormeeste poolt, kes täisealiseks saamist pühitsevad. Sel puhul toimub eriline tseremoonia. Täiskasvanud mehed tõstavad initsiandid koletise lõugade vahele. Kui koletis on initsiandid sümboolselt alla kugistanud, muutuvad nad kogukonna täisväärtuslikeks liikmeteks. Seejärel saavad nad emapoolse onu käest lõikemustriga puukoorest vöö ja uued rõivad — niinest niudekatte. Niisuguse initsiatsioonitalituse oluliseks tunnuseks on see, et Kaia-imunu identifitseeritakse esivanematega, asjaolu, mis vihjab ilmselt kunagi eksisteerinud totemistlikele kujutlustele.

Kaia-imunul on nii häid kui ka halbu omadusi. Kui inimene üritab midagi tähtsat, näiteks läheb reisima või asub maja ehitama, siis Kaia-imunu teatab talle unes oma soovi.

Inimohver müütilise koletise lõugade vahel (ühe kultusehoone sisemuses Paapua lahe rannikul)

Et Kaia-imunut heas tujus hoida, kostitatakse teda tihti toiduga, mis talle lõugade vahele asetatakse. Kuni eurooplaste tulekuni toideti seda koletist inimestega, kes just selleks otstarbeks maha löödi. Vajaliku ohvri hankimiseks korraldas meestemaja jahiekspeditsiooni. Mehed tungisid paatidel naaberhõimude saagosaludesse või kalapüügipaisude piirkonda ja tapsid seal esimese ettejuhtuva inimese, ükskõik kas mehe, naise või lapse. Seejärel toimetati laip meestemajja, heideti Kaia-imunu lõugade vahele ja söödi järgmisel päeval ära.

Ohvri kolju pandi kastikesesse. Iga sugukonna meestel oli selline kastike, mis seisis meestemaja eluruumides. Koljukastikese ees seisid enamasti ovaalsed puukilbid, mida ilustas nikerdatud ja värvitud inimfiguur. Meile on küll teada, millistel juhtudel neid kilpe valmistati, kuid nende tähendust me ei tunne. Selliste nikerdatud inimfiguuridega kaunistati paate ja maju, samuti kingiti neid lapse — ükskõik kas poisi või tüdruku — sündimisel. See fakt vihjab analoogilistele nähtustele Uus-Ginea keskosas, kus igale vastsündinud lapsele kingiti hoolikalt lihvitud kivi, mis pidi talle hea füüsilise arenemise tagama. Sama ülesannet nagu nood kilbid täidavad nähtavasti ka vuristid, mis on nii suured, et neid maagilise müra tekita-

miseks ei saa kasutada. Nendega ühenduses kerkib tahtmatult paralleel Austraalia tšuringadega, mis on analoogilistel põhjustel tekkinud.

Salaliidu ja initsiatsiooni tihe seos esineb ka mägipaapuate juures ja avaldub niinimetatud Kor-Nganapi kultuses. Mägipaapuate omapärane ja veel tänapäevalgi mõistatuslik seisund kogu Uus-Ginea kultuuripildis ilmneb eriti selgesti just selles kultuses. Ettevalmistused nendeks pidustusteks kestavad mitu aastat. Hõimu tantsuplatsist eraldatakse üks osa, niinimetatud salajaste tseremooniate plats, mis tarastatakse. Sellele salaplatsile ehitatakse pidustuste ajaks mitmed erilised majad. Need provisoorsed hooned nõuavad üksnes materjali kohaletoimetamise näol ääretut aja- ja jõukulu, sest nad on tohutu suured: umbes viiskümmend meetrit pikad, neli meetrit laiad ja kaks meetrit kõrged! Kui mehed lähevad neid maju salaplatsile ehitama, sammub nende ees moosekant, kes mängib flööti ja peab oma mänguga kõik teised, asjasse mitte pühendatud, eemale peletama.

Salaplatsile ehitatakse kaks maja pidustustest osavõtjatele ja kaks maja, kuhu seatakse kultusekivid. Viimased on kaunikujulised jõekivid. Ühed neist kividest on pühendatud Nganap-vaimule, mida peetakse naisprintsiibiks, teised — Vop-vaimule, meesprintsiibile. Muud kultusekivid kehastavad surnuid, kuid on ka selliseid, mis personifitseerivad elusaid inimesi. Kuigi naised ei võta sellest salakultusest osa, on ka neile kive pühendatud. Olenevalt omaniku east ja soost on kivid oma vormilt ning suuruselt erinevad. Meeste ja Vopi kui maskuliinse vaimu kivid on koonusekujulised ning kuni kaheksakümmend sentimeetrit pikad, poiste omad on väiksemad. Naiste ja feminiinse Nganapi kivid on kerakujulised. Kultusekivide kaudu väljendatud sümboolika on täiesti selge: koonusekujuline kivi kujutab mehe suguelundit, kerakujuline — naise oma. Säärane kivi tagab tema omanikule tervise ja majandusliku heaolu. Üks paapua ütles kord tabavalt: «See kivi olen mina ise. See toob mulle rikkust ja kindlustab kõrge ea.» Sellepärast hoolitsevad paapuad nende kultusekivide eest väga. Sõjapäevil maetakse kivid hästi ligipääsmatus kohas maa sisse, et vaenlane neid ära ei rööviks.

On märkimisväärne, et mägipaapuate sugukonnavanemad, kes on hilisema ja muistsetest tavadest võõrdunud

kultuuri kandjad, oskavad seda väga ürgset tava rangelt saladuses hoida. Nad hoolitsevad piinlikult selle eest, et ükski vaene ja varatu mees nende kultusekividega seoses olevat tseremooniat teada ei saaks. Varatud mehed võivad küll vastava kujuga jõekive leida, aga nad ei oska nendega midagi peale hakata, sest nad ei tunne ohvripühitsust, mis kivile alles tõeliselt maagilise jõu annab. Varatud võivad ainult lihajagamisest ja tantsudest osa võtta!

Sugukonnavanemad, selle salakultuse tegelikud kandjad, tulevad pidustuste algul kokku, toovad peidupaikadest kivid välja, asetavad nad lehtedele ja toovad seaohvri. Kultusekivid määritakse searasvaga üle ja seejärel maalitakse neile punased, kollased ning mustad triibud peale. Siis seatakse nad ettenähtud järjekorras selleks määratud majas üles. Esireas seisavad maskuliinse Vop-vaimu ja femiiniinse Nganap-vaimu kivid, nende taga poolringis ümmargused naiste sümbolid ja järgmises poolringis nende taga piklikud meeste sümbolid. Pidustused avatakse sugukonna esivanematele määratud suure seaohvriga, millisest kõik asulaelanikud osa võtavad. Ohvritalituse teostab sugukonnavanem päikesetõusul rituaaltantsude platsil. Ohvritseremoonia enese mastaabist annavad ligikaudse pildi järgmised arvud: tika hõimu kahekümne kahel rituaaltantsuplatsil, mis kuulusid kahekümne kahele sugukonnale, ohverdati kord ligi kaheksasada siga. Ühel teisel juhul, nagu üks inglise uurija jutustab, ohverdati koguni üle tuhande sea. Ohverdatud loomadest saavad mehed oma teatava lihaportsjoni. Seejärel jaotavad preestrid kui ohvririturgali teostajad kõik mehed kahte rühma. Üks rühm antakse meestevaimu Vopi ja teine rühm naistevaimu Nganapi hoolde. Seejärel rivistuvad mõlemad rühmad koondridadesse ja, kui iga osavõtja on kerge vitsahoobi saanud, marsivad tarastatud salaplatsile. Seal rivistuvad mehed mõlema maja ees, kus kultusekive säilitatakse.

Kui mõlemad vaimud, Vop ja Nganap, on välja kutsutud, siirduvad mehed tseremoniaalmajadesse. Siin kükitavad nad piki seinu kahte ritta niiviisi, et iga meesprintsiibi esindaja vastas istub alati keegi, kes kuulub naisprintsiibi esindajate rühma. Mõlema rea vahel on augud, kus maa-ahjudes valmib toit. Sellest meeste kahte sukku jagamisest peetakse rangelt kinni. Selle reegli vastu eksimine võib elu maksta! Sellisesse kükkasendisse peavad

mehed täielikult vaikides terveks ööks jääma. Koidikul kutsutakse kultusekivide abil vaimud veel kord välja ja siis siirdutakse uuesti tseremoniaalmajadesse oma kohtadele tagasi. Seejärel toovad preestrid mõned kultusekivid sisse ja ajavad nad maa-ahjudes tulipunaseks. Kui asi niikaugel, võetakse kivid puutangidega välja ja raputatakse neile mingit rohtu, mille tuhk mässitakse lehtedesse. Vahepeal rivistuvad mehed, lihapakid käes. Üks preestritest annab igale mehele tüki keedetud liha, teine preester raputab lihatükile rohutuhka, mis äsja kultusekividel pühitseti, aga kolmas preester puhub igale osalisele suus mälutud aromaatse puukoore hõngu näkku. Seejärel söövad kõik oma lihaportsjoni ära. On selge, et selle sakraalse talitusega tahavad paapuad kivides peituva maagilise jõu osalisteks saada.

Selle tseremoonia puhul pärismaalane ei ütle, et «ma söön ohvriliha», vaid ta ütleb: «ma söön vaimu». Paapua on veendunud, et kui ta seda liha sööb, saab ta ka selles oleva vaimu osaliseks. Kui mehed on niiviisi vaimuga ühendusse astunud, marsivad nad oma lihapakkidega kultusekivide reast mööda. Kultusetalituse kõrgpunktiks on hetk, mil preestrid ohvrilooma munasarju praevad. Preestrid jagavad kõigile osalistele seda rooga, mis peab meeste sigitusvõimet tõstma. Sellele järgneb ohvrisea liha jagamine ja sellega on ühtlasi Nganapi pidustuste kultuslike talituste osa läbi. Kultusekivid peidetakse salapaikadesse ja pidustuste rahvalik osa avatakse tantsudega.

Kor Nganapi kultus on salakultus ja naised ei võta sellest osa. Kuid mägipaapuatel on see kultus hoopis teistsugune kui muudel paapua hõimudel. Ka mägipaapuate juures pühendatakse murdeikka jõudnud poisid kultuseellu ja nad peavad initsiatsiooni läbi tegema, kuid mägipaapuad ei tunne siiski koletise poolt poiste allakugistamise motiivi ja kultuslikke maske. Mägipaapuad usuvad kultusekivide maagilisse jõusse, usuvad, et nendes kividesse kätkevad universumi ürgjõud — Kor Vop kui meesprintsiip ja Kor Nganap kui naisprintsiip. Nimetatud vaimudele pühendatud pidustuste ajal samastuvad osavõtjad nende ürgjõududega. Ent selliseid seksuaalseid ekstsesse nagu lõunapaapuate juures siin ei tunta.

Terve rida üleloomulikke olendeid on oma alguse saanud paapuate surmakujutlustest. Millised need kujutlused on, seda võime matusekommetest välja lugeda. Matuse-

kombed valgustavad ka paapuate mõtlemislaadi. Veel alles hiljaaegu, mõnikümmend aastat tagasi, matsid Diguli jõe orus paiknevad hõimud oma surnuid kõigi nendele kuuluvate ehete ja riistadega platvormil või asetasid puust või koorest kirstus majakatusele. Laiba kiirel lagunemisel tekkiv vedelik koguti kokku; osa sellest vedelikust segati toidu hulka ja söödi sugulaste poolt ära, teine osa kasutati näo ja keha võidmiseks. Säärane kummaline komme, mis ka teiste hõimude juures esineb, on seletatav üksnes sellega, et selle vedelikuga taheti surnu jõudu omandada. Samas piirkonnas esineb ka teine mitte vähem imelik komme: kui keegi sureb, seovad naised käe tuiksoone kinni ja amputeerivad kivi- või bambusnoaga ühe sõrmelüli. See on üks omapärasemaid eneseköndistamisi. Kas on see mingi väline leinaavaldus, ohver surnule või ainult mingi maagiline riitus? Seda me ei tea.

Fakt, et täiesti lagunenud laiba kolju ja luud põletatakse, et surnu seega täielikult hävitatakse, ja et maja, mille katusele laip asetati, jäädavalt hüljatakse, kinnitab, et elusad tunnevad tohutut hirmu. Pärismaalased usuvad, et surnu tahab elusaid endaga kaasa viia. On tähelepanuväärne, et säärased ürgsed kujutlused just ajalooliselt kõige vanema paapuarühma juures esinevad, kes tootemesivanemaid ja salaliitusid üldse ei tunne. Tuleb vist eeldada, et Diguli jõe oru paapuatel ei olnud mingit kujutlust teisest «minast», sellest inimkehas asuvast elujõu kandjast, kes avaldub hingamises ja on nähtav varju või peegeldusena. Need paapuad käsitavad mina-mõistet väga kehaliselt ja reaalselt. Richard Thurnwald, üks etnilise psühholoogia kõige väljapaistvamaid esindajaid, nimetab sellist «mina» ülitabavalt «vaimseks ihuks».

Pärismaalased usuvad, et vaimne ihu võib inimese kehalisest kestast lahkuda. Mis vaimse ihuga tema rännakuil toimub, seda kogeb inimene unenäos, mida reaalsuseks peetakse. Sellisel vaimsel ihul pole meie hingekujutlusega midagi ühist. Kui mingisugusel põhjusel vaimne ihu oma rännakul inimkehasse enam tagasi ei tule, siis inimene sureb. Aga kuni mõlemad lahutamatult koos püsivad, seni inimene elab. Kui mõlemad eralduvad, siis saabub bioloogiline surm. Paapuate käsituse järgi eksisteerivad nii keha kui ka vaimne ihu lahus iseseisvalt edasi, aga sellises olekus toovad nad inimestele rohkem kahju kui kasu. Paapuad on veendunud, et surnu elab reaalselt oma keha-

lisel kujul edasi, teda võib näha ja haarata. Säärasest arusaamast annab kujuka pildi Kiwai saare elanike jutustus, mille soome teadlane Landtman oma mahukas kogumikus avaldanud on. Esitame selle loo vabas ümberjutustuses.

Duane seisis koos teistega meestemaja ukselävel, kui ta äkki nägi, kuidas üks mees kalmistu poolt lähenes. Kõik arvasid algul, et see on üks oma inimestest. «Kes see võiks küll olla?» küsisid mehed. «Kas Duane on siin?» hüüdis keegi meestest. «Jah! Siin ma olen,» vastas Duane. Äkki hüüdis üks meestest: «Ma arvan, et see on vaim!» Duane ehmus, sest läheneja oli tema surnud sõber Aruba. Duanele meenusid sõbra viimased surmaeelsed sõnad: «Kui ma suren, siis mata mind heasse paika, muidu tulen ma tagasi!» Duane mäletas neid sõnu väga hästi. Seepärast tahtis ta nüüd Aruba vaimu kinni võtta ja palus mehi, et nad vagusi seisaksid. Duane lahkus külgukse kaudu majast. Aga uudishimust aetud mehed, kes tahtsid teada, mis nüüd edasi sünnib, tormasid Duanele järele, mille peale vaim ehmus ja põgenes. Ähvardavalt relvadega vehkides sööstsid mõned mehed vaimu taga ajama ja jälitasid teda kuni kalmistuni. Nad nägid, kuidas vaim oma hauda kadus. Duane oli toimunu üle väga pahane, sest surnud sõber oleks kindlasti temaga juttu ajanud, kui mehed poleks teda hirmutanud.

Et surnu Kiwai saare elanike arvates edasi eksisteerib, seda kinnitavad ka matusekombed. Lähimad sugulased ehitavad kalmule hütikese ja teevad selle ette lõkketule, mida hoitakse mitu nädalat leekel. Toit ja lahkunu isiklikud asjad riputatakse posti külge. Nii on tal ka «teises» maailmas kõik, mida elus vajas. Surnu elab inimeste meelest igatahes seni, kuni mälestus temast püsib. Kujutletava «elusa laiba» vormis avaldub usk, et keha ja «vaimse ihu» vahel püsib ikka veel mingi kontakt. Seepärast ei unusta omaksed Uus-Ginea põhjaosa paapua hõimudes kunagi haua sisse täpselt surnu pea kohale bambustoru torkamast, et «vaimne ihu» pääseks kas või mõneks ajakski oma endise kesta juurde.

See viirastuslik olend, keda üldiselt surnu vaimuks nimetatakse, hoiab kogu asulat kummitusena hirmul, kuni peied pole peetud. Alles siis, kui lähemad sugulased on

suurte ohvriandidega peied korraldanud, lahkub surnu vaim manalasse. Kuid see hirm surnu ees, mis sunnib kogu tema varandust, saago- ja kookospuid, samuti tema põldudel kasvavat vilja ning tarberiistu hävitama, on enamiku hõimude juures seotud ka austusega surnu vastu. Selline austus juurdub tugevas sõltuvustundes, mis elusaid lahkunuga seob. Sel põhjusel surnu kolju tihtipeale ekshumeeritakse, puhastatakse ja säilitatakse eluruumis, kõik see toimub teatava aja möödumisel, enamasti varsti pärast peiesid. Õige sageli valmistatakse koljust täpne saviskulptuur, silmakoopaisse pannakse teokarbid ja pealaele kleebitakse ehtsad juuksed. Sepiki jõe orus katavad paapuad säärase modelleeritud kolju isegi nende mustritega, millega kadunu — kui ta veel elas — end kaunistas tantsupeole või sõjaretkele minekul. Kuid säärase au osalisteks saavad peamiselt ainult nende auväärsete isikute koljud, kes külakogukonnas tähtsat osa etendasid. Selliste meeste koljud seati tseremoniaalmajas kirjuks värvitud riiulitele. Sinna pandi neile toit ja jook, et nad nälga ning janu ei tunneks. Lahkunu omaksed kannavad säärasele koljule ka kõik oma mured ja soovid ette, sest surnu on kõikjal ning temalt oodatakse abi. Kuid esineb sedagi, et koljuaustamises, nagu me säärast kommet nimetame, domineerib hirm. Seda täheldame näiteks hõimude juures, kes elavad Paapua lahe piirkonnas. Seal maetakse kolju uuesti mulda tungiva manitsusega: «Ära tule enam tagasi!»

Ka Uus-Ginea edelaosa paapuatele on armastus surnute vastu ja hirm nende tagasituleku ees väga iseloomulik. Siin ei tohi sugulased lahkunu majja astuda. Selle tulemusena hävinevad kõik toiduvarud, mis surnu oli jõudnud koguda, tihtipeale õige suurel hulgal väärtuslikku saagojahu. Sugukonna hauad asuvad külast eemal ja surnu kalmule ehitatakse lai viilkatus. Selle katuse all viibivad lahkunu sugulased kaua, siin nad ööbivad ning kuulatavad, kas lahkunu ei ütle lõpuks selle inimese nime, kes talle surma kaela nõidus.

Nimetatud paapuate juures on eriti silmapaistvad leina välised avaldused. Naised kannavad pikka rohust valmistatud niudekatet ja kollase orhideekoorega tikitud pikka rippuvat tanu. Säärase maskeerimise abil muutub lesknaine surnu vaimule tundmatuks, sest mees tahab veel isegi «teises maailmas», et naine tema kõrval oleks. Seevastu leskmees ei püüagi end väga maskeerida, kuigi ka

tema erilist leinarüüd (punutud mütsi, rinnarõngast, käe- ja jalavõrusid) kannab. Peale nende väliste leinaavalduste kehtib veel terve rida tabusid ehk keelde — nii ei tohi teatavaid toite süüa, tantsida ja laulda, teatavaid teid käia ning paljud muud. Leinaaeg kestab tihti üle aasta ja selle lõppu tähistatakse peietega. Peied peetakse öösel. Neid alustatakse kaebelauludega, käiakse pidulikult ümber haua ja alles seejärel võetakse leinarüü maha ning pannakse ära. Sugukonnavanem lööb noole, teravik ülespoole, tee sisse, mis lahkunule kuuluvale põllule viib. Pärismaalased ise ei oska selle sümboolse toimingu kohta mingit seletust anda, kuid võib arvata, et see kujutab endast maagilist enesekaitseakti, mis peab surnu vaimule ütlema, et elusad inimesed ei taha temast enam midagi teada.

On märkimisväärne, et Paapua lahe piirkonnas elavad paapuad nimetavad «vaimset ihu» (s. o. surnu vaimu) õige mitmeti, olenevalt sellest, millises seisundis on lahkunu keha. Kuni sugulased võivad lahkunuga haual veel vestelda, nimetatakse sellist «vaimset ihu» jenani hõimus nanangeks, hiljem aga juba vabobiks — deemoniks. Sellest hetkest peale kaotavad ka kõik tabud oma kehtivuse ja nii lesknaine kui ka leskmees võib taas abielluda.

Peiete pidamiseks toovad leinavad sugulased kokku suurel hulgal toiduaineid: põllusaadusi, saagojahu, kookos- ja beetelpähkleid. Ka külaelanikest toob igaüks midagi. Kogu see tohutu toiduainete hulk pannakse ühte erilisse majja vaatamiseks välja. Kui kõik on juba küllalt neid ihaldatavaid maiustusi vaadanud, algab toiduainete väljajagamine. Kui see tehtud, lähevad peielised toiduainete kandamiga igaüks oma koju. Alles siin valmistatakse nendest ainetest toit, mida ainult kitsas perekonnaringis süüakse. Peiesid, millest kogu külarahvas osa võtaks, jenani hõimus ei peeta.

Ka mägipaapuad, kelledest mbovambi hõimu kõige paremini tuntakse, suhtuvad oma surnutesse hirmu ja armastusega. Kuid mägipaapuad erinevad teistest paapua hõimudest oluliselt isegi selles osas, milles jällegi nende eriline seisund ilmneb. Hirmu ajel seovad nad laiba kinni, surnu käed asetatakse tema rinnale, jalad tõmmatakse konksu ja põlved kistakse lõua alla. Surnule kuuluvaid ülesharitud põlde ei hävitata, kuid majja, mida surm külastas, ei minda ja surnu magamismatid põletatakse. Hirm «elusa laiba» ees, kartus, et surnu taas tagasi tuleb,

on eriti suur, kui lahkunu on naine. Surnud naine maetakse viivitamatult. Naise haud kaetakse raskete kivide ja puupakkudega, et ta koju enam tagasi ei tuleks ning kedagi sugulastest endaga kaasa ei võtaks. Kui on märke, et mõne naise vaim hakkab külaelanikke kummitama, kutsutakse kohe asjatundlik maag, kes vaimu võrkkotti püüab ja selle ohvrimajja toimetab. Siin positakse vaimu taltsutamiseks erilisi nõidussõnu ja ohverdatakse siga. Nii saadakse kummitavast vaimust lahti.

Eriti aga kardetakse neid, kes on surnud mõnesse nakkushaigusesse, näiteks framböösiasse. Sellistest surnutest püütakse väga lihtsalt, kuid õige radikaalsel moel lahti saada. Laip topitakse kotti ja visatakse kõige elementaarsemaid sanitaarnõudeid arvestamata jõkke, et see võimalikult kiiresti hõimu piirkonnast kaoks!

Märkimisväärne on mägipaapuate juures seegi, et sotsiaalne erinevus rikka ja vaese vahel kehtib isegi surnute suhtes. Vaesed maetakse vaevalt meetrisügavusse auku, jõukad aga asetavad oma surnud haua kohal puuvõrele ning katavad need okste ja lehtedega. Mõne aja pärast puhastatakse luud lihast, mähitakse lehtedesse ja maetakse sugukonna kalmistule. Laiba lihariismed maetakse lihtsalt auku. Ainult rikaste sugukonnaliikmete, eeskätt sugukonnavanemate koljud saavad erilise käsitluse osaliseks. Need salvitakse ja värvitakse, kuid ei modelleerita, ning seatakse väikeses tornikujulises majas üles. Miks just nii talitatakse, selle kohta ütles üks mbovamb: «Kui me niisuguse mehe pea ära viskame, siis lahkuks see mees meie juurest jäädavalt ning meie vaenlased saaksid meie üle võimust!»

Matusepeo kestus ja toredus sõltub surnu sotsiaalsest positsioonist. Mägipaapuad usuvad, et pärast laiba lagunemist «vaimne ihu» lahkub manalasse, mis asub kuskil idas, kuid külastab aeg-ajalt öösiti oma sugukonna kalmistut. Siin ilmub «vaimne ihu» inimestele mõne looma kujul ja sellepärast ei surma mägipaapuad kunagi kalmistu läheduses kukkurloomi, linde või madusid, kui nad neid kohtavad.

Surnu vaimu seob kogukonnaga väga tihe side. Mägipaapuad koguni usuvad, et surnu vaim on oma lesega sugulises vahekorras. Sugulased püüavad surnute vaimudega võimalikult hästi läbi saada. Mida rohkem sigu sugukonnaliikmed neile ohverdavad, seda parem, sest lahku-

nute vaimud tagavad neile jõukuse ja võimu, kindlustavad sõjas võidu, hoiatavad neid läheneva hädaohu korral, annavad neile lapsi. Kui aga surnute vaimud oma sugukondlasi ei abista, siis see tähendab, et ohvriannid on olnud vähesed ning vaimud on pahased.

Teatavasti kehastavad pärismaalased kõiki tootemloomi ja -taimi ning looduse vaime nikerdatud või voolitud kujudes, mis kõik kuuluvad kultusesemete hulka. Täpselt nii toimitakse ka surnutega. Need reprodutseeritakse maskides ja puufiguurides, mis pole küll portreed nagu meil, vaid sümboolsed kujutused, traditsioonilises põlisstiilis, mis igal hõimul on küllaltki omapärane. Me teame, et maskid sümboliseerivad initsiatsioonitseremooniatel ja viljakusepidustustel surnute ilmumist, kuid meil ei ole teada, kas esivanemaid kujutavad figuurid, mis Sepiki jõe piirkonnale on eriti tüüpilised, on ainult surnute mälestusele pühendatud või on nad kehad, kus vaim on pärast laiba lagunemist endale uue eluaseme leidnud. Sepiki lisajõe Yuati orus on alles viimastel aastatel leitud figuure, mis lubavad siiski viimast oletada.

Paater Laumanni üksikasjalistest kirjeldustest selgub, et eriti väljapaistvad isiksused omandavad paapuatel hõlpsasti kõikvõimsa üleloomuliku olendi oreooli. Säärase nimbuse, nagu peagi näeme, võivad nad juba nelja generatsiooni vältel omandada. Vanal ajal otsiti sääraste esivanemate vaimudelt abi eriti sõjapäevil. Yuati jõe keskjooksul naaldasid sõdalased oma võitud odad esivanema kujule, et tema erakordne jõud nende relvadesse tungiks. Kui Euroopa koloniaalisandad tegid kolbaküttimisele ja hõimude omavahelistele sõdadele lõpu, muutusid need esivanemate kujud järk-järgult jahijumalusteks, kellele ohverdati toitu, narkootikume ja eeskätt tapetud jahiloomа maks. Ohvreid toodi sellepärast, et vaimud kogu küla ja selle rahvast ei hävitaks.

Yuati jõe ääres elasid ühes külas kaks erinevat rahvastikurühma — andoarid ja marambad. Kumbki rühm asus oma külaosas, ent aeg-ajalt olid tülid vältimatud. Kord juhtus, et andoarid, kes marambadega jälle sõjajalal olid, tapsid Woalami naise. Kartes solvatud sugukonna poolt veritasu, otsustasid kõik andoarid põgeneda ja rajasid uue asula.

Aga mida tegi lesk Woalam? Kui tapetud naine oli mae-

tud, asus ta üht meetripikkust puutüve nikerdama. Ta töötas väsimatult päevast päeva, raius oma kivikirvega puu küljest suuri tükke välja ja pikapeale hakkas puupakk kuju võtma. See meenutas inimfiguuri, milles võis selgesti keret, laiu õlgu ja tugevat rinda eraldada. Tekkisid saledad käed ja peened, otsekui keha raskusest kõverdunud jalad. Kasutades uuritsana teravat metskuldikihva, lõikas Woalam puutüvesse ringid ja mõned üksteise kohal ülestikku poolkuud. Need kujutasid tapetu sügavaid arme, rituaalseid nahailustusi, mis naine oli endale lõigata lasknud. Woalam sidus kujule veel niinest niudekatte ümber ja laskis seejärel oma väsinud käed rüppe. Kas oli sellega tema töö lõpetatud? Kujul oli küll nagataoline kael, aga kuhu jäi pea? Woalam ajas enda raskelt püsti ja komberdas aeglaselt hütti. Varsti ilmus ta uuesti välja. Tal oli käes tapetud naise kolju. Selle oli ta hauast välja kaevanud ja puhastanud. Nüüd asetas ta kolju ettevaatlikult naga otsa. Nüüd oli tema töö tõesti valmis.

Naisekuju seisis palju päevi ja nädalaid Woalami hütis. Alles siis, kui suure söömingu ja tantsudega oli surnu auks mälestuspidu peetud, leidis ka naise kolju oma lõpliku rahu ja maeti taas hauda. Kuid surnukuju ei olnud sellega väärtusetuks muutunud. Aegade jooksul muutus ainult tema tähendus — temast sai sõja- ja jahijumala Mündabale naine.

Arengul läbini puust esivanemafiguurini, mida igas suuruses ja vormis leidub kõigi paapuate juures, eriti aga Sepiki jõe piirkonnas, oli siit vaid väike samm. See leidis aset siis, kui juurdus komme surnut lõplikult matta ja kolju ekshumeerimisest loobuti.

Paapuad ei karda mitte ainult loodusjõude, deemoneid ja surnute vaime, keda nad püüavad ohvrite ja palvetega igati lepitada, vaid ka nähtamatuid maagilisi jõude, mis inimeste vahel toimivad. Paapua kogukonnas leidub alati vaid väheseid maagilise võimega inimesi, kes oma kogukondlasi pidevas hingeerutatuses hoida suudavad. Sääraseid inimesi nimetame me nõidadeks või maagideks, ilma et me suudaksime täielikult kindlaks teha, milles nende teadmised ja oskused seisavad. Selliste omaette kategooriat moodustavate inimeste osatähtsus üksikute paapua hõimude juures on väga erinev, sest nad ei kujuta endast

mingit professionaalset rühma selle sõna otseses mõttes. On märkimisväärt, et vanimat paapua kultuuri esindavate hõimude juures võib iga harilik surelik säärase maagilise jõu «akumulaatoriks» olla, kuna kõrgema kultuuriga paapua hõimude juures kuulub see funktsioon peaaegu täielikult nõidadele ehk maagidele.

Ometi esineb juba ka Diguli jõe orus asuvail paapua hõimudel oma kitsas ring «spetsialiste», kelle poole haiguse korral pöördutakse. Teatava tasu eest ravivad nad patsiente oma maagilise jõuga. Kõik Okeaania rahvad usuvad, et haiguse põhjustab kellegi kolmanda isiku maagiline jõud. Sellepärast võib haigusest lahti saada ainult veel tugevama maagilise vahendi abil. Diguli hõimudes pöörduvad kopsuhaiged mõne (neid on õige vähe) isiku poole, kel on maagiline kivi. Sellise kiviga silitab ta haige rinda ja selga. Niisuguse maagi poole pöördutakse ainult rasketel haigusjuhtudel, kergemate hädade korral aga proovib ravimiseks igaüks ise oma maagilist jõudu. Diguli elanikke vaevavad pööraselt moskiitod. Et nendest lahti saada, püüavad nad mõned moskiitod, pistavad need roost valmistatud noole sisse ja lennutavad noole küla suunas, kellega nad on vaenujalal. Maagiline toiming ise põhineb laialt levinud *pars pro toto* kujutlusel, see tähendab: mis juhtub osaga, see juhtub paratamatult ka tervikuga. Pärismaalased usuvad, et kui niiviisi mõned moskiitod eemaldada, siis lahkuvad nendega koos ka kõik teised moskiitod.

Marind-animid usuvad, et nad võivad läheneva äikese ilma nõidade abita ka ise eemale tõrjuda. Nad haaravad läheneva äikesepilve peoga sümboolselt kinni, pigistavad käe rusikasse ja viskavad niiviisi kinnivõetud pilve eemale.

Iga marind-animi hõimu kuuluv inimene tohib maagilisi armuvõluvõtteid rakendada. Et meest ära võluda ja järeleandlikuks teha, näppab naine salamahti labidakesega lupja mehe kalebassist ning sööb selle ära; mees hoiab selles lubjas oma beetlit närimiseks ja kannab seda alati endaga kaasas. Selline toiming lähtub kujutlusest, et mehe mana (maagiline jõud) tungib tema sülje kaudu naisesse ja et pärast mehe labidakese kasutamist kandub sellele kleepuva sülje kaudu naise kogu armulõõm ka mehele üle.

On huvitav, et hilisemate paapua kultuuride esindajad, näiteks mägipaapuad mbovambid, omistavad lausutud sõnale nii suurt maagilist sisu, energiat, et nad selle täien-

duseks ohvritoomist või mingit muud sümboolset talitust enam vajalikuks ei pea. Et meest köita, pomiseb naine tema toidu kohal maagilisi nõidussõnu. Kuid ka muudel juhtudel talitavad mbovambid samal viisil: mehed lausuvad nõidussõnu, kui nad kukkurloomadele püüniseid seavad, naised — kui nad oma põllul istutavad. Nii võib iga surelik teatavais situatsioonides end hädast välja aidata. Aga haigustest sel viisil lahti ei saa. Nende ravimine kuulub ka mägipaapuate juures täielikult maagidele, kelle maagilised võimed on tunduvalt suuremad. Pärismaalaste arvates on haiguse tekitajaks mingi maagiline substants ja maag püüab seda masseerimise teel kõrvaldada. Kui see protseduur on lõpetatud, näitab ta haigele mõnd okast, konti või teravat asja, milles haiguse tekitaja peitus. Mõnikord aga piserdab maag haige peeneks mälutud ingverijuurt sisaldava süljega üle, mida peetakse heaks vahendiks kurjade vaimude ja nõidumise vastu.

Kuigi maagi tema ravikunsti pärast väga austatakse, on siiski hirm tema ees hoopis suurem, sest mõnikord kasutab ta ka «musta» maagiat, mis surma toob. Marind-animi hõimus kasutab nõid selleks väikest kookospähklit, mis känguruvere, ohvri juuste ning küüntega täidetakse ja mille ava siis lehtedega kinni topitakse. Selle maagilise pähkli viskab nõid kuskilt redust ohvri pihta ja see peab siis surema. Kuid mõnikord püüab maag maagilise pähkliga oma ohvrit ainult uimaseks lüüa, et siis ohvri teadvusetust ära kasutades tema tähtsaid elundeid nõidumise teel kahjustada. Ohver võib küll veel teadvusele tulla ja kuidagi koju komberdada, aga ta on juba nõiutud ja järgmisel päeval pole teda enam elavate kirjas. Taolist surnuksnõidumist esineb ka teiste paapua hõimude juures saare Keskmäestikust põhja pool. Ei ole võimatu, et teatavatel juhtudel selleks isegi mürki kasutatakse.

Aga on veel üks nõidumisriist — stiliseeritud maokujuline puulabidas. Kui nõid selle labidakese endast eemale viskab, muundub see maoks, kes ohvri kallale tormab ja teda surmavalt salvab. Selliste ohtude vastu kaitstakse end igasuguste amulettidega, kuid pole kahtlust, et paljud pärismaalased, kes usuvad, et nad on nõiutud, langevad haiguslikku letargiasse, mis nende elutahte halvab ja nad surmab.

Kuigi selliseid maagiliste võimetega inimesi on õige vähe — need kuuluvad peamiselt meeste hulka — võib

mõnikord teatava vastutasu eest maagilt säärase erilise jõu omandada, kui soovijal ainult selleks teatavaid psüühilisi eeldusi on. Kas taotlejal selliseid eeldusi on, selle üle otsustab maag, kes oma õpilase mõnda hästi varjatud hütti toimetab ja teda seal igasuguste nõiarohtudega kostitades maagilisteks toiminguteks ette valmistab. Marindanimi hõimus annab ta maagilise jõu taotlejale laibanõretisega segatud kaavajooki, ingverit ja veel teisi ingrediente. Maagia saladustesse pühendamine toimub täielikus suletuses ja isoleerituses. Taotleja peab täpselt kuni viimase detailini kõik nõiasõnad ja riitused ära õppima, sest vähimgi viga võib kõik luhta ajada. Sellest, et maagid oma teadmised oma lastele edasi annavad ja neid isegi kolmandatele isikutele müüvad, võib järeldada, et nad olid eriliseks kutseseisuseks kujunemas.

Kuigi maage nende salapärase kunsti pärast pigem kardetakse kui austatakse ja kuigi nende kutseala on küllaltki tulus, pole neil ühiskonnas siiski väljapaistvat sotsiaalset seisundit. Mägipaapuate juures kuuluvad nad näiteks vaesemasse elanikkonnakihti. Väliselt jätavad nad allakäinud inimeste mulje, on äärmiselt räpased, nende juuksed on pikad, näoilme sünge ja umbusaldav. Saare siseosas tunnevad maagia saladusi nähtavasti ainult iidsed asukad, kuna hiljem sisserännanud pikakasvulised inimesed neid ei tunne.

Mägipaapuatele ja nendest põhja pool asuvatele hõimudele on iseloomulik, et igal maagil on oma nõidumiskivid. Nendes nõidumiskivides peituv mana, nagu nimetatakse teatavates asjades ja olendites kätkevat «erakordset toimejõudu», annab maagile võime enda kuju muuta. Selliseid nõidumiskive pärandatakse alati edasi ainult oma perekonna piires. Nõidumiskivid on nende valdaja isiklik omand. Iga maagiõpilane peab ise vajaliku maagilise kivi leidma, mis talle kogukonnas lugupidamise tagab.

Unenäod ja ended omavad maagide nõidustoimingutes erakordselt suurt tähtsust, sest pärismaalaste arvates avaldub nendes nähtustes surnud maagide tahe. Selline kontakt vaimudega, eriti aga surnute vaimudega, on maagide tegevuse edukuse ilmtingimatuks eelduseks. Uus-Ginea põhjaosa paapua hõimudel on peale selliste nõidade veel üks eriline rühm inimesi, kes teatavate manipulatsioonide abil võivad vaimudega otseselt ühendusse astuda. Need mehed mäluvad teatavat puukoort ja langevad selle

uimastava toime tõttu transsi, millises olekus nad kõnelevad vaimudega ja saavad vaimudelt oma «klientide» soovidele vastused. Pole kahtlust, et siin on tegemist šamanismi eelastme või algvormiga, mida ka teiste Okeaania rahvaste juures tuntakse. Kuid šamanism ei ole siin saavutanud seesugust kõrget arenemisastet nagu Arktika rahvaste juures.

OHTUMAA SAADIKUD

Esimesed eurooplased, kellega paapuad tutvusid, ei olnud kaugeltki mitte alati kõige väärikamad tsiviliseeritud maailma esindajad. Need olid paradiisilinnukütid Uus-Ginea lääneosas, kullaotsijad saare idaosas, tööjõu värbajad kogu saarelt, seiklejaminevikuga rahutud inimesed, kes rikkust taga ajasid. Kuid neil kõigil oli oma osa Uus-Ginea saladuskatte kergitamisel. Kui koloniaalriigid olid oma võimu kindlustanud, seadsid nad valgete tegevuse range kontrolli alla. Juba ammu on möödas need ajad, mil sõna «kuld» tuhandetel eurooplastel südame erutatult põksuma pani ja nad troopiliste ürgmetsade hämarusse meelitas. Kuid valge mehe tulekuga, kes võõrsil tahtis kiiresti rikastuda, algasid saare pärisrahvale rasked ajad. Ekspluateerimine ja rõhumine oli sageli eurooplaste lipukirjaks ning kõige sellega koos tulid veel lisaks uued haigused ja taudid. Paljud teadlased ja misjonärid püüdsid pärismaalaste kaitseks välja astuda, kuid nende hoiatusi ei võetud kaua kuulda. Üks teadlastest, kes innukalt oma paapuatest sõpru kaitses, oli vene maadeuurija Mikluhho-Maklai. Ligi viisteist aastat elas ta üksi, kogu tsiviliseeritud maailmast äralõigatuna paapuate keskel Uus-Ginea põhjarannikul, mis tema nime kannab.* Ta nõudis energiliselt tolleaegselt inglise kubernerilt pärismaalaste ekspluateerimise lõpetamist. Tema kirjavahetus nendest aastatest on püsiva ajaloolise väärtusega humaansusedokument.

Küllaltki väljapaistvat osa etendasid misjonärid. Oma heategevuse raames hoolitsesid nad õige rasketes tingi-

* N. N. Mikluhho-Maklai viibis uurimisreisil Okeaanias ja Kagu-Aasias üle viieteistkümne aasta (1871—1886), kuid paapuate keskel elas ta Uus-Ginea põhjarannikul kõigest kolm aastat (1871—1872 ja 1876—1877). *(Tõlk.)*

mustes sanitaarolude parandamise eest oma koguduse piirkonnas. Misjonärid alustasid võitlust tol ajal veel tundmatute troopiliste haigustega ja astusid tihtipeale südikalt välja kolonisaatorite kuritarvituste vastu.

Nagu kõikjal maailmas, nii on tekkinud ka paapua hõimudes uued tingimused, kuigi see veel ei tähenda täielikku muutust nende elus. Pärismaalaste istandustesse ja kaevandustesse tööle värbamise asemel, mis tegelikult kujutas endast halastamatut orjajahti, palgatakse neid nüüd tööle lepingu alusel. Aga kuigi sellised lepingulised töövahekorrad alluvad koloniaalvõimude kontrollile, ei takista see siiski pärismaalaste julma ekspluateerimist. Mitmes paigas, eriti Uus-Ginea lääneosas, on paapuad hakanud tagasihoidlikus ulatuses ise ühtse maailmamajanduse protsessi lülituma. Nad tegelevad dammaravaigu ja teiste taimsete toorainete korjamisega ning peavad jahti nondele nõiduslikele ebatavalistele lindudele, tõelistele looduseimedele, kellele iga rahvas on oma poeetilise nime leidnud: malailased nimetavad neid jumalate lindudeks, portugallased — päikeselindudeks ja sakslased — paradiisilindudeks.

Paapuad on saanud ka maailmaturu kõikuvate hindade ebameeldivaid tagajärgi tunda. Kuid hindade langus ei põhjustanud nende juures täielikku vaesumist nagu polüneeslaste juures, sest nende maa loodusrikkuste rohkus lubas neid alati vanade eluviiside juurde tagasi pöörduda. Vastavates tööndusskoolides on pärismaalased omandanud uusi käsitööoskusi ja mitmel pool (näiteks Sepiki jõe orus) on tekkinud tööndused, mis valmistavad tooteid välismaalastest turistide jaoks.

Misjonäride tegevuse tõttu on põhilised muutused toimunud pärismaalaste kultusevormides. Kuid pärismaalaste maailmavaates ilmneb siiski suur püsivus: inimesed ei taha vanadest riitustest täiesti loobuda ja püüavad neid muudetud kujul uutega asendada. Paljude paapua hõimude poolt kunagi innukalt harrastatud kolbajaht on jäädavalt mineviku rüppe kadunud. Kuid et kas või väliseltki tseremoniaalmaja või paadi ehitamise korral kunagist traditsioonilist inimohvri kommet säilitada, kasutavad Uus-Ginea põhjaranniku paapuad järgmist võtet: vastselt valminud paati ei määrita enam tapetud inimese verega, vaid ohvrikoera verega. Ehitatava tseremoniaal- või meestemaja kandeposte ei määrita enam inimverega, vaid värvi-

takse lihtsalt punase värviga üle; tapetud inimeste koljud on asendatud kookospähklitega, mis riputatakse terava viilkatuse harjale. Nii on muutunud rituaali väline vorm ja selle vaimne, religioosne sisu on üha enam unarusse jäänud. On säilinud ainult — kui kasutada inglise etnoloogi ja folkloristi Tylori mõistet — «survival» ehk «igand», mille esialgse mõtte võib ainult põhjaliku ajaloolise uurimise teel kindlaks määrata.

Kokkupuuted Euroopa tsivilisatsiooniga äratasid paapuate nagu paljude teistegi eksootiliste rahvaste juures uusi soove ja vajadusi. Raud, klaasehted, sool ja riie on need ihaldatavad kaubad, mille tagajärjel pärismaalased muutusid (ja seda juhtub veel nüüdki) välismaistest kaupmeestest sõltuvateks. Kuigi paapuad on kaasaegse tsivilisatsiooni hüvedele väga vastuvõtlikud, ilmutavad nad tervishoidlike nõuete suhtes umbusku. Arstiabi juurutamine (Uus-Ginea lääneosas tegelevad sellega indoneeslased) põrkab pärismaalaste seas visale vastupanule. Valitsusvõimud on püüdnud pärismaalasi tervishoiunõuetele vastavatesse tüüpküladesse ümber asustada, et sel teel katastroofilisi puudusi kõrvaldada ja administratiivset korraldust lihtsustada, kuid kõik see ei ole soovitavaid tulemusi andnud. Selle asemel et uutes majades elada, püstitavad pärismaalased nende kõrvale oma hütid, mis rohkem nende maitsele vastavad, ja elavad nendes. Säärased koloniaalvõimude abinõud on kahjustanud pärismaalaste perekondlikke ja sugukondlikke suhteid. Võimude poolt määratud pealikutel ei ole seda autoriteeti, mis varem vabatahtlikult omistati sugukonnavanematele. Eurooplaste õigusnormid ei leia pärismaalaste seas kõige vähematki arusaamist ja kannibalismi või kolbajahi pärast vanglasse sattumist ei peeta häbiasjaks. Koguni vastupidi. Koduküla inimesed hakkasid sellepärast vana Bongat Komadeau'st veel rohkem austama, sest teda peeti meheks, kes «maailma tunneb», kes vangis viibides õppis valgeid alles tõeliselt tundma. Olgugi et paljud korraldused taotlevad kahtlemata pärismaalaste elutingimuste parandamist, on viimaste õiguslik seisund austraallaste omast vaevalt parem. Seepärast on ka mõistetav, et progressiivsemate paapuate seas muutub tung iseseisvuse järele üha tugevamaks ja seda eeskätt Uus-Ginea lääneosas, kus kontakti tõttu indoneeslastega on juba vabaduse koidupuna kumama löönud.

MELANEESLASED

PÕGUS AJALOOLINE TAGASIVAADE

Nimega «Melaneesia» tähistas Dumont d'Urville Uus-Ginead ja selle ümber asuvaid saari, eurooplased aga hakkasid melaneeslasteks nimetama hõimusid, kes pärast paapuaid asustasid Uus-Ginea põhja- ning kaguranniku ja selle lähikonnas paiknevad Uus-Britannia, Uus-Iirimaa, Saalomoni, Uus-Hebriidi ja Uus-Kaledoonia saared. Kuid nimetus «melaneeslased» on vale, sest need inimesed on peale väheste erandite kõike muud, aga mitte «mustad». Melaneeslaste välimus, samuti nagu paapuate ja austraallastegi oma, ei ole ühisele karakteersele nimetajale taandatav. Melaneeslaste omavahelise ja vanema paapua rahvastikuga pikaajalise segunemise tõttu on tekkinud arvukad variandid, mis mõningate iseloomulike tunnuste alusel on rühmadesse jaotatavad. Nii näiteks on Uus-Britannia läänepoolsed hõimud väga sarnased hõimudega, kes elavad Paapua lahe rannikul Possessioni neemest ida pool. Viimane on kõige kaugem punkt Uus-Ginea kagurannikul, kuhu veel melaneeslaste asulad ulatuvad. Samuti on omavahel väga sarnased lõunapoolsete Saalomoni saarte ja Uus-Hebriidide asukad.

Melaneeslaste nahavärvuses võib eristada kõiki nüansse helepruunist kuni tumepruunini ja üksnes põhjasaalomonlasi võib täie õigusega melaneeslasteks nimetada, sest nad on tõesti süsimustad. Viimased erinevad teistest melaneeslaste hõimudest ka oma kehaehituselt. Melaneeslased on üldse peene, delikaatse kehaehitusega, aga Saalomoni saarte ja Uus-Hebriidide asukad on oma kehaehituselt rohmakad, võiks ütelda — brutaalsed. Lühidalt — melaneeslase tüüp ei ole piiritletav, jah, võiks koguni väita, et sellist tüüpi ei ole iial eksisteerinudki. Bioloogiliste tunnuste poolest peetakse melaneeslasi ehk melaniide inimkonna negroidse rassi haruks.

Aga tähtis on siiski see, et melaneeslastel on ühine keel, melaneesia keel, mis, kui murdelisi erinevusi mitte arvestada, kõiki noid saarerahvaid alates Bismarcki saarestikust kuni Uus-Kaledooniani seob. Melaneesia keel koos polüneesia ja indoneesia keelega moodustab suure austroneesia keelerühma, millest lähtudes on viimasel ajal melaneeslasi hakatud austromelaniidideks nimetama. Mis puutub üksikute paapua hõimude, näiteks bainingide ja sulkade esinemisse melaneeslaste keskel, siis selle kohta annab seletuse Okeaania asustamise ajalugu.

Vastandina austraallastele ja paapuatele on Melaneesia saarte elanikud tublid meresõitjad ja seepärast väga liikuvad ning ekspansiivsed. Oma sajanditepikkuse ajaloo kestel on melaneeslased korduvalt oma elupaika vahetanud ja sellega hõimude segunemist soodustanud. Kuigi melaneeslased kuuluvad rahvaste hulka, kel puudub oma kiri, on nüüd võrdleva uurimise teel vastuvaidlematult kindlaks tehtud, et oma praegusesse asupaika tulid nad purjepaatidega läänest. See protsess leidis aset juba tol ajal, mil paapuad olid Uus-Ginea asustanud. Nende sisserändamise täpset daatumit ei ole võimalik fikseerida. Nagu Friederici ühes oma põhjapanevas töös näitab, asus see paik, kust melaneeslastest meresõitjad rühmade kaupa ida poole liikuma hakkasid, Molukkide piirkonnas, Indoneesia idaosas. Aga needki saared kujutasid endast ainult viimast etappi melaneeslaste rännakul itta.

Heine-Geldern määras melaneeslaste päritolu täpsemalt ja nimelt nende tööriistade võrdlemise teel teiste rahvaste tööriistadega. Melaneeslastel oli korralikult varrestatud ja hästi lihvitud kivikirves. Heine-Gelderni järgi lahkusid need rullikujuliste kivikirveste kultuuri kandjad ja Melaneesia saarte asustajad Ida-Aasiast ajavahemikul 1800—600 e. m. a. ning suundusid Taivani ja Filipiinide kaudu itta. Sealt siirdusid melaneeslased kahes migratsioonilaines üle Molukkide ja Mikroneesia saarte oma praegusesse asupaika. Koos melaneeslastega rändasid ka mõned paapua hõimud edasi, kuid edelarühma paapuad ei võtnud sellest osa. Praeguste melaneeslaste esivanemate rännakul itta oli Uus-Ginea idarannik hõlbustavaks tugipunktiks. Et nad just nimetatud rännuteed kasutasid, seda kinnitab fakt, et Uus-Ginea põhja- ja kagurannik on kuni Possessioni neemeni Paapua lahe ääres tihedasti melaneeslastega asustatud. Melaneeslased asustasid ka Uus-Britannia ja

Uus-Iirimaa. Nad rändasid lõuna poole liikudes ühelt saarterühmalt teisele ja sealt edasi idapoolsetele saartele, mis hiljem said polüneeslaste kodumaaks (vt. lk. 279).

Melaneeslastest sisserändajate hulgas oli rühm hõimusid, kes püstitasid mõjuvaid kivist mälestusmärke, niinimetatud megaliite. Neid melaneeslasi nimetatakse megaliidiinimesteks. Nad moodustasid arvatavasti viimase tugeva migratsioonilaine, kes on ka teisi Okeaania piirkondi mõjustanud. Uuemate uurimuste põhjal teame, et üks megaliidiinimeste haru tuli põhjast, asustas Uus-Ginea põhjaranniku ja tungis siit edasi lääne suunas, seejärel aga tungis rannikupiirkonnast jõgesid pidi sügavalt saare siseosadesse, kus segunes paapua hõimudega. Teine megaliitilise kultuuri laine hõivas Uus-Ginea kagutipu.

Hiljem on Uus-Ginead mõjutanud veel üks teine kultuur, täpsemalt üks selle kultuuri harusid. See oli põhjapoolse Annami pronksiaja Dongsoni kultuur, mis järgneva esiajaloolise aja algul üle kogu Indoneesia levis. Sellest tuleb järeldada, et Melaneesia hõimud ja nende kultuur oli mitme rassi ja kultuuri intensiivse ning jõulise segunemisprotsessi lõpp-produkt. Tuntud šveitsi teadlane ja maadeuurija Bühler analüüsis ühes oma teoses Admiraliteedi saarte rahvaid ja kultuuri. Bühler jõudis järeldusele, et isegi neil väikestel saartel asuvad melaneesia hõimud on bioloogiliselt äärmiselt erinevad. Admiraliteedi saarte pindala on kõigest umbes 1700 ruutkilomeetrit ja rahvast elab neil saartel 14 000 — seega murdosa mõne suurlinna elanikkonnast. Kuid selle pisikese territooriumi vähene melaneesia asustus koosneb neljast erinevast bioloogilisest rühmast ja igaühel neist on oma kultuur!

Admiraliteedi saarte kõige vanemad asukad on ussiaid. Teiste hõimude poolt igast küljest sissepiiratud ussiaid suruti hiljem saarestiku peasaare kagunurka. Seejärel tulid kirdest või läänest matankolid ja asustasid kagupoolse saarterühma. Edelapoolse saarterühma hõivasid manusid. Hiljem tungisid kiiluna matankolide ja manuside vahele paluanid. Kõik need neli rühma räägivad üht ja sama melaneesia keelt, kuid kehaehituselt on nad täiesti erinevad. Nii näiteks on paluanid oma kehaehituselt silmatorkavalt malai või koguni ida-aasia tüüpi. Sajandeid külg külje kõrval elades on kõigi nende rühmade kultuurides lähenemine teostunud, kuid selle peale vaatamata on kul-

tuurilised iseärasused veel nüüdki selgesti märgatavad. Admiraliteedi saarestikus täheldatavad nähtused kehtivad ka kõigi teiste Melaneesia saarte suhtes. Kõikjal näeme teravaid bioloogilisi ja kultuurilisi erinevusi saarte rannaelanike ja nende sisepiirkondades elavate asukate vahel, *salt water people* ja *bush people* vahel, nagu inglise maadeuurijad neid rahvaid nimetavad.

Viimastel aastakümnetel on Melaneesia, samuti ka Polüneesia saartel leitud hästi viimistletud kiviriistu, mida sageli «esiajaloolisteks» nimetatakse. Sellega seoses kerkib nende saarte muistsete ürgelanike probleem, kes seal enne melaneeslasi elasid. Need ei olnud paapuad, vaid mingisugune teine rahvas. Melaneesia saartel on leitud juhuslikult, mitte süstemaatilistel kaevamistel kivikausse, uhmrinuie, nuiapäid, tapariide valmistamiseks kasutatavaid klopitsaid ja muud taolist. Kohati olid need esemed kasutusel veel enne eurooplaste tulekut, kuid tänapäeval on nad pärismaalastele juba täiesti võõrad ja nende esemete päritolu nad ei tunne. Pärismaalased assotsieerivad neid kiviriistu esivanemate vaimudega ja kasutavad neid maagiliste vahenditena. Ent Höltkeri ja Bühleri uurimused näitasid, et sellised leiud pole sugugi «esiajaloolised» selle sõna meie poolt kasutatavas tähenduses. Kõiki neid Melaneesia piirkonnas tehtud leide võib väga tõenäoliselt seostada kaasaegse Okeaania kultuuriga. Nii kuuluvad puurauguga kivinuiapead ühele eelaustroneesia rahvastikule, kelle hulka loetakse paapua keelt kõnelevad hõimud. Enamik leide aga kinnitab, et kunagi elasid seal austromelaniidid, kes enne polüneeslaste sisserändamist olid arvatavasti Saalomoni saartelt asustanud laiad Polüneesia alad. Kui mitte arvestada menhireid ja kiviterrasse, on kummaliselt vähe leide megaliitilise kultuuri ajast, mis nii tugevasti Melaneesiat mõjutas.

BALANSSIIRPAADIGA KAUBAREISILE

Uus-Ginea rannik ja selle lähikondsed saared jätsid sõbraliku mulje tõmmunahalistele meresõitjatele, kes tulid Molukkidelt. Nad astusid nendel saartel muretumalt maale kui tavaliselt. Troopiline taimestik, mis isegi mäenõlvu kattis, oli vulkaanilisel maapinnal ja ühtlaselt soojas ning niiskes kliimas eriti lopsakas. Paljad olid ainult

need kohad, kus üksikute tegevate vulkaanide laavamassid ja väävliaurud taimestiku hävitasid. Kuid inimene oli sellele metsikule ürgloodusele juba raskeid haavu löönud. Seal, kus troopiline mets pidi põldude ja asulate ees taanduma, tekkisid hiljem avarad aasad, mis tihti savannideks muutusid. Uus eluruum, mis imetajate poolest oli vaene, aga see-eest igasugustest linnuliikidest väga rikas, ei erinenud kuigi palju Indoneesiast, uute asukate kodumaast. Seepärast tuleb arvata, et see ei olnud viljakas maa, mis neid siia meelitas, vaid pidid olema teised põhjused, mis neid kodumaalt lahkuma sundisid — võimalik, et poliitilised hõõrumised või ülerahvastus.

Kui eurooplased Melaneesia saartele jõudsid, ei peegeldanud pärismaalaste meresõidud enam kaugeltki seda hoogu ja julgust, millega need esimesed meresõitjad mööda Vaikset ookeani ringi purjetasid. Melaneeslaste paadiehitus ja meresõit käisid kiiresti alla, kui koloniaalvõimude survel lakkasid tülid hõimude vahel ja sõjapaatide ehitamine muutus otstarbetuks, kui kogu maa kattus liiklemiseks kindlate ja mugavate teedega ning meresõiduks võis hädakorral eurooplaste laevu kasutada. Tänapäeval ehitavad melaneeslased ainult veel parvi. Nende kunagine arenenud paadiehitustehnika on unarusse vajunud.

Eurooplaste tulekul tundsid Melaneesia saarte ja Uus-Ginea rannikualade elanikud hulga mitmesuguseid paaditüüpe, mis oma suuruselt ja konstruktsioonilt õige erinevatele vajadustele vastasid. Uus-Ginea suurtel jõgedel kasutasid paapuad sihvakaid pirooge — puutüvest õõnestatud paate. Selliste piroogide puuduseks oli, et nad tugeva lainetuse korral kergesti kaadusid, mistõttu nad olid meresõiduks kõlbmatud, aga neid kasutati siiski rannavetes kalapüügiks. Nagu paljude teiste Okeaania rahvaste juures on säärane ühest puutüvest paat varustatud balanssiiriga, s. o. paadiga paralleelse jämeda ujuva külgpalgiga, mis on põiklattidega paadi külge kinnitatud. Balanssiir tagab paadile suurema toetuspinna ja paat ei kaadu nii hõlpsasti. Oma põhjalikes uurimustes tegi Friederici üllatava avastuse: näiteks Uus-Britannia lääneosas on melaneeslastel paati balanssiirpalgiga ühendavad tugilatid täpselt samasugused nagu Moluki saarte elanike paatidel, muudest konstruktsiooni iseärasustest kõnelemata. Säärased piroogid on oma pikkuse kohta (kuni 20 meetrit!) ülla-

tavalt kitsad (läbimõõt ainult 70 sentimeetrit!), mistõttu sõudjad peavad paadiserval istuma.

Paadi küljed kõrgendatakse enamasti laudadega, mis liaanide või rotangiga sõna otseses mõttes kokku õmmeldakse. Laudade vahed tihendatakse parinaariumpähkli vaiguga. On lihtsalt hämmastav, millise kiirusega sõudjad nendel paatidel edasi liiguvad. Eriti meisterlikud on sõudmises Uus-Iirimaa loodeosa hõimud. Friederici jutustab, et kord saadeti selline balanssiirpaat tähtsa teate edasitoimetamiseks rannapunkti, mis asus 38 kilomeetri kaugusel. Täitnud oma ülesande, tulid pärismaalased täpselt 24 tunni pärast tagasi — nad olid oma paadiga 76 kilomeetrit katnud.

Meresõiduks hoopis kõlblikumad olid Uus-Ginea põhjarannikul elavate melaneeslaste balanssiirpaadid. Tõsi küll, ka need paadid ei olnud midagi muud kui tasakaalustava külgpalgiga piroogid. Aga peale laudadest parda oli sääraselle paadile veel puust kast peale ehitatud. Sellest siis ka nimetus — «kastpaadid». Sääraste paatide nina ja ahter olid puuskulptuuridega kaunistatud ning pardalauad kirjuks värvitud, mistõttu nad jätsid imposantse mulje. Peale selle oli kastpaatidel veel nelinurkséte mattidest purjedega mast, mõnikord isegi kaks.

Kaunid olid ka Santa Cruzi saare elanike paadid (Uus-Hebriididest põhja pool). Selge taeva taustal olid nende sihvakad siluetid väga maalilised. Nad olid tähelepanuväärsed oma kõrgete vähisõrakujuliste purjedega ja nendesse mahtus kuni nelikümmend inimest. Samasuguseid purjesid esineb ka lakatoide paatidel Paapua lahe rannikul. Paatide varustuse hulka kuulusid peale mõlade ja lattide veel pidemetega puukopad, millega alatasa paati nirisevat vett välja tõsteti. Hädavajaliku signaalvahendina kasutati teokarbist pasunat, millega paatide vahel ja rannikuga sidet peeti.

Melaneeslased ei saavutanud meresõidus küll mikroneeslaste ja polüneeslaste taset, kuid nende saavutused on ikkagi märkimisväärsed. Et mitte orientatsiooni kaotada, sõideti ainult piki randa. Ohtlikud kohad riffides märgiti veest väljaulatuvate okste ja keppidega. Kõrge lainetusega rannaribadesse ehitasid melaneeslased isegi lainemurdjad. Need ehitati suurtest korallikamakatest kaugele merre välja.

Peale balanssiirpaadi kasutasid melaneeslased veel nii-

nimetatud moni — ilma balanssiirita laudpaati. Need paadid on laudadest «kokku õmmeldud» ja parinaariumivaiguga veekindlaks kititud.

Kuid mon ei erine balanssiirpaadist mitte ainult ehituse, vaid ka sõudmisviisi poolest. Monis peavad sõudjad alati paariti koos istuma ja kumbki paarimeestest kasutab sõudmisel ainult üht pardakülge. Sellele lisaks on säärases paadis sõudepingid väga madalad, mille tõttu sõudmisel mõla tihti vastu parrast põrkab. Mon on välja kujunenud orembaist, paaditüübist, mis esineb Molukkidel. Mon esineb veel Saint George'i väina piirkonnas, mis Uus-Iirimaad Uus-Britanniast lahutab, samuti ka Saalomoni saartel. Sellest võib välja lugeda melaneeslaste rännuteed, mis riivas Uus-Britannia rannikut, kulges sealt edasi Saint George'i väina kaudu ja lõppes Saalomoni saarte piirkonnas.

Sääraseid kauneid paate ehitati ainult teatavais piirkondades, kus selleks kõlblikud sihvakad timapuud kasvasid. Timapuude kõrged, peaaegu oksteta tüved pakkusid väga head materjali laudpaatide ehitamiseks. Nende ehitamine aga nõudis osavust. Sajandivahetusel sai Bismarcki saarestikus monide ehitamisega eriti kuulsaks Panake, lamassa hõimu pealik. Tema küla kujutas endast tõelist laevatehast. Rannaelanikud tulid kaugelt siia ja iga osavate käsitööliste poolt valmistatud paat leidis otsekohe ostja. Suuruse ja kauniduse poolest ületasid neid ainult Saalomoni saartel ehitatavad monid, kuhu mahtus kuni üheksakümmend inimest! Saalomoni saartel ehitatavad paadid meenutasid lamavat kuusirpi — neil oli kõrge nina ja ahter. Saalomoni saarte põhjaosas olid monid nikerdatud esivanemate kujudega kaunistatud. Kujud ise olid punaseks, mustaks ja valgeks värvitud ning mõjusid parda taustal väga kontrastselt. Saarestiku lõunaosas värviti paadid mustaks ja nende pardad kaeti maitsekalt pärlmutterplaadikestega. Mõlema paaditüübi eestääv kaunistati suurte, pimestavalt valgete ovulateo kodadega ja samale eestäävile püstitati tüüpilises kükkasendis esivanemakuju — see oli paadis sõitjatele kaitsevaimuks ja talismaniks.

Eriti hea kuulsusega paadiehituskeskusi leidus ka Saalomoni saartel. Nii varustas väike Buka saar paatidega saarestiku läänepoolseid hõimusid. Rubiana saar aga müüs oma toredasti pärlmutriga kaunistatud laudpaate teiste

kaugete saarte elanikele kuni Choiseuli ja Ysabeli saareni. Rubiana elanikud müüsid isegi töödeldud paadilaudu, mida peeti õige hinnatavaks kaubaartikliks. Mõnede saarterühmade elanikud valmistasid ise nendest laudadest paate.

Lõpuks tuleks veel mainida imposantseid lakatoipaate Paapua lahe idarannikult. Juba vanast ajast peale olid lakatoid ainukeseks liiklusvahendiks Paapua lahe ranniku hõimudele, kes olid väga ettevõtlikud kaubitsejad. Iga säärane lakatoi koosnes vähemalt kahest võimsast, kuni kakskümmend meetrit pikast piroogist, mis olid kaksikpaadiks kokku seotud. Mõnikord ühendati mitu säärast ühest puust paati, mille tulemuseks oli omapärane parvsõiduk. On võimalik, et need kaksikpiroogid tekkisid melaneeslastel polüneeslaste mõjul, sest viimased kasutasid meresõiduks just taolisi kaksikpaate. Lakatoil oli üks või kaks vähjasõrakujulist purje, mis oma tegumoelt hämmastavalt Santa Cruzi saarerahva purje meenutavad.

Lakatoid püsisid hästi veel, kuid rannal ähvardas neid kuivamisoht — nad kiskusid korgitõmbaja taoliselt keerdu. Seepärast seati lakatoid rannal puust tugedele, purjed rulliti kokku, mastid võeti maha, balanssiirpalgid koos põiklattidega eemaldati, ja kui see tehtud, kaeti kõik hoolikalt mattide ning lehtedega kinni. Kui oli ette näha, et lakatoid pikemat aega ei kasutata, toimetati see vastavasse paadimajja varju.

Kui Saalomoni saartel kasutati päratu suuri mone eeskätt sõjalaevadena, siis teiste Melaneesia rahvaste juures kasutati veesõidukeid eranditult rahulikeks vajadusteks: väiksemaid ja lihtsamaid balanssiirpaate kalapüügiks, suuremaid aga pikkadeks kauba- ja külastusreisideks. Meresõitjatena ja kaupmeestena olid väga kuulsad eeskätt Tumleo, Siassi, Tami ja Bili-Bili saare elanikud. Need saarekesed ei suutnud kõiki oma melaneeslastest asukaid küllaldaselt toita ja seepärast olid elanikud sunnitud põllulappe naabruses asuva Uus-Ginea rannikul üles harima. Kuid halva ilma korral ei pääsenud nad Uus-Gineale. Et niisugustest raskustest üle saada, hakkasid ettevõtlikud saareelanikud rohkem savipotte, puukausse, ehteasju ja paate tootma, kui nad ise vajasid. Need kaubad toimetati niihästi lähematesse kui ka kaugematesse Uus-Ginea rannaküladesse, kus nad toiduainete vastu ümber vahetati. Veel sajandivahetusel purjetasid Tami saarlased oma kaupa-

dega kuni Uus-Britannia lõunaneemeni, s. o. kahesaja kilomeetri kaugusele. Siassi saare asukad aga olid vahendajaks Sikava (asula Uus-Ginea põhjaranniku lahekeses) ja Arue vahel (asula Uus-Britannia lõunarannikul). Bili-Bili saare elanikud tegid omakorda kaubareise Dampier'i saareni, mis asus 60 kilomeetri kaugusel.

Ettevõtlikud meresõitjad ja kaubitsejad olid ka Louisiade'i ja Saalomoni saarte elanikud. Saa saare mehed sooritasid kuuepäevaseid kaubareise Santa Anna ja Santa Catalina saarekesele, Alite saarlased aga purjetasid Guadalcanari, kus nad oma ehteid toiduainete vastu vahetasid. Uus-Hebriidide saarterühmas etendas Vanikoro saar tähtsat osa kaubavahetuses Tikopia saarega. Vanikoro pakkus väärtuslikku laevaehitusmaterjali, selle saare elanikud olid ka kuulsad paadiehitajad ja nad vahetasid meelsasti oma mattide vastu ehteasju. Melaneeslaste merekaubanduse otse klassikaliseks näiteks on niinimetatud hiri-mereretked, mille teostajaks oli motu hõim Paapua lahe idarannikul. Oma savipotte vedasid nad läände kuni kahesaja kilomeetri kaugusele Freshwateri lahe rannikuni, kus need väga nõutud saagojahu vastu vahetati. Kord ühel sellisel hiri-mereretkel, millest võttis osa 600 motut, toimetati lakatoidel sihtkohta 30 000 savipotti. Nende pottide vastu said motud 4000 tsentnerit saagojahu. Niisugune saagojahu hulk on küll hämmastav, kuid turgu see siiski üle ei ujutanud, sest saagojahu oli hästi minev kaup ja müüdi naaberküladesse edasi.

Kagumonsuun on juba pikkamööda vaibumas. Port Moresby ümbruskonna külades töötatakse palavikuliselt. Valmistutakse hiri-mereretkele. Igal lakatoil on kaks kaptenit. Üks neist, baditauna, juhib lakatoid sõidul sihtkohta, teine, doritauna, kamandab kojusõidul. Mõlemad kaptenid istuvad külaplatsil, et sobivat meeskonda leida.

Lakatoil, nagu igal laeval, on väga tähtsaks tegelaseks kokk. See ei tohi naisemees olla ja mõlemad kaptenid on tema valikul väga ettevaatlikud ning õige kriitilised. Kumbki kapten valib endale abilise, eriülesannetega noormehe.

Värbamisel jutustavad kaptenid lugusid eelmistest reisidest ning ühtlasi tutvustatakse igaüht tema tulevase tegevusega pardal. Niisugune koosviibimine ja jutupuhumine on sobiv hetk bambuspiibu süütamiseks. Naudinguga tõm-

matakse tubakasuitsu kopsudesse. Mehed neelavad suitsu lausa joobumusega, nad ei lase seda suust välja, nagu see meil on kombeks. Aga tulemuseks on, et sellele toimingule kaasnevad ägedad kõhahood.

On juba pime, kui mehed koju hakkavad minema. Kõik madrused teevad edasi oma igapäevast tööd, kuni saavad kaptenilt kokkutulekuks käsu. Kuid kaptenitel ei liigu elu enam endist rada. Terve rida eeskirju kitsendab nende tegevusvabadust: nad ei tohi oma naistega kokku puutuda, nad ei tohi nendega isegi rääkida; nad ei tohi paljusid toite süüa. Nendest tabudest tuleb rangelt kinni pidada, sest sellest sõltub mereretke õnnestumine. Nimetatud tabud põhinevad hiiri-mereretkede müütilise rajaja eeskirjadel.

Hulk nädalaid on juba möödunud. Augusti algul kutsuvad lakatoide kaptenid oma meeskonnad kokku. Tihti ühendatakse kaks, enamasti aga kolm-neli ja isegi rohkem paate üheks massiivseks meresõidukiks. Paatide pardad ehitatakse lisalaudade abil kõrgemaks. Niiviisi kõrgendatud parrastele seatakse hiiglaplatvorm, mis üle pardaäärte ulatub. Platvorm ise on kogu meeskonna asupaigaks. Ühel heal päeval aga toimub omapärane tseremoonia, mis katkestab ärasõidu ettevalmistustööd. Arua, nõid Elvarast, süütab salapäraselt ingverikimbu, millesse on mõned kaasuariküüned ja kalapead mähitud. Arua suitsutab paate ja teeb piduliku ringkäigu ümber lakatoide. See nõidustseremoonia peab eduka meresõidu tagama ja aluse nobedaks purjelaevaks muutma. Laevanina peab lainetavat ookeani lõikama vankumatult ja kiiresti, nagu kaasuar jookseb suuril sammel üle rõhtla ja nagu kalad sööstavad välkkiirelt läbi vete.

Järgmisel päeval on mehed juba varakult jalul. Lähedases mangroovimetsas juuritakse mõned puud ja tassitakse külla. Nendest peavad paatidele mastid saama. Raskete kivikirvestega kõrvaldatakse oksad. Tüvetipus säilitatakse paar hargikujulist oksa, millele purjetrossid kinnitatakse. Seejärel raiutakse parajaks juured, et masti saaks toekamalt ja tugevamalt tekipalgi külge kinnitada. Kuid enne nende hiiglamastide paigaldamist kinnitatakse iga masti tippu veel suurte ovulakarpidega kaetud raam. Paljude Lõunamere rahvaste juures kujutab säärane raam endast õnne sümbolit ja regaali.

Vahepeal on külaelanikud mattidest suured purjed õmmelnud. Oma kujult meenutavad need purjed suuri,

põiklattide abil laialikistud vähisõrgu. Tähtsusetu pole ka vähe silmapaistev ankur. See on vormitu kivimürakas, mis on rotangköiega parda külge kinnitatud. Meresõidu ajal kükitavad mõned meeskonnaliikmed alati selle ankru läheduses, et kõrge lainetuse korral seda kohe üle parda lasta. Rotangköie lahtikerimine nõuab tugevaid käsi. Rangelt valvatakse selle järele, et keegi üle lahtikeritud köie ei astuks, sest see võiks laevale hukatust tuua. Kuid merele võib laev minna alles pärast seda, kui on sadamas proovisõidu läbi teinud.

Mereleminek on ammust ajast kõigile meremeestele pidupäevaks ja seepärast on ka Elvara mehed kõige paremas meeleolus. Lakatoi päras istub pool tosinat meest aerude taga, ülejäänud meeskond aga laulab üht paljudest meloodilistest lakatoilauludest, mille sõnade tähendust nad ise enam ei mõista:

Oalabada oviria nanaia
ario visiu o veri auko
bogebada eraroia nanaia
irope umanai ela dauko!

Laulu saateks põrisevad väikesed puutrummid ja tütarlapsed, säravatest valgetest teokarpidest keede ning lehvivate sulgedega ehitud, tantsivad laeva platvormi esipoolel. Kuid kaptenid ei tohi sellest pidumürglist osa võtta. Nad istuvad igivana kombe kohaselt oma «kajutis». Paadid libisevad jälle aeglaselt ranna poole ja lõikuvad krigisedes rannaliivasse.

Vahepeal on naised oma kaunilt ümarad savipotid kuivadesse banaanilehtedesse mähkinud. Naistelt on need savipotid nädalaid kestnud vaeva nõudnud. Nad laadivad potid korrapäraselt trümmi. Läänepiirkondades tuntakse nende pottide järele suurt vajadust, sest sealsed elanikud ei oska neid valmistada. Pottide eest saadakse korvitäied valget saagojahu, mida Elvaras on nii vähe.

Pidulikust proovisõidust on juba mitu päeva möödunud. Savipotid on kõik korralikult pakitult lakatoide sisemusse laaditud. Oodatakse ainult soodsat pärituult. Et seda aga ikka veel ei tule, ollakse külas murelikud. Kuid kogenud kaptenid teavad, et varsti ka ihaldatav loodemonsuun tõuseb.

Täis ootust jälgivad nad uue päeva algust. Kaptenitel

oli õigus. Palmiladvust kostab kerget kahinat. See on briis, tuul, millest paremat ükski meremees ei tea tahta. Meeskonnad asuvad kiiresti lakatoidele ja paisuvate purjedega lahkuvad laevad kodusadamast. Lakatoid sõidavad toreda kiirusega ja juba õhtul hakkab Meabada küla paistma. Lakatoid võtavad koosi Meabadale ja jäävad siia ankrusse. Järgmise päeva koidikul jätkatakse teekonda. Tuul paisub üha kõvemaks. Tüürimehed peavad kogu oma jõu kokku võtma, et paati raske tüüriga õigel kursil hoida. Tuulepoolsest küljest mattidega kaitstud liivakastides podisevad koldeis potid saagopudruga, mille valmimist meremehed ootavad.

Pärast Halli väina läbimist algab omapärane tseremoonia. Seda on juba igivanast ajast alati selles paigas peetud. Noormehed — kaptenite abilised — pilluvad traditsioonikohaseid kehaliigutusi tehes kaasuarisulekimpe vastu masti. Samal ajal karjub kogu meeskond neid julgustades. Kisa on nii suur, nagu oleks mingi koletise eemalepeletamisega tegu. Ja nii see ka on. Kunagi olid meie meremeeste esivanemad siin paigas lolo hõimu kuuluvaid inimesi tapnud ja nüüd tuli vastava tseremooniaga tapetute vaimud eemale peletada. Kui motude laevad siia paika ilmuvad, jälitavad neid alati lolode vaimud. Kuid motude vastunõidus on küllaltki mõjus ja nende laevad pääsevad sellest kohast õnnelikult edasi. Varsti kaob silmapiirilt ka Yule saar.

Tuul paisutab ikka veel võimsalt purjesid, nii et mastid ragisevad ja taglas undab. Aeg-ajalt ründab lakatoisid murdlaine, kuid meremehi see eriti ei kohuta. Mõned mehed on trümmis ja tõstavad puukoorest koppadega vett välja, mis üle parda laeva on sattunud. Vahetevahel võib kapteni häält kuulda, kes tüürimeestele lühikesi käsklusi jagab. Tüürimehed seisavad ühe jalaga raskel tüüril, et seda kogu oma kehakaalu mängu pannes õiges asendis hoida. Ilma kaardi ja kompassita hoitakse laev õigel kursil, abiks ainult põlvkondade jooksul omandatud kogemused.

Kui jälle õhtu kätte jõuab, hakkab silmapiiril Bailala saar paistma. Jälle tüüritakse randa, lastakse ankrud vette ja jäädakse ööbima. Järgmisel päeval jõuavad meremehed oma sihtkohta — Kaimare külla. Mehed on ootusest kärsitud. Nende teravad silmad on rannal juba külaelanikke märganud, kes erutatult piki veepiiri edasi-tagasi

sagivad. Kuidas saabujaid vastu võetakse? See küsimus huvitab meremehi väga ja nad vahetavad omavahel selle üle mõtteid. Nagu mingi nähtamatu käsi juhib laevad maa poole. Kaptenid annavad käsu purjed alla lasta. Pikkamisi libisevad lakatoid riffide vahelt läbi. Rahvahulk muutub rannikul selgesti nähtavaks, viibutatakse käsi ja kostavad hüüded. Algul kostab kerge, aga siis järsku tugev krigin, käib terav tõuge ja lakatoid lõikuvad rannaliivasse. Kaptenid hingavad kergendatult, sest on saabunud hetk, mil nad vabanevad kõikidest sõidu kestel kehtinud tabudest.

Mehed asuvad paate randa kinnitama, aga samal ajal lähenevad neile pidulikus protsessioonis Kaimare küla elanikud, eesotsas hõimupealik. Nende muhelevates nägudes peegeldub jällenägemisrõõm. Aeglasel sammul astuvad kaptenid koos meestega külaelanike poole. Kui on vastastikku kombekohased tervitussõnad öeldud, valib iga Elvara mees endale Kaimare elanike hulgast ühe sõbra ja kinnitab kõigi nähes oma valikut sellega, et võtab enda kaelast mõne ehte ja riputab selle oma sõbrale kaela. Niisuguse sümboolse toiminguga dokumenteeritakse visiidi rahumeelsust. Pärast lühikest jutuajamist lähevad elanikud külla tagasi ja korraldavad seal külaliste auks pidulikku söömingu. Selleks tapetakse koeri ning sigu ja mooritakse need maa-ahjus. Leekividel seisavad hiiglasuured savipotid, milles podiseb saagopuder. Siin teatakse väga hästi, millega sõpru kostitada. Üksteise järel jõuavad meremehed külasse. Algab pidu, mis kestab hilisööni.

Kuid veel enne kui uus päev koidab, läheb lakatoidel kibe tegevus lahti. Mehed kannavad potilaadungi kaldale ja pakivad selle lahti. Iga mees seab oma potid enda ette ritta ja paneb iga poti põhja kaks pulgakest. Varsti ilmuvad üksteise järel ka ostjad. Nad vaatavad hoolega iga müüdavat eset. Kui mõni külaelanik tahab potti osta, pöördub ta müüja poole, kes valitud potist pulgakesed välja võtab, ühe nendest ostjale annab, teise aga endale jätab. Kumbki pool seob pulgakesed hoolikalt kimpu, sest need fikseerivad tehingute hulga ja neid säilitatakse seni, kuni arve on saagojahuga õiendatud. Vastastikune usaldus on nii suur, et müüja lubab ostjal kohe ka sobiva poti kaasa võtta ja koju viia. Potiread hõrenevad kiiresti, sest sõnum laevade saabumisest on ka naaberküladesse jõudnud ja ostjaid arvukalt juurde meelitanud. Õhtuks on

suurem osa potilaadungist juba müüdud. Ülejäänutest saadakse lahti järgmisel päeval.

Nii külas kui ka laevade randumispaigas on «turupäeval» väga elav. Kuid siis muutub kõik jälle vaikseks ja rahulikuks. Lakatoid hõljuvad kergelt rannavetes. Mehed korrastavad tõuvärki ja purjesid, sest valmistutakse kojusõiduks. Kaimare küla on nagu välja surnud. Mõned koerad ja sead hulguvad hüttide vahel ja otsivad toidujäänuseid. Siin-seal kükitab oma elamu varjus mõni ätt või vanaeit. Mõttesse vajunult vaatavad nad kaugusesse. Vanadus on neil töörohkeil päevil ainult koormaks, sest igaüks, kes käsi liigutada suudab, on läinud lähedasse saagosohu, et sealt saagojahu hankida, millega savinõude eest tasuda. Juba mõne päeva pärast on esimesed lehtedest punutud korvid saagojahuga randa toimetatud. Nendele lisanduvad pidevalt üha uued korvitäied. Väärtuslik piimvalge mass tulvab laevade poole ja täidab nende trümmid. Müüjad ja ostjad loevad oma arvelduspulgakesi ja kustutavad võlga. Üha enam ja enam kaob saagokorve paatide sisemusesse ning üha sügavamini vajuvad lakatoid vette.

Lähenemas on ärasõidupäev. Veel kord kohtuvad äripartnerid pidulikul söömingul. Vastastikuste kingitustega kinnitatakse sõprust. Tuul käändub põhja nagu alati noil kuudel selle lahe piirkonnas. Kaptenid jagavad lakoonilisi käsklusi. Kerkivad rasked purjed. Tuul haarab nad oma võimusesse ja paisutab pingule. Nagu mingi värin ja oigamine läbib laevu. Pikkamisi libisevad lakatoid avamerele. Kaimare küla rahvas seisab rannal ja viipab lahkujatele järele. Laevad muutuvad üha väiksemaks ning kaovad lõpuks silmapiirilt.

Juba on viiskümmend päeva kodunt ära oldud. Baditauna naine teab seda täpselt. Iga päev on ta sõlme teinud pikasse niinenöörisse, mis on hüti katusepalgi külge kinnitatud. Igal kümnendal päeval tegi ta hästi jämeda sõlme, niiviisi teadis ta alati täpselt, kui kaua olid mehed juba merel viibinud. Nüüd teab ta oma kogemuste põhjal, et laevad varsti tagasi saabuvad. Rõõmsalt räägib ta sellest ka teistele Elvara naistele. Iga päev ronivad naised Huhunamo künkale, kust võib neljakümne kilomeetri kaugusele näha. Naised teavad, et tagasisõidul laevad kuskil ei randu, ja valmistuvad saabujaid pidulikult vastu võtma. Nende pilgud on kaugusesse tardunud. Kes neist küll laevu esimesena märkab?

Kaup kauba vastu vahetamine on Melaneesia saarte elanike tavaliseks kaubandusvormiks. Kuid mõned melaneeslaste hõimud on oma pika ajaloolise arengu käigus siirdunud kindlale ekvivalendile, mis nende piirkonnas «maksevahendina» kehtib.

Ka Melaneesias tähendab rikkus võimu ja sellised maksevahendid hakkasid teatavate ringkondade kätte kuhjuma. Tõsi küll, melaneeslaste raha ei kujuta endast metallmünte ega paberrahasid nagu meil. Melaneeslaste rahad on looduse produktid, peamiselt loomse päritoluga produktid nagu kondid, hambad või karbid. Neid töödeldakse hoolikalt ja neile antakse teatav kuju. Alles seejärel omandavad need «mündid» kehtiva väärtuse. Selliselt ümbertöötatud materjali kasutati ka ehetena ja inimest, kel neid oli rohkesti kaelas, peeti rikkaks.

Kõige levinumad on karprahad, milleks kasutatakse peale molluskite karpide ka teokarpe. Uus-Britannia Gaselli poolsaare ranniku hõimud kasutavad rahana nassateo väikseid kodasid, mis on vaevalt sõrmeküüne suurused. Kui Gaselli poolsaare liivastes lahtedes nassateod olid viimseni välja püütud, tuli neid hankida kauge Uus-Britannia lääneosast, nakanai hõimu piirkonnast. Nassateo karpide püük toimus iga aasta rannapiirkonnas, kuid see ei olnud kaugeltki ohutu üritus, sest nakanaid võisid alati kallale tungida. Kuid varsti taipasid nakanaid, et nassateo karpide püük on majanduslikult tulus. Nad hakkasid ise nende püügiga tegelema ja siitpeale võis nassakarpe ainult kaubanduslikus korras omandada.

Teokarpide rahaks töötlemine ei olnud kuigi keerukas: selleks tuli teokarbil ainult tipp küljest ära lüüa. Selliselt töödeldud lamedad teokarbid lükati rotangpaelale, mida sai kergesti tõmmata läbi teokarbi suu ja tipu kõrvaldamisega tekkinud ava. Kümne sentimeetri pikkusele rotangpaelale mahtus 25—35 sellist nassakettakest. Viis kuni kuus nassakettakest moodustasid kõige väiksema, mõne meie vaskmündiga võrduva rahaühiku. Nassakettakeste nöörikimpu nimetati selles piirkonnas divarraks ehk tambuks ja kimbu väärtus olenes selle pikkusest. Rahanööri põhisuuruseks peeti selle pikkust mehe rinna keskelt kuni väljasirutatud käe sõrmeotsteni. Säärast peenraha kanti punutud korvikestes ja kasutati igapäevasteks

ostudeks. Suurema sissetulekuga mehed, näiteks külapealikud, kohustasid oma külast noormehi teokarpe korjama. Selle töö eest said noormehed tasuks ainult murdosa saagist. Rotangnöörile lükitud teokarpidest valmistati hiiglakeed (sageli olid need inimesepikkused) ja mähiti need banaanilehtedesse. Niisuguseid varandusi hoidsid omanikud spetsiaalselt selleks ehitatud hüttides. Pidulikel juhtudel näidati neid varandusi imetlevale rahvahulgale. Ent näitusekorraldajale oli see kulukas lõbu, sest tal tuli uudishimulikku rahvahulka hästi ja rikkalikult kostitada.

Eurooplaste tuleku momendil Melaneesiasse oli üksikute pealikute käsutuses hämmastavaid summasid. Ühel pealikul oli 20 000 karprahakimpu, mille eest võis kolmekümne kuni neljakümne tuhande Saksa marga väärtuses kookospähkleid osta! Kui niisugune «kapitalist» suri, siis tema varandust ei saanud tema pärijad, vaid surnut näidati rahvale kogu tema kogutud rikkuse hiilguses ja raha jagati vaatajatele laiali. Nii jäi tema nimi rahva suhu veel kauaks ajaks.

Väikesel Yorgi hertsogi saarterühmal, mis asub Saint George'i väinas Gaselli poolsaare vahetus naabruses, kasutatakse maksevahendina samuti karpraha, mida kohapeal pelleks nimetatakse. Materjaliks kasutatakse *Modiola* ja *Mytilus*'e pisikesi karpe. Need karbid lihvitakse õhukesteks, millimeetripaksusteks kettakesteks läbimõõduga kolm kuni kuus millimeetrit. Rahade valmistajateks on nimetatud saartel eranditult naised. Suurelt peasaarelt hangitakse toormaterjal, mis siis väikestel saartel, sellistel nagu Mioko või Utuan, rahadeks töödeldakse. Kui karbikettakestesse on augud puuritud, lükitakse nad peentele kiudniidikestele, mida saadakse pandaani õhujuurtest. Need pellerahad on kummalisel kombel käibel ainult Gaselli poolsaare rannikul, aga vahetus läheduses asuval Uus-Iirimaal nad ei kehti.

Pärismaalaste rahasid tunnistasid maksevahendina ka valged kolonistid. Seetõttu kasvas vajadus karprahade järele kiiresti ja tulemuseks oli, et Yorgi hertsogi saarte naised ei lihvinud neid karpe enam nii hoolikalt nagu varem. Kuigi pellede lihvimine oli hoopis vaevarikkam kui divarrade valmistamine, ei saavutanud nad siiski divarrade väärtust. 450 divarrakettakese väärtus vastas umbes 2300 pellekettakese väärtusele. Milline tohutu töö nende hõimude «rahapadades» ära tehti, see selgub järg-

mistest andmetest. Mioko saare naised valmistasid 1894. aastal umbes 1200 meetrit karprahasid, milleks oli vaja vähemalt 1 200 000 teokarpi!

Hoopis teist tüüpi karprahad tsirkuleerisid Uus-Iirimaa põhjaosas ja sellest ida pool asuvatel saarekestel. Siin lihviti *Spondylus*'e ja *Conus*'e karpidest imeõhukesi kettakesi läbimõõduga 3 kuni 4 millimeetrit. Sentimeetrisse mahtus 10 kuni 14 säärast kettakest. Nende kõrval kasutati veelgi väiksemaid rahakettakesi, mis olid küll pisut paksemad ja meenutasid seepärast pärleid. Selliste karprahaniidikeste värvus oli väga erinev olenevalt kasutatavast materjalist — oli valgeid, kollaseid, helehalle ja punakaid karprahaniidikesi. Õige omapärased olid väga hinnalised kaput- ja birok-rahad, mille kettakesed kinnitati paelale üksteise kõrvale lapiti.

Neid mitme meetri pikkusi karprahapaelu kaunistati lehtedesse mähitud puuviljakividest neljanurgeliste kirjute plaadikestega või seasabadega. Valged kolonistid arvasid nende iluripatsite põhjal, et niisuguste karprahade vastu saab ainult sigu osta. Kuid tegelikult olid need seasabakesed ainult talismanid. Muidugi, nende karprahade eest osteti ka sigu, eriti suurte pidustuste eel, mil neid suurel hulgal tapeti. Karprahad on käibel ka Saalomoni saartel, Banksi saartel ja Uus-Kaledoonias. Ka seal kuhjusid karprahad peamiselt pealikute kätesse.

Uus-Iirimaast ida pool asuvatel saarekestel (Aneri, Tanga, Tabar, Simberi, Nissan) tsirkuleerivad kujult hoopis teist tüüpi karprahad. Siin kasutatakse nende valmistamiseks valgeid hiiglasuuri *Tridacna* kodasid. Pärismaalased lihvivad selle karbi paksust lukuosast kuni kuue sentimeetri pikkusi õhukeste seintega torusid, mis on väljastpoolt vaokestega kaunistatud. Sääraseid omapäraseid «mansette» kanti varemalt käevõrudena ja pealikud talletasid neid hoolikalt kui riigivara.

Kohmakad ja viimistlemata *Tridacna* võrud Nissani saarelt jätavad mulje, nagu oleks neid alles töötlema hakatud, kuid omavad siiski teatavat materiaalset väärtust. Selliste võrude valmistamiseks kulutatakse tunduvalt vähem tööjõudu kui kallite käemansettide lihvimiseks. Neid pakse ja raskeid Nissani võrusid kasutati omapärase «valurahana» verevõla kustutamiseks. Nendega tasuti pärast sõjalist kokkupõrget võitluses langenud ohvrite eest.

Lokaalset laadi on sulgraha, mis oli käibel polüneeslastest mõjutatud Santa Cruzi saarterühmas. Üksikud nimekad perekonnad ajasid seda suurel hulgal kokku. Sulgrahas tasuti siin ka pruudiluna.

Sulgraha valmistamine toimus järgmiselt. Nööridest punuti pikk vöö, mis kaeti mustade niineribadega. Niisugusele vööle kleebiti erepunased suled üksteise kõrvale nagu katusel kivid. Sääraseid erepunaseid sulekesi leidub ainult ühel papagoiliigil suurte tiivasulgede all. Kuna need sulekesed on väga haruldased, siis sulgraha faktiline väärtus seisabki just nendes sulekestes.

Niisama tähelepanuväärne on loomahammaste kasutamine maksevahendina. Nii olid veel koloniaalaja algul koerahambad, eranditult just kihvad, väga kõrges hinnas. Melaneesia saartel peeti koeri üldiselt koduloomadena ja pidulikel juhtudel neid tapeti. Kuid koerahammaste saak ei olnud seejuures siiski nii suur, et nende väärtus oleks langenud. Veel aastal 1880 oli naise hinnaks sada koerakihva ja ühe koerakihva eest võis osta sada (!) kookospähklit. Eurooplastest kaupmehed nägid selles kohe head äritegemise võimalust ja vedasid koerakihvu massiliselt sisse, mille tagajärjeks oli kohaliku maksevahendi inflatsioon.

Ent melaneeslaste tõeliseks «suureks rahatäheks» on kodusiga. Sea hind ei olene tema kaalust, vaid tema alalõualuu kihvade kujust, sest kultidel on kihvad suuremad ja tugevamad kui emistel. Mida kõveramad on kihvad, seda kallim on siga. Mõnedel saartel, eeskätt aga Uus-Hebriididel, praktiseeritakse järgmist võtet — et kihvad võiksid takistamatult välja areneda, selleks kõrvaldatakse sigadel ülemised purihambad. Operatsioon on õige piinarikas ja selle tagajärjeks võib olla, et siga ei saa enam süüa. Mehed, kes säärase kihvade kasvatamisega tegelevad, peavad tihti seale toidu vägisi suhu toppima, et ta nälga ei sureks. Mõningatel juhtudel kasvavad sellise operatsiooni tagajärjel kihvad rõngakujuliselt kokku, mõnikord isegi kahekordselt. Niisugune siga on eriti kõrges hinnas; temaga võib isegi salaliitu astumise õiguse lunastada.

Kindla maksevahendi tekkimisega käis kaasas ka varanduse kuhjumine. Selle tulemuseks oli omakorda krediidisüsteemi kujunemine, mis on melaneeslaste ökonoomika kõige iseloomulikumaks tunnuseks. Samasugune krediidisüsteem tekkis melaneeslaste mõjul mägipaapuate juures

Uus-Ginea keskosas ja paljude teiste Okeaania rahvaste juures. Ka melaneeslaste juures oli krediidiandmine õige keerukas operatsioon, mis tihtipeale võlgnikule viletsuse kaela tõi ja võlausaldajast talle isanda tegi. Felix Speiser, melaneeslaste kultuuri parimaid tundjaid, kirjeldab üht väga tüüpilist lugu, mis leidis aset Uus-Hebriididel.

Ühele mehele, kes oli salaliidu mõjukas liige, hakkas kangesti keegi noor lesknaine meeldima. See lesknaine pidi tavakohaselt kuni leinaaja lõpuni (sada päeva) oma venna juures elama, ja kuna tema kadunud mehel ei olnud enam sugulasi, siis muutus ta venna omandiks. Aga naine oli armunud ühesse nooremasse mehesse, salaliidu tähtsusetusse liikmesse. Noormees püüdis kõigest väest pruudi lunasummat kokku ajada. Pealik otsustas nüüd äkki lesknaise vennalt tollele laenatud sead tagasi nõuda. Vend ei olnud selleks ette valmistatud. Ta jooksis sigade hankimiseks kogu küla läbi, kuid keegi ei laenanud neid talle, sest kardeti pealikuga pahuksisse sattuda. Kui tähtpäev kätte jõudis, oli vend pankrotis, sest pealik ei tahtnud kuuldagi võla tasumisest rahaga. Lesknaisel ei olnud mingit tahtmist pealikuga abielluda, kuid pealik laskis ta oma meestel ära tuua. Nii saavutas pealik osavasti oma eesmärgi.

See on ainult üks süütumaid juhtumeid, kuidas pealikud oma alamaid terroriseerisid. Usulistest motiividest rääkimata on seepärast ka igati arusaadav, miks iga pärismaalane püüab salaliidus väljapaistvat positsiooni saavutada, sest niisugused mehed on enamikus võlausaldajad ja sellega ühtlasi suurte kihvadega sigade omanikud. Laenudega teevad nad suurema osa pärismaalastest endast sõltuvaks ja oskavad sellest suurt kasu saada. Nad võivad endale lubada kõike, mida aga iganes heaks arvavad. Nad oskavad inimesi üksteise vastu osavasti välja mängida ja kuna pärismaalased nende maagilistesse võimetesse usuvad, siis on rahva poolehoid neile garanteeritud ning keegi ei julge neid puudutada. Kes neile vastupanu avaldab, see kõrvaldatakse.

Koloniaalvõimud on juba ammu Euroopa maksevahendid kehtestanud; nende hulka ei kuulu ainult paberraha, mille kasutamine maksevahendina suhetes pärismaalastega on keelatud. Need koloniaalvõimude maksevahendid levivad iga aasta üha enam ja enam. Metallraha kõrval on pärismaalaste seas vahetusrahana väga populaarne tubakas, sest pärismaalased on kõik kirglikud suitsetajad.

Peenrahana kasutatav tubakas on pressitud 18 sentimeetri pikkusteks pulgakesteks. Näiteks pakikandjatele tasutakse tubakapulgakestes: kaks pulka päeva pealt. Kuid hoolimata nendest muutustest kogu rahasüsteemis, ei ole endised igivanad maksevahendid käibelt kadunud. Kultusepidustustel tasutakse maskitantsijatele ja puukujude nikerdajatele endiselt pärismaalaste vanas vääringus. Ka abieluhimuline noormees peab oma pruudiluna vana kombe järgi tasuma. Admiraliteedi saartel on esinenud juhtumeid, kus noormehed, kes eurooplaste istandustes teenides olid hõbedas kenakese summa kogunud, ei saanud siiski abielluda, sest neil ei olnud karpraha. Kuna pärismaalaste «münte» enam ei valmistata või haruharva tehakse, on nende väärtus tõusnud. Seda protsessi ei ole võimalik pidurdada ja kunagine pärismaalaste raha muutub peagi rariteediks.

ESIMESED KÄSITÖÖLISED

Kui paapuatel on professionaalsed käsitööliste rühmad alles tekkimas, siis Melaneesia hõimudel on need juba välja kujunenud. Teatavaid käsitööoskusi omavad ainult üksikud perekonnad või koguni üksikisikud. Kuid esineb ka seda, et mõni küla tervenisti või teatava saare kogu rahvas mõne käsitööga tegeleb. Sellise nähtuse tekkeks on mitmeid põhjusi. Otsustavamaks põhjuseks võib pidada täiuslikumaid tööriistu, samuti suuremat taiplikkust, nagu see just rannikuhõimude juures esineb, sest seda aitasid siin nende kauged kaubareisid tugevdada ja arendada. Kõik see avaldub ka viimaste toodetes — puukaussides, savipottides, ehteis ja maskides, mis talupojalikust raskepärasusest ja naiivsusest vabanedes muutusid nende juures kergeiks ning kujult isegi elegantseiks.

Nagu kõik Lõunamere rahvad, nii kasutasid ka melaneeslased kiviriistu. Need olid igast küljest lihvitud nagu paapuatel. Kirved olid siin nagu mujalgi juba ammust ajast väga hinnatud ja tähtsaks kaubaartikliks. Nii valmistati kivikirveid Saalomoni saarte põhjapiirkonnas, peamiselt Bougainville'i saarel, kust need toimetati edasimüügiks põhja poole Buka ja Nissani saarele. Omapäraseid kivikirveid valmistasid Bougainville'i saarel sealsete Keisrimägede elanikud: need olid kahekordse rotangsõl-

mega varre külge kinnitatavad sihvakad rullikujulised kirved. Meile on tänapäeval täielikuks mõistatuseks, kuidas võisid melaneeslased nii lihtsate tööriistadega nii peeneid tooteid valmistada.

Otse «rahvusvahelise kuulsusega» on niinimetatud sulogakirved. Need valmistati tumerohelisest heledate juttidega kivimist afaniidist. Seda kivimit hangiti Suloga sadama lähikonnast Murua saarelt (Woodlarki saarestik), mis asub ida pool d'Entrecasteaux' saari. Saare elanikud raiusid seda materjali «püha» mäe Tubukuia kivimurrust, töötlesid seda pisut ja müüsid siis edasi.

Toorkirved töödeldi tihti mõnedel teistel saartel tarvitamiskõlblikeks kivikirvesteks. Heas kuulsuses kivikirveste töötlemise alal olid näiteks Kiriwina saare elanikud, kes need hästi teravaks ja siledaks lihvisid. Selleks kasutasid nad erilist liiva, mida nad ühelt teiselt saarelt pidid ostma. Kolmandatel saartel need valmis kivikirved omakorda varrestati. Siin näeme õige kaasaegset tootmisviisi, kus kauba valmistamisest mitmed eri «firmad» osa võtavad. Valmis kivikirved rändasid mitusada miili lääne poole kuni Paapua laheni. Kõige rohkem osteti sääraseid kivikirveid Uus-Ginea kagutipu lähikonnas asuvatel saartel, Massimi piirkonnas. Toredad luksuskirved (benam) on tõelised meistritooted. Need on suhteliselt õige pikad, hästi õhukeseks ja teravaks lihvitud teraga kivikirved. Kõige suurem etnograafide poolt leitud luksuskirves on 33 cm pikk, 16,5 cm lai ning kaalub 5 naela. Teine sama tüüpi kivikirves oli 22,5 cm pikkuse ja 10,5 cm laiuse juures ainult 3,2 cm (!) paks ning kaalus 750 grammi.

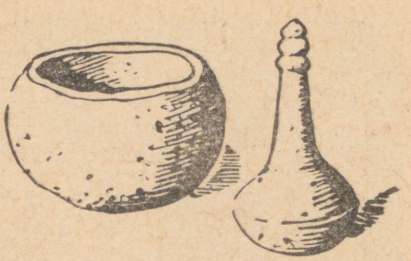
Samasugust imetlust väärivad kivilihvijad Uus-Kaledoonias. Serpentiinitaolisest materjalist, veel sagedamini rohelisest nefriidist, mida Saksamaal Idari linnas (Nahe jõe ääres) kõige kõvema terase abil töödeldakse, valmistasid nad vaevarikka tööga ümmargusi lamedaid kettaid, mis lihviti teravaks ja poleeriti. Ketta ääre sisse puuriti tihedalt teineteise kõrvale kaks auku. Aukudest pisteti läbi lendkoera karvast pruun nöör, mille abil raske kiviketas puuvarre külge kinnitati. Säärased ketaskirved olid väärikate pealikute tunnuseks ja neid pärandati põlvest põlve. Eurooplaste tulekuga algas Uus-Kaledoonias kohaliku põliskultuuri langus ja ketaskirved muutusid suurteks haruldusteks. Tänapäeval kuuluvad nad etnograafiamuuseumides kõige hinnalisemate eksponaatide hulka.

Et Melaneesia saartel on paleoliitilist tüüpi tahutud kiviriistu leitud, see on hämmastav, kuid siiski seletatav. Nende kiviriistade valmistamiseks kasutati musta obsidiaani, vulkaanilist klaasi, millel on samasugused omadused nagu meie tööstuslikul klaasil. Obsidiaani leidub ainult mõnedel Admiraliteedi saartel ja seda toodeti primitiivsetes kaevandustes. Kaevandused kuulusid pealikutele, kes koos oma perekonnaliikmetega, eranditult meestega, neid isiklikult ekspluateerisid. Väikestes šahtides raiuti kookoslehtedest tõrvikute valgusel välja suuremad kivipangad. Säärased obsidiaanitükid olid väga nõutavaks kaubaks. Ostjateks olid teatavad jõukad perekonnad, kes sellest kallist materjalist kolmetahulisi oda- ja pistodaotsi välja tahusid.

See silmapaistev kivitehnika, millest tänapäeval ainult üksikud karakteersed esemed tunnistust annavad, oli enne eurooplaste tulekut hoopis kõrgemal tasemel kui nüüd. Viimastel aastakümnetel on üha enam leitud «esiajaloolisesse» aega kuuluvaid kiviesemeid. Kuigi kõik need kiviesemed on valmistatud juba mitu põlve tagasi, kuuluvad nad siiski mitmesugustesse tänapäeval Melaneesias esinevatesse kultuuridesse. Sääraste kiviesemete hulka kuuluvad kausi- või peekrikujulised uhmrid, mida kasutati toiduvalmistamisel, jamsi- ja taromugulate tampimiseks. Saalomoni saartel kasutati vedela toidu keetmiseks silindrilisi õõnestatud kivipotte. Keetmine toimus tuliste kivide sisselaskmise teel. Kõrgeid sihvakaid neljanurgelisi kivipotte, mis olid esivanemate kujutistega kaunistatud, kasutati urnidena surnutuha säilitamiseks. Samasuguseid kiviriistu leiame ka Ida-Indoneesias (Banda saartel).

Niinimetatud esiajalooliste kiviriistade hulka kuuluvad samuti uhmrinuiad ja -tambid, mida kindlasti koos uhmritega kasutati. Need uhmrinuiad olid pika peene pidemega korrapärased kerad või lamedad kettad. Kuigi tänapäeval melaneeslased neid esemeid enam ei valmista ja arvavad, et need on vaimude tooted ning omavad maagilist jõudu, on siiski kindel, et nende esivanemad seda arenenud kivitöötlemistehnikat tundsid. Mõnedest laialipillatud juhuleidudest nähtub, et tööriistu toodeti ainult teatavates kohtades. Höltkeri ja Bühleri uusimad uurimused Lõunamere saarte esiajalooliste kiviriistade alal näitavad, et need suurepärased tooted kuuluvad eeskätt austromelaniidsetele etnilistele elementidele.

Eriti suur oli spetsialiseerumine igasuguste puust tarbeesemete — paatide, ilustavate majanikerduste, kultuslike figuuride ja trummide valmistamise alal. Üksikute paadiehituskeskuste tähtsusest oli juba juttu. Üks sellistest keskustest asus Siassi saartel väinas, mis Uus-Ginead ja Uus-Britanniat teineteisest lahutab.

Kiviuhmer nuiaga, esiajalooline leid Uus-Gineast

Siin oli asulaid, kus paate ainult müügiks valmistati. Paadiehitus saavutas siin oma kõrge taseme eeskätt seetõttu, et samal saarel leidus ka vajalik ehitusmaterjal. Olulist tähtsust omas seejuures just sidematerjal, sest melaneeslased, nagu kõik muudki Lõunamere rahvad, naelu ei tundnud. Siassi saarte rannikusoodes kasvas külluses väänelsõnajalgu, mis pakkusid väga head sidematerjali. Selle sidematerjali kvaliteet meelitas isegi Tami saarte elanikke seda endale hankima. Tamilased olid samuti väga vilunud paadimeistrid, kuid loodus ei olnud nende vastu nii helde ja nad pidid halvema materjaliga leppima. Siassi saartel oli rikkalikult igasuguseid puuliike, kuid kõige paremaks paadiehitusmaterjaliks peeti punast seedripuud; see oli kerge, hõlpsasti töödeldav ja pidas kuni kaheksa aastat vastu.

Ka puust majanõude ja pidusöömingutel kasutatavate kausside tootmine toimus teatavates keskustes. Kuulsad säärase keskusena olid Tami saared. Siin valmistasid pärismaalased oma primitiivsete tööriistadega ilma sirkli ja joonlauata korrapäraselt ovaalseid teravate otstega liudu, mida kaunistasid bareljeefis kalad — melaneeslaste müütilised olendid. Tühikud bareljeefis täideti põletatud teokarpide lubjatolmuga. Peale selle hõõruti liudade pind mangaanimullaga üle, mille tõttu see muutus tumemustaks nagu eebenipuu. On tähelepanuväärne, et iga liua valmistaja graveeris selle põhjale veel oma «vabrikumärgi», mis kujutas endast klannimärki. Teise perekonna ilustamismotiivi ärakasutamist oma tootel peeti ebaausaks. Tami saarte elanike «spetsialiteediks» olid veel kookospähklikestadest rikkaliku ornamendiga veenõud ja kulbid.

Admiraliteedi saari asustasid kultuurilt ja etniliselt väga erinevad rahvastikurühmad. Nende hulgast olid matankorid osavad puunikerdajad, kes ornamenteerisid kaunilt liudu, pilutrumme ja majatreppe. Sama saarestiku teised etnilised rühmad ei teinud seda käsitööd üldse. Saalomoni saarte piirkonnas tegelesid puunikerdusega keskmiste ja lõunapoolsete saarte elanikud. Paadid, liuad ja mõlad olid hoolikalt poleeritud, pärlmutterplaadikestega inkrusteeritud ja puukoorehautisega mustaks värvitud.

Teine tuntud «tööstuskeskus» asus Massimi piirkonnas, Uus-Gineast kagu pool. Kiriwina saarel valmistati väga suuri ümmargusi kausse ja lamedaid lubjalabidakesi. Neid labidakesi võib melaneeslaste kõige kunstipärasemateks toodeteks pidada. Selle riista 20 kuni 30 sentimeetrit pikk kaha on rikkalikult lõikeornamentidega kaunistatud ja mustrid nende esiletõstmiseks lubjaga kaetud. Säärases väikekunstis ei avaldu mitte ainult kõrge käsitöömeisterlikkus, vaid ka rikas loov fantaasia. Sama kehtib kultusefiguuride suhtes, kuid kahjuks teame nendest äärmiselt vähe. Melaneeslaste juures olid nimetatud esemete nikerdajateks samuti ainult spetsialistid.

Klassikalise puunikerduskunsti tsentrumiks oli veel Uus-Iirimaa põhjaosa ja sellest ida pool asuv saareke Tabar. Veel aastat viiskümmend tagasi oli seal rohkesti osavaid nikerdajaid, kes täitsid tellimusi ja said selle eest karprahas tasu. Iga-aastasteks surnupühadeks valmistasid nad kuni neli meetrit kõrgeid sambaid, friise ja figuure. Neid puunikerdajaid telliti kaugetest küladest kohale ja toideti tellija kulul kuude kaupa.

Kuskil asulast eemal ehitati töökoda, kuhu toimetati külaelanike poolt vajalik materjal — pehme paplitaoline puit. Nende nikerdiste ehk malanggaanide töötlemine toimus kivist ja karbist riistade abil. Et neid keegi ei tülitaks, töötasid puunikerdajad täiesti isoleeritult asulast eemal.

Nikerdiste lihvimiseks kasutati ühe tundmatu puu karedaid, päikese käes kuivatatud lehti. Kui see tehtud, värviti esemed üle. Punane värv saadi mingi põõsaspuu puhastatud ja leotatud koorest. Leotis ise oli värvuselt must, sellele aga lisati ingverit ja vedelik muutus kollaseks. Seejärel lisati segusse lupja ja tihe punane värv oligi käes. Et värv oleks edaspidi veekindel, puhastati nikerdised merevees tolmust ja kuivatati päikesepaistel. Skulptuurid

ja tantsumaskid varustati turboteo lamedatest karpidest silmadega, mis sillerdasid roheliselt ja olid kollase äärisega. Sääraste silmade tõttu äratasid need esemed õudust.

Isegi nii tähtsaid asju nagu relvi ei valmistanud enam iga mees ise. Seepärast olid ka oma «relvatööstuse keskused». Näiteks Saalomoni saarestiku põhjaosa mägikülade elanikud valmistasid tugevaid vibusid, mis olid tundmatu taime kiududest vastupidava vibunööriga varustatud; samad saareelanikud valmistasid ka sulgedeta roognooli, mis oma peentest kondikillukestest otstega tekitasid hirmsaid haavu.

Kalapüügiriistadest valmistas lõhestatud bambusribadest hiiglasuuri vaadikujulisi mõrdu, nagu neid gunantunad Uus-Britannia põhjarannikul kasutavad, samuti ainult teatav käsitööliste rühm.

Lihvitud ja puuritud augukestega teokarpidest kette valmistati enamasti väikestel saartel. Neid tegid peamiselt naised ja see töö nõudis suurt kannatlikkust ja oskust. Näiteks Yorgi hertsogi saartel (Saint George'i väinas) toimus töö järgmiselt: kõigepealt purustati teo- ja molluskikarbid, litsuti väikesteks tükikesteks, puuriti igale tükikesele üksikult niinimetatud trillpuuriga auk ja lükiti siis paelale. Paelale lükitud teokarbitükikeste lihvimiseks sõlmis naine paela oma suure varba külge, tõmbas seejärel paela pingule ja lihvis tihedasti üksteise vastu surutud teokarbikettakesi pimsi abil teise käega imetäpselt ümmargusteks.

Kohalikku laadi oli ka savinõude tööndus, kusjuures melaneeslased kasutasid hoopis teistsugust tehnoloogiat kui paapuad. Naine keerutas vasaku käega rusikasuurust kivi tema ees seisvas savikamakas, mida ta parema käega lameda lauakesega väljastpoolt pidevalt kloppis. Pott seega «taoti välja» ühest savitükist.

Kui Melaneesias eksisteerisidki väikesed meeste ja naiste professionaalsed rühmad, siis tootsid need ainult teatavaid esemeid rohkem, kui nad oma tarbeks vajasid. Säärased esemed olid üksikutes hõimudes ja isegi asulates väga erinevad. Seejuures ei ole Melaneesias ei mehed ega naised kaotanud oskust iga vajalikku eset ise valmistada. Kui aga teatava toote valmistamine nõuab suuremaid kogemusi ja visadust või erilist materjali, siis tekib spetsialiseerumine ja tulemuseks on terve iseseisva käsitööliste seisuse väljakujunemine. Nii näiteks tekkis Saalomoni saartel veekindlate korvide tööndus.

Kui paapua hõimud, kes elasid saarte sisepiirkondades, pidid peamiselt taimedest toituma, siis hiljem sisserännanud melaneeslased asusid elama rannikule, kus tingimused olid hoopis soodsamad, ja elatusid kalapüügist. Maaviljelejate ja kaluritena kasutasid melaneeslased juba väljakujunenud võtteid, mis nad oma muistselt kodumaalt Lõuna-Aasiast kaasa tõid. Uues elupaigas istutasid nad nagu paapuadki mugulvilju ja viljapuid ning mitmekesistasid oma toidusedelit mitmesuguste juurviljadega. Kultuurtaimi tundsid nad juba ammu enne seda, kui riis oma võidukäiku mööda Aasia kontinenti alustas. Seda kinnitavad melaneeslaste pärimused, mis peegeldavad nende kujutlusi kultuurtaimede päritolust. Samasuguseid pärimusi kohtame Ida-Indoneesia hõimude juures. Nii jutustavad bolad Uus-Britannia looderannikul järgmist müüti.

Kord, kui küla naised ja mehed rannal toidupoolist otsisid ja lapsed päikesepaistel mängisid, astus naine, kelle nimi oli Runepai, mudilaste juurde ja küsis:

«Kus teie vanemad on?»

«Nad läksid randa makundukatot otsima,» kostsid lapsed.

Runepai palus endale seda toitu näidata. Lapsed näitasid talle mingit musta, väga kahtlase välimusega massi. Seepeale ütles Runepai:

«Valmistame maa-ahju, teie tooge puid!»

Lapsed tõid kiiresti puid ja Runepai süütas tule. Ta laotas rusikasuurused kivid tulele ja kui need tuliseks läksid, käskis lastel need puutangidega tulest välja võtta. Seejärel kattis Runepai enese tulise tuhaga ja ütles mudilastele, et ladugu nad talle peale tulised kivid ning suured lehed, nagu teevad nende vanemad, kui nad maa-ahjus toitu valmistavad. Lapsed täitsid Runepai soovi, jooksid siis eemale ja mängisid edasi. Runepai aga keeras end kord paremale, kord vasakule küljele. Siis äkki toimus ime. Kui Runepai enda hüti poole küljeli pööras, kasvas tema rinnast välja «ru na vudi banaan» (seepärast pärismaalaste poolt ka «naiserinnabanaaniks» nimetatud), kui ta enese aga tee poole küljeli pööras, kasvasid tema rinnast välja taro, jamss, suhkruroog ja juurviljad.

Lapsed tulid uudishimust aetuna varsti tagasi. Nad olid äärmiselt üllatatud, kui nad nii palju uusi taimi nägid. Lapsed kaapisid maa-ahju lahti ja proovisid sellest leitud mugulaid. Need olid hoopis maitsvamad kui must makundukato. Kui vanemad oma musta toiduga lähenesid, hüüdsid lapsed neile rõõmuga:

«Visake oma makundukato minema! Meil on hoopis paremat toitu!»

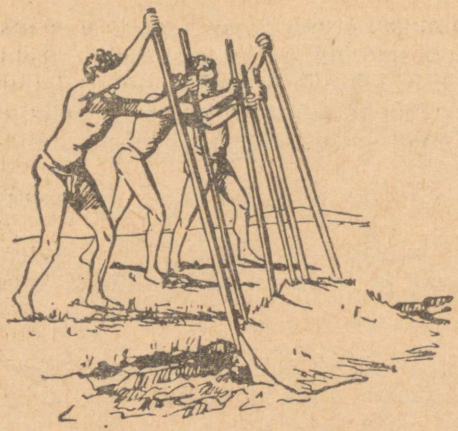
Vanemad tegidki nii ja sõid ahnelt uusi vilju. Seejärel raadasid nad tüki maad ja istutasid sellele hulga uusi taimi.

Jenseni uurimused näitasid, et müüdid ürgaegse olendi mugultaimeks muundumisest, mida ta tähistab terminiga «Hainuvele-motiiv», on väga iseloomulikud kõigile rahvaile, kes mugultaimi viljelevad. Hõimudel, kes teravilju viljelevad, esinevad seevastu niinimetatud Prometeuse-motiiviga müüdid, milles kujutatakse viljaseemnete röövimist taevast.

Nagu väga arvukad müüdid näitavad, on kultuurtaimede päritolu inimesi alati tõsiselt huvitanud. Iga rahvas on püüdnud seda omamoodi seletada. Ent silmatorkav on fakt, et melaneeslasi huvitas kultuurtaimede viljelusviis vähe või üldse mitte. Selline huvi oleks igati ootuspärane, sest võrreldes paapuatega harivad melaneeslased oma põlde hoopis intensiivsemalt ja nende saagid on suuremad. Nad rajavad oma istandusi tunduvalt hoolikamalt kui teised rahvad.

Kui metsatükk on raadatud ja tukkidest puhastatud, jagatakse maa üksikute perekondade vahel ära ja tükid eraldatakse lattide või liaanidega. Ent hoopis tähtsam on siiski täiesti uus harimisviis, mis mulla niisama sügavalt ja põhjalikult kobedaks teeb, nagu meil ainult labidaga on võimalik.

Paapuad ei kobesta mulda, vaid teevad oma kaevekeppidega taime istutamiseks maa sisse ainult augu, melaneeslased aga pööravad oma raskete teivastega maakamara ümber. Samasse melaneeslaste sugukonda kuuluvad mehed töötavad enamasti väikeste rühmadena. Nad rivistuvad, löövad komando peale oma rasked ja teravad teibad maasse ning keeravad kõik üheaegselt suure mullapanga ümber. Kuid mõnikord töötatakse ka nii, et iga mees hoiab mõlemas käes kaevekeppi ja lööb komando

Mulla kobestamine

peale need koos teistega maa sisse. Seejärel purustavad mehed suured mullakamakad, aga väiksemate tükkide pihustamine jääb naiste ja laste hoolde, kes meeste kannul töötavad. Naised ja lapsed pihustavad mulla puunuiade ja kätega. Seejuures kõrvaldatakse ka kõik kivid ja juured — kogu muld muutub nii sõredaks ja kohedaks, nagu oleks see läbi sõela lastud. Mägedes ehitatakse kallakule puudest või põllult korjatud kividest tõkkeks tara, et paduvihm mullakihti ära ei uhuks. Nii hoolikalt ettevalmistatud mullasse istutatakse ridamisi korrapäraste vahedega tarot ja jamssi, samuti banaane, suhkruroogu ja mitmesuguseid juurvilju. Mõnikord istutatakse ka põhikultuuri hulka banaane või suhkruroogu. Väga levinud on künkataolised ümarpeenrad. Hiljem käivad naised iga päev põllul, et umbrohtu kitkuda ja allesjäänud kändude ümber tärganud võrseid kõrvaldada. Tihtipeale asuvad põllud mitme tunni tee kaugusel külast ja seepärast tuleb kiiresti kokkulöödud onnides ööbida. Seitsme kuni üheksa kuu pärast valmivad viljad ja siis algab lõikusaeg, mida pidude ja tantsudega pühitsetakse.

Kõik põllutööd toimuvad kindla plaani järgi. Trobriand'i saarte elanikud (Uus-Ginea kagutipu läheduses) tunnevad mitut liiki istandikke. Siin on juurviljaaedu mitmesuguste varavalmivate juurviljadega, mis aitavad pärismaalasi ühest saagist teiseni elada. Saak säärastest juurviljaaedadest, samuti ka suurtest taroistandikest kuulub perekon-

Naine Karoliinidelt pontšotaolises rõivas ja rikkalike kõrvaehetega. — Tantsuehtes poiss kootud niudemati ja karpidest vööga (Truki saar)

Naine kanqast kudumas (Uleai)

Ürgmets Uus-Meremaal ▶

Esivanemate koljud tseremoniaalmajas Uus-Ginea keskosas

Maooride koljutrofee

nale, kes need täis istutas. Kuid saak põhilistest juurviljaaedadest, kus jamssi kasvatatakse, kuulub mehe naissoost sugulastele.

Kui mugulad on teravate keppidega välja kaevatud, asuvad kõik perekonnaliikmed välihüti katuse alla ja puhastavad need teokarpide abil mullast ning juurenarmaist. Kõige suuremad mugulad laotakse koonusetaolisse kuhja. Need kuhjad on iga perekonna uhkuseks, sest igaüks tahab oma saagiga hoobelda. Parima saagi kindlakstegemiseks toimuvad üksikute külade vahel võistlused, mis kütavad meeled nii üles, et tekivad isegi kaklused.

Sugulussidemed kohustavad iga meest teatava osa saagist loovutama oma abielus õdedele, sest hõimu tava kohaselt on ta nende hooldaja. Jamsimugulatega täidetud arvukate korvide transportimine sugulaste asupaika ei ole kerge asi. Selleks kutsutakse appi naabrid, kes pidulikult ehituna kannavad korvid kaugeisse küladesse. Teekonnal hoolitsetakse korvikandjate hea tuju eest ja kostitatakse neid karastavate jookidega. Saaja hüti ees laotakse mugulad korrapäraselt kuhja. Kui neid ande on küllalt imetletud, toimetatakse saak nikerdustega kaunistatud imposantsesse aita.

Melaneeslased tundsid seega juba tagavara loomise vajadust. Varuti peamiselt jamssi, sest selle mugulad säilivad hästi. Seevastu bataadid ja taronaerid jäeti kuni tarvitamiseni mulda, sest õhu käes nad riknesid õige kiiresti.

Samasugune kord valitses melaneeslastel ka loomakasvatuses, mis sellele põldu harivale rahvale on nii iseloomulik. Koduloomadest peeti kanu, koeri ja sigu, kelle melaneeslased juba oma ürgkodust kaasa tõid. Kanad ei ole melaneeslaste toidusedelis kunagi suurt osa mänginud, isegi nende mune nad peaaegu ei tarvita. Kanu peeti peamiselt sulgede pärast, sest pidupäevil kaunistati nende sulgedega tantsukübaraid, visknuie ja odasid. Vanasti domineeris väikesekasvuline kanatõug, kellel isegi jalad olid sulgedega kaetud. Valgete tulekuga aga imporditi Euroopa kanatõuge. Kanad elasid täiesti omapead, öösel magasid nad puude okstel, päeval otsisid endale hüttides, külas ja põõsastikus toitu.

Niisama võõrasemalikult koheldi arvukaid koeri. Nad olid melaneeslastele jahil headeks abilisteks ja pidupäevadel hinnatavaks praeks. Suurt tähtsust omasid melanees-

laste majapidamises sead. Need on malai seaga suguluses ja tänapäeval kasvatavad melaneeslased õige mitut tõugu. Sigade eest hoolitsevad nii naised kui ka mehed ja see ei piirdu palja loomapidamisega, vaid selles võib juba produktiivse seakasvatuse elemente märgata. Tõsi küll, sigu lastakse omapead ringi hulkuda, kuid näiteks Saalomoni saartel ja Uus-Hebriididel sulustatakse nad vähemalt ööseks lauta, päeval aga lastakse jälle välja. Hommikuti ja õhtuti neid söödetakse regulaarselt. Kui kellelgi on üle 40 sea, nagu näiteks Mamokol, kuulsa pealiku Kangi pojapojal Bougainville'i saarel, siis hoolitsevad nende eest teenijad, kellele tasutakse karprahas.

Põrsaste eest hoolitsevad eriti meelsasti naised. Põrsaid hoitakse esimese kahe nädala kestel sulus ja neid toidetakse nagu imikuid, naised pakuvad neile isegi rinda. Külas ja põõsais vabalt ringihulkuvate sigade kõrvadele lõigatakse märgid, mis näitavad, kellele nad kuuluvad. Emisest ei peeta suurt lugu, ka ei jälgita, millise kuldiga ta paaritub. Kuid kultide kasvatamise eest hoolitsetakse eriti. Tõelise aretustööni on jõutud ainult Uus-Hebriidide mõnedel saarekestel, kus aretatakse anomaalse sugutiga sigu — hermafrodiite. Selliseid hermafrodiitsigu nimetatakse «ravedeks». Pärismaalased hindavad ainult neid isendeid, kel on kihvad. Felix Speiser, kes niisuguse omapärase eelistuse avastas, kirjutab selle kohta järgmist: «Pärismaalased on tähele pannud, et kui emise pesakonnas on üks «rave», siis järgmises pesakonnas on samuti üks «rave» võimalik, ja järeldavad sellest, et emisel on säärasteks väärsünnitusteks eeldusi. Seepärast võtavad pärismaalased pesakonnast, milles esines «ravesid», kultpõrsad, kasvatavad need suureks ja paaritavad samasugusest pesakonnast pärit emistega. Ja tõepoolest — sel viisil saavadki pärismaalased suurel arvul «ravesid». Mõnedel saartel on sääraseid anomaalseid sigu palju ja on ilmne, et ilma inimese vahelesegamiseta sellist anomaalsust väga harva esineks.» Selliseid sigu kasutatakse väärtuslike ohvriloomadena salaliidu kultusetseremooniatel ja nende liha ei tohi süüa. Näib, et sigu peetakse sakraalloomadena veel õige mitmes paigas Melaneesias. Näiteks Saalomoni saartel usutakse, et esivanemate vaimud ratsutavad sigade seljas.

Mererannikuil ja jõgede ääres elavad melaneeslased tegelevad maaviljeluse ja loomakasvatuse kõrval ka kala-

püügiga, mis on siiski vähe arenenud. Rohkete kaitstud lahtedega Gaselli poolsaare elanikud püüavad hea eduga kalu suurte vaadikujuliste mõrdadega. Mujal aga kasutatakse mõrdu üldiselt vähe, mõnikord ainult vähkide püügiks. Vähe tarvitatakse ka suuri molluskikarpidest «võrgukividega» nootasid. Neid esineb ainult kitsas rannaribas Uus-Britannial, sest mitte igal pool pole merepõhi sile ja liivane.

Kõige levinum on kalapüük õngega. Pika bambuslati otsa riputatakse läikiva teokarbi külge kinnitatud lihtne kilpkonnaluust konks. Tänapäeval aga kasutatakse juba kõikjal raudõngi. Kuid rikkalikumat kalasaaki saavad pärismaalased hoopis teistsugust püügiviisi kasutades. Pärismaalased viskavad vette peeneks hõõrutud mürgiseid liaane või pähkleid. Kalad muutuvad uimaseks ja kerkivad veepinnale, kus nad ilma suurema vaevata üles korjatakse. Niiviisi püütud kalad on täiesti söödavad, sest väike mürgikogus lahtub küpsetamisel. Väga levinud on kalapüük ahingute ja haraliste nooltega. Kuid võrreldes kulutatud vaevaga, on kasuefekt siiski väike ja sellist kalapüügivormi võib rohkem spordiks pidada. Õige väljakujunenud jahimeetodiga on aga kilpkonnapüük.

Vana Nqanda lahkus rahutus meeleolus majast. Valoka külas oli ta ainuke, kes tohtis kilpkonni püüda. Juba oli nende püügiaeg kätte jõudmas, aga tema võrk ei olnud ikka veel valmis. Nqanda oli oma abiliste peale pahane. Nad olid tema soovil metsa läinud, olid seal kuumaveeallikate juures varu-nimelisi puid leidnud ja nendelt niineribasid maha kiskunud. Kui need kooreribad olid mõned päevad päikese käes kuivanud, keerutasid poisid niinekiudest nöörid ja valmistasid nendest suurte silmadega võrgu. Kolme nädala kestel laabus kõik, kuid täna olid poisid nagu tina tuhka kadunud. Nqanda oli neid toiduga kostitanud ja igasuguste kingitustega meelitanud. Vanamees oli tõsiselt pahane. Seal lähenes talle ootamatult Lagolai, tema naaber, ja küsis, mis tal viga.

«Nqanda, kui pikka võrku sa vajad?»

«Sajast meetrist puudub veel oma kolmkümmend,» kostis vanamees mõtlikult. «Kui head saaki tahad, siis lühemaga ei maksa välja minnagi. Varemalt kasutati meil veel hoopis pikemaid võrke.»

Lagolai ainult noogutas nõustuvalt ja Nqanda jätkas:

«Peale selle tuleb kuue meetri laiuse võrgu ülemisele äärele ujuklatid ja alumisele äärele kivid kinnitada.»

«Aga ära unusta ka oma ilusasti nikerdatud bembe kabilisid,» meenutas Lagolai.

«Ole mureta, need ootavad kodus ainult külgepanemist,» vastas Nqanda uhkelt naeratades. «Tule, ma näitan sulle!» ja vanamees viis naabri oma hütti.

Äkki tormas kümmekond poissi käratsedes põõsaist välja. Nagu poleks midagi juhtunud, istusid nad võrgu ümber maha ja asusid kibedasti tööle. Nüüd olid nad vaiksed ja usinad ning nende nobedad käed püüdsid viivitust tasa teha. Kui Nqanda ja Lagolai poisse nägid, pidid nad tahtmatult muhelema.

«Kus te mul nii kaua olite?» küsis vanamees.

«Emakese Tambuka juures!»

«Või nii! Ja oma töö unustasite täiesti!»

«Oh ei! Aga emake Tambuka jutustas meile toredaid lugusid, sellepärast jäimegi hiljaks.»

«Sooh! Arvate, et mina ei oska lugusid jutustada? Kas te olete kuulnud muinasjuttu seast ja kilpkonnast?»

Poisid vaikisid ja Nqanda jutustas neile järgmise muinasloo:

«See oli ammu, ammu, kui siga alles meres ja kilpkonn kuival maal elas. Ühel päeval said nad rannal kokku. Siga ütles kilpkonnale:

«Kuidas kuival maal elatakse? Lase mind kah korraks proovida!»

«Hüva!» kostis kilpkonn. «Mina tahaks ka näha, kuidas meres elatakse. Tule, näita mulle!»

Kilpkonn libises vette ja hakkas ujuma. Meres meeldis talle nii väga, et ütles seale:

«Kuule, vahetame õige ära. Jää sina kuivale maale ja mina lähen merre.»

Siga oli vahepeal kuival maal vähernud, mudas püherdanud ja igasuguseid vilju õginud. Ta oli vahetusega päri. Sellest ajast peale elab siga maal, kilpkonn aga meres.»

Paari päeva pärast oli võrk valmis ja Nqanda kutsus oma noored abilised mere äärde kaasa. Vanamees tahtis poistele nende vaevarikka töö eest vääriliselt tasuda: ta võttis nad endaga kilpkonnajahile kaasa. Rannal läks lahti kibe askeldus. Ngapole tiris koos teiste meestega paadid palmide varjust vette. Naised ja tüdrukud tõid neile taro-

mugulaid reisimoonaks. Iga paadi balanssiirsillal hõõgus tukk liivakastis — see oli kolle toidu valmistamiseks.

Paatidele lähenes rõugearmiline vanamees. See oli nõid Pepero. Nagu tõeline nõid oli Pepero küürus, hambutu suu ja kortsus näoga. Ta võttis oma paunast mõned puukoore tükikesed. Keegi ei teadnud, mis koored need olid. Pepero hõõrus need hästi peeneks, raputas pulbri suhu ja sülitas selle võrku. Seepeale pomises ta nõidussõnu, mis pidid rikkaliku saagi tagama.

Siis haarasid noormeeste tugevad käed võrgu ja tõstsid Ngapole paati. Nqanda tiris koos teiste meestega raske võrgurulli paadi balanssiirilattidele.

«Nqanda, kuhu me sõidame?»

«Purjetame õige Vanga madalikule. Seal pole ükski veel kilpkonni seganud ja nad on julged, sest viimasel korral käisime ju neid Matanarogos püüdmas.»

«Sul on õigus. Matanarogos pole meil enam midagi võtta. Mis muud kui tule!»

Mehed haarasid mõlad. Poisid hüppasid rõõmukisaga paati. Nõid Pepero kükitas võrgu kõrvale. Tema silmad ei näinud meeste ootusrikkaid nägusid ega sinavat taevast — need vaatasid kuhugi sissepoole. Aeg-ajalt liikusid ta huuled sõnatult. Keegi ei osutanud talle tähelepanu.

Ngapole läks leeaseme juurde ja tõmbas küpsed taromugulad tulisest tuhast välja. Ta jagas need sõudjatele, kes mõla käest panid ja isukalt jahuseid mugulaid sõid. Kuid puhkepaus oli üürike ja võimsate mõlalöökidega jätkasid nad sõudmist Vanga püügipaiga poole. See ei olnud enam kaugel. Jälle hakkas askeldama Pepero, kes mälutud maagilist pulbrit veel korra võrku sülitas ja oma salapäraseid nõidussõnu peale luges.

Kui paat oli Vanga madalikule jõudnud, asusid mehed võrku lahti kiskuma, samal ajal aga hüppasid teised vette ja hoidsid võrku külje pealt kinni. Pikkamisi vajus võrk merre. Äkki hakkas paadist kostma valju kisa ja jämedaid sõimusõnu. Viimased olid kilpkonnadele määratud, keda niiviisi taheti võrku peletada. Nüüd olid ka poisid vette hüpanud ja ujusid ahelikus võrgu taga. Võrgu üks ots oli ühes, teine ots teises paadis ning võrk venis pikaks kaareks. Mehed ülejäänud paatides sõudsid suure kisaga võrgu ava suunas ja peksid mõladega tugevasti vastu vett, et kilpkonni lahtisesse võrku ajada. Niipea kui võrgu kandelatid lõid vibama, oli kohe selge, et mõni kilpkonn

on võrku sattunud, ja ujujad sööstsid käratsedes kilpkonna kallale, kes selili keerati ning paati kisti. Kui päike horisondi taha vajuma hakkas, oli paatides juba neli kilpkonna. Nqanda oli rahul. Pepero nõidumisest oli kasu olnud. Nqanda andis meestele käsu koju sõita ja hakkas mõtlikult arvestama, kui palju karpraha, odasid ja ehteid peab ta oma abilistele jagama. Ta ei võinud liiga kitsi olla, sest ta vajas ka edaspidi nende abi.

Haisid püütakse silmusega ning nii lihtsal ja süütul viisil, et kogu operatsiooni võib naljaks pidada. Niiviisi püüavad pärismaalased haisid Uus-Iirimaal, lõunapoolsetel Saalomoni saartel, Santa Cruzi saartel ja Uus-Ginea idaosas. Püügi saladus ise on päris lihtne — pärismaalased kasutavad haide ebatavalist uudishimulikkust.

Haipüüdjad sõidavad oma balanssiirpaatidel merele. Nende puust püügiriist meenutab suurt kahetiivalist propellerit. Läbi selle riistapuu on tõmmatud tugev köis, mis moodustab kokkutõmmatava silmuse. Paadis on veel lühike, kuid raske nui ja suur rotangvõru, millele on kinnitatud pruunid kookospähkli kestad. Kui võru raputada, hakkavad need valjusti klõbisema. See klõbin võib inimesele hirmu peale ajada, kuid haile mõjub see ligimeelitavalt. Ettevaatlikult ujub hai paadi lähedale. Aga seda just oodataksegi: kohkumatu ja rahulik haikütt laseb suure ujuki vette ja tõmbab silmuse mereelukale pähe, kisub järsu tõmbega sõlme kokku ja mereröövel ongi käes. Veel mõned tugevad nuialöögid ja hai elupäevad on läbi.

Kalapüügimeetodite järgi võiks arvata, et jaht kuival maal on eriti armastatud. Aga ometi ei ole see nii, sest Melaneesia saartel on kõlblikke jahiloomi äärmiselt vähe. Ainult metssiga või õigemini metsistunud siga pakub pärismaalastele jahiobjektina huvi, sest temast saadakse rohkesti liha ja ta kahjustab nende põlde. Metssigu püütakse ehtsa ajujahi korras. Kui esivanematelt on jahiõnne palutud, lähevad mehed oma suurte kahekümne meetri pikkuste võrkudega metsa, kus vastav piirkond tarastatakse. Seejärel jäävad mehed võrkude taha varitsema, poisid aga peletavad valjusti kisades ja keppidega vastu puid tagudes metssea oma urust välja. Metssiga pageb võrgu suunas, kus mehed ta nuiade ja odadega tapavad.

Samal viisil peetakse jahti ka kaasuarile. Seda lindu leidub ainult Bismarcki saarestikus. Kuid kaasuari- ja

metsseajahile minnakse ka üksi. Niisugusel juhul minnakse jahile koertega, keda enne seda erilise nõidusvahendiga, ingverijuurtest ja nõgestest pulbriga toidetakse, mis teeb koerad eriti «erksaks». Sageli muutuvad koerad selle rohu tagajärjel nii metsikuks, et tungivad peremehele endale kallale. Kuid kasutatakse ka püünisauke, mis kaevatakse metssigade ja kaasuaride radadele. Need, kuni kolme meetri sügavused püünisaugud kaetakse okstega, oksad annavad pealeastumisel järele ja loom kukub auku.

Bismarcki saarestiku elanikud peavad tihti jahti puukarule — kukkurloomale, kelle liha peetakse suureks maiusroaks ja kelle hammastest valmistatakse hinnalisi kaelakeesid. See pika haardsabaga kassisuurune ööloom on päeval äärmiselt abitu ja langeb kergesti osava kivivõi odaviske ohvriks, kui just ei taheta puu otsa ronida, et teda paljaste kätega kinni võtta. Meelsasti peetakse ka igasugustele lendloomadele jahti. Lihanäljased pärismaalased kütivad kõige sagedamini lendkoera, kuigi nad ise on arvamisel, et see tontlik loom on surnute vaimudega teatavas ühenduses. Lendkoer on tüüpiline ööloom. Lendkoerad ripuvad ja tukuvad päeval suurte kolooniatena kõrgete puude okstel. Mehed püüavad neid meelsasti õhtu- või hommikuhämaruses, sest sel ajal ründavad lendkoerad viljapuid või lendavad oma puhkepaikadesse.

Individuaalsel jahil kasutatakse omapärast püügilehtrit, mis on valmistatud järgmisel viisil: pika bambuslati otsa kinnitatakse kiirjalt rotangvitsad, mis toetuvad järjest suurematele võrudele ja kogu see lehtrikujuline sõrestik kaetakse võrguga. Säärase riistapuuga kükitab jahimees viljapuu okstel ja taob aeg-ajalt rusikaga endale vastu rinda. Tekkiv tümin meenutab lendkoerte lennuhäält ja see meelitab neid ligi. Üksteise järel laskuvad lendkoerad puuokstele. Seejärel pistab jahimees kiiresti oma püügiriista lendkoera alla. Loom püüab põgeneda, kuid satub võrku ja saak ongi käes.

Veelgi enam on levinud kollektiivne jaht, kus suurt laialitõmmatavat võrku kasutatakse. Arvestades lendkoerte lennusuunda, seavad mehed metsas kahe viljapuu vahele püünise. Puude võrasse kinnitatakse püünise kohale mõlemale poole bambuslatt, mille otsas on rotangsõlm; mõlemast sõlmest pistetakse läbi köis, millega võib võrku üles ja pingule tõmmata. Salk jahimehi, põlevad kookostõrvikud käes, pillub viljapuude võradesse kive. Lendkoe-

rad tõusevad õhku ja satuvad pimeduses otse võrku. Säärane püügiviis on väga edukas, sest saak on 40—50 lendkoera päevas.

Seevastu linnud ei etenda melaneeslaste elatuses mitte mingit osa. Kui nad lindudele jahti peavad, siis ainult nende värviliste sulgede pärast. Eelistatakse eeskätt ninasarviklinde ja mitmesuguseid tuvi- ning papagoiliike. Linnujahil kasutatakse lingu või vibu, viimasel juhul tarvitatakse nüride otstega nooli. Kuid tihedas troopilises metsas on lingu või nooltega raske lindusid tabada ja seepärast eelistatakse kas silmust või liimiga kaetud vitsa. Melaneeslased rebivad väikestelt puudelt lehed ja määrivad oksad kleepuva ainega kokku. Nendele puudele seotakse kinnipüütud papagoid, kelle kisa peale teised samast liigist papagoid kokku lendavad. Pahaaimamatult laskuvad papagoid okstele, kus nad kinni kleepuvad ja mõnikord isegi nii tugevasti, et nende vabastamiseks tuleb jalad maha lõigata.

Linnupaelaga püügil seotakse silmus pesa peale. Niipea kui lind oma pea pesasse pistab, tõmbab varitsev kütt silmuse kokku. Kuid püütakse ka ise kokkutõmbuva linnupaelaga. Majanduslikult ei ole linnujahil aga mingit tähtsust.

ELUDRAAMAD

On küllaltki raske teatava rahva kultuuri arengut uurida, et viimase tüüpilist omapära mõista, ent veelgi raskem on selle rahva liikmete omavaheliste suhete välisavalduste ja sisepalge tabamine. Ainult vähestel teadlastel on olnud eeldusi üksikute hõimude elu-olu uurimiseks välitingimustes. Selle tundmaõppimiseks on kõigepealt vaja pikemat aega kohapeal elada ja kohalikku keelt tunda. Aga kõige olulisemaks eelduseks on eurooplasest uurijale oma värviliste sõprade usalduse võitmine, mis alles tõeliselt nende tunde- ja hingeelu avab. Et seejuures pärismaalaste abielusuhete jälgimine palju kannatust ja erilist taktitunnet nõuab, on endastmõistetav. Misjonäride nii mõnedegi väärtuslike tähelepanekute kõrval lubavad Hilde Thurnwaldi ja Bronislaw Malinowski väljapaistvad tööd meil sügava pilgu heita sugupoolte vahekordadesse, mis on nii mitmekesised, nagu see inimeste mitmekesiste

iseloomude puhul üldse mõeldav on. Igale inimesele looduse poolt kaasa antud iseloomu kalduvused juhitakse ka melaneeslaste juures ühiskonna sajandite vältel kujunenud kirjutamata «seaduste» kindlatesse raamidesse. Aga sellele vaatamata pole ka siin sügavad konfliktid ja eludraamad välditavad, nagu võib järeldada Hilde Thurnwaldi tähelepanekutest, mis me siin lühendatult esitame.

Kolekai talu asus puhtal ümmargusel platsil, mida piirasid kõrged puud. Talu koosnes mõnedest vaimajadest, kus vanemad koos oma abielus olevate poegadega elasid. Bougainville'i saarel oli nimelt kombeks, et tütred pidid oma äia tallu üle kolima. Nende vaimajade keskel seisis töömaja, mis oli kõigile avatud, ja selle taga sealaut.

Ühel päeval, kui Kolekai haigena oma majas lamas, läks tema naine Monoku nagu ikka jõest kalu tooma. Äkki astus põõsastest talle vastu Kameluoi. Monokule ei olnud saladuseks, et see mees teda juba mitu nädalat jälitas. Seekord oli Kameluoi pealetükkivam ja kui Monoku tema soove rahuldamast keeldus, hiilis mees talle jõe juurde salaja järele. Kui Monoku vee kohale kummardus, võttis Kameluoi naise kinni ja uputas tema, sest mees kartis, et naine ta reedab.

Algul Kolekai uskus, et on juhtunud õnnetus, hiljem aga kuulis ta, et on tapmisega tegemist, sest Kameluoi oli kellelegi oma saladuse välja lobisenud. Kolekai palkas mehe, keda «kogenud mõrtsukana» (bururugatši) tunti, ja tegi talle ülesandeks Kameluoi surmata. Nii see sündiski, ja kuna säärane talitusviis ei olnud ühiskonna iidsete õigusnormidega vastuolus, siis sellega oli vahejuhtum ammendatud. Kolekai abiellus nüüd oma nõbu Taliaga. Ta oleks Taliaga juba varem pidanud abielluma, sest hõimu tavade järgi oli see soovitav, kuid tema armastus Monoku vastu oli olnud nii suur, et ta seda alles nüüd tegi.

Armastusabielud ei ole melaneeslaste juures seega sugugi mitte haruldasemad kui meil ja on teada juhtumeid, kus mees või naine on armuvalus oma elu enesetapmisega lõpetanud.

Talia oli kaheksa last sünnitanud. Seepärast polnud ime, et ta vanemana näis, kui ta tegelikult oli. Hommikust hilisõhtuni askeldas ta väsimatult. Talitas suurt seakarja, haris juurviljaaeda, püüdis kalu ja kandis puid. Seevastu tema noored tütred ei armastanud tööd, küll aga tahtsid

end kangesti ehtida. Kuid mitte kõik naised ei olnud niisugused. Makunia, Kolekai vanema poja naine, oli alati usin ja heas tujus. Oma selge meeldiva häälega laulis ta endaloodud lastelaule, mida kogu külarahvas imetlusega kuulas. Aga see lugupidamine ei teinud teda upsakaks, vaid ta jäi ikka tagasihoidlikuks ja armastusväärseks inimeseks. Siin üks tema laulukesi:

«Lapsed, mu väikesed papagoikesed,
laskuge alla minu juurde, et võiksin teid näha!
Teie mu silmaterad, oo minu silmaterad!
Ikka veel uinute kõrges vaimajas,
teie mu silmaterad, oo minu silmaterad!
Uinute paigas, kus asuvad karprahalaekad ja esivanemate vaimud!
Lapsed! Mu väikesed papagoikesed,
valvake hoolega karpraha, et neist ükski ei kaoks!
Lapsed! Mu väikesed papagoikesed,
puhkate majas, mu armsa õekese karprahakeede kõrval!»

Nüüd veel üks karakterpildike samast paigast ja samade inimeste ringist. Viiekümneaastane Koba abiellus pärast oma esimese naise surma uuesti. Teise naise nimi oli Manta ja ta pärines naaberasulast. Koba oli kaval ja kitsi ning uhkustas sellega, et oli oma uue naise väga odavasti kätte saanud. Aga miks odavasti? Lihtsalt sellepärast, et Manta oli lahutatud. Esimene mees oli Manta truudusemurdmise pärast oma majast minema kihutanud ja Manta läks oma isamajja tagasi. Isa püüdis Mantat korduvalt mehele panna, aga asjata. Siis aga ilmus Koba. Koba pidi naise tema esimeselt mehelt välja ostma, sest see oli kahjusaaja, kuna Manta isa oli jätnud pruudiluna talle tagastamata. Mõistagi, seitsekümmend karprahakimpu oli küllaltki hea hind, aga kaugeltki mitte nii kõrge kui luna «laitmatu» naise eest. Kuid see «odav» ost oli Koba paljas enesepete, sest oma pruudiluna vastu ei saanud ta mingit hüvitust — Mantale kui lahutatud naisele ei antud ühtki siga kaasavaraks. Manta lapsed esimesest abielust jäid tavakohaselt isa juurde. Manta aga pidi see-eest Koba tütart kasvatama.

Koba tõeline iseloom lõi välja, kui Manta äkki ära suri. Ta laskis kohe oma naise laiba tema koduküla toimetada. Kehtivate kommete järgi ei tohtinud niiviisi talitada. Mees

oleks pidanud oma naise surmast tema sugulastele teatama, et need võiksid tema matusele tulla. Miks talitas Koba nii pieteeditult kehtiva kombe vastu? Aga sellepärast, et ta oli ihne. Koba ei tahtnud laiba põletamisega — nagu see Bougainville'i saarel on kombeks — seotud kulusid kanda.

Pärast Manta surma elas Koba oma tütrega. Ühel päeval ilmus vaevalt seitsmeteistkümneaastane neiu misjoniõdede juurde ja palus nendelt kaitset. Isa tahtis tütre anda ühele vanemale mehele, oma sõbrale, naiseks hea pruudiluna eest karprahas. Kuid tütar ei tahtnud temaga abielluda, sest armastas noormeest, kes oli Kobalt asjata tema tütre kätt palunud. Maruvihane Koba tuli misjoni ja tahtis peksuga oma isaõiguse maksma panna. Kuid misjonärid suutsid vanamehe ümber veenda ja Koba lubas tütrel noormehega abielluda. Kui Kobalt mõne aja pärast küsiti, kuidas ta oma väimehega rahul on, tõmbus tema kõhn nägu laiale naerule ja ta kostis silmi vidutades pidžininglise keeles: *«He good fellow na me like stop long house belong him na piccanini belong me he all time cook him good fellow kaikai na me catch him plenty!»* (Ta on tore poiss ja ma viibin meelsasti tema pool, ja mu tütar valmistab maitsvat toitu ning kostitatakse rikkalikult!)

Koba, kes end kunagi ei kasinud ja alati räpastes kaltsudes liikus, mis temaealiste meeste hulgas üsna tavaline nähtus oli, ilmus mõni nädal hiljem äkki rahva hulka pestud näo ja õliga võitud kehaga, puhtad riided seljas ja kimp lõhnavaid rohte käevõrus. Kobal oli jälle lust naist võtta. Uus äravalitu, Unutai, oli lasteta lesk, kes kuulus pealik Kokobale, Koba sõbrale. Kokoba oli nõus Unutai saja karprahakimbu eest talle loovutama. Koba püüdis algul kaubelda, lõpuks aga oli hinnaga päri, kuid pidi osa raha oma sõpradelt laenama. Nimetatud summast sai Kokoba endale ainult kümme kimpu, nelikümmend kimpu tuli tal oma vennale kui suurpealikule ja koloniaalvõimude poolt määratud haldajale anda ning ülejäänud viiskümmend kimpu said kositava lesknaise surnud mehe sugulased.

Ettenägeliku mehena tahtis Koba oma uuele naisele selle koduküla maja ehitada. Unutai pidi sinna jääma, Koba ise aga kavatses kord naise, kord tütre juures elada. Ent mõni nädal hiljem kuulis Koba, et ta naine on ära jooksnud. Koba oli äärmiselt solvunud ja tõi naise tagasi,

kuid nüüd hoidis naine temast eemale. Kui Hilde Thurnwald Koba naist kord tema puhtas majas külastas, ei jätnud ta vanale seelikukütile ütlemata, et too nii noore naise jaoks enam ei kõlba. Niisugune kriitika tegi vanamehe rahutuks ja kui ta jälle oma tütre juurde läks, võttis ta oma noore naise kaasa. Koba kartis, et naine jälle plehku paneb. Selgus, et ta ei oleks saanudki üldse targemini teha. Mõne kuu jooksul sai noor naine Koba tütrega nii suureks sõbraks, et leppis oma saatuse kui paratamatusega.

Üldiselt valitseb melaneeslaste juures abielupoolte vahel avameelne ja sundimatu toon, mida teataval määral ainult «head kombed» reglementeerivad. Õrnuste avaldamist sõnades või žestides peetakse ebasündsaks. Avalik arvamine taunib mehe ja naise kättpidi kooskäimist või embamist. Abielupooltel on täiesti lubamatu teineteisele naeratada või armunud pilke heita. Malinowski jutustab selle kohta ühe tähelepanuväärse loo. Kord läks ta ühe abielupaariga koos ja märkas, et naine jalavigastuse tõttu lonkas. Malinowski andis mehele nõu oma naist toetada. Mees ja naine naeratasid ning vaatasid kohmetuses maha. Valge mees oli midagi väga sündmatut soovitanud!

Lihtsameelsele vaatlejale võib selline abielupoolte hoiak jätta mulje, nagu puuduks nende vahel tõeline vastastikune poolehoid. Ometi ei ole see nii. Kuigi abielupoolte vahel on mõnikord lahkhelid võimalikud, esineb lakkamatuid perekonnatülisid ja armukadedusest tingitud stseene harva. Nende inimeste autunne on väga tugev ja kui sääraseid ekstsesse tekib, lõpevad need tihti traagiliselt. Malinowski illustreerib melaneeslaste kombeid ja meelelaadi rohkete näidetega. Esitame nendest lühendatud kujul paar, mis lubavad pärismaalaste hingeelu mõista.

Gumaluya oli Kutawouyaga abielus, kui ta äkki ühel päeval Ilapakunasse armus ja temaga vahekorda astus. Seepeale loobus tema naine majapidamisest. Kutawouya ei teinud mehele toitu, ei kandnud enam vett ja Gumaluyal ei jäänud lõpuks muud üle, kui oma abielus õde appi kutsuda. Ühel õhtul, kui kogu külarahvas oma hüttide ees õhtust sõi, ei kannatanud Kutawouya enam välja ja korraldas avaliku skandaali. Kriiskaval häälel hüüdis ta mehele:

«Sa muudkui liiderdad. Kogu aja oled sa armujoovastuses. Ikka ja jälle käid sa teise juures.»

Ja sellele järgnes terve tulv kõige rängemaid sõimusõnu. Lõikavalt kajasid naise sõnad läbi külavaikuse. Üha suuremaks paisus naise vihahoog. Lõpuks ei kannatanud Gumaluya enam välja, haaras meeletus vihas kepi ja peksis naist nii kaua, kuni see meelemärkuseta lamama jäi. Järgmisel päeval tegi Kutawoya endale otsa. Ta tühjendas kerakala sapipõie, kelle mürk mõjub silmapilkselt.

Niisama traagiliselt lõppes noore ja tööka Isakapu elu, kes oma meest tõsiselt armastas, viimane aga piinas teda oma piiritu armukadedusega. Kui mees kord pärast pikemat äraolekut koju saabus, tegi ta oma naisele hirmsa stseeni. Mees sõimas teda pööraselt ja peksis, kuni naisel ei jäänud midagi muud üle kui nuttes põgeneda. Meeleheites hüüdis Isakapu:

«Kogu mu keha on üleni haavades, minu pea ja selg valutavad hirmsasti. Mul ei jää muud üle kui puu otsa ronida ja alla hüpata!»

Paar päeva hiljem pani Isakapu endale ümber kõige kaunimad ehted, ronis puu otsa ja hüüdis mehele:

«Vaata minu peale, nagu mina vaatan sinule! Iial pole ma abielu rikkunud. Ilma põhjuseta oled sa mind peksnud ning sõimanud! Nüüd lähen ma surma!»

Mees ronis kohe oma naisele järele teda takistama. Kuid ta polnud veel poole kõrgusenigi jõudnud, kui naine alla hüppas.

Melaneeslastel on abielust omapärane käsitus, mis meile võib imelikuna tunduda. Mehe ja naise tööjaotus on täpselt piiritletud, kuid isegi seal, kus mõlemad üht ja sama tööd teevad, on oma peened erinevused. Nii kannavad naised oma korve pea peal, mehed aga tohivad neid ainult õlal kanda. Kummalegi sugupoolele ei tule iial pähe mõtet kas või lihtsalt nalja pärast oma korvi teisiti kanda. Mehe kohustuste hulka aga kuulub imiku eest hoolitsemine. Ta peab imikut mitte ainult kätel hoidma või põlvedel kiigutama, vaid ka peeneks hõõrutud juurtest pudruga toitma, teda pesema ja mähkima. Imiku eest hoolitsemine on isa privileeg ja kui eurooplane tahab melaneeslasest mehe usaldust võita, peab ta tema lapsi kiitma. Soov lapsi ja perekonda omada on melaneeslaste juures niisama tugev nagu teistel rahvastelgi. Kuid see tung laste ja perekonna

järele on meeste juures hoopis tugevam, sest vanapoissi ei peeta Melaneesias täisväärtuslikuks inimeseks. Peale selle saavutab mees abiellumisega teatavaid majanduslikke eeliseid, mis tema ühiskondlikku prestiiži tõstavad. Elukaaslase valikul kehtivad seejuures oma teatud piirid, mis on valitsevast sotsiaalsest organisatsioonist tingitud. Iga melaneesia hõim jaguneb lokaalrühmadesse, kus tavaliselt isaõigus kehtib, ja kahte tootemklassi, kus emaõigus valitseb. Iga tootemklass kannab püha looma nimetust. Iga säärase klassi ja iga lokaalrühma liikmeid peetakse sugulasteks, kuigi nad ei tarvitse olla veresuguluses. Abielu niisuguste sugulaste vahel on keelatud. Ent on veel teisigi kitsendusi. Näiteks peetakse abielu ebavõrdseks, kui üks lokaalrühm on teisest suursugusem. Tähtsat osa mängib melaneeslaste juures ka peigmehe või pruudi vanemate rikkus ja ühiskondlik positsioon.

Abielu muutub kehtivaks noorpaari piduliku sööminguga, mis avalikkuse ees toimub. Sellele järgnevad arvukad kingitused noorpaari vanemate poolt, nii nagu seda nende varanduslik seisund lubab. Kingituste hulka kuuluvad toiduained, juurviljad, sead, igasugused tarbeasjad, nagu kallid kirved, karprahakimbud ja mitmesugused ehted. Esineb ka seda, nagu näiteks Trobriand'i saartel, et naise vanemad kohustuvad osa oma iga-aastasest saagist noorpaarile andma. Vanematele on see küllaltki raskeks koormaks, eriti siis, kui perekonnas on rohkesti tütreid.

Niisama kerge nagu abielu sõlmimine on ka selle lahutamine. Ja lahutamiseks on küllalt põhjusi: truudusetus, laiskus, ühe või teise abielupoole rahulolematus ja pettumus. Niisugusel juhul lahkub naine kogu oma varaga mehe juurest ja läheb oma vanematekoju tagasi. Sel korral pruudiluna tagastamist ei toimu, aga kui lahutatud naine uuesti abiellub, tuleb see tagastada.

Lastetust peetakse õnnetuseks ja paljudel juhtudel on selle tagajärjeks abielusuhete jahenemine ning isegi lahutus. Aga esineb sedagi, nagu näiteks Saalomoni saartel, et naine ei taha lapsi. Raseduse vältimiseks kasutavad naised steriliseerimisvahendeid, mida neile asjatundlikud vanaeided valmistavad, või vastsündinu koguni surmatakse. Säärase talitusviisi tõelised motiivid on väga mitmesugused ja neid on raske kindlaks määrata. Hilde Thurnwaldi arvates on selles oma negatiivset osa etendanud prostitut-

sioon, sest varemalt kasutasid mehed pealikute perekondadest prostituutide teenuseid, ja kuna väljaspool abielu sündinud lapsi peeti ebasoovitavateks, siis olid naised sunnitud steriliseerivaid vahendeid kasutama.

Raseduse ajal peavad nii mees kui naine teatavatest eeskirjadest kinni, nad hoiduvad mitmesugustest toitudest, sest usuvad, et need võivad lapse arenemist kahjustavalt mõjustada. Uus-Britannias ei tee naine raseduse lõppjärgus mingit rasket tööd — humaanne hoolitsus, millest mitte just kõik melaneeslaste hõimud kinni ei pea. Haruldaseks erandiks on esimese raseduse puhul korraldatavad ulatuslikud rituaalid, mida ainult Trobriand'i saartel tuntakse. Siin antakse noorikule pidulikul tseremoonial tema naissugulaste poolt niinest seelikud ja mantlid üle, mis on maagiliste sõnadega pühitsetud; noorik kannab neid mõni aeg veel ka pärast sünnitust. Kui naine tunneb, et tund on tulnud, läheb ta oma ema ja sõbratariide saatel selleks ettenähtud hütti, mis asub elamutest eemal ja mida ka menstruatsiooni puhkudel kasutatakse. Mahasaamist püütakse igasuguste nõidusvahenditega kiirendada. Mõni «tark» naine posib nõidussõnu aromaatsetele põõsalehtedele, millega sünnitaja ihu masseeritakse. Kuid kõigist nendest massaažidest ja soojusest hoolimata, mis samuti peab sünnitust kergendama, tekivad siiski pahatihti igasugused komplikatsioonid, millega füsioloogilise protsessi iseärasuste vähese tundmise tõttu toime ei tulda ja noorel naisel tuleb selle eest eluga maksta. Tänapäeval on need hädad arstiabi tõttu kõrvaldatud.

Vigased ja nõrgad lapsed surmati varem kohe. Kaksikute ja kolmikute korral jäeti ainult viimane ellu. Eriti suurt rõõmu tuntakse esimese lapse sündimisel. Kohe mõne päeva pärast korraldatakse suur pidusööming koos tantsudega. Peost võtab kogu küla osa ja kõik käivad ehitud vastsündinut imetlemas. Noore maailmakodanikuga võetakse mitmed rituaalsed toimingud ette: teda suitsutatakse väikesel tulel, lõigatakse ja värvitakse tema juukseid, ümber pea seotakse niinest pael, et kolju piklikuks kasvaks ja hoope ning mükse ei kardaks. Seda Uus-Britannia lõunaosas nii tavalist kommet tuntakse ka Malekula saare lõunaosas (Uus-Hebriidid) ja peetakse teatava Melaneesia migratsioonilaine üheks iseloomulikuks kultuurielemendiks.

Lastekasvatuses peetakse juba varakult teatavatest

hügieenireeglitest kinni. Lastel võitakse kookosõliga nägu või pestakse neid veega, mis on tuliste kividega soojaks aetud. Huvitaval kombel kasutatakse just seda iidset soojendamisviisi, kuigi muidu toidu valmistamiseks savipotte tarvitatakse. Sellest vanast kombest peetakse kinni, sest ei taheta rituaalide vastu eksida.

Imikute kasvatamisel satub melaneeslasest ema lapse toitmisel raskustele, millest ta vaevalt teadlik on, kuid mis võivad kaasa aidata lapse tapmisele ja imetamisperioodil sugulisest läbikäimisest hoidumisele. Kuna melaneeslastel puuduvad koduloomad, kellelt nad piima saaksid, siis on emad sunnitud oma väikelapsi kuni kolme aasta vanuseni rinnaga toitma. Selle aja vältel ei saa ema uut last sünnitada. Emapiima asendatakse küll mõningal määral kookospiimaga ja lastele hakatakse juba varakult pehmekskeedetud taro- ja jamsiputru andma, ent sellest hoolimata tekib lastel emarinnast võõrutamisel raskeid seedimishäireid.

Niipea kui laps juba kindlalt jalul seisab, hakkab ta mängima. Poisid ja tüdrukud mängivad algul koos. Melaneesia lapsed tunnevad igasuguseid ring- ja laulumänge, tuntakse vurri, milleks kasutatakse pulga otsa torgatud puuvilja, mängitakse kivikestega (pähklitega) ja igasuguseid paelamänge. Äratab tähelepanu, et melaneeslased ei tunne sportlikke võistlusi nagu nende idapoolsed naabrid. Puberteediaja tulekuga on kõik need süütud lasteõõmud läbi. Sel perioodil toimub mõlema sugupoole eraldumine: poiss hoiab isa ja tüdruk ema poole ning noored tutvuvad oma tulevaste kohustustega. Eriti otsustavalt mõjutab lapsi nende ruumiline eraldamine, millega käib kaasas teatav perekondlike sidemete lõtvumine. Guadalcanali saarel (Saalomoni saarestikus), kus mehed ja naised magavad eraldi hüttides, lahkuvad poeglapsed ema hütist juba kolme kuni viie aasta vanuselt ja magavad isa juures, tütred aga jäävad ema juurde. Kuid puberteedieast kuni abiellumiseni tohivad noormehed ainult meeste- ehk poissmeeste majas koos viibida. Meestemaja on tavaliselt õige imposantne hoone otse küla keskel. Siin saavad noorukid täiskasvanuilt teatavat juhatust ja isegi õpetust. Näiteks Uus-Britannia läänepoolsetel hõimudel on igal poisil oma kasvataja, kes talle õpetab relvade (lingu, oda) käsitsemist, jahi- ja kalavõrkude kasutamist.

Naistele oli varemalt meestemajja minek keelatud ja

surmaga karistatav. Kuid Trobriand'i saared olid selles suhtes erandiks. Siin oli meestemaja kogukonna heakskiitmisel poiste ja tüdrukute kohtumispaigaks muutunud. Sellel institutsioonil ei ole midagi ühist prostitutsiooniga, kuigi Melaneesia saartel prostitutsiooni piiratud kujul esineb ja Saalomoni saartel seda pealikute poolt koguni soodustatakse.

Malinowski järgi, kellelt need andmed on võetud, ei ole sel noorte vabal läbikäimisel ka midagi ühist rühmaabielu ja rühma promiskuiteediga. Partnerid ei vaheldu, orgiaid ei esine ja igaühe käitumist reguleerib kirjutamata moraalikoodeks. Paarid jagavad küll aset, kuid neil ei ole ühist majapidamist. Partnerid söövad lahus oma vanemate juures, sest koossöömine tähendaks avalikku abielusõlmimist. Tihti aga kujunevad niisugustest vabadest armuvahekordadest tõelised ja püsivad abielud.

Täisealiseks saamisel korraldatakse noortele vastavad pühitsustseremooniad. Sellega ühenduses olevad riitused on poiste jaoks hoopis mitmekülgsemad kui tüdrukutele, sest poisid võetakse kui täiskasvanud ühtlasi meeste- või salaliidu liikmeiks. Kandidaadid valitakse kogukonna poolt välja ja toimetatakse taraga piiratud hütti, mis kuskil metsas asub. Uus-Iirimaal eraldatakse ka tüdrukud peidikuisse, kust nad tohivad ainult kaetud nägudega lahkuda, et naistetantsudest osa võtta. Initsiatsioonil tehakse melaneeslaste juures poistele ümberlõikamine. Kuid paapuatele on see komme tundmatu, seda ei esine ka Saalomoni saartel. Poistele jagatakse veel elutarkust ja religiooniõpetust. Neile tutvustatakse ka kultuseesemeid (Uus-Iirimaal näiteks nikerdatud sakraalkujusid, mida surnutepühal näidatakse). Neid õpetatakse samuti vaimude võluvilet mängima. Et poisid paremini mängiksid, siis näiteks Vogeo saarel (Uus-Ginea põhjaranniku läheduses) lõigatakse nendel keeled suus sälgulisteks. Kuid selle operatsiooniga tahetakse neil ka «paha» veri kõrvaldada, mida nad sündimisel emalt pärinud. Et siin on uueks inimeseks saamisega tegemist, seda kinnitab väga veenvalt vastav lõpptseremoonia Uus-Iirimaal. Siin seatakse nii poisid kui tüdrukud platvormile, kus nad peavad «surnud» olema, see on magama. Seejärel äratavad täiskasvanud nad ellu, õigemini uude ellu ja neid esitletakse vastsündinutena külakogukonna liikmeile. Siitpeale on noored täisväärtuslikud ühiskonna liikmed kõigi vastavate õiguste ja kohus-

tustega. Nende käitumist kontrollib edaspidi rangelt ühiskondlik arvamus.

Melaneeslaste arvates ei katke abielupartnerite suhted isegi siis, kui üks neist sureb. Leinavate sugulaste kurbus on ehtne ja sügav, kuid selle varjutab täielikult traditsiooniline leinatseremoonia. Niipea kui inimene on oma viimse hingetõmbe teinud, läheb kohutav halamine lahti, mis on seda suurem, mida armastatum ja austatum see inimene eluajal oli. Üldiselt on kombeks, et lesknaine ja tema sugulased peavad leinama sügavamalt ning kauem kui leskmees.

Tihti kardavad kadunu sugulased maagilist laibakiirgust ja loobuvad sellepärast viimastest armastus- ning austusavaldustest surnule. Surnu pesevad, ehivad ja matavad tavaliselt kadunu abielulised sugulased. Oma kurbuse väljendamiseks lõikavad nad endil juuksed maha, värvivad keha ja jagavad endile hoope. Kadunu naine liigub mattidesse mähitult ringi, mõnikord aga sulgub kitsasse puuri (nagu näiteks Trobriand'i saartel), kust ta kuude kaupa ei lahku. Sel ajal hoolitsevad tema eest kodused.

Melaneeslaste juures kehtiva emaõigusega on laste saatus vanemate surma korral täpselt kindlaks määratud. Lapsed jäävad pärast isa surma ema hoolitseda, kes oma vanemate perekonda tagasi läheb. Kui ka ema on surnud, hoolitseb laste eest tema vanem vend. Ühe abielupoole eraomand ei lähe teisele üle. Naise isikliku vara hulka kuuluvad peale riiete ja ehete kõik köögiriistad, mehele aga kuuluvad peale tema ehteasjade ja riiete relvad, võrgud, kivikirved ja tantsutrumm; peale selle kuuluvad mehele veel liikumatu varandus nagu aiamaa koos viljapuudega, maja, paat ja elusinventarist sead. Kõik need asjad jagatakse mehe või naise surma korral teatavate pärijarühmade vahel. Mehe varandus langeb tema nooremale vennale või tema naisevenna pojale. Seejuures tekib küllaltki ebatavalisi situatsioone, nagu neist jutustab Malinowski, kes Trobriand'i saartel neid kaasa elas.

Isa, kes väga oma poega armastab, eraldab näiteks juba enda eluajal osa oma varandusest pojale ühtki vastutasu nõudmata. Isa säärane talitusviis on täiesti kehtiva õiguskorra vastane ja ajutise püsivusega, sest isa surma korral peab poeg asjad ikkagi nende seaduslikule pärijale tagastama. Poeg on ainult nende ajutine kasutaja. Kuid esineb ka juhtusid, kus seaduslik pärija pretendeerib isa varan-

dusele juba tema eluajal. Seaduslik pärija saabki oma osa, kuid peab selle eest teatava summa tasuma.

Taolised emaõiguslikud suhted esinevad Melaneesias tänapäeval veel ainult harva, sest isaõiguse levikuga on olulised muutused aset leidnud. Mõnedel Uus-Hebriidi saartel võtab mehe surma korral tema vend lesknaise koos lastega enda hoolde. Ema- ja isaõiguse kui kahe põhiliselt täiesti vastupidise seisukoha põimumine melaneeslaste ühiskondlikus elus on ajaloolise arengu tulemus. Saalomoni saartel on õnnestunud kindlaks teha, et seal on iidse rahvastiku totemistlikule ja emaõiguslikule sugukonnakorraldusele lisandunud hiljem sisseränanud rahvastiku isaõiguslikult orienteeritud kord.* Selle tagajärjel tekkis sugupoolte vastastikustes suhetes paratamatult muutusi ja uusi pingeid, nagu see rahvaste erinevate iseloomude ning temperamentide puhul ei saa teisiti ollagi.

PRIVILEEGID JA KASTID

Sedamööda kuidas Euroopa koloniaalriikide valitsusvõim tugevnes, kahanes pidevalt ka niinimetatud pealikute kunagine poliitiline mõju. Pealikuteks nimetati kõiki, kes varemalt külas olid inimeste juhtideks. Lähemal uurimisel aga selgus, et pealiku mõistet ei saa kõikidel juhtudel rakendada ja et siin on peeneid vahesid. Kui silmas pidada seda, mis omal ajal Austraalia valitsuse etnoloogil Hogbinil õnnestus Vogeo saarel (Uus-Ginea põhjaranniku läheduses) kindlaks määrata, siis kuulus Melaneesias kõrgeim poliitiline võim *clan headman*'ile, see on sugukonna vanemale ehk kokvalile nagu teda kohalikus keeles nimetatakse. Kuigi kokvali võim hõlmas ainult 50 kuni 60 klanniliiget, oli ta oma autoriteedi ikkagi üksnes isikliku energia ja osavusega saavutanud. Aga niisama kiiresti võis ta selle kaotada, kui ta eksis. Oma järglase määras ta juba eluajal, tavaliselt mõne oma naise vanema poja. Ühes külas elas harilikult kaks kuni kolm sugukonda ja igal sugukonnal oli oma kokval ehk klannivanem. Kokvali

* See emaõigusliku korra isaõiguslikuga asendamise difusionistlik seletus ei ole veenev. Faktid näitavad vastupidist, et see asendumine toimus ja toimub seoses materiaalse tootmise arenguga, eraomandi kasvuga, mis kogukondliku omandivormi välja tõrjus. *(Tõlk.)*

maja oli parem ja imposantsem kui teiste klanniliikmete omad. Kui meile jutustatakse, et Melaneesia väikestel saartel oli külades mitu pealikut koos oma poolehoidjatega, siis on selge, et niisugustel juhtudel on juttu klanni- ehk sugukonnavanematest. Kuid isegi Melaneesia suurematel saartel näis niinimetatud külapealik olevat ainult *primus inter pares*, s. o. esimene võrdsete hulgas, kes tähtsates küsimustes alati perekonnapeadega nõu pidas ja alles siis otsuse langetas. Et selliste meeste hulgas esines ka väljapaistvaid isiksusi, selle kinnituseks võib nimetada näiteks hallipäist Palomg Pulot Kingi külast Uus-Iirimaa lõunaosas, kes võis kutsuda naaberküladest rahvast tantsupidudele, mida tema üksi juhtis. Pärismaalased rääkisid temast ülima aukartusega ja nimetasid teda *big fellow luluai*, see on — väga suur pealik.

Saalomoni saartel valitsesid kohati samasugused ühiskondlikud suhted. Siin ei tuntud nii nagu mitmel pool Aafrikas ja Polüneesias pärilikku pealikuseisust, kuid üksikutel saartel kuulusid mvanekamale, pärismaalaste poliitilisele juhile juba teatavad kõrgema valitsusvõimu eelisõigused ja sõja korral oli ta väejuhiks. Kuid just Saalomoni saarte põhjapiirkonna kohta on teada, et sinna rändasid sisse pikakasvulised, sihvakad, väga tõmmud teravate näojoontega inimesed ja et nende tulekuga kujunes ka uus situatsioon. Nad saabusid alles mõnesaja aasta eest väheste naistega ja kuna nad olid poliitiliselt väga aktiivsed, kiskusid nad poliitilise juhtimise enda kätte. Oma arenenuma organisatsiooni ja sõjakunsti tõttu (paremad relvad vibu ja noolte näol), aga samuti oma uute sissetoodud majanduslike hüviste tõttu (teatavad juurviljad, karpraha, sead) omandasid nad pärisrahvastiku hulgas erilise täiesti eksklusiivse seisundi ja muutusid aristokraatiaks. Nii tekkisid nendel põhjapoolsetel Saalomoni saartel külade suurpealikud (mumira tutoberu), kes kuulutasid maa omaks ja seda oma vendadele ning nõbudele (mumira) kasutada andsid. Suurpealikule alluvad kohalikud pärismaalased olid tema sõltlased (kitere), kellele ta andis maa lääniks ja kes olid kohustatud nii teda ennast kui ka tema sugulasi teenima. Peale selle kuulus kogu ülemkihi meestele õigus oma sõltlaste hulgast pidustuste korral tütarlapsi valida ja neid oma külalistele pakkuda.

Nimetatud aristokraatia püüdis Saalomoni saartel oma eelisseisundit sel teel alal hoida, et abielud olid ainult

Laudpaat koljujahilt koju tagasi pöörduvate meestega (Saalomoni saared)

samasse ringkonda kuuluvate meeste ja naiste vahel lubatud. Kuid naistenappus sundis ülikaid varsti sellest privileegist loobuma. Nad olid sunnitud võtma naisi oma sõltlaste ringist. Niisugustest segaabieludest tekkis uus kiht — vasallid (minei), kelle ühiskondlik seisund oli pärilik. Mineid olid vabatahtlikult suurpealiku teenistuses. Vastutasuks respekteeris suurpealik nende elu ning varandust ja eriti püüdliku teenistuse korral kinkis neile isegi sõltlasi.

Suurpealikud olid enesekaitseks sunnitud sõjaliitusid looma, sest nad sattusid nende eneste poolt sissetoodud koljujahi tõttu tihti täbarasse olukorda. Oma mahalöödud vaenlaste koljude kogumist pidasid suurpealikud äärmiselt tähtsaks, sest nad uskusid, et iga tapetud vaenlane suurendab nende sõjadeemoni tarmu ja kindlustab sõjas suurpealikule edu. Richard Thurnwald nägi veel umbes viiskümmend aastat tagasi ühe pealiku majas üle kuuekümne koljutrofee. See koljujaht muutus Saalomoni saartel nii ulatuslikuks, et terved külad jäid inimestest tühjaks. Inglise looduseuurija Woodford oli kord ise pealtnägijaks, kuidas sääraselt «ekspeditsioonilt» 32 koljuga koju saabuti. Seepärast pole ime, et lihtsalt maapinnale,

muld- või kivivundamendile rajatud või koguni vaiadele ehitatud ovaalsetest ja nelinurksetest majadest koosnevad asulad Saalomoni saartel on sageli savimüüridega kindlustatud ja isegi ligipääsmatutele mäeharjadele püstitatud. Oma privilegeeritud seisundist hoolimata oli suurpealik kohaliku aristokraatia hulgas siiski ainult esimene võrdsete seas. Suurpealiku amet oli küll tema vanemale pojale pärandatav, aga selle ameti säilitamine sõltus suurel määral suurpealiku isiklikust tublidusest, nagu see nii selgesti ilmneb kunagise «kuninga» Gorei puhul Shortlandi saartel. Goreil oli suur võim, mida olid sunnitud arvestama isegi eurooplased. Kuid tuli ette ka vastupidist. Näiteks ühe küla elanikud Buka saare lääneranniku kukutasid jalamaid oma saamatu pealiku, kihutasid ta minema ja valisid uue.

Samasugust selgesti väljakujunenud pealikute kasti näeme ka saarterühmadel Uus-Gineast kagus. Ka siin kuulub maa pealikutele ja nende sugulastele ning külaelanikud peavad neid sõltlastena orjama. Vähe sellest, külaelanikud peavad pealikule isegi igati austust avaldama. Ükski tema alam ei tohi milleski temast üle olla, isegi mitte kasvus, ja iga harilik surelik peab oma pealikust küürutades mööduma. Õige omapärased ja Melaneesias ainulaadsed on põhjused, miks nende pealikutele on lubatud mitmenaisepidamine. Pealik «pärib» nimelt kõik oma surnud eelkäija naised, tal on oma noorpõlves naitud naised ja peale selle saab ta veel igalt klannilt ühe naise. Kui viimastest üks sureb, annab klann pealikule kohe uue naise asemele. Selle omapärase kombe tõttu on pealikul suured sissetulekud, sest tema naiste sugulased on kohustatud pealikule regulaarselt naturaalandamit tasuma. Kuna pealik teistelt külaelanikelt mitte mingeid makse ja andameid ei saa, peab ta oma mitmenaisepidamise tuludest katma kõik paatide ja majade ehitamiseks, reisideks ja sõjapidamiseks vajalikud kulud. Kiriwina pealikul oli oma kuuskümmend naist. Iga temale kuuluva naise perekond pidi iga aasta talle andma kaks hütitäit jamsimugulaid, seega ligi viiskümmend tsentnerit jamssi. Järelikult sai see pealik aastas vähemalt kolm tuhat tsentnerit jamssi.

Need Saalomoni saartel nii selgesti jälgitavad muutused poliitilise juhtimise valdkonnas leidsid aset ka Uus-Kaledoonias ja Uus-Hebriidide lõunaosas. Pealikuamet on siin

päritav ja on tekkinud koos patriarhaadiga. Pealikud kannavad kaelas oma ameti sümbolina kauni ovulateo säravaid valgeid karpe. Melaneesias piirab seda ovulaehet eriline nimbus kõikjal, kus aristokraatia tahab muust rahvast ka väliselt eralduda. Kuid ovulaehted ei ole pealiku ainukesed tunnusmärgid. Uus-Kaledoonias kaunistatakse pealikute suurte hüttide katusepealmikud toredate nikerdustega, millesse on suured triitonkarbid lükitud. Uus-Kaledoonia pealikute võimutunnuste hulka kuulusid veel kettakujulised kivikirved, mis olid ühtlasi pealikute isiklikkudeks relvadeks. Need kivikirved valmistati hästi siledaks lihvitud massiivsest nefriidikettast, millel oli lendkoeravillast nööriga kinnitatud vars taga.

Melaneesia pealikutele tekkisid ka oma võistlejad, ja nimelt meeste- ehk salaliitude näol. Nagu Uus-Hebriidide põhjaosas võib täheldada, valitses siin nii tugev salaliit, et pealikute kast ei saanudki tekkida. Nagu juba mainitud, olid Melaneesia salaliitude funktsioonideks initsiatsioonirriietused ja muud salapärased tseremooniad. Selles osas on neil paapuate salaliitudega palju ühist. Melaneesia meeste salaliitu võis teatava tasu eest igaüks astuda. Kuid salaliidu rituaal jäi kõigile teistele saladuseks. Seevastu salaliitu kuulumine ei olnud saladus. Vastupidi. Enda kuulumist salaliitu isegi rõhutati, sest see tõstis mehe ühiskondlikku prestiiži. Iga mees, kes salaliitu kuulus, püüdis selles kõrgemale kohale pääseda ja väheste juhtivate isikute hulka välja jõuda.

Ei ole kahtlust, et salaliidud melaneeslaste ühiskondlikus elus õige tähtsat osa etendasid, sest nad täitsid ka salakohtu ülesandeid. Salaliidu liikmed kimbutasid ja rõhusid kõiki, kes liitu ei kuulunud, rikastusid nende arvel ega kohkunud tagasi isegi «surnuksnõidumisest», see on mürgitamisest. Kas neid salaliidu metsikusi, mis mõnikord erootilisteks ekstsessideks kujunesid, võib kõlbelise laostumise sümptoomiks pidada, selle kohta on raske midagi kindlat ütelda. Kuid on fakt, et melaneeslaste salaliidud oma maskitantsude ja mitmesuguste nõidustseremooniatega olid kõige vahetumalt kultusega, eeskätt esivanemate ja deemonite austamisega seotud. See kehtib eriti Ingiet-salaliidu kohta Gaselli poolsaare rannikupiirkonnas. Seal võis iga meessoost hõimuliige teatava karprahasumma eest Ingiet-salaliidu liikmeks saada. Suurel aastakoosolekul, millest mitu tuhat liiget igast maanurgast osa võttis,

toimus uute liikmete vastuvõtmine. Selle aastakoosoleku ajal kehtis maal täielik vaherahu.

Liikmekandidaadid toimetati kõigepealt varjatud hütti, mis metsas asus, paigas, mida maravotiplatsiks nimetati. Siin pühendati nad salaliidu saladustesse, siin seletati neile, et selle liikmetena võivad nad vaimude kaasabil igasuguseid nõidusi korda saata. Siin näidati neile salaliidu sümbolit — banaanilehele maalitud merekotkast, ja tehti neile kohustuseks, et nüüdsest peale ei tohi nad enam sealiha süüa. Saladustesse pühendamise ajal ei teinud liikmekandidaadid mingit füüsilist tööd — nad õppisid ainult laulma ja tantsima. Salaliidu vanad liikmed õppisid samal ajal omakorda uusi tantse ja laule, mille mõni nende kaasliikmeist oli surnu vaimust inspireerituna loonud. Need uustooted kuulusid autorile, olid tema eraomand, mida ta võis teistele edasi müüa. Sääraste tantsude ja laulude ettekandmine oli pidustuste haripunktiks. Vastandina teistele salaliitudele ei kandnud Ingiet-salaliidu tantsijad maske — ainult nende kehad olid kirjuks maalitud, juuksed punaseks, valgeks või siniseks puuderdatud ja keha rikkalikult sulgedega ehitud. Nad tantsisid jalgu tugevasti vastu maad tagudes. Tantsud ise olid enamasti rühmatantsud. Keset tantsuplatsi seisis hütt, kus hoiti Ingiet-salaliidu kultusekujusid. Need olid pehmest lubjakivist rohmakad värviliste mustritega looma- või inimfiguurid, neid näidati ja nende kohta anti liikmekandidaatidele seletust. Seejärel sai iga liikmekandidaat endale uue nime, oma esivanema kaitsevaimu nime, mida kehastas üks Ingiet-kuju. Alles pärast seda tseremooniat said kandidaadid täisväärtuslikeks liikmeiks ja moodustasid salaliidu kõige madalama astme. Ingiet-liidu arvukaist liikmeist õnnestus ainult õige vähestel «Ingiet-asjatundjate» või koguni «Ingiet-tarkade» astet saavutada. Need salaliidu kõige kõrgema astme liikmed olid kõrgemate deemonitega kontaktis ja tundsid põhjalikult maagiat. Nad ei tundnud mingit huvi selle vastu, et teistega oma teadmisi ja võimu jagada. Kui nad aga seda siiski tegid, nõudsid nad selle eest kõrget vastutasu karprahas. Tähelepanu väärib ka asjaolu, et sel Ingiet-liidul ei olnud mingit ühist kõrgemat juhtkonda ja et need vähesed kõrgema astme liikmed sageli «pealiku» ja «nõiduja» funktsioone täitsid.

Gaselli poolsaare rannikupiirkonnas ja selle lähikondsetel saartel, osalt ka Uus-Iirimaal oli veel üks salaliit,

mida Dukduki nime all tunti. Selle liidu liikmed ei tegelnud maagiliste saladustega, vaid etendasid müütilisi maskitantse, mis kujutasid müüdikangelasi Tubuani ja Dukdukki. Tubuani ja Dukduki maskid olid kujult koomilised ja teineteisest mõningal määral erinevad. Mõlema maski puhul kanti pikka, kogu keha üleni katvat kuube, mis oli üksteise peale asetatud mahulehtede ribadest valmistatud. Tubuanil oli peas rotangist punutud terav väike must maskmüts, millele oli kaks valget silmaauku maalitud ja tipus suur valgetest kanasulgedest tutt. Dukduki maskitantsijatel oli peas pikk ja terav punane müts ning sellele veel lisaks väikesed puunikerdised ja linnusulgedest pärjad.

Nimetatud maskide tähendust püüdis misjonär Peekel innukalt selgitada. Pärismaalased nimetasid maske «lindudeks» ja Peekel arvab, et maskisiluettides võib kergesti kaasuari ära tunda. Pärismaalased peavad Tubuani kui lindu Dukdukkide emaks, kes neid aeg-ajalt ilmale toob, seega Dukdukid on lihtsalt tema «lapsed». Kogu see lugu on järgmise müüdiga seotud.

«Kord läks üks mees jõkke suplema. Seal kohtas ta emakaasuari koos poegadega, kes samuti suplesid. Mees haaras kivi ja viskas poegade pihta. Seejärel võttis ta emakaasuari kinni, viis linnu metsa ja magas temaga öö. Kaasuar sünnitas kaks poega. Hiljem aga solvas mees kaasuari ja see põgenes tema juurest minema.»

Peekel näeb selles loos kuu sümboolikat (emakaasuar = pimekuu, mõlemad pojad = kaks kuusirpi). Sellest võib järeldada, et pärismaalased tundsid kunagi kuukultust, mis hiljem teiste usundivormide poolt (esivanemate- ja päikesekultus) välja tõrjuti. Kunagine kuukultus säilis ainult maskipeona salaliitudes.*

On märkimisväärne, et igast paikkonnast võis vastav salaliit maskipeole ainult ühe mehe läkitada, kes Tubuani mängis. Esinemisõigus kuulus eranditult jõukaile, kuid tihti müüsid nad selle privileegi koguka karprahakimbu eest edasi. Tubuani maski omaniku juurde tõid isad oma pojad, kes tahtsid salaliitu astuda. Omanik teatas noormeestele, et varsti ilmub Tubuan. Mõni päev hiljem kos-

* Ei ole mingit alust meesteliitude rituaalelementidele «solaarset» või «lunaarset» tähendust omistada. Graebneri «kultuuripiirkondade» koolkond püüab kõikjal astraalmütoloogilisi motiive leida. *(Tõlk.)*

tis salaliidu salajaselt tantsuplatsilt vali hüüd. Tubuan on kohale ilmunud! Tubuanile esitleti uusi salaliitu astuda soovijaid. Need kükitasid suures ringis hirmunult maa peal. Äkki hüppas metsast Tubuani-maskitantsija kohkunud noorte keskele. Metsikus tantsus lõi ta igaüht neist oma kepiga. Metsast hüppasid välja ka salaliidu ülejäänud liikmed ja jagasid noortele hoope. Samal ajal istusid poiste emad oma hüttides, kus nad halasid ja nutsid. Kogu see etendus aga maksis isadele, kelle pojad salaliidu liikmeiks soovisid saada, rohkesti karpraha, mis liidu liikmete vahel ära jagati. Seejärel anti poistele süüa ja nüüd ootas neid suur üllatus: Tubuan paljastas enda saladuse — ta võttis endal maskmütsi peast ja poisid nägid, kes selle all peitus. Nüüd õpetati ka poistele tantse, mida nad hiljem pidid maskipidudel näitama. Kõigest sellest oli poistel keelatud teistele, mitteosalistele rääkida, vastasel korral ootas neid surmanuhtlus. Kui tantsud olid kätte õpitud, algas uuesti sama pidu, mille jällegi pidid isad kinni maksma. Salaliitu vastuvõtmise kõrgpunktiks oli uutele liikmetele Dukduk-maskide jagamine, sest müüdi järgi võisid nad ju ainult Dukdukid, kaasuariema lapsed olla.

Dukdukkide sündi kuulutas puust pilutrummide põrin. Kui peoplats juhtus ranniku läheduses olema, siis saabus Tubuan oma «lastega» merelt paatidel kohale. Pidulikus rongkäigus marssisid maskikandjad peoplatsile, kus toimusid maskitantsud, mida ka naised ja lapsed tohtisid pealt vaadata. Äkki hakkasid maskikandjad ägedalt oma maskeerimata kaaslasi kolkima ja need talusid seda häälelult, sest nad pidid mitteliikmeile näitama, kui kanged nad on. Seejärel istusid kõik salaliidu liikmed ringis maha ja nende keskel seisis Tubuan, kellele anti suur summa karprahas üle. Seekord ei lahku ka noorliikmed tühjade kätega, sest kõigile mitteliikmetele tahetakse demonstreerida, kui tulus on salaliitu kuuluda. Kogu maskipidu lõpeb piduliku rongkäiguga ühisele peoplatsile, kus maskid maha võetakse.

Järgnevatel päevadel rändavad noorliikmed koos vanemate maskeeritud kaasliikmetega külast külasse, kus nad endale toiduaineid nõuavad. Seejärel toimetatakse kogutud annid peoplatsile, kus vägev sööming korraldatakse. Kui niiviisi on paar kuud möödunud, kuulutab Tubuan, et pidu on lõppenud. Dukduk-maskid rebitakse puruks, sest Dukdukid on nüüd «surnud». Ent Tubuan elab edasi,

Tubuan ja Dukduk

sest tema on igavene. Järgnevail päevil tulevad noorliikmete peredesse igasugused külalised: maskitegijad, sugulased ja muu külarahvas, kes nõuavad vaevatasu tööde eest, mis nad noorliikmete heaks peo ajal teinud. Kuna vastsetel salaliidu liikmetel ei ole vajalikku «sularaha», on nad rahahankimise huvides sunnitud töötama kas põllul või abistama kalapüügil. Kui kõik võlad on tasutud, peavad nad jälle piduliku söömingu korraldama ja sellele Tubuani kutsuma ning talle kingituse tegema. Alles seejärel saavad noorliikmed salaliidu pärisliikmeiks.

On igati ilmne, et see salaliit oli institutsioonina juba oma kultusliku iseloomu kaotanud, kuigi Tubuan ja Dukdukid rikaste peietel ning esivanemate auks korraldatavatel pidustustel esinesid ja selle eest raha said. Salaliidu väline vorm oli küll säilinud, kuid sisuliselt oli ta teatavat laadi õigusinstitutsiooniks muutunud. Salaliit esindas kogukonna avalikku arvamust, kehastas ühiskondliku korra printsiipi ja asendas pealikut, keda selles piirkonnas ei tuntud. Tubuan võis kõikidele rahatrahve määrata ja kaitseks varaste vastu põllud tabualadeks kuulutada. On kindel ka see, et Dukduk-liit oma liikmeid kuulekusele ja tagasihoidlikkusele kasvatas ning töökusele ergutas.

Kuid pikapeale muutus salaliit selle liikmete tuluallikaks, mis järk-järgult omakorda tema positsiooni tugevdas; kõige selle tagajärjel aga mandus salaliit ja muutus kaugemais kolkais isegi tõeliseks terroriorganisatsiooniks.

Tõeliseks klubiks muutunud liidu klassikaliseks näiteks on siiski Suque-liit Uus-Hebriididel. Ka see liit tekkis salaliidust, kes suhtles vaimudega ja surnute hingedega. Kohati korraldas Suque veel isegi maskitantse, kasutades sel puhul igasuguseid mürainstrumente nagu vuristeid, pasunaid jm. Suque liikmed püüdsid küll oma sugukonna liikmete ees hiilata ja nendes imetlust äratada, kuid nad ei tundnud mingit maagilist salapäratsemist. Kus Suque liikmed maskides esinesid, seal olid nad lihtsalt klounid. Nagu Felix Speiser kinnitab, oli neil surnutega ainult mingi omapärane «vaimne osadus». Suque-liidu kõige markantsemaks iseärasuseks oli astmete süsteem, teenetemärgid ja teatavad käitumisreeglid. Astmete arv oli Uus-Hebriidide mitmesugustel saartel väga erinev. Iga liige püüdis kõrgemat positsiooni saavutada ja ohverdas selleks liidule toredate kihvadega sigu, matte ja karpraha. Pärismaalased uskusid, et mida kõrgema seisundi inimene ühiskonnas saavutab, seda võimsam on tema isiklik mana, see on — tema füüsiliste ja psüühiliste potentside summa, et seda suuremaks muutub tema prestiiž ning võim ühiskonnas ja Suque liikmena säilitab ta selle seisundi ka hauataguses maailmas. Aga Suquele ohvriks toodud sead saavad talle pärast surma toiduks. Keegi ei tahtnud ju pärast surma nälgida!

Iga isa või onu püüdis noorukit liitu astumisel aineliselt aidata, sest iga sugukond pidas seda äärmiselt tähtsaks, et nende hulgast võimalikult rohkem mehi liitu kuuluksid, aga kui noormees oli liitu vastu võetud, pidi ta juba ise enda tõusu eest hoolitsema. Ja see ei olnud enam najaasi, sest koos iga astmega kõrgemale tõusis ka vastav summa. Peale selle tuli kõiki teatavasse astmesse kuuluvaid kaasliikmeid enda poole võita, sest nendest olenes vastava kõrgema astme saavutamine. Tihti ei jäänud mõnedel taotlejatel midagi muud üle, kui sead võlgu osta. Aga sigu tuli palju anda. Näiteks Ambrymi saarel nõuti kõige kõrgema astme eest kolmsada siga.

Suque ulatuslikud tseremooniad toimusid avaral platsil, mis oli tsükaspalmidest ja krootonipõõsastest piiratud.

Tseremoniaalväljak esivanemate kujude, pilutrummide ja koljumajakestega Uus-Hebriididel

Sageli oli see koht ühtlasi küla väljak. Väljaku külgedel asetsesid kiviplaadid, mille alla olid liidu kõige kõrgemasse astmesse kuuluvate surnud liikmete koljud maetud. Kiviplaatide vahel seisid esivanemate kujudega majakesed ja pilutrummid. Väikesel Vao saarel viisid sellelt platsilt veel laiad, kividega palistatud rajad teistele platsikestele, kus pikas reas meetrikõrgused kivid seisid. Iga selline kivi kujutas endast ohvrisea mälestusmärki. Pilutrummide kuju olenes selle kõrvale maetud Suque liikme auastmest. Alamate astmete pilutrummid olid ühest puust, massiivsed ja ilma ilustusteta; keskmiste astmete pilutrummid olid mõne rohmakalt voolitud esivanemapeaga; kõige kõrgemate astmete pilutrummid aga olid kahe või kolme peaga, mis asetsesid ülestikku üksteise kohal!

Iga Suque liige kandis oma astmele vastavalt teatavaid eraldusmärke. Eraldusmärkideks olid vööle kinnitatud ja istmiku kohal allarippuvad mitut eri liiki krootonilehed. Kõige kõrgemasse astmesse kuulujad kandsid tumedaid,

violetseid ja musti krootonilehti. Teokodade hulk juukse- ja rinnaehetena, merekarpidest ja kookospähklikestadest käevõrude laius, niudemattide kuju ja muster näitasid, millisesse astmesse keegi kuulus. Sama näitas ka tätoveering. Nimeliselt kõrgema aukandja poole pöördumisel tuli kõigepealt tema tiitel öelda. Kuid vähe sellest — kõrgemad aukandjad riputasid oma maja ette nende poolt ohverdatud sigade alalõualuud ja püstitasid maja ette astmetähistena kõrged sõnajalapuust figuurid. Ainult meestemajas, mis tavaliselt tantsuplatsi läheduses asus, seisid üksikud, väga sugestiivsed esivanematekujud. Need olid rohust ja raagudest valmistatud, üle värvitud ja mõne surnud kõrge aukandja koljuga varustatud. Savitamise ja ülevärvimise teel anti koljudele portreeline ilme. Nendele koljufiguuridele anti süüa ja juua, sest surnud kuulusid ikka veel elusate ringi. Auastmete range eraldamine kehtis ka meestemajas: iga vastavasse astmesse kuuluva meesterühma jaoks oli oma kolle ja mõnikord ka eraldi eluruum. Kui keegi alamast astmest oleks kõrgema astme liikmete kollet juhtunud kasutama, oleks seda raskeks kombe vastu eksimiseks peetud. See kõrgemate auastmete respekteerimine oli nii suur, et keegi ei tohtinud kõrgema aukandja majja astuda enne, kui oli enda tulekust ette teatanud ja vastavad kingitused üle andnud.

Säärane Suque klubi, mida kohati ka naised püüdsid jäljendada, eksisteeris Banksi saartel ja põhjapoolsetel Uus-Hebriididel. Hiljem tekkisid samasugused organisatsioonid ka teistel naaberhõimudel, kes Suquelt eriti ohvrisigade tapmise ja auastmete süsteemi meelsasti üle võtsid. On väga iseloomulik, et selles piirkonnas pärilikku pealikuseisust ei esinenud. Pealikute asemele olid astunud Suque kõrgemad aukandjad. Viimased olid nii tähtsad ja mõjukad, et ühtki suuremat üritust ilma nende kaasteadmise ja heakskiitmiseta ette ei võetud. Kuid ürituste läbiviimisest nad ei võtnud aktiivselt osa ega kandnud nende eest ka vastutust. Sel põhjusel ei saagi neid Suque kõrgemaid aukandjaid pealikuteks nimetada. Nad ei olnud võimelised suuremat poliitilist aktiivsust arendama. Kogu nende poliitiline tegevusväli piirdus paljalt nende külaga.

Seega siis esinevad Melaneesias põlisrahva sugukonnavanemate kõrval hiljem sisseränanud rahva suurpealikud koos nende aristokraatliku kaaskonnaga. Selle kõrval tekkis meeste algul kultuslikult orienteeritud salaliitudest

mitmesugustesse astmetesse jaotatud ilmalikku laadi institutsioon, kes määravalt kogukonna elu mõjutas.

Peale nende kahe ilmaliku institutsiooni tegutsesid tagasitõmbunult elavad maagid ja nõiad, kelle autoriteet oli küll suur, kuid keda siiski pigem kardeti kui austati. Maagide ja nõidade omavaheline eraldamine ei ole alati võimalik. Maagid tegelesid peamiselt haigustega ja nende ravimeetodid põhinesid sageli tõelistel teadmistel. Nõiad aga tegelesid eeskätt musta maagiaga, see on kurjatoova nõidusega, kus pahatihti isegi mürke kasutati. Põhimõtteliselt oli iga inimene lihtsamateks maagilisteks aktideks võimeline, näiteks armastatu äranõidumiseks. Teatavad tööd võisid ainult maagia abil õnnestuda (paadi- ja majaehitamine, ka põllutööd). Vastavat nõiduskunsti tundsid tavaliselt antud tööde juhid. Nii toimus sel okultsel alal teatav spetsialiseerumine, sest nõidumissaladused olid pere- või sugukonna piires pärandatavad. Kuid nõidade kasti väljakujunemist ei toimunud, sest üksikud «nõidumisretseptid» olid hea vastutasu eest edasimüüdavad. Kui üksikud maagid või nõiad juhtusid hea menuga töötama, siis hakati avalikkuses nende erilistesse võimetesse uskuma. Kuid ei maagid ega nõiad ei kujunenud melaneeslaste juures iseseisvaks kutserühmaks. Seetõttu ei saavutanud nad melaneeslaste juures ka sellist tohutut ühiskondlikku mõju nagu salaliidud ja aadel. Vastasel korral oleksid nad nii salaliitude kui aadliga konflikti sattunud. Peamiselt maagiaga tegeleva Ingiet-liidu liikmeist ja Suque-liidust olid kõrgeimad aukandjad ühtlasi vägevad nõiad. Seejuures on märkimisväärne, et etnilised rühmad, isegi kui need ühte sulasid nagu näiteks Saalomoni saartel, säilitasid omaenda nõiad ja maagid.

Maagiliste nõidustoimingute jõud peitub lausutud sõnades, mis väljendatakse tavaliselt vinguv-sisiseval sosinal mõne loitsuna, või sümboolses talituses põhimõttel «sama kutsub esile sama». Sümboolne toiming ja loits on sageli omavahel seotud. Näiteks Uus-Iirimaal segati armunõiduseks oma keha küljest kaabitud mustust ja pisut juukseid toidu hulka, mis pidi armastatu ära võluma. Uus-Britannias riputati nõiutava ohvri maja külge nähtavale kohale sulgedega ehitud «nõiduspaun», mis sisaldas lubja, punase värvi ja kangete taimainete segu. Külvi korral kasutati näiteks sellist loitsu: «Kasvagu minu taro niisama suureks ning ümaraks nagu kuu ja mu lapsed!» Või: «Kasvagu

minu jamsimugulad nii suureks, et sellest pakataks maa, nagu oleks siga selle üles tuhninud!» Või talitati hea saagi saamiseks lihtsalt nii: maa sisse kaevati suured veerkivid või mõned muud kivid, mille kuju kasvatatavat vilja meenutas. Põlluviljade nõidumisest oli aga üksi vähe, et head saaki saada. Tuli ka ilmastikku loitsida, et see soodne oleks. Näiteks Uus-Iirimaa keskosas talitas maag ilmastiku mõjutamiseks järgmiselt: ta peenestas mahlaka metsiku banaani, liaanide ning teiste taimede veerikkad varred ja pani saadud segu koos paari tuhatjalaga kookospähkli kesta sisse, mille ülemine osa oli kaarena ära lõõdud. Kasutatav kookospähkel ei võinud veel päris küps olla, selles pidi rohkesti vedelikku olema, mis loitsimisprotseduuri eel maa peale kallati. Seguga täidetud kookospähkel suleti kaanega ja maeti mererannas liiva sisse sõnadega: «Tuhatjalg roni üles! Kerki vihm!» Kogu tseremoonia vihjab sellele, et nii nagu taimedest jooksis välja vesi, nõnda peab ka pilvedest vihma voolama, ja nii nagu tuhatjalg mööda majaseina üles ronib, nõnda peavad ka pilved horisondilt üles taevasse kerkima. Aga nõiduse efektiivsuse garanteerimiseks maeti kookospähkel mereranda liiva sisse. Mõnikord kasutati isegi juba surnud maagi abi. Sel juhul talitati järgmiselt: kuskil salajases paigas metsas pandi tohutu suur tridaknakarp välja, millesse asetati surnu kolju ja täideti see veega. Koljus ikka veel viibiv mana pidi põldudele ihaldatud vihma tooma. Melaneeslaste maagi kohustuste hulka kuulus ka haiguste ravimine. Kuigi maagil, nagu see tänapäeval on selgunud, oli oma pikaajalise kogemuse tõttu teatavaid meditsiinilisi teadmisi, kasutas ta ka haiguste ravimisel eeskätt maagilisi vahendeid, sest pärismaalased uskusid, et haigus ei või loomulikul viisil tekkida, vaid on kurja nõiduse tagajärg.

Pime vanaeit Soie istus oma hüti ees. Ta soojendas end päikese käes, mis pärast vihmaaega lõpuks jälle pilvede tagant välja piilus. Soie näis olevat sügavasti mõttesse jäänud, kuid äkki tõmbusid tema näojooned pingule. Ta kuulis tasast lapsenuttu ja selle vahele naise rahustavaid sõnu. Seejärel kostsid sammud ja vanaeide ette ilmus hingeldades naine. See oli Marit. Ta kandis seljas oma kaheteistkümneaastast poega. Mööda tema murelikku nägu voolas higi.

«Kes seal on?»

Maoori naised Uus-Meremaal geisrist vett võtmas

Uus-Meremaal leidub lumega kaetud mäetippe ja lokkavat troopilist taimestikku

Noormehe tätoveerimine (Samoa)

Maoori puunikerdaja

Samoa pealik. — Külanoorik piduehtes (Samoa)

Üht jumalust kujutav
maooride puulõige

«Emake Soie, see olen mina, Marit, Kua naine, kes seisab su ees. Avita mu pojakest, emake Soie! Kuri vaim vaevab teda. Aita mu pojakest, avita mind!»

Rahulikult, peaaegu osavõtmatult ütles Soie:

«Sea laps minu ette istuma! Ja ärgu ta enam nutku!»

Väike patsient vaikis ehmunult. Mis tal viga oli? Vanake sirutas otsivalt käed ette. Nüüd oli ta poisi pea leidnud. Õrnalt asetas ta käed tema pealaele ning hakkas pikkamisi poisikese kõrvu, põski ja kaela silitama. Rahulikult ja sujuvalt liikusid eidekese käed. Poiss istus liikumatult. Seejärel hakkasid eidekese kortsulised käed mööda lapse õlgu ja käsi liikuma, kogu aeg ikka ühes ning samas suunas pea juurest ülevalt alla. Varsti silusid Soie käed juba poisi keha, puusi ja jalgu. Poisike oli juba lakanud oigamast, ta ei tundnud enam valu, sest vanakese käed libisesid pehmelt ja ettevaatlikult mööda lapse keha. Soie ei mudinud ega masseerinud oma patsiente kunagi. Kuid see-eest tundis ta väga mõjusat nõiduslauset, mida ta keha silitamisel tasakesi enda ette pomises:

Papagoi lendas minema!
Ka kägu lendas minema!
Neppki on juba läinud!
Ja nüüd on haiguski läinud!

Poiss kuulatas seda tähelepanelikult, ta rahunes ja naaldus emale, kes tema selja taga põlvitas ja teda kinni hoidis.

«On sul nüüd parem, mu poju?» küsis Marit.

«Tal on parem! Ta on terve! Võid temaga koju minna!» ütles vanake rahulikult ja kindlalt. Ja tõesti — Marit pidi tunnistama, et ta poeg oli jälle päris rõõmsaks muutunud. Nähtavasti oli kuri vaim temast juba lahkunud!

See ravimisviis, kus kerge silitamise teel haigus jalgadest välja aetakse, erineb massaažist. Igatahes keha mudimine ei ole primaarne. Maag, kas mees või naine, püüab maagilise kompimise teel kõigepealt haiguskolde leida, siis selle välja ajada ja kahjutuks teha. Pärismaalased usuvad, et keegi paha inimene on patsiendi nõidumiseks kasutanud teatavaid «haigusetekitajaid» (kivid, tubakas, beetelpähkel, liha jm.), mida pärast raviprotseduuri näidatakse haigele kui tema tervenemise asitõendit, sest kui

võõrkeha on kõrvaldatud, siis peab ju patsient paranema. Hilde Thurnwaldil, kellel olid maagide Lokobau ja Kidouga head suhted, õnnestus kindlaks teha, et siin pole teadliku pettusega midagi ühist, vaid et tervenemise asitõendi esitamine on ainult teatav võte. Selle manipulatsiooni sugestiivsusest ei suutnud isegi need pärismaalased vabaneda, kes juba pikemat aega olid misjonikoolis käinud. Selles koolis õppiv neiu Turiboiru väitis kangekaelselt ja surmkindlalt, et ta oli «ise näinud», kuidas maag ploomisuuruse beetelpähkli tema kehast välja masseeris.

Teiseks väga sageli rakendatavaks ravimenetluseks on patsiendile pealepuhumine või tema süljega ülepritsimine, kusjuures maag käsib väga energiliste sõnadega, et lahkugu haigusttekitav deemon patsiendi kehast. Gunantuna hõimus Gaselli poolsaare rannikul võtab maag pisut lupja ja ingverit peo peale, lausub oma nõidussõnad, mälub siis suus seda segu ja sülgab kõik selle patsiendi peale. Kui see tehtud, hõõrub ta haige veel lubjaga üle. Kogu Melaneesias peetakse ingverit ja lupja nõiduse kõige mõjuvamateks tõrjevahenditeks. Pärismaalased ise ütlevad, et ingver «soojendab» haige sisikonda, et tal seejärel «mõnus tunne» tekib ja et suus kaob «kuivus». Sellest võib järeldada, et maagi võtted tihti empiirilistel teadmistel põhinevad. Kui Lokobau haige lapse juurde kutsuti, oli tal alati mõni tundmatu mahlakas liaanivars kaasas. Selle liaani mahla hõõrus ta lapse peanaha sisse. Tihti määras ta haigele ka dieedi, keelas galippähklite, sealiha ja veel mitme muu asja söömise. Melaneeslastel oli isegi väljapaistvaid ravispetsialiste. Näiteks Uus-Ginea lõunaosas Port Moresby juures elavad motud pöördusid meelsasti naabruses asuva koita hõimu maagide poole, sest motud pidasid neid omadest paremateks.

Maagi vastandiks on nõid, kes musta maagiaga tegeleb ja inimestele haigust ning isegi surma toob. Hukutava nõiduse teostamiseks ei olnud muud tarvis, kui et ohvrilt, kes oli selleks välja valitud, tuli võtta pisut juukseid, sõrmeküüsi, väljaheiteid või tema poolt söödavat toitu. Uus-Iirimaal läks nõid selle materjaliga kuskile kaugemale metsapadrikusse, sest keegi ei tohtinud tema tegevust pealt näha. Teatava puu kaapmetest ja mõne eriti austatava surnu luudest valmistatud pulbrist koostas nõid segu, millega ta umbes neljakümne sentimeetri pikkuse bam-

busroo täitis. Seejärel asetas nõid roo maa peale ja lausus järgmise loitsu:

Aua tatatatata!
Ta koriseb, juba ta koriseb!
Tema nägu on surnukahvatu!
Tema keha on kahkjas nagu närbunud paplileht!
Tema kõhus möllab palavik!
Tema maks põleb palavikus!
Ta koriseb, juba ta koriseb!
Seal, ristteel, ta sureb!
Kangena ja meelemärkuseta nagu puunott saab
ta seal lamama!
Varsti on ta ainult laip!
Juba ta koriseb!

Seejärel taandub nõid metsasügavusse ja jääb ootama, kuidas nõidus mõjus. Ta peab kohe kolme vaimu nägema: surnu vaimu, kelle luudest ta nõiduspulbri valmistas; enda kui nõia isiklikku kaitsevaimu, sest ilma selle abita ei saa ta tegutseda (selles veendume varsti), ja ohvriks valitu «hinge». Kui nõid neid kõiki kolme näeb, siis ei ole enam mingit kahtlust, et ohver haigestub või koguni sureb, sest surnu vaim ja nõia kaitsedeemon röövivad ohvri hinge, viivad ta manalasse ning sellega on inimese elul lõpp.

Kuid kõige enam kardavad melaneeslased «suurt» surmamaagiat, millest pole pääsemist ja mille vastu miski ei aita. Keegi ei tea, millal teda ofang tabab — nõnda nimetavad melaneeslased «surnu vaimu kättemaksu» Port Finshi piirkonnas (Uus-Gineas). Pärismaalased arvavad, et ofang varitseb, käes visknui ja oda, oma ohvrit kuskil redus. Ofang kannab rinnal nõidusrohtudega täidetud kotikest ja niipea kui ohver seda kotikest näeb või ofang ise selle kotikesega teda puudutab, kaotab inimene teadvuse. Seejärel avab ofang ohvril keha, kõrvaldab maksa ja täidab nõidusrohtudega haava, mis silmapilkselt paraneb, nii et armigi ei jää. Kui see tehtud, annab ofang ohvrile jalahoobi ja sõnab: «Sa unustad kõik, mis sinuga juhtunud, ja varsti sa sured!» Seejärel läheb ohver koju, ilma et ta midagi mäletaks. Aga juba mõne päeva pärast täitub ofangi ennustus.

Iga nõid valib endale mõne noormehe järeltulijaks. Õpilane peab rangelt paljudest toidutabudest kinni pidama ja

mitmesugustest taimedest valmistatud nõretise ära jooma, mille tagajärjel ta satub vajalikku määratsemisseisundisse ja muutub tõeliseks ofangiks.

Paljud Uus-Ginea rannikuhõimud nimetavad sama kujutlust sanggumaks ehk selamiks. Me ei tea täpselt, kas see kujutlus on melaneesia või paapua päritolu. Taolist kujutlust tuntakse ka Saalomoni saarte keskosas, kus seda kõigi poolt väga kardetavat surnuksnõidumist veleks nimetatakse. Midagi taolist tuntakse samuti Trobriand'i saartel. Misjonäride selgitustööst hoolimata tunnevad pärismaalased kuni tänapäevani selle surmamaagia ees hirmu. On väga tõenäoline, et nõid oma ohvri lihtsalt mürgitab. Maagide ja nõidade «kunstil» ei oleks mingit edu, kui nad üleloomulikele jõududele ei toetuks. Algav maag ja ka nõid peab endale kõigepealt esivanemate vaimude või deemonite poolehoiu kindlustama. Võitnud pärismaalaste usalduse, õnnestus Hilde Thurnwaldil täpselt selgitada, milles see vaimunägemise protsess õieti seisab. Naismaagil Kidoul oli sugulane, elatanud maag Kambotši, ja Kidou oskas Kambotši nelja esivanema vaime välja kutsuda. Vaimude nägemisel kaotas Kidou alati meelemärkuse. Tema õpetaja Kambotši jagas talle ise näpunäiteid, kuidas nende vaimudega kontakti astuda. Õpetusprotsessi ajal langes Kidou korduvalt minestusse, väga võimalik, et hüpnoosi tagajärjel, kuid hiljem seda temaga enam ei juhtunud. Need esivanemate vaimud teatasid maagile, mis on tema patsiendil viga ja kuidas tema tõbe ravida. Samad vaimud püüdsid haige kehast lahkunud hinge kinni ja toimetasid selle oma «elamusse» tagasi.

Ka Melaneesia teistes osades oli kombeks, et maag end teatavaid taimelehti ja vilju närides transsi viis, ning niiviisi esivanemate vaimudega kontakti astus. Kuid šamanismile nii tüüpilist lõvesselangust Melaneesias ei tunta.

Nõidumisel, mis peab õnnetust või paha tooma, kasutab nõid deemonite (enamasti maovaimude) abi ja muutub ise nendega identseks, see on — muutub ise deemoniks, kurjaks vaimuks. Trobriand'i saartel räägitakse nõidadest, et nad võivat nõidumisel nähtamatuks muutuda, et nõiamoorid võivat isegi õhus lennata, soovi järgi üheks või teiseks loomaks muunduda ja deemonitega suguliselt läbi käia.

Maagide ja nõidade kõrval võime Melaneesias märgata ka preestriseisuse algeid. See on tekkinud võõrmõjude

tagajärjel alles päris hiljaaegu. Uus-Ginea põhjaranniku külades on niinimetatud parak-preestrid ja Saalomoni saarte keskpiirkonnas tuntakse igas lokaalrühmas preestreid, kes vaimudele sigu ja juurvilju ohverdavad ning nendelt abi paluvad. Neil preestritel on veel maagide ja nõidadega palju ühist. Tõelist preestriseisust tuntakse erandlikult ainult Uus-Kaledoonias, kus igast suurperekonnast kõige noorem vend on preester, kes pidustustel ohvri- ning palvetalitusi täidab ja kes oma ameti tõttu vallaliseks jääma peab.

DEEMONID JA SURNUTE VAIMUD

Kuigi melaneeslased teadust selle sõna meie tähenduses ei tunne, on nad siiski maailma ja selle tekkimise üle mõtteid mõlgutanud. Maa oli nende arvates lame ketas, millest üles- ja allapoole korrustena igasugused teiste rahvaste maad asusid. Kõik need korrused tuginesid tugevatele postidele ja — nagu näiteks Uus-Iirimaa keskosa elanikud arvavad — kogu see maailmahoone oli pika bambusroo sarnane, mille varresõlmedel üksikud maakettad asusid.

Selle maailma tekitajaks oli loov jõud. Seda loovat jõudu tundsid juba enne misjonäride tulekut jakamulid, bukauad ja teised hõimud Uus-Ginea põhjaosas, samuti asukad mõnedel saartel Uus-Hebriidides. Kuid seda loovat jõudu ei austatud ega kummardatud, sest pärismaalaste arvates ei hoolinud see maailma ega inimeste saatusest. Uus-Iirimaal hüüti seda jõudu appi ainult suurtel hädapäevadel, maavärisemise või taudide puhul, kuid tema kummardamine sulas siin kuidagi päikese- või kuukultusesse. Sellega ongi seletatav, et paljud Melaneesia hõimud loovat jõudu ei tunne ja pole seda vist kunagi tundnud.

Hoopis tugevamini tunnevad melaneeslased enda ühendust päikese ja kuuga, millest nende elu sõltub. Jakamuli hõimus Uus-Ginea põhjarannikul ronib «preester» igal hommikul mere kaldal kõrge puu otsa ning pöördub palvega päikese poole, bukaua hõimus aga tuuakse pidustustel päikese auks ohvreid. Eriti tähtis on kuukultus jakamuli hõimus. Jakamulid väidavad, et nad võivad kuu surmata ja taas elustada. Nad usuvad, et ilma kuuta maa peal midagi ei kasva ja et oma toidu — saago — saavad nad

tänu kuule. Kuu mõjust saago kasvule annab kujutluse järgmine looke.

«Kord hakkasid kaks last — vend ja õde — majas saagot otsima. Nad leidsid savipoti, milles saagot hoiti, ja võtsid kaane pealt. Enda üllatuseks leidsid nad potist tükikese saagot, mis oli täiesti ümmargune ja säras nagu kuu. Ebatavaline saagotükike meeldis lastele väga. Nad võtsid saagotombukese potist välja ja hakkasid sellega palli mängima. Seda nägi päikesejumal pealt ja ka talle hakkas see helendav pall meeldima. Päikesejumal kattis oma näo ja keha suure lehega ning laskus maa peale. Siin palus ta õde-venda, et visaku nad helendav pall hästi kõrgele, sest ta tahtvat seda paremini näha. Lapsed täitsid tema soovi, kuid päike püüdis saagopalli kinni ja pani selle kuuna taevavõlvile paistma.»

Veelgi tihedam on side inimeste ja mõlema taevakeha vahel Uus-Iirimaa hõimude juures, sest siin peab hõimu üks abieluklass kuud ja teine päikest oma esivanemaks. Et päikese ja kuu kummardamine oli melaneeslaste seas väga laialt levinud, seda kinnitavad nende piltlikud kujutused kultuseesemetel Admiraliteedi ja Saalomoni saartel ning Uus-Hebriididel. Päikese ja kuu kummardamine peegeldub ka Melaneesia hõimude müütides. Gaselli poolsaare ranniku asukate seas kehastavad vennad To Kabinana ja Purgo, kellest üks on tark ja kõiksugu kasulikke asju leiutab, teine aga rumal, kaht kuufaasi — täis- ja noorkuud. Uus-Ginea põhjaranniku hõimudes on need kuuvennad hiljem päikesekultuse mõjul päikesejumalaks Wunekauks muutunud. Kuid üle kõige selle domineerib usk deemoneisse ja surnute vaimudesse, neisse õudsetesse ja mõistatuslikkudesse olenditesse, kes inimestele peaaegu alati halba ning haigusi toovad ning haruharva head teevad. Deemonitena esinevad personifitseeritud loodusjõud — tuul, vihm ja maavärin. Komeete, langevaid tähti ja meteoore peetakse mitmel pool röövlindudeks, kes inimesi õhku kannavad, nendel südame rinnust rebivad ja nad siis maa peale alla paiskavad. Säärased deemonid elavad õudsetes paikades, soodes ja vetes, metsades ja põõsastes, mägedel ja künkail. Nad ilmuvad looma või inimese kujul, on Saalomoni saarte elanike kirjelduste järgi hiiglakasvu ja nende tunnusteks on pikk juuksetutt, punnsilmad ja väljarippuv punane keel. Kes nende asupaigale läheneb, see haigestub.

Samasugused on niinimetatud kaiad, kellesse Gaselli poolsaare rannikuelanikud usuvad. Neil on inimese kuju, aga inimesega kohtumisel muutuvad nad koletisteks: inimpeaga maoks või tõeliseks maoks, kes mitte millegi poolest neis paigus esinevatest kolme meetri pikkustest ja käejämedustest püütonitest ei erine. Need maokujulised deemonid valitsevad Melaneesia hõimude meeli ka Uus-Iirimaal ja Uus-Ginea põhjarannikul. Mõnikord meenutavad need deemonid meie muinasjuttude metshaldjaid. Puutaoliste nümfidena võrgutavad nad mehi, kel ei ole nende käest enam pääsu.

Melaneeslaste mõttemaailma valitsevad samal määral aga ka surnute vaimud. Küsimus, mis saab inimesest pärast surma, ei huvita melaneeslasi vähem kui teisigi rahvaid. Kuid see küsimus seab nad ühtlasi teise küsimuse ette: milles on inimese elu mõte? Kuna melaneeslaste hõimusid on palju, siis muidugi ei tule ka ühesugust vastust oodata. Nende maailmavaate mõistmist raskendab suurel määral nende keele puudulik tundmine ja sellest tingitud rohked arusaamatused. Melaneeslased usuvad, et inimese keha on eluvõimeline ainult teatava jõu tõttu, mida nad «hingeks», «vaimuks» või millegi selle sarnaseks nimetavad, kuid millel siiski on veel oma erilised tunnused, mis meie hinge või vaimu käsitusega ei kattu. Säärane inimkehas elav hing võib iga hetk oma elamust lahkuda. Enamasti toimub see unes. Mis hing oma rännakuil läbi elab, on unenägijale täielik reaalsus. Seepärast ei ole ka ime, et unenäod oluliselt melaneeslaste mõtteid ja tegusid määravad. Tavalise sureliku hinge aga ootavad tema rännakuil igasugused ohud, kuri deemon võib ta kinni võtta ning mitte lahti lasta. Kui maagil ei peaks õnnestuma röövitud hinge deemoni küüsist päästa, siis selle tagajärjeks on, et inimene haigestub või sureb.

Inimese keha hävib, aga hing elab iseseisvalt kehatu varjutaolise olendina — «surnu vaimuna» edasi. Need surnute vaimud tulevad kuskil manalas kokku, mille asukoht eri hõimudel on erinev, enamalt jaolt hõimu endine asuala. Koita hõimul on manala asupaigaks legendaarne Iduri mägi, roro hõimul on selleks paigaks salapärane Ariyo, põhjapoolses Massimi piirkonnas asub see kuskil maa all, Uus-Iirimaa keskpiirkonna hõimudel paikneb see saare lõunaosas, Ambrymi saarel (Uus-Hebriidide saarestikus) asub manala vulkaanis ja Uus-Kaledoonias on see mere-

põhjas. Manalas elavad surnud kaunimalt ja paremini kui inimesed maa peal. Manalas ei tehta heade ja kurjade vahel mingit vahet. Ainult Uus-Hebriididel usuvad pärismaalased, et manalas ootab surnuid kättemaks. Kes oma eluajal on kitsi olnud ja vähe sigu ohvriks toonud, selle hinge ootab karistus, isegi lõhkikiskumine ja ärasöömine koletise poolt. Kuid surnute vaimud ei viibi ainult manalas, nad hoiavad end meelsasti inimeste, eeskätt oma elusate sugulaste lähedusesse. Surnute vaimud näitavad end elusatele unes ja ka ilmsi maa peal. Surnute vaimud on oma kujult väga kummalised — koitad kinnitavad, et neil on pikad juuksed ja et neil pole käsi ega jalgu, Massimi piirkonnas elavad inimesed ütlevad, et surnute vaimudel on valge nahk. Oma koletisliku kuju tõttu hirmutavad nad inimesi ja püüavad nende hingi röövida. Uus-Iirimaal usuvad pärismaalased, et surnute vaimud võivad isegi loomadeks muunduda. Sellega on seletatav ka pärismaalaste usk igasugustesse ennetesse: näiteks nad kardavad tähtsat tööd või üritust alustada, kui juhtuvad linnukisa kuulma. Uus-Iirimaal püütakse surnute vaime, keda siin tabaraniks nimetatakse, müra ja nende peale ingveri ning beetelpipra segu sülitamisega eemale peletada. Pärismaalased püüavad teha kõik, et surnute vaimudega heal jalal olla. Sellepärast on neil ka rohkesti igasuguseid riitusi nende lepitamiseks.

Melaneeslaste tõekspidamise järgi on igal elusolendil oma hing. Selles punktis ei erine melaneeslased millegi poolest seni käsitletud etnilistest rühmadest. Väärib tähelepanu ainult see, et mõned melaneeslaste hõimud ei tunnista hinge olemasolu sellistel loomadel nagu sead, koerad ja *wallaby*'d, mõningad teised hõimud aga väidavad, et hinge ei ole puudel.

Mõned hõimud Uus-Iirimaal ja Tabari saarekesel usuvad, et inimesel on kaks või isegi kolm hinge. Kujutlus, et inimesel on mitu hinge, on mõnedele Aasia rahvastele iseloomulik. Seetõttu on märkimisväärt, et melaneeslaste poolt surnutepidustusteks valmistatavad skulptuurid oma stiililt Aasia eeskujusid meenutavad. Samuti teavad need Uus-Iirimaa ja Tabari asukad, et peale keha ja niinimetatud hinge on inimesel veel vari ja peegeldus ning et alles kõik see kokku moodustab inimese. Kui keerukas on melaneeslaste hingekujutus, selles pidi Hilde Thurnwald ühel põhjapoolsel Saalomoni saarel veenduma. Pärismaa-

lased usuvad siin suure ja väikese ura olemasolusse. Väike ura peegeldub silmade läikes ja asub silmades. Väikest urat peetakse elujõu kandjaks ja kui see «röövitakse», saabub surm. Väike ura lahkub manalasse, kus Kugui valitseb, ja muutub seal üheks esivanema vaimuks. Suur ura aga avaldub varjus. Edasi jutustab Hilde Thurnwald, et peale väikese ja suure ura on veel «pinutši» ehk unehing. See lahkub kehast öösel, mil inimene magab, ent hiljem tuleb «pea kaudu» kehha tagasi. Pinutši istub päeval südames, kuhu on kõik vaimsed võimed ja tunded kontsentreeritud. Mis pinutšist pärast surma saab, selle kohta puuduvad andmed. Muidugi, nimetatud saarte elanikud ei ole neis küsimustes mingi kindla tõeni jõudnud ja seepärast võib igaühel neist keha ja hinge elu ja surma küsimustes oma eri arvamus olla.

Melaneeslased ei pea surma endastmõistetavaks. Kuidas tekkis surm ja mispärast peab inimene surema, sellest jutustavad nende müüdid «nahavahetusest». Admiraliteedi saartel võib surma tekkimise kohta kuulda järgmise muinasloo.

«Üks vana põdur naine läks suplema, tema mõlemad pojad aga olid samal ajal kalastamas. Naine võttis endalt naha maha ja oli jälle noor nagu kord aastaid tagasi. Kui pojad koju jõudsid, olid nad sellest üpris üllatatud. Üks poegadest kinnitas, et see on tema ema, teine poeg aga ütles: «Olgu ta pealegi sinu ema, aga mina võtan ta endale naiseks!» Kui ema seda kuulis, ütles ta: «Teie paha jutu pärast peame me nüüd vanaks muutuma ja surema. Kui asi oleks minu tahtmise järgi läinud, heidaksime vanaduses endalt naha ja oleksime jälle noored!» Seepeale tõi ta oma naha, tõmbas kehale ja oli jälle vana ning põdur nagu enne. Kui need kaks riiukukke ei oleks tookord pahandust teinud, ei oleks siis meie päevadel lõppu ja elaksime igavesti!»

Selle loo huvitava teisendi leiame Gaselli poolsaare rannikuhõimu juurest Uus-Britannias.

«Elasid kord kaks venda. Üks neist, To Kabinana, armastas inimesi ja tahtis neid surematuks teha. Kuid madusid ta vihkas ja tahtis nad hävitada. Kord ütles ta oma vennale: «Mine inimeste juurde ja anna neile surematuse salavahend. Ütle neile, et nad peavad iga aasta nahka vahetama, see hoiab neid surmast ja teeb nad igavesti nooreks. Madudele aga ütle, et siitpeale peavad nad

surema!» Tema vend aga oli harukordselt juhm ja ajas asjad segi ning ütles inimestele, et nad peavad surema, aga madudele paljastas ta surematuse saladuse. Sellest ajast peale inimesed surevad, aga maod vahetavad iga aasta nahka ega sure!»

Kui hing melaneeslaste seisukoha järgi on lõplikult ihust eraldunud, see on kui elu on lõppenud, siis võetakse surnuga terve hulk mitmesuguseid toiminguid ette, mis näitavad mitte ainult armastust ja lugupidamist lahkunu vastu, vaid ka täiesti muutunud suhtumist temasse. Lahkunut ei leina mitte üksnes tema pere- ja sugukond, vaid kogu külakogukond ja väljapaistva isiku puhul isegi terve hõim.

Sugulased pesevad laiba, siis võitakse see kookosõliga ja värvitakse. Seejärel riputatakse laibale kallid teokarpidest, koera- ja kuldikihvadest keed, ta asetatakse toolitaolisele istmele ja pannakse vaatamiseks välja. Leinajad laulavad nutulaule ja tantsivad leinatantse, lähimad sugulased aga tihtipeale piinutavad end — nad veristavad teravate kividega endal pea või teevad hõõguva tuletukiga endale põletushaavu. Pimeduse tulekuga kantakse laip uuesti majja, kus võetakse laibalt ehted maha ja jagatakse need sugulaste vahel. Seejärel algab ettevalmistus matusteks. Õige sageli mähitakse laip mattidesse. Puusärki laipa tavaliselt ei panda. Ainult bukaua hõimus Huoni lahe rannikul tehakse lahkunu hüti laudadest kast.

Melaneeslaste juures valitses juba enne eurooplaste tulekut mulda matmine. Laip maeti kas madalasse auku lahkunu maja ees või koguni tema maja sees või kuskil küla piirides. Hauakaevajaiks olid sugulased, kes selleks valmistasid uued kaevekepid, mis pärast töö lõpetamist puruks murti. Kui laip ei olnud kinni mähitud, kaeti haud seest mattide või laudadega. Mõningatel Uus-Gineast kagu pool asuvatel saarterühmadel valmistati suuremad maaalused hauakambrid, kuhu surnu paigutati. See nõndanimetatud kükkmatus esineb peamiselt Uus-Hebriididel ja Uus-Kaledoonias. Kui matmine toimus väljaspool küla, siis püstitati haua kohale hütt, kus kadunu lähemad sugulased lühemat aega leinas koos viibisid. Hauale tehti alati lõkketuli, et surnul külm ei oleks, ja anti kaasa panused — toiduained ja veekalebassid, meestele relvad ja naistele mõni majariist. Melaneeslased uskusid, et surnu «vaim»

mingi viirastusliku varjuna edasi elab, mõni aeg oma haua lähikonnas viibib ja seepärast kõiki neid panuseid vajab.

Kuid surnu vaimu pikemaajaline lähedus on sugulastele ebameeldiv, sest nad ei oota temalt mitte alati head. Seepärast lahkuvad nad kadunu majast või koguni hävitavad selle, purustavad tema paadi ja relvad, raiuvad maha või rüüstavad tema viljapuud ja tapavad tema loomad. Eriti aga kardetakse ebaloomulikult surnuid ja nurgavoodis surnud naisi. Selliseid surnuid maetakse ilma igasuguste riitusteta. Neid püütakse võimalikult kiiresti maha matta, kogu külarahvas hoiab sellest talitusest eemale ja põgeneb metsa. Hirm surnu ees avaldub vastavalt olukordadele erinevalt, kuid alati on see nii suur, et ei julgeta isegi surnu nime nimetada.

Peale muldasängitamise esineb kohati ka teisi matmisvorme, mis mitmesuguste migratsioonirühmade kaudu on Melaneesiasse sisse toodud.* Märkimist väärib ka fakt, et isegi ühe külakogukonna piires matmisviisid varieeruvad ja seda sõltuvalt tootemist, millisesse lahkunu kuulus. Kui surnu tootemiks oli madu, siis tuli ta mulda sängitada, kui aga tema tootemiks oli hai, tuli ta merre matta. Uus-Iirimaa lõunaosas maeti surnud paatides, aga Saalomoni saarte rannikuil lasti laip merepõhja. Varemalt esinenud merrematmisele vihjab Malaital ja Uus-Kaledoonias veel praegugi valitsev komme, et laevataolisesse kirstu asetatud laip riputati kas puu otsa või sängitati mulda. Siin on merrematmise komme vanema ja ürgsema puu otsa matmisega ühte sulanud. Uus-Kaledoonias pakiti laip korvi ja riputati puu otsa või mähiti mattidesse ja peideti metsapadrikusse või seati platvormil järsule mäenõlvakule või topiti kaljulõhesse.

Lõpuks tuleks mainida ka laiba põletamist, mis küll ainult vähestes väiksemates piirkondades esineb. Põletusmatust tuntakse Uus-Hannoveri saarel, Uus-Iirimaa põhjaosas, sellest ida pool asuval Tabari saarel ja Bougainville'i saare lõunaosas. Kas see laiba täieliku hävitamise komme tuleb vanema rahvastikukihi arvele kanda, on selgitamata. Laiba põletamise vastandiks on surnu mumifit-

* Matmisvormid ehk täpsemalt surnukeha kohtlemisviisid on Melaneesias erakordselt mitmekesised ja seda mitmekesisust on küll vaevalt võimalik migratsioonilainetega seletada. Näiteks pisikesel San Cristobali saarekesel on avastatud mitte vähem kui 25 mitmesugust surnukeha kohtlemisviisi. *(Toim.)*

Esivanema koljuga surnunukk (Uus-Hebriidid)

seerimine. Uus-Kaledoonias torgatakse laip mitmest kohast läbi, hõõrutakse taimemahladega ja suitsutatakse või vähemalt säilitatakse kolju kui mana-kandja. Nii privilegeeritult talitati ainult väljapaistvate isikute surma korral. Mulda sängitamisel aga tuli kolju hiljem ekshumeerida. Uus-Kaledoonias kergendati seda toimingut: surnu maeti kükki, nii et pea paistis hauast välja. Igal juhul puhastati kolju lihajäänustest ja Uus-Iirimaa keskosas ning Simbo saarel modelleeriti see savi või taimevaigu abil skulptuurportreeks. Mõnedel Uus-Hebriidide saartel kinnitati kõrgete Suque liikmete koljud rohust või raagudest valmistatud kunstliku keha külge. Säärased elusat inimest meenutavad kujud olid hirmuäratavad. Seejärel maeti koljud kas lahkunu majja või kaljupragudesse. Mõnedel Saalomoni saartel peideti koljud puust nikerdatud kalafiguuridesse või vaimajakestesse; sama komme esineb ka Uus-Hebriididel. Niisugustele koljudele ohverdati toitu, pihiti

oma soove, lühidalt — neid koheldi nagu elusaid inimesi. Kohati korjati ka kõik muud surnuluud kokku ja säilitati suurtes savipottides (näiteks Murua saarel Massimi piirkonnas) või hoiti kivisarkofaagides (Choiseuli saarel Saalomoni saarestikus).

Melaneeslaste juures matmisviis üldiselt ei sõltu surnu sotsiaalsest positsioonist ja rikkusest. Kuid Uus-Hebriididel Suque-liidu mõjupiirkonnas neid tõsiasju siiski arvestatakse. Pärismaalased usuvad siin mana imetoimesse ja seepärast kantakse surnu alalõualuud kui kaitsvat amuletti alati endaga kaasas. Samuti valmistatakse surnu luudest odaotsi, mis peavad relva löögijõudu tõstma.

Surnu lähimad sugulased peavad leinaajal teatavaid toite vältima ja kannavad teistsugust riietust. Bola hõimus Uus-Britannias ei tohi lesknaine leinaajal üldse kellegagi rääkida. Uus-Hebriidide lõunaosas ei tohi lesknaine enam enda välimuse eest hoolitseda, sest mehe surmaga tuleb ka temal surra. Ta kägistati siin lihtsalt surnuks ja nimelt lähimate meessugulaste — poegade või vendade poolt. Kui viimased seda ei teinud, olid nad oma au kaotanud, ja kui lesknaine ei tahtnud oma surnud mehele järgneda, oli ta kõikide poolt põlatud. Peale selle pidi lesknaine oma surnud mehe vaimu kättemaksu kartma, sest mees tundis tema järele igatsust isegi teises maailmas. Selliste sügavasti rahvas juurdunud vaadete vastu tuli misjonäridel visalt võidelda ja nõudis palju aega, enne kui see lesknaiste surmamise komme suudeti kõrvaldada.

Leinaaeg lõppes pidulike peietega. Kuna sellise peo ulatus olenes surnu sotsiaalsest positsioonist ja kuna sellest võtsid peale sugulaste ka kogu külarahvas ning isegi naaberhõimud osa, siis nõudis see üritus põhjalikku ettevalmistust. Kõigepealt tuli küllaldaselt toiduaineid hankida, mis nõudis aega ja «raha». Seepärast toimusid pidulikud peied alles mitu kuud pärast leinatava surma. Säärastest peietest oli kõige suurejoonelisem niinimetatud malanggan Uus-Iirimaa põhjaosas. Juba hulk aega enne peiesid lasksid nende korraldajad sugukonnavanemad nikerdada kujud, mis pidustuste ajal välja pandi. Tellimused olid tihti nii suured, et nende täitmiseks kohalikest nikerdajatest ei jätkunud ja tuli teistest asulatest abi otsida.

Kui õige mitu hütti oli püstitatud, kus nikerdajad võisid rahulikult töötada, läksid kogu küla mehed metsa materjali tooma, millest valmistati puufiguurid. Figuuride

nikerdamiseks kasutati hästi pehmet ja valget puud, mis meenutab meie paplit. Mõned tüved tahuti karp- ja kivikirvestega kergesti siledaks. Seejärel toimus õõnestatavate osade skitseerimine ja väljauuristamine. Kui see tehtud, alles siis algas merekarpidest nugade ja teritatud kuldikihvadega peen nikerdamine. See oli raske, kuid ehtne kunstkäsitöö, mis küll rangelt vanadest traditsioonilistest vormidest kinni pidas, kuid ka teatavaid loovaid leidlikke kõrvalekaldumisi võimaldas. Selliste peenelt nikerdatud kujude silmakoopaisse pandi rohekaskollaselt läikivad teokarbid, mis andsid kujule salapärase ilme. Seejärel pesti kujud merevees ja värviti üle.

Kogu tööprotsess vaheldus pidulike tantsude ja tellija kulul toimuvate söömingutega. Iga selline sööming oli nagu avanss meistritele, tunnustus nende isikule ja oskustele. Kuid need pidulikud pausid olid ka tehnilistel põhjustel vajalikud, sest värske puit tahtis kuivada. Aga kuidas need figuurid ise välja nägid? Mõned skulptuurid olid inimesesuurused, teised aga kuni nelja meetri kõrgused skulptuurkolonnid, kolmandad kuni kolm meetrit pikad põikfriisid. Säärased skulptuurkolonnid kujutasid tavaliselt üht inimest, harva mitut, põikfriisidel aga asetsesid ainult pead. Kuju täiendasid rohked loomafiguurid, peamiselt maod, kalad, aga samuti linnud, näiteks butseros ehk ninasarviklind. Mõnikord seisid need skulptuurid puust alusel, millel oli tridaknakarbi, lamava poolkuu või seapea kuju, aga esines veel teisigi kultuslikke motiive. Seda tüüpi skulptuurid näitavad suurejoonelist loovat fantaasiat ja vaieldamatut meisterlikkust.

Nimekad uurijad on püüdnud nende figuuride tähendust selgitada, kuid asjata, sest nikerdajad on alati nende küsimustele ühe ja sama lausega vastanud: «Me valmistame neid nii, nagu seda on teinud meie esiisad!» Tegelikult aga kujutavad need figuurid ja pead kas surnuid või sugukonna esivanemaid. Veelgi raskem oli loomafiguuride ja inimkujude ideelist seost selgitada. Tõenäoliselt olid need hingeloomad, sest pärismaalased uskusid, et surija suust hüppab välja loom kui surija hinge kandja. Hiljem hakati neid hingeloomi tootemloomadeks pidama. Praeguste melaneeslaste rikkalike müütide põhjal võib järeldada, et need loomafiguurid on hiljem levinud kuu- ja päikesekultuse sümbolid. Pole kahtlust, et need skulptuurid peegeldavad

mitmesuguste ajalooliste perioodide religioosseid kujutlusi.

Tatau saarel, mis kuulus väikesesse Tabari saarterühma, oli üksainus küla. Kord tekkis selles külas ebatavaline vaikus. Hüttides oli elu nagu välja surnud. Avaral, madala kivimüüriga piiratud platsil seisis meestemaja, mille sisemusse võis lahtiste frontoonkülgede kaudu pilku heita. Madalatel bambusnaridel, millel tavatseti puhata ja magada, lebasid ainult mõned üksikud mehed. Enamik seisis või istus väikeste rühmade kaupa ja arutas malanggani pidustusi, mis pärast pikki ettevalmistusi pidid just täna algama. Mitte kaugel paistsid mõned madalad kääpad, kuhu olid maetud neli naist ja üks laps. Kääbaste kõrval seisid või rippusid suured, kirjuks maalitud ja väljanikerdatud figuurid provisoorselt püstitatud palmilehtedest katuse all, mille kandepostide küljes rippusid mitmevärvilised krootonilehed, kirjud suletutid ja seakoljud.

Mõlemad sugukonnavanemad Landau ja Longe vaatlesid mõtlikult kõiki peoilustusi. Nendele lähenes nikerdaja Avarang, kes hakkas innukalt oma osavate käte tööd seletama.

«See agulepmu on kadunud Lurangile pühendatud!» ütles Avarang ning näitas kahe meetri pikkusele ja kolmekümne sentimeetri laiusele friisile. Friisi keskele oli jäetud ava, kust üks skulptuurpea säravate, otsekui elavate silmadega välja vaatas. Mõlemal pool friisi istusid kaks fregattlindu, kelle pead olid keskmise ava poole suunatud. Iga fregattlinnu kõrval oli veel laia kalapeaga inimfiguur, kelle suu asus friisi ääre kohal.

«Kellele oled sa, Avarang, selle malanggani pühendanud?» küsis Landau ja näitas käega ornamentaalplaadile, millele olid inimpead ja tohutu kuldikihvaga kalapead lõigatud.

«See oli vana Franise jaoks tellitud ja too lind seal lauakesel keset seina on polpol,» jätkas nikerdaja oma seletust. «Räägitakse, et see lind olevat prahihunnikust lapsukese Rabui leidnud ja selle lapsukese auks ma nikerdasingi malanggani! Üks ema oli oma vastsündinud poja Rabui kaotanud, ta oli selle oma hütist välja pühkinud. Fregattlind leidis lapse prahihunnikust ja kui ema kohale jõudis, oli lind lapse juba pooleldi ära söönud.»

Vahepeal kogunes nende ümber üha rohkem inimesi. Tuli ka elatanud Aramis, nikerdaja. Avarang märkas teda kohe.

«Aramis võib teile nüüd ise oma nikerduste kohta seletusi anda. Tal on need hoopis paremini õnnestunud kui mul,» ütles Avarang lugupidavalt.

«Küllap ka sinu tööd leiavad tähelepanu ja kiitust, Avarang,» hüüdis Aramis ja seletas: «See seisev figuur siin on Marengasile pühendatud. Kujul, kes madu käes hoiab, istub kukk ja nokib mao saba. Teine figuur on veelgi keerukam, kuid arvan, et seegi on hästi õnnestunud.»

Ja tõepoolest — see oli meistriteos. Kala suust kerkis inimfiguur, kelle pea peale olid paarikaupa neljas kihis ülestikku pikkade sabauimedega kalad asetatud ja nendel kaladel istus mees.

Mehed vestlesid ikka veel omavahel, kui äkki kostis lähedasest metsast läbilõikav kisa. Naised, kes oma lastega onnide ees seisid, põgenesid kiljudes hüttidesse.

Mis oli juhtunud? Väljakule jooksid hüpeldes pool tosinat maskeeritud kuju, nad kandsid linde kujutavaid puukoorest maske, karglesid sinna ja tänna, keerlesid ning vehklesid kätega, nagu oleksid need tiivad. Oma liigutustes ei erinenud nad milleski metsalindudest. Natukese aja pärast lisandusid neile veel teised, mitte vähem grotesksed kujud. Nad kandsid hiiglakõrvadega raskeid puumaske. Väikestes salkades liikusid nad majast majja ja nõudsid oma merekarpnugadega vehkides elanikelt ande, toiduaineid, mida neile ka meelsasti jagati. Suured kandamid seljas läksid nad meestemajja ja kõrvaldasid maskid.

Varsti kostsid kõmavad trummilöögid, mis kuulutasid pidustuste algust, ja mehed oma asulast ning külalised naabersaartelt kogunesid väljakule. Siin oli juba mitu tapetud siga piduroaks valmis ja nende taga kerkis tohutu mägi taromugulaid. Vaikides istusid mehed poolringis malangganide ümber. Ülev pidulikkus valdas mehi, kui trummid jälle põrisema lõid ja vana Sevien püsti tõusis ning surnukujude ette astus. Ta tõstis vasaku käe üles, milles hoidis karprahakimpu, parema käe aga pani tema poolt tellitud puukujule ja kuulutas valjul häälel, et rahakimp on tasuks nikerdajale. Rahvahulk kiitis selle peanoogutustega heaks ja Sevien alustas surnute mälestuseks kõnet. Ta kõnetas enda ees seisvat surnukuju, nagu

oleks see elus inimene. Sama väljendasid ka tema liigutused, kui ta kuju jalge ette asetas karprahad ja toidu. Vaevalt oli ta oma kõne lõpetanud, kui tõusis püsti vana Paneras ja oma sugukonna surnuid niisama väärikal viisil mälestas. Samuti talitasid ka Sarombo ja Kambabas. Siis tõusid kõik püsti, hetkeks tekkis täielik vaikus ja siis pääses stiihilise jõuga valla elurõõm. Surnute mälestamine lõppes rikkaliku söömingiga.

Surnute mälestamispidustusi tunnevad ka kõik muud melaneeslaste hõimud, kuid mitte kõikjal ei ole need nii suurejoonelised kui Uus-Iirimaa põhjaosas. Selle saare keskosas kestis säärane pidu surnud sugukonnavanema auks isegi mitu aastat. Niisugune pidu toimus vaheaegadega õige mitmes järgus ja iga selline uus pidu nõudis pikaajalist ettevalmistust ning palju raha. Mälestuspeo korraldajaks oli alati sugukond. Mälestuspeo üldise tähelepanu keskpunktiks olid siin meetrikõrgused esivanemate kummalised puust nikerdatud kujud. Lühikestele konksus jalgadele toetus raske kere, millel oli naise rind ja sellega teravas kontrastis rõhutatult suur fallos, nii et kogu figuur meenutas hermafrodiiti. Nägu oli kujul lame ja allapoole terav, silmad olid säravatest teokarpidest ja nina väike ning kitsas. Juuksed kukeharjana püsti, nagu see kunagi varem kombeks oli. Need figuurid kujutasid meessoost kõrge päritoluga esivanemaid, eeskätt tootemrühma vanemaid, ja pidid nende vitaalsust demonstreerima.

Samas piirkonnas esinevad esivanemate kriitkujud meenutavad kääbuseid, aga sealsamas naabruses on kultuseobjektiks surnute mälestuspeol hoopis teistsugune ese. See ei ole midagi muud kui pulkadest kokkupandud lihtne hiigelketas, mille keskel on puust rõngaga piiratud ava. Säärane kultuseobjekt meenutas suurt lille, kujutas aga tegelikult päikest. Surnute mälestuspeo ajal pistetakse avasse surnu pealuu ja põletatakse koos selle päikesesümboliga. Uus-Iirimaa hõimud pakuvad musternäidist selle kohta, kui erinevalt võis kunstniku fantaasia territoriaalselt nii kitsal alal surnut kujutada ja kuidas hilisemate religioossete kujutluste mõjul nende teosed muutuda või täieneda võivad.

Saalomoni saarte põhjaosas valmistatakse kuju ka sugukonnapealiku surnud naisele. See seatakse kadunu hüti ees üles ja põletatakse peietel. Väga ilmekad on surnukujud Uus-Hebriididel, kus eksisteerib Suque-liit. Vastandina

Suque kõrgete liikmete niinimetatud auastmekujudele valmistatakse Ambrymi saarel surnute mälestuseks sõnajalapuust ülevärvitud massiivseid päid. Need pead seatakse meestemaja külgseina äärde üles, kus neid hoitakse nii kaua, kui mälestus nendest surnutest püsib ja nende manajõusse usutakse.

Kui surnute mälestamispidustused peetud, vabanevad lähimad omaksed kõigist ettenähtud keeldudest. Koita hõimus Uus-Ginea kaguosas paneb lesknaine uue põlle ette ja võib uuesti abielluda; Massimi lõunapiirkonnas teeb lesknaine oma lastega läbi rituaalse kümbluse meres; bola hõimus Uus-Britannias kustutatakse haual tuli. Nende tseremooniatega tähistatakse lõplikku lahkumist ja surnu on jäädavalt manalasse läinud.

Kui keegi sureb ja ta pole just lahingus langenud, võtab sugukond enda peale raske kohustuse: veritasu. Pärismaalased on veendunud, et surm on kurja nõiduse tagajärg. See veendumus on küll ilmses vastuolus nahavahetamismüütidega, mille järgi surm on kättemaks müütilises minevikus toimunud eksimuse eest. Kuid need müüdid on juba unustatud. Inimesed, matnud oma sugulase, hakkavad nüüd tema tapjat, kurja nõiduse süüdlast otsima. Kurjategija leidmiseks kasutatakse teatavat oraaklimeetodit. Pärismaalased namatanai hõimust Uus-Britannias seovad selleks otstarbeks bambusridva külge surnute mälestuspeoks tapetud sea kondid. Seejärel määrivad namatanaid end üleni mudaga kokku ja katavad end liaanidega, et kõikjal viibivad vaimud neid endataolisteks peaksid. Sellises rüüs marsivad mehed hanereas koos bambusridvaga matusepaigale. Siin kutsuvad nad surnut nimepidi ja paluvad, et ta tuleks koos nendega külasse, kus tema hütis teda toit ootab. Kui tagasiteel lendkoera tiivalööke kuuldi, siis oli kindel, et surnuvaim koos nendega külla kaasa tuli. Jõudnud külla, pistsid maskeeritud pseudovaimud bambusridva läbi lehekatte, mis surnu täiesti tühja hütti varjas. Seejärel pöördus keegi meestest hüüdega surnu vaimu poole ja palus, et ütelgu ta, kes on tema tapja, see tähendab — tema oletatav nõiduja. «Kas oli see So?» Täielik vaikus. «Või oli see Purunamai?» Jälle vaikus. «Või oli see Laparaka?» Ei mingit vastust. Nii jätkus küsitlemine veel mõni aeg. Bambusritv seisis liikumatult paigal. Tapja õige nime nimetamise korral oleks surnu vaim kohe ritva tugevasti tõmmanud ja oma jaatava vastuse andnud. Kui

see menetlus aga mingit tulemust ei andnud, siis ei heidutanud see mehi põrmugi. Nad püüdsid järgmisel päeval mõne teise oraaklimeetodiga oma eesmärgile jõuda, et kurja eest kurjaga tasuda ja niiviisi surnu vaimule rahu tagasi anda.

UUS AEG

Melaneeslaste poliitiline seisund ei erine meie päevil oluliselt austraallaste ja paapuate omast. Nad on Austraalia, Inglismaa ja Prantsusmaa koloniaalvõimudest täiesti sõltuvad. Melaneeslastele on küll mõned poliitilised vabadused antud, kuid need ei ole kaugeltki küllaldased ja tagajärjeks on konfliktid. Sellele lisaks on pärismaalastelt maa röövimine nende seas üha enam rahulolematust tõstnud. Pärismaalasi peetakse poliitiliselt «hooldatavateks» või «haldusalusteks», mis neid solvab ning rõhub.

Melaneesia rahvastest on kõige rohkem kodanikuõigusi Uus-Kaledoonia elanikel Prantsusmaa koloniaalvõimu all. Neid peetakse Prantsuse «alamaiks», kuigi neil ei ole kõiki õigusi, mis on prantslastel oma emamaal. Prantsuse kodakondsuse saavad ainult need pärismaalased, kel on Prantsusmaa suhtes erilisi teeneid.

Melaneeslaste üldarv ei ole kuigi suur ja seepärast ei paku nad koloniaalvõimudele ka kuigi suurt tööjõureservi. Nii näiteks on Saalomoni saarte 125 000 elanikust ainult kaheksandik eurooplaste teenistuses. Õige väike protsent pärismaalasi töötab majateenijatena, transpordi- ja laotöölistena. Hebriididel ja Loyalty saartel töötavad pärismaalased sadamatöölistena. Uuskaledoonlased tegelevad osalt kaevandustöölistena, kuid jäävad värvatud tonkinlastest oma jõudluses tunduvalt alla. Enamik Uus-Kaledoonia elanikest töötab eeskätt istandustes.

Endiste värbamismeetodite asemele, mis kuigi palju orjajahist ei erinenud, on nüüd astunud töölepingute süsteem, mida koloniaalvõimud reglementeerivad ja kontrollivad. Ihunuhtlus on formaalselt karistatav. Uus-Hebriididel saab lepingu alusel töötav tööline kolm šillingit päevas, lisaks tasuta toit (riis ja lihakonservid) ja magamisase barakis. Üha suuremal hulgal püüavad melaneeslased iseseisvalt majandusellu lülituda — nad töötavad kas oma kohviistandustes või hangivad koprat. Pärismaalaste koo-

lides õpetatakse käsitööoskust, peamiselt skulptuursete kujukeste nikerdamist ja mattide punumist turistide vajadusteks (Tami saartel ja Gaselli poolsaarel Uus-Britannias). Lastele ja täiskasvanutele jagatakse õpetust riigikoolides ja eeskätt pärismaalaste koolides. Viimased on peamiselt kutsekoolid, kus trükitööd, raamatuköitmist, kingsepatööd, köiepunumist, mattide valmistamist ja peale selle veel pidžin-inglise keelt õpetatakse, mis on pärismaalastele eurooplastega läbikäimisel vajalik.

Pidžin-inglise keelt on kuni viimase ajani teenimatult kui segast ja abitut pudikeelt välja naerdud ning tähtsusetuks peetud. Georg Höltker on oma väga veenvas töös selle keele kujunemist käsitlenud. Pidžin-inglise keel tekkis juba üle saja aasta tagasi ja inglise keelt kõnelevad kaupmehed ning seiklejad tõid selle keele Hiina sadamalinnadest Melaneesiasse. Kogu Melaneesia saarte piirkonnas rääkisid melaneeslased väga erinevaid melaneesia keeli, kuid sattudes eurooplaste lepingutöölistena hulganisti ühtekokku, pidid nad üksteisest kuidagi aru saama ja nii lõid nad pidžin-inglise keele, mis siis kiiresti nende seas levis. Mõnedes melaneeslaste külades töötasid pooled mehed eurooplaste juures ja nii nad hakkasid seda pidžin-inglise keelt isegi oma kodudes kasutama. Sellel keelel on oma paapua-melaneesia põhistruktuuriga grammatika ja see areneb pidevalt edasi. Muidugi, see keel ei asenda iial vanu pärismaalaste keeli, kuid Melaneesia rahvaste rahulikus kooselus ja läbikäimises on ta neid kõiki ühendavaks sillaks. On huvitav, et eurooplased ja eeskätt just misjonärid peavad seda *lingua franca*'t oma töös väga kasulikuks ja kasutavad läbikäimises pärismaalastega ainult pidžin-inglise keelt.

Muide, mõnedes vaimulikes seminarides õppivad melaneeslased sooritavad hiilgavalt eksameid isegi kreeka ja ladina keele alal ning neid saadetakse sealt Sydneysse edasi õppima. Kahtlemata on see hiilgav näide melaneeslaste vaimsetest võimetest.

Tänapäeval on Melaneesia hõimudele koloniaalvõimude poolt teatav omavalitsuslik vorm tagatud. See on peamiselt küla omavalitsus. Sageli kuuluvad säärase omavalitsuse kompetentsi ka alama järgu kohtud, mis aga alluvad eurooplaste kontrollile. «Ülempealikule» *(paramount chief)* alluvad lihtpealikud *(luluai)*, kellel igaühel on veel abi *(tultul)* ja mõnikord ka «arst». Uus-Kaledoonias on

Prantsuse koloniaalvalitsus erilise institutsiooni *(grand chefs)* loonud, kes pärismaalasi valitseb.

Muutused melaneeslaste kultuurielus toimuvad hiiglasammul ja mitte üksnes väliselt, sest need hõlmavad ka melaneeslaste vaimset elu. See avaldub kõigepealt fanaatiliste usuliste organisatsioonide tekkimises, keda juhivad niinimetatud «prohvetid». Nimetatud liikumine tekkis juba möödunud sajandi lõpul. Pärast Esimese maailmasõja lõppu kerkis selliseid organisatsioone mitmel pool Melaneesias. Teise maailmasõja päevil, mis ka Okeaaniat ei jätnud puudutamata, muutus prohvetite usuline liikumine eriti laiaulatuslikuks. Selle liikumise mitmesuguseid vorme tähistatakse üldnimetusega «kargokultus». Andreas Lommel esitab oma põhjapanevas töös selle küsimuse seletamiseks paar eriti markantset näidet.

Kolmekümne miili kaugusel misjonäride residentsist Milne'i lahe ääres (Uus-Ginea kaguosas) elas prohvet, kes kinnitas, et ta on esivanemate vaimudega otseses kontaktis. Vaimud olevat talle kuulutanud, et ühe looduskatastroofi (maavärina, äikese või uputuse) tagajärjel hukkuvad kõik inimesed. Hukkumisest pääsevad ainult prohveti järelkäijad ja seda tingimusel, kui nad rannikult sisemaale lähevad, teatavaid eraldusmärke kannavad ja kõik euroopaliku päritoluga esemed hävitavad. Pärast katastroofi aga kattub maa viljakandvate aedadega, saabub kohale laev esivanemate vaimudega ja taastub kogu vana kultuur. Kuna nimetatud laev toob kaasa rikkalikult toiduaineid, siis tulevat nüüd kõik, mis on, ära süüa ja kõik sead tappa.

See liikumine muutus paari aasta jooksul nii ulatuslikuks, et koloniaalvõimud pidid vahele segama ja prohveti arreteerima. See oli aastal 1895.

Aastail 1946—1951 tekkis Admiraliteedi saarte elanike hulgas eriline natsionalistlik liikumine. Liikumise juhiks oli keegi Paliau Baluani saarelt, Teise maailmasõja ajal teenis see mees seersandina Jaapani vägedes ja võttis osa võitlustest Uus-Britannias. Jaapanlased andsid talle teatava võimu külavanemate üle Rabauli piirkonnas. Pärast sõda tuli ta oma kodumaale tagasi, kus hakkas Manusi peasaarel usulise ja poliitilise sõltumatuse ideid propageerima. Paliau eesmärgiks oli kõik võõramaalased ja eurooplased minema kihutada, et siis ennast selle saare kuningaks kuulutada. 15 000 pärismaalast, nende hulgas 6000 katoliiklast,

lõid kiiresti tema poole. 1949. aastal oli juba kuuendik saarest tema võimuses. Paliau poolehoidjad elasid range päevakava järgi, saboteerisid koloniaalvõimusid, pühendasid rohkesti aega sõjalistele harjutustele, hoolitsesid külades sanitaarse korra eest ja lõid reglementeeritud prostitutsiooni. Kuna Paliaule oli raske midagi ette heita, mõisteti ta 1951. aastal «abielurikkumise» pärast ainult kuueks kuuks vangi. Oletatakse, et Paliau laenas oma ideed suuremalt osalt Ameerika värvilistelt sõduritelt. Aeg-ajalt lööb see liikumine veel nüüdki lõkkele.

Lommel jõudis selles küsimuses niisugustele järeldustele: need separatistlikud liikumised tekkisid kõigepealt prohvetite mõjul, kes oma visioone pärisrahvale kuulutasid, kuid nad ei ole misjonäride tegevusega mingis ühenduses. Sääraste liikumiste tõukejõuks ei olnud kaugeltki mitte ainult usulised motiivid, vaid nende eesmärgiks oli eeskätt kehtivate sotsiaalsete ja majanduslike olude muutmine. Selliste eesmärkide toimel arenesid nad pikapeale «organiseeritud massliikumiseks, millel olid oma poliitilised juhid». Niisugustes organisatsioonides kujunes melaneeslaste hulgas tugev solidaarsusetunne, mis lõpuks natsionalismiks välja kasvas. Melaneeslased ei tahtnud eurooplastest enam mitte midagi teada, nõuti omavalitsust ja riiklikku iseseisvust. Mõistagi, et pidžin-inglise keele üldine tundmine sellise liikumise levikut aina soodustas. Melaneeslastele said eurooplased, eriti aga ameeriklased (peamiselt nende mustanahaliste sõdurite näol) Teise maailmasõja ajal oma kaasaegsete tehniliste saavutustega ihaldamisväärseks eeskujuks. Aga kuna melaneeslastele oli kaasaegne ratsionalistlik ja loodusteaduslik mõtlemine võõras, siis nähtud tehnilised saavutused kütsid nende fantaasia ainult üles ja «psüühilised vapustused» olid vältimatud. «Kaasaegse tsivilisatsiooniga kokku puutudes,» kirjutab Lommel, «reageerivad melaneeslased oma ühiskondliku korra primitiivsuse tõttu teatava psüühilise struktuurimuutusega, mis nõuab, kuid ühtlasi valmistab ette uut ühiskondlikku organisatsiooni ja uut maailmakäsitust. Melaneeslaste ühiskondlikud liikumised ei ole üksnes säärase psüühilise struktuurimuutuse avaldus ja sümptoom, vaid ka struktuurimuutuse enese kulgu soodustav tegur.»

Säärastes liikumistes avalduvad arengutendentsid, mida võib ka teistes maailmaosades täheldada.

POLÜNEESLASED JA MIKRONEESLASED

VAIDLUS KON-TIKI ÜMBER

Okeaania teaduslik uurimine, mis algas James Cookiga XVIII sajandi lõpul, on meile ida- ja põhjapoolse Vaikse ookeani saarte rahvaid hoopis paremini ja kiiremini tutvustanud, kui see Melaneesia puhul üldse võimalik oli, sest viimase troopiliste ürgmetsadega kaetud saared olid raskesti ligipääsetavad. Väga mitmesuguste riikide ekspeditsioonid eelistasid peamiselt Vaikse ookeani neid piirkondi, mida kaartidel Polüneesiana («palju saari») ja Mikroneesiana («väikesed saared») märgitakse. Kui Polüneesia saared on peamiselt vulkaanilised mägisaared, siis Mikroneesia saared on enamasti madalad korallsaared, atollid ja ainult erandina mägisaared. Nende saarte elanikke hakati vastavalt kas polüneeslasteks või mikroneeslasteks nimetama. Etnograafid arvavad ka Uus-Meremaa algasukad maoorid nende antropoloogia, keele ja kultuuri põhjal polüneeslaste hulka, geograafid aga loevad Uus-Meremaad Melaneesia saartevööndisse. Teravat geograafilist piiri on Polüneesia ja Mikroneesia vahel samuti raske tõmmata, sest paljudes piirirajoonides on polüneeslaste ja mikroneeslaste vahel segunemine aset leidnud.

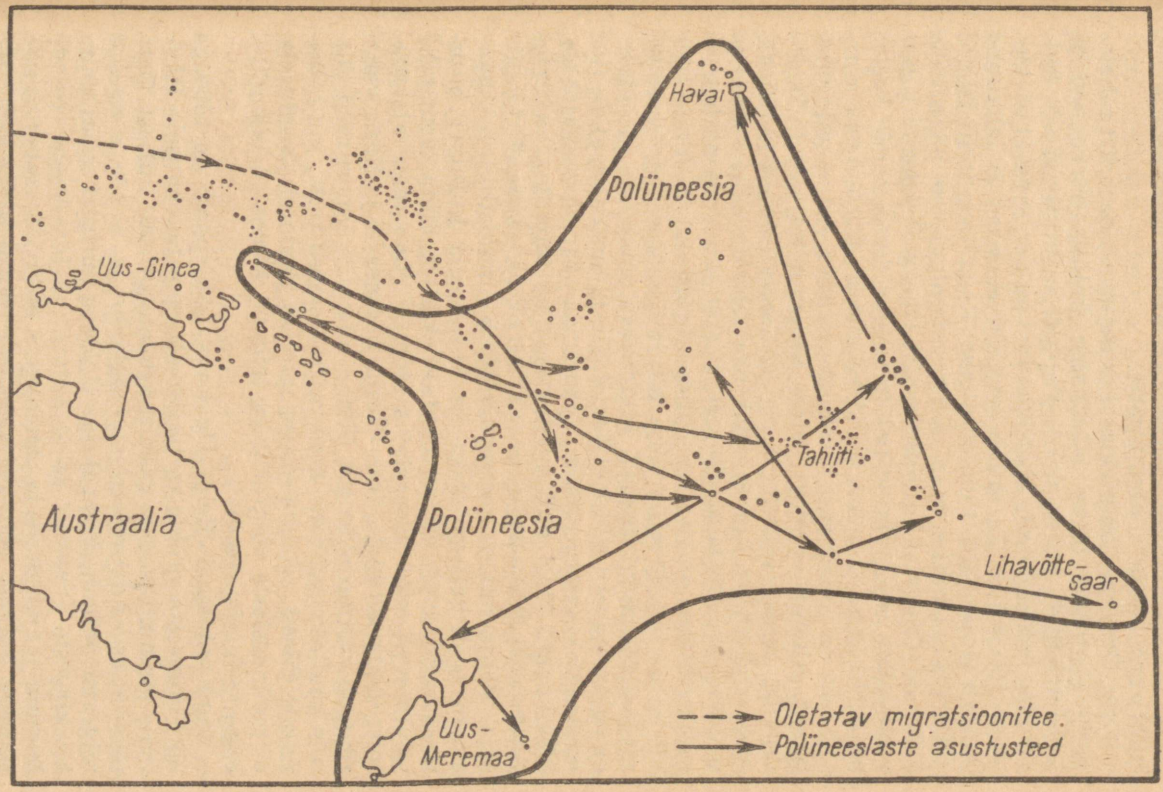
Polüneeslased on keskmist kuni pikka kasvu, üldiselt helepruuni nahaga, juuksed on neil lainjad või siledad tumepruunid kuni mustad, pea — brahhükefaalne ja lamedate sarnaluudega. Antropoloogid peavad polüneeslasi europiidse rassi kõrvalharuks, see on inimkonna eurooplaste sarnase põhirassi haruks. See võib küll imelik tunduda, kuid nagu väidab Friederici, «iga polüneeslase üldilmes on eurooplastega ühiseid rassitunnuseid». Seniajani aga ei ole suudetud selgitada melaneesia tüüpi tõmmunahaliste inimeste päritolu, keda Polüneesia mitmesuguste saarterühmade elanikkonnas õige tihti esineb. Võib-olla

on need ida poolt sisserännanud melaneesia rahvakillukeste riismed või polüneeslaste eneste poolt sissetoodud tõmmunahaliste orjade järglased. Kuid oletatakse ka seda, et juba enne polüneeslaste tulekut elasid nendel saartel melaneeslaste taolised hõimud. Märkimisväärt on ka see, et Seltsisaartel ja Havai saarestikus elasid kunagi tõmmunahalised inimesed, keda manahuneks ehk menehuneks hüüti ja teisejärgulisteks inimesteks peeti. Mikroneeslased on küll polüneeslastega väga sarnased, aga kuna nad on melaneeslaste ja malailastega tugevasti segunenud, siis nende seas leidub rohkesti mitmesuguseid antropoloogilisi erimeid.

Teadlased, kes XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel James Cooki, Krusensterni, Otto v. Kotzebue jt. suurtest ekspeditsioonidest osa võtsid, olid üllatatud keelte sarnasusest kogu Polüneesia piirkonnas, see on Havai saarestikust põhjas kuni Uus-Meremaani lõunas ja Samoast läänes kuni Lihavõttesaareni idas. Seda konstateeris juba Cook oma esimesel maailmareisil (1769—1771), kuna üks polüneeslane, kes temaga Tahiitilt kaasa tuli, võis Uus-Meremaal sealsete maooridega vabalt mõtteid vahetada. Cooki hämmastus kasvas, kui sama polüneeslane võis Malai saarestikus isegi malailastega rääkida ja ka siin tõlgiks olla. Kirjanik Adelbert v. Chamisso, kes aastail 1815—1818 Kotzebue ümbermaailmareisist osa võttis, juhtis malai ja polüneesia keelte sugulusele tähelepanu ning varsti pärast seda koondas Wilhelm von Humboldt need keeled «malai-polüneesia keelte» üldmõiste alla. Kui aga nimekad teadlased tõestasid, et malai-polüneesia keelte kodumaaks on Indo-Hiina, siis arvas tuntud lingvist ja etnoloog paater Wilhelm Schmidt need keeled ühes oma põhjapanevas töös «austroneesia keele piirkonda», mis kuulub «Austraalia keelterühma». Sellega oli lõplikult fikseeritud Vaikse ookeani keelte päritolu üldse ja polüneesia keele päritolu eriti.

Ka etnograafid on oma arvukates uurimustes püüdnud Polüneesia kultuuride päritolu selgitada. Juba suurte geograafiliste maadeavastuste päevil, kui etnograafia alles arenema hakkas, leidsid teadlased, et Polüneesia ja Lõuna-Aasia kultuurid on omavahel seoses. Seejuures selgus, et Polüneesia kultuurid — kui nende kohalikud iseärasused kõrvale jätta — kujunesid eri aegadel toimunud migratsioonilainete mõjul. Sellega ongi seletatav see elav ja vär-

Migratsioon Polüneesiasse

vikas pilt, mille Polüneesiast selle avastajad andsid ja mis kuni eurooplaste tulekuni püsis.

Fritz Graebner on püüdnud esimesena oma suurt tähelepanu äratanud teoses «Okeaania kultuuripiirkonnad ja kultuurikihid» mitte ainult Polüneesia kultuuri või kultuuride põhielemente määrata, vaid ka nende teket ajalooliselt fikseerida. Ta arvab, et polüneeslased ei lahkunud Aasiast enne sealse rauaaja algust. Rauda aga tunti Hiinas juba VII sajandil e. m. a., kuigi seda algul veel päris vähe kasutati. Okeanist ja amerikanist Georg Friederici juhtis tähelepanu asjaolule, et polüneeslased, kuna nende keeles sanskriti sõnu ei esine, pidid lahkuma Lõuna-Aasia saartelt, see on praegusest Indoneesiast, juba «enne selle piirkonna hinduiseerimist» meie ajaarvamise algul. Teised uurijad, nende seas P. Mitra ja Handy, otsisid polüneeslaste algkodu Indias; nad lähtusid ühiskondlike suhete ja usuliste kujutluste võrdlusest. Toetudes argumentidele, et polüneeslased omavad europiidseid tõujooni ja et nad tunnevad pärimusi, mille järgi nende jumalused ja esivanemad olid blondid, tegi W. Mühlmann omakorda järelduse, et polüneeslased tekkisid draviidide ja austroasiaatide (või mõlemate) segunemisest indo-aaria karjakasvatajatega. Mühlmanni järgi pidi see segunemine toimuma kuningas Ašoka ajal (259—226 e. m. a.), kes oli Magadha riigi valitseja Põhja-Indias, seega budistlik-hinduistliku ekspansiooni ajal. Sellega oleks ka polüneesia kultuuri brahmaistlikud, budistlikud, hinduistlikud ja hiina elemendid seletatavad, sest viimastel sajanditel enne meie ajaarvamist valitsesid India, Indo-Hiina, Indoneesia ja Hiina vahel tihedad kultuurisidemed. Seni ei ole küll õnnestunud täpselt kindlaks määrata, kust polüneeslased tulid, kuid üksteisest täiesti sõltumatult on uurijad jõudnud järeldusele, et polüneeslaste migratsioon toimus viimastel sajanditel enne meie ajaarvamist.

Viini etnoloogi Heine-Gelderni põhjapanevate töödega on Polüneesia probleem tunduvalt oma lahendusele lähemale jõudnud ja seda eeskätt arheoloogilisest küljest. Oma uurimuses «Austroneeslaste algkodu ja nende esimesed migratsioonilained» on Heine-Geldern uurinud mitut tüüpi kivikirveste arvukaid leide Lõuna- ja Ida-Aasias. Nende leidude põhjal jõudis ta järeldusele, et kivikirveste rohkete tüüpide hulgast võib polüneeslaste omadeks pidada niinimetatud neljatahulisi kivikirveid.

Heine-Geldern väidab, et selle «neljatahuliste kivikirveste kultuuri» kandjad rändasid umbes 1500. aasta paiku e. m. a. Yunnanist (lähtudes leidudest Luang Prabangist Mekongi jõe keskjooksul) Siiamisse ja Malaka poolsaarele. Sealt siirdusid nad kahe migratsioonilainena Malai saartele. Enne oma praegusesse asupaika (see on Vaikse ookeani saartele) jõudmist oli polüneeslaste migratsiooni viimaseks etapiks piirkond, mis hõlmab Taivani, Filipiine ja Põhja-Sulawesit. Neljatahuliste kivikirveste kõrval esineb Polüneesia idapoolsetel saartel niinimetatud õlakirveid, mis kujult inimese rinnakorvi meenutavad. See austroaasia rahvastele iseloomulik kivikirveste tüüp esineb samuti Filipiinidest kuni Sulawesini (Celebeseni).

Sellest Indo-Hiina piirkonnast, Taivan kaasa arvatud, liikusid polüneeslased Mikroneesia saarte kaudu mitmes migratsioonilaines itta ja sealt omakorda kagu suunas edasi. Tee peal suundus osa polüneeslasi Ellice'i ja Tokelau saartele, enamik aga peatus Samoa saartel. Samoast lähtudes asustati Tonga ja Futuna ning Tongast lähtudes omakorda Uvea ja Niue. Need Lääne-Polüneesia saared, Tonga ja Samoa, olid kaua tugipunktideks, kust Polüneesia meresõitjad ida poole edasi tungisid. Sealt jõudis üks tugev migratsioonilaine Rarotonga-Mangaiale ja siit edasi Tubuai-Mangarewale ning lõpuks Lihavõttesaarele. Teine migratsioonilaine tungis Lääne-Polüneesiast Tahiitile, kust jõuti omakorda Tuamotu ja Markiisisaartele. Viimati mainitud saartelt asustasid polüneeslased lõpuks ka Havai saared, kuhu hiljem saabus asukaid samuti Tahiitilt. Tahiitilt lähtudes — vahepeatusega Rarotongal — avastati ja asustati lõpuks ka kaksiksaar Uus-Meremaa. Nende polüneeslaste migratsiooni peateede kõrval tekkis hulk väiksemaid haruteid: näiteks Uus-Meremaalt rännati Chathami saartele ja Samoalt Luangiuale.

Kui silmas pidada seda, et need ränded itta toimusid algul ilma igasuguse kindla sihita, siis pole kahtlust, et teekonnal nii mõnigi paat kogu täiega merepõhja kadus. Aga arvestades polüneeslaste meresõiduvõimeid, tuleb oletada, et nad oma paatidega Lihavõttesaarelt ida poole purjetades isegi Ameerika läänerannikuni välja jõudsid. Seda probleemi on eriti Friederici uurinud ja toetudes ajaloolistele andmetele ning etnograafilistele argumentidele kindlaks teinud, et selles oletuses ei tule kahelda. Friederici seisukohta on ka paljud filoloogid jaganud,

eeskätt prantsuse amerikanistika peaesindajana Paul Rivet, kes konstateeris Okeaania keelte ja hoka rühma kuuluvate indiaani keelte sugulust.

Sellise tohutu suure piirkonna asustamine, nagu on seda Polüneesia, toimus mõistagi väga pika ajajärgu jooksul. Oma paljude uurimuste põhjal jõuab Heine-Geldern igati põhjendatud seisukohale, et esimene migratsioon Polüneesiasse toimus esimesel aastatuhandel e. m. a. või isegi varem. Kuid Heine-Geldern jätab siiski lahtiseks küsimuse, kas need sisserändajad ka juba polüneesia keelt rääkisid. Tema ettevaatlikkus on õigustatud, sest Tuamotu ja Markiisisaartel esineb ka mittepolüneesialikke elemente. Võib-olla on need elemendid juba eespool mainitud eelpolüneesia manahunedega mingis seoses. Heine-Geldern arvab, et manahuned juba enne suurt polüneeslaste migratsioonilainet nendel Tuamotu ja Markiisisaartel elasid, sest esimestel sisserännanud polüneeslastel ei olnud seda ühiskondlikku korda ja religioosset elukäsitlust, mis viimastel polüneeslastest sisserändajatel, kes need Malai saarestiku rahvailt laenasid; kõik see pidi toimuma umbes meie ajaarvamise algul, hinduismi kasvava mõju perioodil.

Nende esimese ja viimase immigratsioonilaine vahel pidigi umbes kahe tuhande aasta vältel toimuma Lõunamere saarte põhiline asustamine polüneeslaste poolt. Tuleb eeldada, et pärast Teise maailmasõja lõppu alanud Polüneesia arheoloogiline uurimine ja vastavate leidude kommenteerimine Polüneesia rikkaliku mütoloogia abil lubavad meil tulevikus Polüneesia asustamist veelgi täpsemalt dateerida. Nii näiteks on juba õnnestunud Uus-Meremaa üksikute asustamisfaaside ajalooline määramine. Esimesed polüneeslastest sisserändajad *tangata whenua* («inimene-saar» = saareelanik) pidid asuma Uus-Meremaale juba enne, kui sinna tungisid umbes aastal 800 kuulsa pealiku Kupe uusasunikud. Viimased leidsid siit juba eest vanemad asukad, kes oma välimuselt Fidži saare elanikke meenutasid ja keda nad mouriurideks nimetasid. 1150. aasta paiku nõrgenes polüneeslaste sisseränd, millele 1350. aasta paiku veel üks tugevam lisandus. Ajalooliste pärimuste põhjal on tõestatud, et meie ajaarvamise esimesel aastatuhandel ja isegi veel kuni XVI ja XVII sajandi vahetuseni valitses üksikute saarterühmade vahel elav mereliiklus, mis hõlmas nii suuri vahemaid nagu Tahiiti — Havai.

Polüneeslaste päritolu küsimusel oleme pikemalt peatunud seepärast, et selle probleemi on norra uurija Thor Heyerdahl hiljuti uuesti tõstatanud. Heyerdahl väidab, et polüneeslased olevat oma praegusesse asupaika Ameerikast tulnud. Tema suurt kõmu tekitanud raamat «Kon-Tiki» (1949) ja teaduslik argumentatsioon, millega ta oma teooriat kaitseb, sunnivad meid Heyerdahli seisukohti lähemalt vaatlema.

Teise maailmasõja eel uuris Heyerdahl Markiisisaartel kohalikku faunat. Seal avastas ta monumentaalsed kivikujud, mida pärismaalased Tikiks kutsusid. Peruus sattus ta samasugustele kivikujudele, mis kujutasid müütilist maailma loojat Viracochat ja mida pärismaalased Kon-Tikiks nimetasid. Monumentaalsete kivikujude nimetuse sarnasus ja fakt, et peruu müüt Viracochast ja tema inimestest jutustab, kuidas nad võõraste vallutajate eest üle mere läände põgenesid, viis Heyerdahli mõttele alustada seikluslikku üritust ja sellega oma oletuse õigsust tõestada. Heyerdahl ehitas koos oma kaaslastega parve, mis oma konstruktsioonilt ja materjalilt kõigiti vanade peruulaste parvega sarnanes. Parv valmistati jämedatest, kuid kergetest ja hästi vee peal hoiduvatest balsapuu tüvedest ning varustati vanade peruulaste eeskujul masti ja purjega. Heyerdahl andis parvele nimeks «Kon-Tiki».

23. aprillil 1947 alustas Heyerdahl oma reisi Peruu sadamalinnast Callaost. Nii nagu ta oli juba ette arvestanud, sattus parv Humboldti hoovusesse, mis Lõuna-Ameerika lõunatipust mandri lääneranniku pidi põhja poole voolab ja sealt edasi Polüneesia saarte suunas läände pöördub. Sellele lisaks soodustasid Heyerdahli reisi veel rannikult läände puhuvad passaattuuled. Parv kogu oma meeskonnaga sattus korduvalt merehätta, kuid riskantne üritus siiski õnnestus. 7. augustil jõuti Tuamotu saarteni, kus lainemurd heitis parve Raroia rifile. Selle reisiga Heyerdahl tõestas, et pikk merereis kergest balsapuust parvega on täiesti teostatav ja et Humboldti hoovus koos passaattuultega parve Lõuna-Ameerikast Polüneesia saartele kannab. Kuid sellega ei olnud veel ikkagi tõestatud, et Polüneesia *asustamine* sama teed kaudu toimus. Et oma teooria kriitikuid ümber lükata, kirjutas Heyerdahl mahuka teose «American Indians in the Pacific» («Ameerika indiaanlased Vaikses ookeanis», 1952). Selles raamatus esitab ta hulganisti etnograafilisi paralleele

ühelt poolt polüneeslaste ja teiselt poolt peruulaste ning Briti Kolumbia hõimude vahel. Nende paralleelide alusel jõuab Heyerdahl järeldusele, et vanem polüneeslaste migratsioonilaine lähtus Peruu rannikult, hilisem aga kulges üle Havai saarte Briti Kolumbiast. Viimase migratsioonilaine olevat Kurošivo hoovus Aasia rannikult eelnevalt Ameerika looderannikule kandnud.

Kuigi Heyerdahli argumendid on väga ahvatlevad, pidi ta siiski teadlaste range kriitikaga leppima, sest oma uurimuses jätab ta niihästi Lõuna-Aasia arheoloogilised leiud kui ka sealsete rahvaste kultuurisuhted üldse arvestamata. Kui Heyerdahl oleks kõike seda silmas pidanud, siis oleks ta märganud, et nii tema poolt võrdluseks kasutatavad Polüneesia kultuurielemendid kui ka polüneesia keel esinesid kunagi ka Lõuna-Aasias ja et need sealt Malai saarestiku kaudu Okeaaniasse tungisid.* Neid fakte ei saa kuidagi salata ja seepärast on hoopis tõenäolisem, et polüneeslased kui osavad meresõitjad olid ise need, kes indiaanlastele mitmesuguseid kultuurihüvesid pakkusid, aga mitte vastupidi. Lõpuks ei tule kultuuride võrdlemisel iial unustada asjaolu, et kogu inimkond omab ühiseid psüühilisi dispositsioone ning seepärast «samade mõjude toimel ja sama paratamatuse ees seistes jõuab samasugustele või väga sarnastele lahendustele» (Plischke).

LÕUNAMERE VIIKINGID

Lõunamere rahvaste seas on polüneeslased ja mikroneeslased kõige osavamad meresõitjad ning parimad laevaehitajad. Cook ja tema kaaslased nägid veel polüneeslaste meresõidukultuuri selle täies õitsengus, mis hiljem pidi liiga kiiresti ja hoolimatult peale tungiva Euroopa tsivilisatsiooni ees taanduma. Ja kui Mikroneesia saartel kohalik laevasõidukunst kauem vastu pidas kui nende idapoolsetel naabritel, siis on see seletatav sellega, et siin oli saarte koloniseerimine eurooplaste poolt nõrgem.

* Heyerdahl muidugi teadis väga hästi, et polüneesia keeled on indoneesia keeltega suguluses ja et Polüneesial ning Kagu-Aasial on ühiseid kultuurijooni. Kuid ta püüdis neid fakte oma teooria seisukohalt seletada ja väitis, et migratsioonilaine liikumine toimus Kagu-Aasiast Vaikse ookeani põhjaosa ning Ameerika looderanniku kaudu. *(Tõlk.)*

Polüneesia saarte elanikud meenutavad mitmeti meie põhjamaade viikingeid. Polüneeslased ehitasid mitmesuguseid paate, alates kõige primitiivsemaist ja lõpetades kõige täiuslikumatega. Nende najal võiks laevasõidu ajalugu selgitada. Kuigi polüneeslased olid oivalised meremehed, loobusid nad tihti mingisugustel põhjustel veesõiduki kasutamisest ja ujusid vajalikku sihtkohta isegi sel juhul, kui see kaugel asus. Seejuures kasutasid nad ujumisvööna valmite kookospähklite kimpu. Juhtus tihti, et naised ujusid Upolult Savaiile (Samoa saarestikus) üle väina, mis oli oma 12 kilomeetrit lai.

Õige tihti, ja seda isegi kuni XX sajandi alguseni, kasutasid polüneeslased ja mikroneeslased maailma kõige vanemat veesõidukit — parve. Parve kasutati peamiselt kalapüügiks ja veoste transportimiseks. Polüneeslaste parvede iseärasuseks oli ujukpalkide paaritu arv, eeskätt aga parvede omapärane kuju: bambuspalgid olid ahtris ühepikkused, kuid ninas oli keskmine palk kõige pikem ja ülejäänud palgid muutusid mõlemal pool nagu oreliviled üha lühemaks. Seega olid polüneeslaste parved oma kujult peruulaste parvedest erinevad.

Friederici, kes on eriti põhjalikult Okeaania rahvaste ja indiaanlaste meresõiduasjandust uurinud, arvab, et polüneeslased tungisid just oma suurtel parvedel mõõtmatutesse Vaikse ookeani avarustesse. Friederici järeldab seda faktist, et muistsed malailased nimetasid külavanemat «parveülemaks». Kui nad säärasel parvel mõnele kaugele saarele jõudsid ja selle asustasid, siis sai kapten alati uue koloonia juhiks. Heine-Geldern aga ei pea seda väidet usutavaks, sest polüneeslaste müütides ei esine motiive, mis seda kinnitaksid. Parveliiklus Samoa ja Tonga vahel oli ainult kohaliku tähtsusega. Samuti ei saa kindlaks teha, et Polüneesia idapoolsete saarte elanikud oleksid kunagi pikkadeks meresõitudeks parvi kasutanud.

Pikapeale hakati kolmeosalise parve keskmist palki välja õõnestama. Nii tekkis parvest paat, mille mõlemal küljel oli balanssiirpalk. Algul liibusid need palgid tihedasti vastu parrast, hiljem aga jäeti lai vahe ja ühendati osad põiklattidega, mistõttu paat seisis paremini vee peal. Nõnda tekkis lõpuks tõeline kahepoolse balanssiiriga paat, mis Indoneesiale veel kuni tänapäevani on nii tüüpiline ja mida esimesed eurooplased ka polüneeslaste juures nägid. Sääraseid paate hakati sajandivahetusel mõnikord ka

Melaneesia ääremail kasutama, kuid nad vajusid sealgi taas varsti unustusse.

Kahepoolse balanssiiriga paat oli kasutuskõlblik küll võrdlemisi rahulikes Malai saarestiku vetes, kuid Vaikse ookeani kõrges lainetuses osutus ta kõlbmatuks. Seepärast hakkasid polüneeslased ja mikroneeslased pikkadeks meresõitudeks ühe balanssiiriga paate kasutama. Oma hästi läbimõeldud konstruktsiooni ja stabiilsuse tõttu osutusid need ulgumerel ideaalseks liiklusvahendiks ja nii võidi nendega kuni Aasia ja Ameerikani välja purjetada. Paadikere valmistati leivapuu tüvest ja võrreldes melaneeslaste balanssiirpaatidega oli see hoopis sihvakam. Kaugesõiduks kasutatavad suured paadid masti ja purjega valmistati laudadest, mis olid hästi sobitatud. Paadilaudu saadi sel teel, et maharaiutud puutüve otsa kuumutati tulel niikaua, kuni see lõhenes. Lõhedesse taoti puukiilud ja niiviisi saadi kahe sentimeetri paksused lauad. Siis tahuti lauad siledaks, äärtele puuriti augud ja seejärel seoti lauad kookoskiust nööridega kokku. Õmbluskohad kaeti puuvaiguga. Balanssiir kinnitati alati parempoolse parda külge. Paljudele polüneeslaste ja mikroneeslaste balanssiirpaatidele ehitati paadi vasakpoolsesse balanssiirita külge lai ning tugev alus, kuhu paigutati veetav last või kus viibis meeskond. Mõnikord püstitati sellele lihtne mattidest hütt, kus asus ka liivakast leeasemega. Friederici näeb selles lattaluses kunagise kahe balanssiiriga paadi teise, ebaotstarbekaks osutunud balanssiiri igandit.

Ilma balanssiirita laudpaate, nagu need esinevad Saalomoni saarte elanike juures, polüneeslased ja mikroneeslased ei tundnud. Sääraseid paate võib kohata ainult maooridel Uus-Meremaal. Selle paaditüübi laenasid maoorid arvatavasti muistsetelt tõmmunahalistelt algasukatelt (võimalik, et melaniididelt).

Paadi nina ja ahter olid mikroneeslastel rikkalikult puunikerdustega kaunistatud. Nikerdused kujutasid enamasti kas lamavat poolkuud või kaht nokkapidi koos fregattlindu. Lääne-Polüneesia saartel olid paadi nina ja ahter kõrglainete vastu laudadega kaitstud; lauad ise olid kaunistatud puunikerdustega, millele olid kinnitatud pimestavalt valged ovulakarbid. Idapolüneeslaste paatidel ulatus aga ahter pardast väljapoole ja temal kõrgus tavaliselt mõne esivanema figuur. Kuid kõige kunstipärasemate puunikerdustega olid maooride paadid — nende nina ja ahtrit

kaunistasid spiraalornamendid, mis on maooridele nii iseloomulikud. Polüneeslaste balanssiirpaadil oli haraline mast, mille külge oli köitega kolmenurgeline mattpuri kinnitatud. Mast ise oli liikuv, see on — tema asupaika võis ja isegi tuli muuta, sest seesugust paati ei saanud pöörata. Et purje survet välja kannatada, pidi balanssiir nimelt alati tuulepoolsele küljele jääma. Kui paat kurssi muutis, nihutati mast ahtrist ninasse. Paadi varustuse hulka kuulusid veel tõstekopad ja mõlad, mida tuulevaikuse korral kasutati.

Massiivsemad ja mahukamad olid kaksikpaadid. Need koosnesid kahest kõrvuti asetsevast, ühise lavaga ühendatud paadist. Olenevalt saarestikest oli niisuguste paatide kuju väga erinev. Kõige paremini tuntakse Lääne-Polüneesia saarte (Samoa, Tonga, Fidži) paate. Sealsete kaksikpaatide iseärasuseks oli see, et üks oli teisest lühem. Oletatakse, et säärased paarispaadid kujutavad endast täiustatud balanssiirpaate. Neil tohutu suurtel paatidel oli vähemalt üks kolmenurgelise mattpurjega mast või kaks masti, mille vahele oli puri tõmmatud. Niisugused ulgumerelaevad olid kuni nelikümmend meetrit pikad ja kümme meetrit laiad. James Cook nägi oma teisel Lõunamere-reisil Tahiitil imposantset mereparaadi, millest 159 säärast kolossi osa võttis.

Meile on teada, et Fidži saartel mahtus kaksikpaati 200 kuni 300 inimest. Nad ei jäänud sõiduomaduste ega suuruse poolest põrmugi Põhjamaade viikingilaevadest maha. James Cook kui vana kogenud meremees märkas, et fidžilaste paadid katsid kuni kaheksa meremiili (= 15 kilomeetrit) tunnis, parima konstruktsiooniga paadid aga kuni kaks korda rohkem.

Iga väljasõidu eel vaadati paat hoolikalt üle ja kere määriti hairasvaga sisse, mikroneeslased aga värvisid selle punaseks. Kaasavõetav proviant koosnes elusatest koertest ja sigadest, sellele lisaks võidi alati kalu püüda. Taimetoitudest olid kõige hõlpsamini transporteeritavad kookospähklid, nende piim pakkus alati kosutavat jooki ja nende viljaliha rasvarikast toitvat einet. Tonga ja Fidži saarte vahet sõitvad kaksikpaadid võtsid vähemalt 300 kuni 400 kookospähklit kaasa. Laevahukul võis neid päästevööna kasutada. Selliste kaugesõitude jaoks oli polüneeslastel ja mikroneeslastel isegi hästi säiliv proviant olemas: omapärased konservid, mis valmistati pandaani

riivitud viljalihast, aroruudijahust, röstitud tarost ja bataatidest, kuivatatud kaladest ja hautatud linnulihast. «Konserve» hoiti kalebassides.

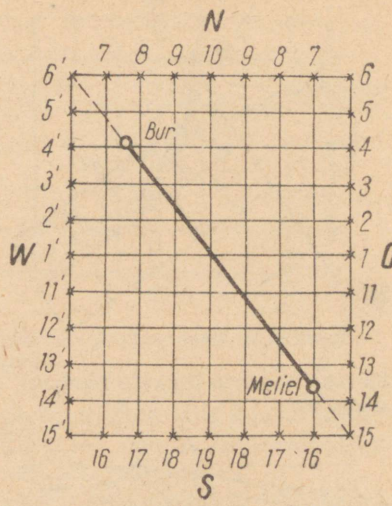
Tagavaraks võeti ettenägelikult veel tüürmõlad ja aerud kaasa. Ankruna kasutati köitega kinnitatud rasket kivimürakat. Tuule suuna ja tugevuse määramiseks tarvitati sulgi või rohukõrt.

Kompassi ja teisi navigatsioonivahendeid, mida araablased ja hiinlased juba enne eurooplasi kasutasid, polüneeslased ja mikroneeslased ei tundnud. Avamerel orienteerusid nad tähtede, hoovuste, merefauna ja lindude käitumise põhjal. Seda arvestades on nende meresõidusaavutused lihtsalt hämmastavad. Kuivõrd peenelt läbimõeldud oli mikroneeslaste nautika, sellest jutustavad meile Paul Hambruch ja Ernst Sarfert, kes aastail 1909—1910 Lõunamerele ekspeditsiooni korraldasid.

Kõige tähtsamaks orientiiriks olid tähed. Mikroneesia meresõitjad tundsid nii hästi tähistaevast, et iga eurooplane oleks võinud oma nõmeduse üle ainult häbi tunda. Nad märkasid, et mõned kinnistähed, mida nad hästi tundsid, olid üksikute saarte suhtes teatavas kindlas asendis. Sellistest tähelepanekutest tekkis orientiiride süsteem, mille rakendatavuse määrasid ekvaatoril asuvad saared. Peaorientiirideks olid põhjakaar Põhjanaela ja lõunakaar Lõunaristiga. Ida-lääne suuna määrasid tähtede liikumisteed, mis vastava saare kohal seniiti läbisid. Lähtudes ilmakaartest ja teiste kinnistähtede liikumisteedest, mille tõusu- ja loojumispunktid olid teada, koostasid mikroneeslased tähtede liikumisskeemi, mis meie kompassi meenutas. Niisuguse skeemi jagasid kinnistähtede ristuvad liikumisteed paljudeks väljadeks.

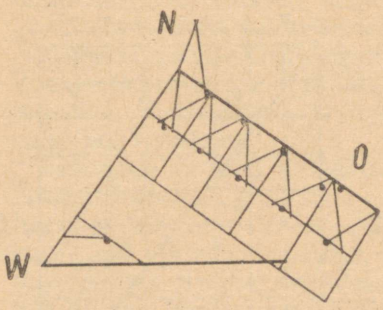
Eurooplased said säärase skeemi olemasolu kohta andmeid ühelt mikroneeslaselt, kes ise oli kapten ja pärines Songosori saarelt läänepoolses Mikroneesias. Skeem oli kujult nelinurkne, sest nii kujutlesid pärismaalased horisonti. Number 10 tähistas nelinurgas Põhjanaela, number 19 — Lõunaristi. Neid numbreid ühendav sirgjoon tähendas meridiaani. Mikroneeslasest kapteni seletuse järgi tähistas number 1 Kotka tähtkuju tõusupunkti ja 1′ — sama tähtkuju loojumispunkti. Sirgjoon 1—1′ näitas Kotka liikumisteed. Samasugusel viisil märkisid numbrid 2—9 ja 11—18 teatavate tähtede tõusupunkte, aga numbrid 2′—9′ ja 11′—18′ nende loojumispunkte. Neid punkte

ühendav sirgjoon näitas omakorda samade tähtede liikumisteed. Ühel teisel Mikroneesia saarel kasutasid pärismaalased oma laeva asukoha määramiseks teisi tähtkujusid ja tähti, näiteks selliseid nagu Suurt ja Väikest Vankrit, Kassiopeiat, Veegat, Plejaade, Aldebaraani, Atairi (Kotka tähekujus), Orioni vööd, Kaarnat, Antaarest ja Skorpioni. Tähtorientiirid tuli valida võimalikult nii, et nende liikumisteed oleksid teineteisest ühesugusel kaugusel.

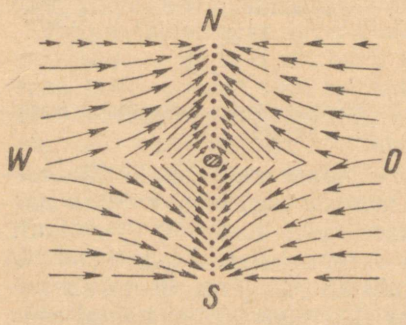

Niinimetatud «Songosori navigatsioonikaart»

Kohalike kaptenite poolt kasutatavate tähtede liikumisteede arv oli üksikutes saarestikes väga erinev. Mida suurem oli see arv (Edela-Karoliinidel kuni 36!), järelikult, mida rohkem ruutusid oli skeemil, seda täpsem oli ka laeva kurss. Kurss võeti juhttähtede järgi, olenevalt sellest, mis suunas eesmärgiks olev saar skeemi põhjal asus. Sellist orienteerumisvahendit oli võimalik kasutada isegi siis, kui taevas oli osaliselt pilves, sest abiks sai võtta ka vähesed nähtavad tähed, kui nende asend juhttähtede suhtes oli teada. Kogu tähtede liikumisskeem ja navigatsioonikaart eksisteerisid ainult pärismaalaste kujutluses, sest midagi ei märgitud üles ja kõik vajalikud teadmised olid pärismaalasest kaptenil peas. Aga niipea kui säärasele kaptenile pliiats kätte anti, skitseeris ta silmapilk tähtede liikumisskeemi. Mikroneeslastest kaptenite mälu oli lihtsalt hämmastav, sest neil tuli meeles pidada terve hulk mitmesuguseid kursse ja merekaarte neil ei olnud. Ainult Marshalli saarte elanikud idapoolses Mikroneesias tundsid merekaarte, millele oli märgitud saarte asend lainevoolude ja merehoovuste suhtes. Säärased «kaardid» koosnesid paralleelsetest ja lõikuvatest palmilehesoonekestest, mis tähistasid merevoolusid. Saared märgiti «kaar-

Marshalli saarte asukate navigatsioonikaart

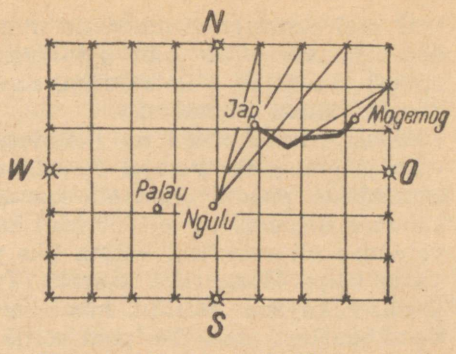

Lainevoolude tekkimine saare juures ja «sõlmed»

dile» valgete teokarpidega. Kuid selliseid kaarte kasutati ainult õppevahenditena noorte kaptenite jaoks. Tulevased paadijuhid pidid need kaardid pähe õppima, et siis avamerel osata hoovuse ja lainevoolu põhjal paadi asukohta ning kurssi määrata.

Tekib tahtmatult küsimus, mispärast Mikroneesia ja Polüneesia teiste saarte elanikud samasuguseid orienteerumisvahendeid ei kasutanud, sest nad kõik olid omavahel kaugete merereiside kaudu ühenduses. Hambruch uuris seda küsimust vahetult kohapeal ja leidis, et kirjeldatud meresõiduorientiiride süsteemi tekkimist soodustas Marshalli saarestiku rohkete atollide eriline asend. Marshalli saarestikus laiuvad atollid kahe tihedalt teineteise ligi seisva paralleelse ahelikuna mitmesaja ruutkilomeetri suurusel alal ning asuvad teiste ida-lääne suunas paiknevate Mikroneesia saarte suhtes risti. Oma erilise asendi ja ulatuse tõttu püüavad Marshalli saarte atollid edelast ja kirdest tulevad lainevoolud kinni. Kui lainetus põrkab vastu saart, muudab see oma suunda. Nii kirdest kui edelast tulev lainetus jaguneb kaheks lainevooluks, mis saarest mööda jõudes püüavad taas ühineda ja endises suunas edasi liikuda. Mõlema lainevoolu lõikumiskohal tekivad seetõttu niinimetatud sõlmed. Need sõlmed asuvad kõik ligikaudu ühel sirgjoonel, mis saarega lõikub. Kõik need nähtused on hoolikalt läbimõeldud süsteemi viidud ja navigatsioonikaartide koostamisel aluseks võetud.

Kuid kõigist neist teadmistest ja kogemustest hoolimata teavad Mikroneesia ning Polüneesia julged meresõitjad hästi, et loodusjõud on väga võimsad. Seepärast tõi kapten iga meresõidu eel jumalusele ohvri ja püüdis oraakli abil selgitada, millal on kõige soodsam välja sõita. Seejuures teadis kapten juba oma kogemustest, et head ilma võis aastas ainult teatavatel kuudel oodata. Pikemad reisid toimusid etappide kaupa, vahepeatustega teel asuvail saartel.

Marsruut Japi saarelt Mogemogi saarele

Iga kapten arvestas oma sõidul niinimetatud hädasaart, kus ta võis tormi korral kursist kõrvalekaldumisel peatuda. Kogu sõidu ajal kontrolliti pidevalt selle hädasaare asukohta, et esimesel vajadusel kohe kurss sellele võtta. Näiteks meresõit Japi saarelt sellest ida pool asuvale Mogemogi saarele toimus järgmiselt: esimese nelja «miili» kestel oli peaorientiiriks Orioni vöö, järgmise «miili» kestel — Plejaadid, edasise nelja «miili» jaoks — Aldebaraan ja viimase «miili» jaoks jälle Plejaadid. Sellel kursil oli Fais hädasaareks. Maa läheduse üheks kindlaks tunnuseks oli niinimetatud saarepilveke, mis alati püsib suures kõrguses isegi kõige lamedamate atollide kohal, ja mikroneeslasest või polüneeslasest kapteni terav silm märkas seda maa lähedust ennustavat saarepilvekest kohe.

Oma suurte meresõidukogemuste ja ohjeldamatu tungi tõttu, mis mikroneeslasi ja polüneeslasi kaugustesse ahvatles, said nad üha uute saarte avastajateks Vaikses ookeanis ja kuni suurte maadeavastuste ajajärgu alguseni tegid need rahvad pidevalt pikki merereise, mis nende geograafilist silmaringi laiendasid. Juba enne eurooplaste saabumist Ida-Aasiasse olid mikroneeslased oma paatidel selle rannikuni välja jõudnud, nad tundsid päris hästi Filipiine ja Bismarcki saarestikust ning Uus-Ginea põhjarannikust oli neil väga selge pilt. Sama võib ka polüneeslaste kohta väita. Et ühelt saarestikult teisele jõuda, tuli

neil veel suuremaid vahemaid merel ületada, sest Mikroneesiaga võrreldes olid Polüneesia saarestikud tohutu suurel alal laiali pillatud ning siin oli vahemaabumisteks hoopis vähem võimalusi.

Milliste kaugustega on Polüneesias tegemist, selle üle võib järgmise fakti najal otsustada: tugev loodetuul ajas samoalaste paadid Australi saarte juurde, seega umbes tuhande meremiili (= 1800 km) kaugusele. Veel suurema vahemaa oli sunnitud katma üks polüneeslaste paat, mis sõitis välja Mangareva saarelt (Tuamotu saarestikus) ja jõudis Sikayana atollini, mis asus lõunapoolsetest Saalomoni saartest idas. See paat sõitis niisiis 3700 meremiili. Sada aastat tagasi lahkus Samoalt, kus oli sõda puhkenud, umbes sadakond meest, naist ning last, et varju leida Tonga saartel, mis asusid neljasaja meremiili (= 720 km) kaugusel. Kuid tuul ajas nende paadid Efate saarele (Uus-Hebriidide saarestikus) ja põgenikel tuli katta kaugus, mis oli ainult paarsada meremiili lühem kui Havai saartelt Kalifornia rannikuni.

Kõigist meresõidukogemustest ja teadmistest hoolimata langesid paljud polüneeslased Vaikse ookeani loodusjõududele ohvriks. Hamburgi Lõunamere-ekspeditsioonist osavõtjad päästsid ühe rühma polüneeslasi viimasel hetkel traagilisest hukkumisest. Selle ekspeditsiooni päevikust loeme: «25. august 1909 ... Hommikul kella kümne paiku märkasime silmapiiril paati. Võtsime kursi paadile. Selle meeskond annab meile mattidega signaale. Meie laev läheneb aeglaselt paadile ja võtab näljast kurnatud meeskonna pardale. Need on inimesed Mogemogi saarelt — 7 meest, 2 naist ja üks poiss. Nad olid juba 20. juulist peale — 36 päeva — merel. Pääsnud jutustasid meile järgmist: $5^1/_2$ kuu eest olid nad Japi saarele sõitnud ja alustasid seejärel tagasireisi. Teel kerkis tugev kirdetuul, mis tormiks paisus. Maru muutus nii metsikuks, et hulk paate, kellega koos purjetati, kaotasid kursi ja aeti tuule ning lainetega laiali. Seejärel jõudsid nad viie päevaga Thilluani saarele ja sealt Kiwuani Filipiinides.

Thilluanil viibisid nad kolm kuud. Siin ehitasid nad endale onni ja said kahelt kohalikult filipiinlaselt toiduaineid. Vastutasuks andsid nad kalu. Kui juba pikemat aega läänetuul oli puhunud, leidsid nad, et nüüd on paras aeg kojusõitu alustada. Paate juhtisid kolm kaptenit — Ruch, Marafell ja Poll. Kuid juba kolmandal reisipäeval

halvenes öösel ilm. Paadid esimese kahe kapteniga jõudsid Palau saarele, aga kolmas paat koos flotillijuhiga triivis veel 36 päeva mööda ookeani, kuni me ta päästsime. Toiduvarud olid juba läbi. Nad said filipiinlastelt oma kaunite kodukootud niudemattide vastu 800 kookospähklit, 25 naela riisi, lihakonserve ja kaks vaati vett. Sellest toiduvarust pidi teekonna esimese etapi jaoks Kiwuanist Palauni jätkuma. Sealt taheti Japi saarele purjetada ja siis edasi Mogemogile.

Kui me need inimesed pardale võtsime, olid nad näljast ja janust suremas. Möödunud ööl sadas vihma ja nad olid endale vihmavett pisut varuks kogunud. Kuid seni olid nad 20 päeva ainult soolast merevett joonud, laskudes selleks üle parda õlgadeni vette. Sel kombel sai ka keha vajalikul määral niisutada. Täna hommikul olid nad kurkumijuuri keetnud ja selle kollast värvileent söönud! Siis nägid nad meie laeva, mis nad päästis . . .»

KOGUKOND

Mikroneeslaste, eeskätt aga polüneeslaste ühiskondlik kord on tunduvalt diferentseeritum kui paapuatel ja melaneeslastel. Eriti iseloomulikud on neile väljakujunenud seisuslikud erinevused. Hoolimata sellest, et paljudel saarterühmadel on sajandite jooksul suuri muutusi toimunud, võib siiski nende kunagise ühiskondliku struktuuri kohta järeldusi teha, kui lähtuda teatavatest mõistetest pärismaalaste sõnavaras. Kõige paremini olid sotsiaalsed suhted jälgitavad Seltsisaartel. Siin moodustasid suurpealikud koos oma perekondadega aristokraatia, kellele allusid vasallid ja pärisorjad. Saarestiku elanikkonna mitmesuguseid kihte ühendas omavahel aga salaorganisatsioon Areoi. Etnograafide põhjalike uurimustega tehti kindlaks, et Seltsisaarte algasukate hulgas leidus teatav võrdlemisi hiline etniline kiht. See kiht moodustas pärismaalaste aristokraatia ja oli kogu tolle kõrgelt arenenud kultuuri kandja, mis kõigile saarekultuuridele nende nüüdse ilme andis. Peale taevajumala Tangaloa kultuse viis see aristokraatia sisse rangelt reglementeeritud seisusliku etiketi, kaugesõidu merel, mitmesugused kala-

püügimeetodid, kunstipärase kudumis- ja punumistehnika* ning palju muud. Elanikkonna põhimass, mis kujutab endast nimetatud saarte muistset etnilist kihti, jaguneb elukutsete järgi talupoegade, puuseppade, sõdurite jne. klannideks ('ati), kel on oma lokaalsed kaitsejumalad. Vanapolüneesia talurahva, kes elas väikestes külades, ühendas suuremateks administratiivseteks üksusteks (mataeinaa) hiljem sisseränd naud aristokraatlik kiht, mille esindajad väitsid, et nad põlvnevad jumalatest. Kogu muu elanikkond oli kohustatud andameid andma ja kaitseteenistusest osa võtma ning nende senised poliitilised juhid nimetati uue aadli poolt alampealikuteks.

Paljud reisikirjade autorid olid suurpealikute võimust ja väärikusest nii hämmastatud, et nimetasid neid «kuningateks» ja nende valdusi «kuningriikideks». Oma võrdluses lähtusid nad Euroopa oludest, kuid võrdlus ei vasta faktidele. Võtame näiteks Tahiiti saare ühiskondliku struktuuri, mida Mühlmanni kriitiliste uurimuste tõttu kõige paremini tuntakse ja mis teiste Polüneesia saarte omast oluliselt ei erine. Aadlikiht, keda ari'iks või alikiks nimetati, elas arhipelaagi saartel sugukonniti. Kuna need sugukonnad oma päritolu jumalatest tuletasid, saavutasid nad autohtoonse elanikkonna hulgas suure mõjuvõimu ning olid viimasest oma kõrgema kultuuri ja suurema vitaalsusega igati üle, nii et nad raskusteta ka poliitilise juhtimise enda kätte võisid haarata. Igatahes ei jäänud tulemata võitlus võimu pärast, mille poolest Polüneesia ajalugu nii rikas on. Üksikud poliitilisest auahnusest aetud suurpealikud suutsid relvajõul oma võimu alla kiskuda terve rea saari. Nii õnnestus XIX sajandi algul Manono saare valitsejal O le Tamafaingal kogu Samoa saarestiku alistamine. Ta ei suutnud kuigi kauaks oma võimu säilitada, sest 1829. aastal despoot tapeti. Eelkõige on aga kolm valitsejat oma nime maailma ajalukku kirjutanud, sest nad rajasid oma vallutusplaanid valgete kolonisaatorite toetusele: Kamehameha I Havai saartel, kelle dünastia kukutati aastal 1893 revolutsiooni teel; Pomare I († 1803) koos oma järglastega Seltsisaartel, kes seal valitsesid kuni aastani 1880,

---

* Tõelist kangakudumist Okeaania saarte enamikul ei tuntud. Erandiks on ainult Lääne-Mikroneesia saared (Indoneesia mõju) ja Uus-Meremaa, kus maoorid primitiivset vertikaalset kangaspuud kasutasid. *(Tõlk.)*

mil see saarestik prantslaste poolt annekteeriti; ja lõpuks Taufaahu Tonga saartel, kes end kristlikuks kuningaks Georg Tupou I nimetas († 1893) ja kelle järglasena seal praegu kuninganna Charlotte Tupou valitseb.

Saare valitseja oli ühtlasi sugukonna pea. Temale kuulus ka niinimetatud marae — pikliku põhiplaaniga astmeline korallplaatidest püramiid, iga sugukonna püha sümbol. Säärase püramiidi astmeil oli igal sugukonnaliikmel oma istekoht, millega olid tema teatavad õigused maaomandile seotud. Teatavat piirkonda või koguni tervet saart valitsevale sugukonnapealikule allusid niinimetatud kohalikud pealikud, kes samuti aadliseisusesse kuulusid. Samoa saartel kuulusid viimaste hulka ka oraatorpealikud (tulafale), kes kogukonna koosolekuil (fono) oma kõneosavusega pealtkuulajaid võlusid. Samasugused suhted valitsesid ka Mikroneesias, näiteks Palaul, Kusael ja Ponapel.

Pärismaalaste aadlil olid igasugused privileegid. Ainult aadlikud tohtisid teatavat riietust ja teatavaid ehteid kanda, mõningaid neist ainult sugukonna pealik. Nii kandsid Tahiitil aadliseisusest inimesed — ari'i rahi — oma kõrge päritolu tunnusena haruldase papagoiliigi punastest ja kollastest säravatest sulgedest vööd ja kookospalmilehtedest peakatet, mis oli samuti sulgedega kaunistatud. Kui keegi niisugustest aadlikest ametisse astus, anti need ari'i rahi tunnused preestri poolt pidulikul tseremoonial talle kätte jumal Oro juuresolekul, kelle kujult sel puhul kate kõrvaldati. Havai saartel olid ilmaliku võimu tunnusteks kollaste ja punaste sulgedega garneeritud mantlid, õlakatted ja kiivrid. Niisama uhke ja silmatorkavalt ere oli ka Samoa saarte aadlike riietus. Niuete ümber kanti mingisuguse põõsa peenetest niinekiududest hatust matti — 'ie sina. Väliselt meenutas matt karusnahka: mati sisekülg oli täiesti sile, aga välisküljel rippusid tihedalt 10 kuni 20 sentimeetri pikkused niidid. Kuid aadlikud kandsid 'ie sina asemel ka 'ie toga-matti, mis oli *Freycinetia*-lehtede peenetest kitsastest ribadest punutud ja punaste papagoisulgedega ääristatud. Kaelas kanti hästi lihvitud vaalahammastest keed. Kee koosnes tosinast vaalahambast, mis olid kuni 20 sentimeetrit pikad ja 5 sentimeetrit laiad. Vaalapüüki pärismaalased ei tundnud, seepärast saadi seda tugevat ja kaunist materjali ainult randa uhutud surnud vaaladelt. Kuna seda ainult haruharva juhtus, siis pidi iga

pärismaalane surmanuhtluse kartusel oma leiust kohe võimudele teatama ja vaalahambad pealikule loovutama.

Samoa aadli omapäraseks seisusetunnuseks oli peakate tiga. Tiga on tore naiste juustest parukas. Säärane parukas immutatakse lubjaga ja hoitakse mõned nädalad väljas tuule käes, töödeldakse siis metsikute apelsinide mahla ja kookosõliga, mille tagajärjel parukas muutub erepruuniks. Parukale püstitatakse punaste sulgedega kaunistatud kolmest pulgast kerge toestik, mille aluseks on pärlmutriga kaetud viisnurkne kilpkonnakilp. Selle soengu juurde kuulub veel laubakee laevukese metalliliselt läikivatest karbitükikestest. Samoa saartel neid teokarpe ei ole ja seepärast pidid siinsed pärismaalased neid Tonga saarte elanikelt hankima.

Valitsejale osutatavate auavalduste ulatus olenes tema poolt valitsetava kogukonna suurusest. Tonga saartel oli valitseja kultus nii suur, et teda — tui-tongat — peeti jumaluseks. Seoses sellise kultusega tekkisid mitmed keelud, millest kui tabudest rangelt kinni peeti. Nii näiteks ei tohtinud valitseja «püha» isik võõra maa peale astuda, sest selle tagajärjel oleks tema väga mõjukas jõud maa sisse tunginud ja harilikud surelikud ei oleks enam saanud selle koha peale astuda. Selle vältimiseks kandsid teenrid teda kandetoolil või lihtsalt oma õlgadel. Ainult need teenrid tohtisid valitsejale pakutavaid asju talle üle anda. Valitseja isiku pühadus ei lubanud, et keegi oleks tema söömist pealt näinud ja seepärast sõi ta alati üksi. Valitsejaga suhtlemisel pidid alamad oma ülakeha kuni vööni paljastama, tema majas tohtis talle ainult kummargil läheneda ja rääkida temaga tohtis ainult sosinal ning istuli. Jutuajamisel valitsejaga tuli erilist õukonnakeelt kasutada, see tähendab mitte argikeeles, vaid valitud väljendusviisis rääkida. Kui mõne ari'i majast sõitis mööda paat, siis sõudjad ei tohtinud laulda, nagu see aerutamisel muidu kombeks oli.

Neid tabueeskirju pidid ka Tongale saabunud esimesed eurooplased-reisijad respekteerima. Nendest üleastumine põhjustas tihtipeale konflikte ja koguni pärismaalaste vaenulikkust. Kui aga mõni pärismaalane ise juhtus tabust üle astuma, siis oli ta veendunud, et nüüd ootab teda mõni raske haigus või koguni surm. Et end tabust üleastumise ohtlike tagajärgede vastu kaitsta, «puhastavad» pärismaalased end sagedasti pühitsetud kookospiimaga.

Polüneesias kehtis omapärane komme: kui valitsejal sündis esimene poeg, siis loobus ta formaalselt oma võimust esmasündinu kasuks. Siitpeale peeti tema pärijat sugukonnapeaks ja teda austati nagu jumalust. Kui esmasündinu juhtus tütar olema, siis olid ka temal samad õigused. Samoa saartel omandas ariki tütar erilise eelisseisundi siis, kui ta «külaneitsiks» (taupou) määrati. Vanemad aadlinaised hoolitsesid tema eeskujuliku kasvatuse eest, käisid alati temaga kaasas ja vastutasid tema neitsilikkuse eest. Ka taupou pidi teatavaid naisetöid tegema (punuma ja puuniinest riiet valmistama), kuid ta ei tarvitsenud rasket põllutööd teha ega kalastamas käia, sest ta ei tohtinud pruuniks päevituda — hele nahavärvus oli aadliku tunnuseks. Värske näojume saavutamiseks kasutas ta kurkumipuudrit. Rohkesti aega nõudis taupoul ka oma õrna keha eest hoolitsemine, sest teda peeti Samoa kõige kaunimaks naiseks. Taupou suples iga päev meres, salvis oma keha parfümeeritud kookosõliga, et nahk pehme ja elastne oleks, sest nii nõudis komme. Külaliste vastuvõtmisel esindas taupou kogu küla, seejuures abistasid teda samaealised neiud, kelle juhiks ta oli. Pidulikult ehituna jälgis ta külaliste kostitamist ja, mis peaasi, — tema oli see, kes valmistas kaavajooki. Kõigil esinduslikel üritustel oli tema see, kes oma kaaskonnaneidudega tüüpilisi istumistantse demonstreeris. Juhtus muidugi ka seda, et teiste arikite pojad taupoule silma heitma hakkasid. Aga niipea kui ta abiellus, omandas taupou tiitli üks tema õdedest või mõni teine noorem ja vallaline naissugulane.

Alipia, esimene oraatorpealik, oli nõukogu kokku kutsunud. Täis põnevat ootust istusid mehed Leulumoega «suures majas». «Suur maja» oli ovaalne, järsu lehtkatusega hiiglaehitus. Maja üks sein oli kookospalmilehtedest punutud mattidest ja need matid olid nüüd kõrgele üles tõmmatud. Jahe meretuul silitas kergelt tihedasti üksteise kõrval istuvate tõmmunahaliste meeste päid. Massiivse tugisamba ees istus suurpealik Tamalelangi oma matttroonil. Käes hoidis ta regaalina lühikese käepidemega peenikestest kookosniinekiudest lehvikut. Tema mõlemal käel istusid tähtsuse järjekorras kohalikud pealikud ja muud aukandjad. Ngaui, külaneitsi, istus oma eakaaslastega maja pikiseina ääres ühe tugiposti ees, nagu see juba iidsest ajast oli taupoule ette nähtud.

Alipia tõusis püsti ja toetus raskelt oma oraatorisauale. Aeglaselt libises tema pilk üle rahvahulga. Tema näost oli näha, et ta oli erutatud. Alipia avas koosoleku kõnega, mis oli hästi sõnastatud:

«Ole tervitatud, Safotulafai pealik!
Tervitan sind, Laumua valitseja!
Tere tulemast, meresõitjate pere sugukonnapealik Manono saarelt!
Tere tulemast, teie Tuamasagost!
Ole tervitatud ka sina, Fonoti kapten!»

Kujukate ja kaunite sõnadega tänas Alipia kõiki pealikuid temale küllatulekuga osutatud au eest ja palus jumalaid, et nad suurpealikule elu ning tervist annaksid. Vaevalt jõudis Alipia istuda, kui Tamalelangi enda oma matttroonil püsti ajas ja kehtestatud uute seaduste vajalikkust oma läbimõeldud mõjukas kõnes põhjendas. Ta hoiatas tõsiselt nendest üleastujaid, sest kes nende vastu eksib, sel tuleb vähemalt kaks siga ja sada taromugulat trahvi maksta. Niipea kui Tamalelangi oli oma kõne lõpetanud, võtsid üksteise järel sõna oraatorpealikud ja kinnitasid sama. Lõpetuseks ütles Alipia:

«Vaadake! Minu käes on kaavajuur. Andkem see meie taupoule, meie armsale Ngauile!»

Naeratades võttis Ngaui Alipia käest kaavajuured. Ngauid abistavad neiud seadsid tema ette suure lameda puuliua ja mõned kookospähklikoorest nõud, mis olid selge allikaveega täidetud. Iga neiu hammustas kaavajuure küljest mõned tükikesed, mis nad suus hästi peeneks närisid ja siis puuliuale sülitasid. Seejärel kallasid neiud puuliuale ettevaatlikult kookosnõudest allikavett. Ngaui võttis kimbu hibiskuselehtede peenestatud kiudusid ja segas nendega jooki. Seejärel võttis ta läikivaks poleeritud kookosnõu — suurpealiku peekri. Ngaui kõrvaldas ettevaatlikult hibiskusekiud ja valas peekrisse sogast vedelikku. Nüüd võttis Alipia Ngaui käest peekri ja ulatas selle sügava kummardusega Tamalelangile. Suurpealik haaras väärikalt peekri ja tõstis suule. Sulgenud naudingust silmad, tühjendas ta aeglaste sõõmudega peekri ja viskas selle kaugele eemale, sest ükski surelik ei tohtinud seda peekrit enam puudutada.

Nüüd hüüdis Ngaui: «Kaava on valmis!» Kõik koosole-

kul viibijad plaksutasid rõõmsalt käsi. Alipia tõusis püsti. Väärikalt astus ta taupou ette ja sõnas koosviibijate poole pöördudes:

«'Ua usi le 'awa! Kaava on valmis! Nüüd jagan ma seda kõigile. Tulgu keegi teist siia ja kandku see laiali!»

Keegi noormees astus Alipia ette. Jälle riisus Ngaui vedelikult hibiskusekiud ja laskis kaavajooki kookospeekrisse voolata. Alipia haaras peekri ja ütles: «See on pealik Suatele peeker!» ja ulatas peekri noormehele, kes selle kummardades Suatelele kätte viis. Nii sai igaüks ranges tähtsuse järjekorras oma kaavajoogi. Alipial ei olnud kerge seda jooki välja jagada, sest kaavajoogi kätteandmisel tuli igaühe poole pöörduda sõnadega, mis tema positsioonile vastasid. Aga selles seisiski Alipia kui oraatorpealiku ülesanne, et ta pidi õukondlikke tseremooniaid juhtima.

Kaavajoogi pidulik väljajagamine lõppes. Kuid koosolekust osavõtjad ei läinud veel laiali, sest nüüd hakkasid kõrged aukandjad välja kuulutama oma kingitusi külarahvale.

«Minult siga ja viiskümmend taromugulat!» hüüdis üks.

«Minu poolt kaks siga ja sada taromugulat!» trumpas teine üle.

«Mul ei ole ühtki siga, minu perel on praegu selle poolest kehvad päevad!» kaebas kolmas.

Lõpuks hüüdis Alipia:

«Meie koosolek on oma kohuse täitnud! Me võime rahul olla!»

Seepeale lausus Suatele:

«Hästi öeldud, Alipia! Oleme sinu otsusega rahul. Kõik on korras!»

Koosolijad lahkusid. Noormehed ruttasid keedukodadesse, et seal kingitud toiduvarusid maa-ahjudes küpsetada. Siin-seal ühinesid perekonnapead väikesteks rühmadeks ja arutasid omavahel uusi seadusi. Kõik olid üksmeelselt arvamisel, et seadused olid täiesti õiglased. Ent oli juba aeg koju minna, et oma perekondadele uudistest jutustada.

Erilise seisuse moodustasid aadlit teenindavad perekonnad, kes pidasid madalamaid päritavaid ameteid. Nende hulka kuulusid mitmesuguste pealikute teenijad, näiteks habemeajajad, toitude ettekandjad, tulevalvurid, käsk-

jalad ja isegi õuenarrid. Polüneesia ühiskonna keskkihi moodustasid väikemaapidajad, keda Tahiitil raatiraks nimetati. Nad varustasid aadlikke toiduainetega ja said selle eest tasu. Samasse keskseisusesse kuulusid ka mitmesugused käsitöölised nagu paadiehitajad, puunikerdajad ja teised. Sõja korral formeerisid pealikud nendest oma sõjaväe. Kuid sellest hoolimata lahutas raatirat ja aadlit sügav kuristik ning abielu nende vahel oli keelatud. Veelgi suurema põlgusega suhtuti sõltlastesse, keda Tahiitil manahuneks nimetati. Manahune moodustas suurema osa rahvastikust ja selle käsutuses ei olnud lappigi maad. Sõltlased olid oma pealikute põllutöölised, kalurid, sõudjad ja sõdurid. Neid peeti heidikuteks *(outcasts)* ja aadel kohtles neid nagu iganes heaks arvas ning sai isegi sellega hakkama, et valis nende hulgast vajaliku inimohvri kultuserituaali täitmiseks. Samal viisil talitati sõjavangidega.

Kuid seisuste rangest eraldamisest hoolimata oli Tahiitil organisatsioon, kes teatavatel pidulikel juhtudel kõik rahvastiku kihid ühendas ja ajutiselt kõik seisuslikud vaheseinad kõrvaldas. Niisuguseks organisatsiooniks oli Areoi «ordu», millel oli melaneeslaste salaliitudega palju ühist. Kuid Areoi-liidul oli ka olulisi täiesti iseseisvaid elemente, mis sellele institutsioonile idapolüneesialiku koloriidi andsid. Areoi «ordu» esines nimelt ka Markiisisaartel. Igaüks võis Areoi liikmeks saada, ükskõik millisesse ühiskonnaklassi ta ka kuulus. Isegi naised võisid sellesse liitu kuuluda. Kandidaat, kes tahtis Areoi liikmeks saada, pidi mõnel avalikul üritusel kõigi ees veenvalt näitama, et temasse on asunud selle liidu kaitsejumal Oro. Seda tõendas ta oma meeletu märatsemissöödstiga. Kui leiti, et teda võib Areoi liikmeks vastu võtta, siis anti talle (täpselt nii nagu melaneeslaste initsiatsioonipidustustel) uus nimi, mida ta siitpeale kandma hakkas. Peale selle pidi kandidaat tõotama, et ta surmab kõik oma lapsed, kes pärast tema liitu astumist peaksid sündima.

Mis põhjustas säärase roimarliku nõudmise? Mühlmann, kes Areoi salaliitu on põhjalikult uurinud, nimetab vanadele teadetele toetudes mitmeid motiive. Ei ole kahtlust, et lastetapmise kombe üheks motiiviks oli väikestel saartel elavate pärismaalaste hirm ülerahvastuse ees. Kuid hoopis suuremat osa etendasid siiski klassi ja perekonna huvide kokkupõrked, sest Areoi-liidu liikmed nende klassikuuluvusest sõltumatult olid omavahel vaba armastuse vahekor-

ras, aga ‚lapsed sellisest vahekorrast olid ebasoovitavad. Võimalik, et selle kombe tekkimist soodustas inimestele omane naudingujanu, kusjuures ei tahetud siiski ka oma privileegidest loobuda. Seepärast arvasid pärismaalased, et see komme on jumalatest sanktsioneeritud. Nagu Suqueliit Uus-Hebriididel oli Areoi-liit mitmesse astmesse jagatud. Vastavalt sellele, kui palju keegi maksta suvatses, võis igaüks astmest astmesse edasi pääseda. Alamasse seisusse kuuluvatele pärismaalastele oli kõrgemasse astmesse pääsemine küllaltki raskeks tehtud, seevastu pealikud kui positsiooniga isikud arvati jalamaid kõige kõrgemasse astmesse. Millisesse astmesse keegi kuulus, seda võis iga üksiku pärismaalase tätoveeringu järgi otsustada: alama astme liikmel ei olnud kas üldse tätoveeringut või kui oli, siis ainult vähesel määral, seevastu kõrgemate astmete puhul oli peaaegu kogu keha üleni tätoveeritud.

Areoi-liidu ülesandeks oli avalike pidustuste korraldamine. Liidu liikmed sõitsid suurte paadiflotillidega ühelt saarelt teisele. Paadiflotilli eesotsas sõitis «püha» laev, kus olid kingitused jumalatele ja pealikule, kelle juurde külla mindi. Maabumisel korraldati ohverdamine ja külastatavale pealikule kingituste (sead, niinekiust riided) piduliku üleandmise tseremoonia. Seejärel korraldasid saabunud etendusi spetsiaalselt selleks otstarbeks ehitatud majades, mida pealtvaatajad suures poolringis piirasid. Etenduse programmi kuulusid meeste pantomiimid ning dramaatilised mängud ja naiste gratsioossed tantsud trummi saatel. Sageli korraldati ka spordivõistlusi nagu maadlust, poksi ja vehklemist, millest liidu nii mees- kui naissoost liikmed osa võtsid. Kõige selle põhjal võiks peaaegu arvata, et areoide puhul oli tegemist rändnäitlejatega. Kuid Williamson suutis tõestada, et need etendused kujutasid endast religioosse funktsiooniga institutsiooni, kus laulude ja dramaatiliste stseenide vormis viljeldi müüte jumalatest ja kosmosest, et maa oleks viljakas ja inimeste heaolu kindlustatud. Aga juba eurooplaste tuleku päevil olid need etendused oma kultusliku iseloomu ja kunstilise ilmekuse kaotanud. Areoi kui liit ei saavutanud mingit poliitilist mõju, ta ei suutnud mingil määral ka küla- või saarekogukonna elu mõjutada, sest kõige kõrgem aste kuulus Areoi-liidus pealikutele, kes täielikult selle liidu tegevust kontrollisid.

Kui maoori hõimud 1860. aasta paiku Uus-Meremaa põhjasaare idarannikul suure kokkutuleku korraldasid, tegid nad tähtsa otsuse, et preestrid peavad maooride kõige vanemad pärimused kirja panema. Selle otsuse viisid täide noored maoorid, kes eurooplastega kokku puutudes olid kirjutama õppinud.

Nad kirjutasid mitmeköitelise teose, mida «Maoori rahva pärimusteks» nimetati. Seda teost hoiti aastakümneid eurooplaste eest saladuses ja alles umbes viiekümne aasta eest muutus see tähtis allikmaterjal neile kättesaadavaks. Teos sisaldab mõtteid kõrgemast jumalast — Iost, kes on «kõigi asjade algus», «nähtamatu» ja «kõiketeadev». Seda jumalat tunnevad ainult vähesed preestrid ja kujutlused temast tunduvad ristiusult laenatud olevat. Kuid John Nicholas, kaine ja asjalik mees, kes aastal 1815 koos esimese misjonäriga Uus-Meremaale tuli, väidab, et maoorid uskusid «kõrgemasse olendisse» juba enne eurooplaste tulekut. Polüneeslaste kosmogoonilise müüdi järgi oli Io esimene eksisteeriv olevus maailmas. Kogu kosmos koosnes veest ja kõikjal valitses pimedus. Seejärel lõi Io oma sõnaga valguse ja lahutas selle pimedusest. Samal viisil tekkisid Taevas ja Maa, mis kehastasid mees- ja naispotentsi, kelle armuembusest sündisid jumalad. Ent mõned nende lastest lahutasid ühisel jõul oma vanemad. Nad tõstsid Taeva kõrgele üles ja seadsid talle postid ning sambad alla, et ta Maaga enam kokku ei saaks. See koletu tegu ajas teised lapsed vihale ja niiviisi sigisid maailma sõda ning surmatoovad relvad. Kui Io, see algjumal, ei tundnud head ega kurja ja kandis Io-mata-wai (armastuse jumal) nime, siis kõik teised jumalad olid liigagi inimlike iseloomujoontega varustatud: nad äratasid kõigis hirmu ning õudust ja olid koguni inimsöödjad!

Taevavõlv jaguneb polüneeslaste arvates kaheteistkümneks üksiktaevaks. Kõige kõrgemas taevas asub Io koos mõnede teiste jumalatega, kes on talle käskjalgadeks ja valvuriteks. Preestrid palvetasid küll salajastes paikades Io poole, kuid Iole ei toodud ohvreid, samuti ei valmistatud tema kujutusi.

Io-kultus oli küll ainult aadli seas levinud, ent on väga tõenäoline, et seda kultust tunti varem hoopis laialdase-

malt ja selle tõid vanimad polüneeslastest sisserändajad endaga kaasa.

Kindel on, et kui esimesed eurooplased Polüneesia saartele jõudsid, oli Io-kultus juba Tangaloa-usu poolt välja tõrjutud, seda eriti Lääne-Polüneesias, kus Tangaload peeti kõrgeimaks taevajumalaks, kellele kõik Io loovad teod omistati.

Ühes polüneeslaste hümnis ülistatakse Tangaload niiviisi:

«Ta oli alati olemas. Tangaloa on tema nimi.
Ta oli ruumi mõõtmatuses.
Ei olnud taevast ega maad,
ei merd ega ühtki olevust.
Kõikjal oli ainult Tangaloa!
Ainult tema oli. Tema oli universum!
Tangaloa on kõige algus,
ta on kalju ja liivatera.
Tangaloa on valgus,
ta on eluidu,
ta on surematu ja tark.
Ta lõi Hawaiki maa.
Hawaiki, suure ja püha!»

Uus-Meremaal ja kõigil teistel saartel, kus veel Iod kui kõigi asjade loojat austati, kuulus Tangaloa Polüneesia panteoni kõige tähtsamate jumaluste hulka. Tangaloa oli üks neist Taeva ja Maa lastest, kes nende vägivaldsest lahutamisest osa võttis. Et oma venna Tawhiri viha eest pääseda, kes kehastas tormi, pidi ta varju otsima meres, mille valitsejaks ta siitpeale sai. Kõik olevused on Tangaloa lapsed. Kuid mõned neist, nagu näiteks sisalikud, tundsid tema ees hirmu ja põgenesid kuivale maale. Samoa saartel peeti sisalikku Tangaloa kehastuseks ja kalurite kaitsejumalaks; talle ohverdatud kala nimetati «Tangaloa kalaks». Veelgi ulatuslikum oli sisalikukultus Markiisisaartel, kus kõikvõimsa Tangaloa auks püstitati kalapüügikohtade lähedusse altarid, millele asetati kalaohvriga urnid. Taiarapu piirkonnas kummardasid kalurid üht monoliiti, milles Tangaloa pidi elama.

Jumal Tane oli Tangaloa vend. Pärast Taeva ja Maa lahutamist muutus ta loomisjõu kehastuseks. Tane lõi kõik

looduses eksisteerivad asjad nagu puud, rohud ja viljad ning andis sellega inimesele, kes samuti oli tema loodud, eluks vajaliku toidu. Nagu maoori teadlane Hongi seletab, on Tane loomisjõu sümboliks Tiki. Kuni viimase ajani tähistati selle sõnaga kõiki polüneeslaste puust või kivist jumalakujusid. Kuid Handy arvab, et need skulptuurid tulenevad fallose sümboolikast, mis Lõuna-Aasias ja kohati ka Okeaanias etendab pärismaalaste kujutluses viljakuse sümbolina tähtsat osa. Uus-Meremaal peeti Tanet metsavalitsejaks ja puunikerdajate, maja- ning laevaehitajate patrooniks. Tane atribuudiks oli kivikirves. Nagu selgub Handy klassikalisest uurimusest polüneeslaste religiooni kohta, tuleb polüneeslaste mütoloogias nii tihti kasutatavat kõnekäändu «Tane vesi» kõike elustavate päikesekiirtega samastada, kuigi siin pole midagi päikesekultusega ühist. Ei ole kahtlust, et tuline päikesekera oli üks polüneeslaste jumalusi, kuid teda ei kummardatud. Ainult Seltsisaarte elanikud pidasid päikest sõjajumalaks ja neil oli ka vastav kultus. Mingit kultust ei olnud ka kuujumalanna Hina auks, kuigi pärismaalased uskusid, et Hina oli see, kes naistele kõik käsitööd — matipunumise, võrgukudumise, puukoorriide valmistamise ning isegi mängud õpetas.

Kuid polüneeslaste peajumalaks oli Rongo, keda Havai saartel Lonoks nimetati. Oma nime tähenduse järgi («müristav», «käratsev») kehastas Rongo vanapolüneeslaste kõue- ja vihmajumalat. Sellisena peeti teda mõistagi kõigi kultuurtaimede ja põlluharimise kaitsejumalaks. Suurejoonelistel pidustustel annetati talle esimesed viljad, temalt paluti ka elustavat vihma, mis hea saagi kindlustaks. Havailased pöördusid tema poole niisuguse palvega:

«Oo, Lono!
Siin on viljad, siin on toidud!
Võta vastu kui ohvriannid!
Kõik need head asjad on sulle, oo Lono!
Lase viljadel põllul ka edaspidi hästi kasvada!
Saada meile elustavat vihma!»

Mõistagi lõid elurõõmu lained sellistel pidupäevadel kõrgemale kui muidu. Peale tantsude ja laulude korraldati õige ulatuslikke spordivõistlusi, mida Havai saartel makahikiks nimetati. Neid võib koguni ühe saarerühma olüm-

piaadideks pidada. Seepärast oli Rongo ühtlasi tantsu-, laulu- ja müsteeriumide jumal. Kuid eduka põlluharimise ja pidude korraldamise eelduseks oli rahu ja seepärast oli külvi- ning lõikuskuudel igasugune sõjategevus tabu. Rongot nimetati seepärast ka rahukaitsjaks. Aja jooksul langesid Rongo funktsioonid jumal Orole (eeskätt Tahiitil).

Purustavat ja hävitavat jõudu kehastas sõjajumal Ku, keda ka Tuks kutsuti. Tema oli Taeva ja Maa vägivaldse lahutamise algataja ning selle tulemuseks oli, et jumalad said valguse ja eluruumi. Selle eest tuli tal oma venna Tormi viha kanda, kes vanematele tehtud ülekohtu eest otsustas kätte maksta. Ku oli kehastunud viha, inimeste neelaja. Vanasti toodi talle Tahiitil esimene kättelangenud sõjavang ohvriks. Havai saartel oli Ku pealikute ja sõdalaste kasti jumal. Hiljem sulas Ku Tahiiti jumala Kailiga ühte ja muutus seetõttu veelgi vägevamaks sõjajumalaks, keda Ku-Kaili-mokuks nimetati. Ku-Kaili-moku oli kuningate dünastia jumal, kellest põlvnes kuningas Kamehameha. Ku-Kaili-moku kõrkjatest punutud kuju, mis oli punaste ja kollaste sulgedega kaetud, kanti varda otsas lahingusse mineva maleva ees. Üks sellistest Ku-Kaili-moku vähestest säilinud kujudest asub Göttingeni ülikooli etnograafiamuuseumis.

Kõige rahvapärasem kuju jumalate hulgas oli igatahes Maui, kellele vastab mikroneeslaste Olufat. Maui on täis igasuguseid vempe, omab suurt nõidusjõudu ja teeb palju imesid. Põlvest põlve jutustatakse tema vägitegudest, mis meenutavad hindude Indra ja skandinaavlaste Thori omi. Nii näppas ta jumal Mahuikelt («vulkaan») või tema tütrelt Pelelt tule ja tõi selle inimestele. Maui heitis päikese ümber köissilmuse, taltsutas tema tormilist jooksu ja seejärel muutusid päevad pikemaks.

Kuidas jumal Maui oma võlukonksuga imelise kala kinni püüdis, selle kohta esitame ühe katkendi Uus-Meremaa muistendist.

Üha kaugemale avamerele laskis Maui oma vendi sõuda. Kuna viimased aga olid juba palju kala püüdnud, tahtsid nad tagasi pöörduda. Maui ei olnud sellega nõus.

«Kannatage pisut, ma tahan oma konksu proovida.»

Vennad küsima: «Mis konksust sa kõneled?»

«Ah, see ei puutu teisse! Mul on oma konks,» vastas Maui.

Seepeale kostsid vennad: «Tee siis ruttu ja heida oma konks merre.»

Kui ta konksu oma rõivastest nähtavale tõi, lõi selle pärlmutrist ehiskate pimestavalt särama. Samuti märkasid vennad, et konks oli rikkalikult lõikmustriga kaetud. See oli lõpmata tore konks. Maui palus vendadelt kalapüügiks sööta, kuid vennad keeldusid.

«Me ei anna sulle mingit sööta!»

Seepeale pigistas Maui käe rusikasse, lõi sellega endale vastu nina ning määris konksu väljapurskava verega kokku. Niisugune oli tema sööt. Maui heitis konksu merre. See hakkas vajuma, üha sügavamale ja sügavamale. Ent mis see siis on?! Konks jäi kuhugi kinni! Maui tõmbas nööri. Konksu otsas oli midagi rasket. Nöör tõmbus pingule. Maui tõmbas konksu üha kõrgemale ja kõrgemale. Meri hakkas kobrutama ja mühisema, otsekui kerkiks merepõhjast terve saar üles. Vendadel läksid hämmastusest suud ammuli, nad lõid kartma ja hakkasid karjuma. Kuid Maui ei teinud sellest väljagi. Vennad pahandasid ja hädaldasid, nutsid ja halisesid.

«Sina meelitasid meid merele, nüüd oleme kadunud, hiiglakala paneb meid nahka!»

Maui aga jätkas loitsimist, et kala kiiremini veepinnale kerkiks. Kui ta lõpetas, kerkis Maui kala veepinnale, õige omapärane kala — tükike suurest emakesest Maast!

Ent kui Maui tahtis allmaailmajumalannat Hine-nui-te-pod võita ja sellega siit maailmast surma jäädavalt kaotada, et niiviisi inimestele igavest elu kindlustada, tabas teda ennast halastamatu saatus — ta pidi surema!

Maui otsis endale reisikaaslasi, kes teda sellel ohtlikul üritusel saadaksid. Temaga olid nõus kaasa minema suur ja väike rändrästas, laulurästas, talvike, linavästrik ning veel paljud teised väikesed linnud. Kui kõik linnud olid kokku kogunenud, asusid nad vastu õhtut koos Mauiga teele. Lõpuks jõudsid nad Hine-nui-te-po maja ette. Jumalanna magas parajasti väga sügavalt. Maui pidas oma sulistele saatjatele kõne ja ütles:

«Mu armsad väikesed sõbrad! Ärge naerge, kui näete mind selle vanaeide keresse pugemas. Ei, ei, palun päris tõsiselt, ärge naerge! Aga kui ma jälle nähtavale ilmun, siis võite naerda nii palju kui süda kutsub.»

Linnud olid seda kuuldes väga ehmunud ja kaeblesid:

«Armas isand, sa saad kindlasti surma!»

Maui aga rahustas neid:

«Kui te minu sisseronimise ajal naerma puhkete, siis äratate Hine-nui-te-po ja ta surmab mu jalamaid. Kui te aga oma naeruga ootate, kuni ma tema suurest suust jälle välja ronin, siis jään ma elama ja vanaeit kärvab.»

Maui väikesed sõbrad tõotasid, et nad ei naera.

«Olgu! Mine siis, meie vapper isand, kuid ole hästi ettevaatlik!»

Seejärel sidus Maui oma relva käe külge ja astus Hine-nui-te-po majja. Siin võttis ta endalt riided seljast. Nüüd võis näha suurepärast tätoveeringut, mille Uetonga oli oma nõelaga Maui puusadele radeerinud. Maui ronis vanaeide keresse. See toiming oli väga naljakas ja väikesed linnud ajasid suled kohevile, et mitte valjusti naerma puhkeda. Lõpuks ei suutnud väike Tiwakawaka, kärbsenäpp, end enam tagasi hoida ja kukkus valjusti lõkerdama. Seepeale ärkas vanaeit, ajas enese kiiresti püsti ja surmas oma hirmsas vihas Maui. Kui Maui oleks õnnelikult allmaailma läbinud, oleks öö- ja surmajumalanna Hine-nui-te-po hukkunud ja surm oleks igavesti hävitatud! Aga juhtus nii, et kärbsenäpi naer tõi Mauile ja seega ka inimestele surma!

Nende tähtsamate jumalate (atua) kõrval, kes on enamikus personifitseeritud loodusjõud, seisavad surnud, kelle hinged pärast keha kõdunemist pika ja ohtliku reisi järel manalasse jõuavad. Manala asub allmaailmas, samuti aga ka läänes, legendaarses Hawaikis — polüneeslaste muistses algkodus.

Laibaga talitatakse üksikuil saarterühmadel väga erinevalt, mis on etnilise segunemisega seletatav. Mikroneesias tuntakse muldasängitamise kõrval, mis toimub kas surnu elumajas või selle läheduses, ka merre matmist, kus laip lastakse merepõhja või pannakse paati, mis lükatakse merele; merre maeti enamasti aadlikud. Sellest tuleb järeldada, et merre matmine on muldasängitamisest noorem. Muldasängitamine on vanema elanikkonna kihi järglaste juures levinud. Polüneesia saartel koheldi laipa väga hoolikalt, eriti aadlike omi, keda juba nende eluajal austati nagu jumalaid. Seejuures on huvitav, et puusärk oli tihti paadikujuline või selleks kasutati lihtsalt paati. Tahiitil ja Markiisisaartel aadlike laibad isegi mumifitseeriti

(komme, mida juba enne Euroopa kolonisatsiooni algust tunti) ja asetati seejärel püha püramiidi marae astmeile. Pärast laiba lagunemist säilitati kolju ja luud erilistes hoidlates, urnides või koobastes, kust nad kultuslike talituste puhul välja võeti, sest pärismaalased uskusid, et surnu mana on ikka veel lahutamatult surnu jäänuste juures. Nii näiteks oli Manahiki saare kaluritel kombeks merele minnes endaga kaasa võtta mõne mõjuka surnud mehe kolju, mida korvis hoiti. Kui lähenes torm, võtsid kalurid sissemähitud kolju korvist välja ja palusid temalt head ilma. Selleks otstarbeks kasutati isegi surnu käe- ja jalaluid.

Tahiiti pärismaalased omistasid ainult teatavatele surnute vaimudele ('oromatua) säärast maagilist võimet ja nimelt neile, kes elusatesse eriti hästi suhtusid. Teised surnuvaimud lihtsalt hulkusid ringi ja hoiatasid oma elusaid sugulasi hädaohu korral, mõned aga koguni hirmutasid ja piinasid inimesi. Igatahes püüdsid pärismaalased surnute vaimudega hästi läbi saada. Lepituseks toodi neile toitu ja ehteid. Surnud pealikule ohverdati orje, Uus-Meremaal poosid lesknaised end koguni üles, et surnud kaasal ka teises maailmas naine ei puuduks. Samoal, Tongal ja Tahiitil oli kombeks sügava leina märgiks end kõndistada. Lõigati maha mõned sõrmelülid või löödi suust mõned hambad välja. Kommet tuleb nähtavasti pidada osaliseks ohvriks.

Mitmel pool Polüneesias oli pärismaalastel surnu vaimust päris reaalne kujutlus, mis mitmeti paapuate ja melaneeslaste «elusa laiba» käsitust meenutab. Tahiitil kehastas surnu vaimu õige omapäraselt kostümeeritud mees. Ta kandis kahest merekarbipoolmest maski, peas oli tal faetoni kohevatest sabasulgedest kroon, rinnal rippus poolkuukujuline pärlmutterkarpidega kaetud lauake ja kaelas väikestest pärlmutterlitritest särav kee. Keha oli tal puukoorriidesse mähitud ja selga kattis sulgedest mantel. Säärases rüüs «vaim», keda saatsid mustaks värvitud ja oma puunuiadega meeletult vehkivad mehed, kuulutas oma tulekut merekarpidest käristiga. Ta käis läbi paiga, kus surnu kord elas, ja tegi tseremoonia lõpul mõned tiirud ümber katafalgile asetatud laiba. Niipea kui elanikud kuulsid protsessiooni «surnu vaimuga» lähenemas, põgenesid kõik kas metsa või kadusid oma hüttidesse, et mitte lasta end veriseks kolkida.

Tahiiti suhtes on eriti märkimisväärne see, et peale salaliidu tunti siin ka surnu vaimu maskiga kujutamise kommet. Need mõlemad kultuurielemendid on Melaneesiale väga iseloomulikud.

Hoopis dramaatilisemalt väljendasid mehed oma kurbust ja leina Cooki saartel. Leinajaid nimetati siin vaimudeks. Need vaimud lavastasid koos naaberpiirkondade sõdalastega lahinguid, mis mõnikord isegi veriselt lõppesid. Markiisisaartel hävitati kogu surnule kuuluv varandus: maja, rõivad ja tarberiistad. Samoa saartel tuli mehe hauale naine ja hüüdis anudes: «Ära kanna meie peale viha, võta kõik haigused endaga kaasa ja lase meil elada!»

Kivist esivanemakuju laguneval terrassil (Markiisisaared)

Selliste tähtsate isikute surma korral nagu pealikud ja preestrid, valmistati nende puust või kivist kujud. Mikroneesias seati need üles esivanematemajades, Polüneesias aga asetati nad templiterrassile. Säärased surnufiguurid, niinimetatud tikid, olid mõnes paigas, näiteks Lihavõttesaarel, koletu suured (kuni kakskümmend meetrit kõrged) ja esimesed eurooplased, kes selle saare avastasid, olid neid tikisid nähes äärmiselt hämmastunud. Lihavõttesaar on paljas, täiesti metsata, kuid skulptorid leidsid seal trahhüüdi näol ideaalse materjali. See on pehme vulkaaniline kivim, millest kogu saar õieti koosnebki. Kiviraiujad said trahhüüti vulkaani kraatrist, kus kujud välja raiuti. Seejärel veeretati need randa ja aeti kivialusele püsti. Kuid mitte kõikjal ja alati ei loonud mikroneeslased ning polüneeslased sääraseid kujusid. Mõnel pool täitsid nende aset fallose- ja menhiritaolised kivisambad. Uus-Meremaal

sümboliseerisid omapärased kepid teatavaid jumalaid. Polüneesia teistes paikades peeti mõlasid, nuie, kivikirveid ja merekarptrompeteid reliikviateks, sest pärismaalaste arvates olid need esemed kunagi jumalate tarberiistad.

Vahendajateks üleloomulike olendite, olgu need siis jumalad, esivanemad või kurjad vaimud, ja inimeste vahel olid teatavad vaimulikud kutserühmad — preestrid, šamaanid, nõiad. Pärismaalaste ühiskondlikus elus mängisid nad niisama tähtsat osa kui puunikerdajad ja tätoveerijad. Preestrid (kahuna ehk tohunga) ei teostanud mitte ainult igapäevases elus teatavaid rituaalseid kombetalitusi, vaid nad korraldasid ja organiseerisid ka ilmalikke tseremooniaid. Peale selle kuulusid nende valve alla pühad templipaigad, nn. marae, nende ülesandeks oli ka kõikide müütide ja pealikute genealoogia meelespidamine. Laudtahvlitele on sellised sugupuud ainult Lihavõttesaarel kirja pandud.* Polüneesia preesterkond oli väga kitsalt spetsialiseerunud. Igal jumalal oli oma preester ja peale selle oli veel preestreid, kes ainult nekromantia (surnute vaimude väljakutsumise), nõiduse, ravimise või ennustamisega tegelesid.

Kõiki neid laialdasi teadmisi õpetati erilistes koolides, mis preestrite järelkasvu eest hoolitsesid. Mõne kuu kestel õpetati neis koolides mütoloogiat, astronoomiat, ajaarvamist, ajalugu, kultuslikke riitusi ja muud. Preestrikandidaadid pidid spetsialistide kolleegiumi ees eksami õiendama ja alles seejärel võeti nad pidulikult preestriseisusesse vastu. Kuna pealikud Polüneesias nii sõjas kui ka rahuajal preestrite toetust vajasid, oli preestrite poliitiline mõju küllaltki suur. Mikroneesia väikestel atollidel olid ühiskondlikud suhted lihtsamad, sest siin täitis preestri ülesandeid veel sugukonna vanem või pealik. Samal põhjusel ei esinenud neil saarekestel ka poliitilisi konflikte.

Preestriametit pidasid ainult mehed. Naised võisid küll mitmesuguseid lihtsamaid riitusi täita, kuid preestriseisusesse nad ei pääsenud. Preesterkonna hulka loeti ka abijõudusid (kahu), kes kultusetalitustel väiksemaid ülesandeid täitsid. Oma erilist ühiskondlikku seisundit rõhutasid preestrid erilise rõivastuse või insiigniatega. Markiisisaar-

---

* Lihavõttesaare kirja seni veel hästi ei tunta ja seepärast on raske üksikute laudtahvlite sisu üle otsustada. Kuid arvata võib, et nendel ka genealoogiaid leidub. *(Tõlk.)*

tel kandsid preestrid valgest puukoorriidest laiu kitleid, Havai saartel aga piirdusid nad lihtsa niudevööga, mis samuti oli valgest tapast valmistatud. Tahiitil kandsid nad õhukest punutud mattvööd, ülakeha aga jäeti paljaks. Eriti pidulikel juhtudel kandsid nad ka kõrkjatest peenelt punutud silindrit. Mikroneesia saartel, mis materiaalselt kultuurilt olid kehvemad, kuulus preestri atribuutide hulka ka suur punutud lehvik ja nõiduslehtedest kimp, mida kaelas kanti.

Hoopis teistsugused funktsioonid olid niinimetatud prohvetitel (kaula). Kauladeks võisid olla niihästi mehed kui ka naised. «Teise maailmaga» astusid nad kontakti müstilise transiseisundi abil. Säärane psüühiline seisund saavutati autosugestiooni teel, milleks pidevalt üksisilmi mõnele jumalusesümbolile vaadati või joovastavat kaavajooki kasutati. Kui transs oli saavutatud, siis oli see märgiks, et kaula oli jumalusest või vaimust inspireeritud. Transis muutus kaula rahutuks, tema lihased hakkasid tõmblema, nägu moondus, silmad muutusid metsikuks, sageli hakkas ta mööda maad väherdama ja suu vahutas. Säärases olekus tegi ta metsikuis karjatustes või sosinal jumaluse tahte teatavaks. Kaulad olid vastava jumaluse või vaimu vahendajad ja pole kahtlust, et nad omasid hüpnootilisi võimeid. Niisugused prohvetid olid ühiskonna teenistuses, kuid nad täitsid ka üksikute perekondade ja eraisikute tellimusi.

Peale selle tunti veel ka oraakleid. Nende ülesandeks oli jälgida üleloomulike olendite inkarnatsioone mitmesuguste loomade näol ja nende käitumisest jumaluse tahteavaldust välja lugeda. Oma kutselt olid oraaklitele väga lähedased ennustajad, kes näiteks Havai saartel ennustasid tulevikku ohvrilooma sisikonna järgi. Ei puudunud ka unenäoseletajad ja maagid, kes haigeid ravisid, ent kaasinimestele ka igasuguseid hädasid kaela nõidusid.

Kultusepaiku oli mikroneeslastel ja polüneeslastel väga mitmesuguseid. Nii oli igas tantsu- või tätoveerimismajas, paadiehituskojas ja ka muis paigus vastava jumaluse jaoks oma pühamu. Sama kehtis ka eluhoonete suhtes, kus iga perekond hoidis oma surnute reliikviaid kastis. Avalikeks kultusepaikadeks olid lamedad, kividega vooderdatud laiaastmelised muldpüramiidid (marae). Kõige suurem marae asus Seltsisaartel, see oli 13 meetrit kõrge, 80 meetrit

pikk ja 24 meetrit lai. Püramiidi astmetel seisid puust või kivist jumalakujud. Muldpüramiidide juurde maeti suurpealikuid ja seal ohverdati loomi ning inimesi. Maraed olid aga ühtlasi asüüliks tagaaetuile, kes siin kaitset ja pääsemist leidsid. Sääraseid püramiiditaolisi ehitusi ei tundnud ainult maoorid Uus-Meremaal. Maoorid matsid oma pealikuid tarastatud maatükile küla läheduses, matusepaika jäeti ka surnu riided ja ehted. Seda paika külastasid preestrid, kui nad oma jumalatega vestelda tahtsid.

Mikroneesia ja Polüneesia rahvad olid kaugete Vaikse ookeani saarte viimased asustajad. Kuna nad asusid nendele saartele mitte väga ammu, siis on sellega ka seletatav, miks nende religioon teiste Lõunamere rahvaste omast nii kauge ja erinev on. Nimekad teadlased on juba korduvalt tõmmanud paralleele mikroneeslaste ning polüneeslaste usundi ja Lõuna- ning Ida-Aasia kõrgelt arenenud religioonide vahel. Polüneeslaste usund sisaldab endas niihästi vedaismi ja brahmanismi elemente kui ka hinduismi ja budismi sugemeid.* Kõik need elemendid sulasid Polüneesias ühiseks tervikuks. Handy näeb Tangaloa kultuses isegi teatavat sidet vana Hiina usuliste kujutlustega (Tangaloa = Tan-kah-lo)!

HÜPE TSIVILISATSIOONI

Viimase kolmesaja aasta jooksul, mil valge inimene ja koos temaga ka euroopalik tsivilisatsioon Polüneesia saartel takistamatult on levinud ja muistseid saarekultuure muutnud ning koguni hävitanud, on pärismaalaste arv pidevalt langenud. Mitte alati ei põhjustanud seda sõjalised kokkupõrked valgete kolonisaatoritega ja sissetoodud epideemiad (gripp Samoal 1918. a.). Rahvaarvu kohutava languse põhjustas eeskätt hüpe minevikust tänapäeva, mis nõrgestas polüneeslaste psüühilist vastupanu, sest nad ei olnud selleks ette valmistatud. Kuid sellest hoolimata on polüneeslased osalt selle kriisi päris hästi üle elanud. Alles viiekümne aasta eest kardeti, et polüneeslased pikapeale välja surevad. Kuid uuemad uurimused näitavad, et

* Hüpoteesi India religiooni, eriti brahmanismi ja budismi mõjust polüneeslaste usundile tuleb väga küsitavaks pidada. *(Tõlk.)*

seda siiski ei juhtu. Näiteks oli Tonga saartel pärismaalasi 1921. aastal 24 000, aga 1953. aastal juba 51 400; Samoa arhipelaagi läänepoolsetel saartel tõusis pärismaalaste arv 33 300-lt (1921) 74 600-le (1950). Teiselt poolt tõkestas seda rõõmustavat arenguprotsessi võõramaiste asukate tugev juurdevool sellistele saartele nagu Uus-Meremaa, Havai ja Tahiiti ja selle tulemuseks oli kohalike pärismaalaste arvu järsk langus. Eriti kehtib see Havai saarte suhtes. Aastal 1937 oli siin puhtaverelisi algasukaid 21 400, aastal 1948 oli neid aga ainult 10 600 — nad sulasid üha enam ja enam teiste rahvusrühmadega kokku. Möödunud sajandi keskel hakati Havai saartel suhkrurooistandusi rajama ja selle tagajärjel muutus siin 1930. aastaks rahvastiku koostise pilt järgmiseks:

havailasi	22 600	korealasi	6 500
hiinlasi	27 200	puertoriikolasi	6 600
filipiinlasi	63 000	valgeid	72 500
jaapanlasi	140 000	segaverelisi	28 000

Järelikult oli saarte algasukaid juba 25 aasta eest ainult 6% kogu rahvastikust! Kuna tänapäeval võõramaiste sisserändajate hulk kiiresti kasvab — rahvastiku üldarv oli 1948. aastal juba üle poole miljoni —, langeb polüneeslaste protsent veelgi järsemalt.

Kuigi kohalike maooride arv Uus-Meremaal pärast XIX sajandi teisel poolel toimunud tugevat langust 1926. aastaks peaaegu kahekordistus (64 000), on puhtaverelisi maoorisid sellest arvust vaevalt 50%. Samasugust pilti võib täheldada ka Ida-Polüneesia saartel, aga kuna saared on siin väga väikesed, siis pole absoluutsed arvud ka nii kõrged.

Polüneeslaste õiguslik seisund erineb melaneeslaste omast ja veelgi enam austraallaste omast. Prantsuse Okeaanias (Tahiiti, Markiisisaared) on polüneeslased formaalselt Prantsuse riigi kodanikud. Samoal on sisepoliitiline olukord veel selguseta. Sealne vabastusliikumine võitleb järjekindlalt oma saarepiirkonna sõltumatuse eest. Havailased on Ühendriikide kodanikud, kuid rasside võrdõiguslikkus seisab ainult paberil. Maoorid Uus-Meremaal on juriidiliselt ja faktiliselt valgetega täiesti üheõigusli-

kud.* Mõnevõrra omapärane on Tonga pärismaalaste seisund — neil on Briti protektoraadi all konstitutsiooniline monarhia. Tonga saari valitseb kuninganna Salotte (Charlotte) Tupou, kes põlvneb Tonga iidsete valitsejate dünastiast. Tonga saarestiku 36 saarel elab 50 000 polüneeslast ja ainult 2000 valget. Neil on Euroopa riikide mustri järgi loodud valitsussüsteem riiginõukogu, ministrite kabineti ja parlamendiga ning kõik valitsuskohad on tongalaste käes. Uuele ajaloolisele etapile üleminek oli tongalastele mitmel põhjusel kergem kui teistele polüneeslastele. Gerd Koch uuris alles mõne aasta eest Tonga poliitilist olukorda kohapeal. Kochi arvates soodustas tongalaste positiivne suhtumine uude tsivilisatsiooni selle üleminekuprotsessi kiiret ja häireteta kulgu. Tongalased taipasid kiiresti, et eurooplaste tööriistad ja tehnilised materjalid võivad neile palju kasu tuua ning orienteerusid ümber. Teiselt poolt said nad vähem eurooplaste rõhumist tunda kui näiteks Tasmaania, Austraalia või Uus-Meremaa pärismaalased. Samuti ei võtnud neilt keegi maad ära ja nad jäid epideemiatest puutumata. Muidugi, kõik need faktid on seletatavad ka selle saarestiku erilise geograafilise situatsiooniga, mis valgetele mingeid rikkusi ei tõotanud.

Kõigi nende asjaolude tõttu on kultuur, mille eurooplased tänapäeval Mikroneesia ja Polüneesia saartel eest leiavad, täiesti teistsugune kui sada aastat tagasi. Värvirikkad mustrilised tapast rõivad, peenelt punutud või kootud niudematid ja Uus-Meremaa linast mantlid on euroopaliku riietuse ees pidevalt taandumas. Põllutöödel ja kalastamisel, kus töövõtted ei ole veel kuigi palju muutunud, on küll ikka veel eelistatav lavalap (niudekate), kuid see on nüüd juba sitsist. Muutunud on samuti ehted, mis tänapäeval on õige armetud ja maitsetud, nad ei ole enam nii uhked ja värvirikkad kui aastakümneid tagasi. Ühiskondlikus elus võib märgata suuri muutusi: aadel on kaotanud oma erilise seisundi, tema privileegid ei kehti enam.

Sellest ajast peale kui Mikroneesia ja Polüneesia saareelanikud hakkasid ise koprat tootma ning niiviisi mõningal määral maailma majandussüsteemi lülitusid, on nad

* Juriidilise (formaalse) üheõigusluse on maoorid endale ise kätte võidelnud, kuid praktilisest üheõiguslusest on veel raske rääkida, sest maoorid kannatavad teravat maanappust. Maa on anastanud Uus-Meremaa valitsus ja farmerid, mistõttu maooride suurema osa majanduslik seisund on õige ebarahuldav. *(Tõlk.)*

õppinud ka raha väärtust tundma. Sellega on aga ühtlasi saareelanike kogu senine mõtlemisviis muutunud. Pärismaalased ei tee enam pikki mereretki oma paatidel, sest eurooplaste laevad hoolitsevad ühenduse eest saarte vahel. Endiste balanssiir- ja kaksikpaatide asemel kasutavad mikroneeslastest ja polüneeslastest meremehed Euroopa paate ning oskavad tänapäeva navigatsiooniaparaatidega niisama hästi ümber käia nagu Euroopa meremehed. Misjonäride pikaajalise tegevuse tõttu on pärismaalaste kujutlused jumalatest ja vaimudest ristiusuga (katolitsismi ja protestantismiga) asendatud. Endine vaimulik seisus (preestrid, prohvetid jne.) on välja suremas. Kuna Polüneesias kehtib 6-ndast kuni 14-nda eluaastani koolikohustus, lülitub Polüneesia noorsoo teadvus üha enam ja enam tänapäeva vaimumaailma. Peale algkoolide on Polüneesia saartel keskkoole, õpetajate seminare ja kutsekoole. Polüneeslastele on avatud ka võimalus ülikoolihariduse omandamiseks välismaal (peamiselt arsti- ja õigusteaduse alal).

On erakordselt märkimisväärne, nagu väidab Koch, et pärismaalased nende uute eluvormide suhtes mitte mingit vastupanu ei avalda. Nende juures ei esine ka seda vaenu eurooplaste vastu, mis on nii omane melaneeslastele. Kuid mida enam polüneeslased eurooplastega sadamalinnades kokku puutuvad, seda enam lööb nende usk eurooplaste omakasupüüdmatusse kõikuma. Seda protsessi on eriti mõlemad maailmasõjad soodustanud. Polüneeslane on end alati väärika inimesena tundnud ja on oma väärikust ka avalikult kaitsta osanud. Nüüd on neis loomulik rahvustunne ärganud, mis täielikku poliitilist iseseisvust taotleb. Seda taotlust, mis kunagi oli «kanakile» keelatud, ei saa enam keelata KANAKALE, INIMESELE!

LISA

Rahvastik

Austraalias oli 1935. aastal ümmarguselt 54 500 puhtaverelist pärismaalast ja 6,5 miljonit eurooplast. Need kaks põhilist rahvastiku elementi jaotuvad Austraalia osariikide vahel väga ebaühtlaselt. Eurooplased asustavad peamiselt mandri kagupiirkondi, kuhu kunagi tulid esimesed kolonistid Inglismaalt. Nendest piirkondadest on pärismaalased eurooplaste poolt täiesti välja tõrjutud või koguni hävitatud. Mandri peaaegu puutumata põhjapiirkondades ja asustamiseks ebasobivates loodepiirkondades on pärismaalasi rohkem kui eurooplasi.

Osariigid	Austraallasi	Eurooplasi
Lääne-Austraalia	22 200	421 000
Põhjaterritoorium	17 500	4600
Queensland	12 100	966 000
Lõuna-Austraalia	1750	586 000
Uus-Lõuna-Wales	910	2 630 000
Victoria	48	1 905 000
	54 508	6 512 600

Uus-Ginea kohta täpsed andmed puuduvad, sest seal ei ole seni rahvaloendust veel korraldatud, kuid arvatakse, et Uus-Gineas elab umbes 1 200 000 pärismaalast. Võõramaalastest asukate hulk on äärmiselt väike, Lääne-Irianis on see alla ühe protsendi. Seevastu on täpsed arvud olemas Melaneesia saarte kohta:

Admiraliteedisaared ja lähikond	15 000
Uus-Iirimaa	43 100
Uus-Britannia	97 000
Saalomoni saared	130 000
Santa Cruzi saared	5 100
Uus-Hebriidid	40 000
Uus-Kaledoonia	28 600
Melaneeslasi	358 800

Peaaegu niisama palju on polüneeslasi:

Havai	21 600
Fidži saared	98 000
Samoa saared	60 100
Tonga saared	31 600
Wallis ja Futuna	6 500
Tokelau saared	1 200
Rotuma	2 600
Ellice'i saared	4 500
Loodesaared	3 900
Cooki saared	13 000
Tikopia	1 300
Lihavõttesaar	159
Tahiiti, Markiisi- ja Tuamotu saared	30 000
Maoorid	82 000
	356 459

Mikroneeslasi elab korallisaartel umbes neli korda vähem:

Guam	16 400
Ülejäänud Mariaanid	3 500
Gilberti saared	26 300
Karoliinid ja Marshalli saared	50 540
	96 740

Viimastel aastatel on eurooplaste ja asiaatide arv üksikutel saarterühmadel kolonisatsiooni tõttu tunduvalt tõusnud. Raskuspunktideks on järgmised piirkonnad: Uus-Kaledoonia — 17 000 eurooplast ja 7000 jaavalast 28 600 pärismaalase kohta; Guam — 22 000 jaapanlast 16 400 pärismaalase kohta; Havai — 95 600 eurooplast ning 230 000 filipiinlast ja muud asiaati 21 600 pärismaalase kohta; Fidži saared — 4100 eurooplast ning 86 750 indialast ja muud asiaati 98 000 pärismaalase kohta; Uus-Meremaa — 1 492 000 eurooplast 82 000 maoori kohta, kellest vähemalt pooled ei ole enam puhtaverelised. Segavereliste arv suureneb pidevalt ka teistel saartel: Fidži saartel on neid 4600 ja Havai saartel koguni 37 600!

SISUKORD

EESSÕNA 5

LÕUNAMERI, VAIKNE OOKEAN, LÕUNAMERE SAARTE ELANIKUD — ENAM KUI PARADOKS 7

AUSTRAALLASED
Kiviriistad kui ajaloodokumendid 12
Võitlus igapäevase leiva eest 20
Teel uude laagripaika 38
Käsitööoskused 49
Abiellumistavad 57
Kultuuriheerosed, tootemesivanemad ja vaimulapsed 70
Maagiline inimene 84
Ajaloo peeglis 95

PAAPUAD
«Nueva Guinea» ja selle asukad 108
Talupojad soo- ja mägismail 118
Majad vaiadel ja puude otsas 133
Käsitöömeistrid kivist tööriistadega 142
Mis maksab üks naine? 153
Maavärinarahvas, välgujumal ja salaliidud 172
Õhtumaa saadikud 194

MELANEESLASED
Põgus ajalooline tagasivaade 197
Balanssiirpaadiga kaubareisile 200
Teokarbid ja koerahambad kui kõlisevad mündid 211
Esimesed käsitöölised 216
Kilpkonnapüügil 222
Eludraamad 232
Privileegid ja kastid 243
Deemonid ja surnute vaimud 261
Uus aeg 275

POLÜNEESLASED JA MIKRONEESLASED
Vaidlus Kon-Tiki ümber 279
Lõunamere viikingid 286
Kogukond 295
Jumalad ja preestrid 304
Hüpe tsivilisatsiooni 314

LISA 318

A
30428
76339

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00493825 6